قل جاء الحق وزهق الباطل ان الباطل کان زہوقا

رسالہ

امتناع النظیر صلی اللہ علیہ وسلم

لفضل حق الخیرآبادی علیہ رحمۃ الباری

فی

تردید اقوال

مولوی حیدر علی رامپوری مولدا و التونکی مسکناً

بتحشیہ و تصحیح راس المحدثین و رئیس المتکلمین مولانا سید شاہ سلیمان اشرف
صاحب القادری الچشتی

[illegible] طبع شد
[illegible]

بسم الله الرحمن الرحیم

لله حامدًا والیه متضرعًا وبحبیبه الوجیه الذی هو افضل ماسواه الیه متذرعًا وعلیه وعلی آله وصحبه مصلیًا ومسلمًا وبهم الیه مستشفعًا وبحول الله وقوته لمکائد الشیخ النجدی واتباعه النجدیه مستدفعًا افادا ستاذنا العلام حالا دعوی میکنم که شخصے که برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم در کمالات باشد ممتنع بالذات است وهرچه ممتنع بالذات است تحت قدرت الٰهی داخل نیست قال[له] الجاهل الذاهل از تفصیل جواب دریافت خواهد شد انشاء الله تعالی که صغرے محض کاذب است وکبرے هم محل کلام است فی الجمله نتیجه صرف فساد اعتقاد است بلکه محض الحاد در صفات وآیات حضرت ربّ العباد جلّ وعلا انَّ الَّذِیْنَ یُلْحِدُوْنَ فِیْ آیٰتِنَا لَا یَخْفَوْنَ عَلَیْنَا در کریمه انَّ اللّٰهَ عَلٰی کُلِّ شَیْءٍ قَدِیْر مساوی مذکور داخل کل شئ است مدعی معاند تاویل امتناع ذاتی آن کرده ازان خارج میکند وخواهی دانست انشاء الله تعالی که همین تاویل الحاد در صفات وآیات است اقول اگر این جاهل ذاهل از جهت غایت غوایت او وتناهی او در بلادت در صغری که فی الجمله براذهان قاصره سطحیان نافهم خفای وارد تردد هی روداد

له جاهل صاحب مراد ازان ذاهل

عباوتش عذر خواه او تواند بود اما قول او کبری هم محل کلام است کاشف است
ازین که شمرده شدن این قائل از افراد نوع انسان از قبیل مجاز بعلاقه مشاکلت
صوری است و بس چه مصحح مقدوریت امکان است و هرچند این معنی از بدیهیات
اولی است مگر چون قائل را دران کلام است و ذهن او این بدیهی اولی را
نمی پذیرد و قصاری امر این چنین اغبیا خواندن الفاظ کتب متداوله و ترجمه آنست
بحسب این چنین کسان که همت آنها در علوم بر خواندن عبارت و ترجمه آن مقصور
است و در دیدن عبارات کتب متداوله محصور است نقل بعض عبارات ضرورة افتاد
قال فی شرح المواقف المصحح للمقدورية هو الامکان لان الوجوب والامتناع الذاتيين
يحيلان المقدورية وفی موضع آخر منه علمه تعالی یعم المفهومات کلها الممکنة والواجبة
والممتنعة فهو اعم من القدرة لانها تختص بالممکنات دون الواجبات والممتنعات وفی
شرح العقائد العضدية المصحح للمقدورية هو الامکان وازین قول این قائل که کبری هم محل
کلام است الحاد این قائل ظاهر است چه ممتنعات بالذات در امتناع ذاتی متفاوت
نیستند باینکه در بعض ممتنعات بالذات امتناع ذاتی بیشتر باشد و در بعض ممتنعات
بالذات امتناع ذاتی کمتر پس این معنی متصور نمی تواند شد که بعض ممتنعات بالذات
تحت قدرت داخل باشند و بعض ممتنعات بالذات تحت قدرت داخل نباشند
پس ازین کلام قائل ظاهر است که او داخل بودن شریک الباری و عدم واجب
سبحانه و عجز و جهل و تجسم و تحیز او سبحانه تحت قدرة تجویز میکند حالا کسیکه فهم دارد
تواند دانست که فساد اعتقاد و الحاد چیست و فاسد العقیده و ملحد کیست هزاران
هزار مفهومات آنچنان هستند که مصادیق و معنونات آنها ممتنع بالذات اند قول بعدم
دخول آنها تحت قدرت چسان الحاد تواند بود آری تجویز دخول ممتنعات بالذات تحت
قدرت چنانکه این سفیه ایمان فروش ارتکاب آن نموده است بکفر و الحاد میکشد

وعنقریب انشاء اللہ تعالیٰ خواہی دانست کہ ممتنع ذاتی داخل عموم کل شیٔ نیست از جملہ
آثار بلادت او اینست کہ این قائل صفات کمالیہ واجب الوجود سبحانہ را و اتصاف او
سبحانہ را بنقائص و قبائح ممکن ذاتی میداند ومیگوید کہ آن ممکنات ذاتیہ تحت قدرت
الٰہی داخل نیست پس بدانست او بعض ممکنات ذاتیہ ہم تحت قدرت الٰہی داخل نیستند
و درانیجا دخول ممتنعات ذاتیہ تحت قدرت الٰہی تجویز میکند و آن را تحت عموم کل شیٔ داخل
می انکارد این مجازفت را چہ توان گفت ہیچو حماقت ہای او درین نامہ سیاہ او بسیار است
بلکہ حماقت ہای او درین جزافات نامہ نسبت حماقت ہای جبلیہ او کہ زائد از حد
شمار ہست مشتے نمونہ از خروار است قال اللباس الفسفاس لیکن قبل از شروع
در رد مقال ضلال حرفی از دفتر محامد حضرت حبیب رب العالمین سید الاولین و
الآخرین صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم سوای آنچہ از وحی متلو ثابت است و در حضرت
قرآن مجید موجود است واحتیاج ذکرش چندان نیست آنچہ از وحی غیر متلو ثابت
است حوالہ قلم کردہ میشود در قرآن مجید و تفسیر مظہری است تلک الرسل اشارۃ الی
جماعۃ المرسلین التی علمت بقولہ وانک لمن المرسلین واللام للاستغراق والموصوف
مع الصفۃ مبتدا و خبرہ فضلنا بعضہم علی بعض الفضل ہو زیادۃ احد الشیئین علی آخر
فی وصف مشترک بینہما و فی العرف والاصطلاح یختص ذلک بالکمال وہو ما یقتضی حمدًا
فی الدنیا وثوابًا فی الآخرۃ فان کان احدہما مختصًا بوصف کمال والآخر بوصف کمال
آخر فلکل واحد منہما فضل جزئی علی الآخر فی مطلق الکمال اعنی فی استحقاق المدح
والثواب والفضل الکلی لمن لہ زیادۃ الثواب و مزیۃ القرب عند اللہ تعالٰی
فالرسل والانبیاء علیہم السلام شرکاء فی درجۃ الرسالۃ والنبوۃ و موجبات الاجر
والثواب وفیما بینہم تفاضل عند اللہ تعالٰی بناء علی کثرۃ الثواب و مزید القرب
لا یعلمہ کما ہو الا اللہ تعالٰی وقد یدرک بعض ذلک بتعلیمہ تعالٰی کقولہ منہم من کلم اللہ

قال اہل التفسیر ہو موسیٰ علیہ السلام لقولہ فلما جاء موسیٰ لمیقاتنا وکلمہ ربہ و ہذہ الآیۃ لاتقتضی تخصیصہ علیہ السلام بتلک الفضیلۃ فقیل انہ موسیٰ ومحمد علیہما الصلوۃ والسلام کلم اللہ موسیٰ علی الطور ومحمد الیلۃ المعراج حین کان قاب قوسین او ادنیٰ فاوحی الی عبدہ ما اوحیٰ وشتان بینہما ورفع بعضہم درجات علی بعضہم او علی کلہم اما رفع درجات بعضہم علی بعضہم ففی کثیر من الانبیاء والرسل حیث فضل الرسل علی الانبیاء واولی العزم من الرسل علی غیرہم ونحو ذلک واما رفع درجات بعضہم علی کلہم فذلک مختص نبینا محمد صلی اللہ علیہ وسلم ثابت ذلک بوحی غیر متلو وانعقد علیہ الاجماع عن ابی سعید ن الخدری رضؓ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انا سید ولد آدم یوم القیمۃ ولا فخر وبیدی لواء الحمد ولا فخر ما من نبی آدم فمن سواہ الا تحت لوائی وانا اول من تنشق عنہ الارض ولا فخر وانا اول شافع واول مشفع رواہ احمد والترمذی وابن ماجۃ وعن ابن عباس رضؓ قال جلس ناس من اصحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فخرج حتی دنی منہم سمعہم یتذاکرون قال بعضہم ان اللہ اتخذ ابراہیم خلیلا وقال آخر موسیٰ کلمہ اللہ تکلیما وقال آخر عیسیٰ کلمۃ اللہ وروحہ وقال اخر ادم اصطفاہ اللہ فخرج علیہم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وقال قد سمعت کلامکم وعجبکم ان ابراہیم خلیل اللہ وہو کذلک وموسیٰ نجی اللہ وہو کذلک وعیسیٰ روحہ وکلمتہ وہو کذلک وآدم اصطفاہ اللہ وہو کذلک الا وانا حبیب اللہ ولا فخر وانا حامل لواء الحمد یوم القیمۃ تحتہ آدم فمن دونہ ولا فخر وانا اول شافع واول مشفع یوم القیمۃ ولا فخر وانا اول من یحرک حلق الجنۃ فیفتح اللہ لی فیدخلنی ومعی فقراء المومنین ولا فخر وانا اکرم الاولین والآخرین علی اللہ ولا فخر رواہ الترمذی والدارمی وعن جابر رضی اللہ تعالیٰ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انا قاید المرسلین ولا فخر وانا خاتم النبیین ولا فخر وانا اول شافع ومشفع ولا فخر رواہ الدارمی وعن ابی بن کعب رضؓ قال قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم اذا کان یوم القیمۃ کنت

امام النبیین وخطیبهم وصاحب شفاعتهم غیر فخر. رواه الترمذی

وعن ابی هریرة رض عن النبی صلی الله علیه وسلم انا اول من ینشق عنه الارض فاکسی حلة من
حلل الجنة ثم اقوم عن یمین العرش ولیس احد من الخلائق یقوم ذلک المقام غیری رواه
الترمذی وعنه عن النبی صلی الله علیه وسلم قال سلوا الله لی الوسیلة قالوا یا رسول الله
ما الوسیلةُ قال اعلی درجة الجنة لا ینالها الا رجلٌ واحدٌ ارجوا ان اکون انا هو نائل
این درجه اعلی نخواهد بود مگر اعلی از مخلوقات واخبار صادق آنحضرت صلی الله علیه وسلم
آنست که خود نفس مقدس ومبارک نائل این درجه خواهد بود وچون تامل صادق
در الفاظ این حدیث کرده شود قدرت او تعالی بر اعلی آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم
ثابت میشود وامکان آن اعلی چه جای مساوی پس امکان مساوی بطریق اولی ثابت
میگردد وکما لا یخفی مگر واقع شدنی نیست لا ممتنع بالغیر اقول پوشیده نماند که مدعای
ما این است که وجود مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع صفات کمال ونعوت
جلال که ذات مقدسه آنحضرت صلی الله علیه وسلم مصداق آن همه بوده است ممتنع
ذاتی ومحال عقلی است واین دعوی ما ازین احادیث که این جاهل لباس برای تلبیس وابله
فریبی عوام کالانعام بدین غرض آورده است که خود را از اهل ایمان در انظار عوام
بنماید واز ها ویه شناعت استخفاف آنجناب صلی الله علیه وسلم که به پیروی جاجله
شیاطین در آن افتاده است در نظر جهله بر آید ثابت ومتحقق است این خبیث در
ایراد این احادیث کالباحث عن حتفه بظلفه والجادع مارن انفه بکفه است تبیین این
مقال وتفصیل این اجمال تمهید مقدمه میخواهد که هیچک عاقل یعنی آنکه صبی شیرخوار
ومجنون سرشار نیست انکار آن نمی تواند کرد آن مقدمه این است که الاثبات والنفی
لا یجتمعان ولا یرتفعان وان اجتماع النقیضین محال ومعنی این مقدمه نه این است
که مفهوم اثبات ونفی در تصور مجتمع نمیشوند یا از تصور مرتفع نمیشوند ونه اینکه مفهوم

اجتماع النقیضین کہ متصور ذہنی است محال است چہ اجتماع اثبات ونفی در تصور مفہوم
اجتماع النقیضین از موجودات نفس الامری است آن را محال نتوان گفت بلکہ معنی آن
این است کہ مصداق اجتماع النقیضین ہرچہ باشد ومصداق اجتماع اثبات ونفی ہرچہ
باشد محال بالذات وممتنع عقلی است مثلاً ہرچہ مصداق ابیض ولا ابیض کہ نقیضین اند
ومصداق کاتب ولاکاتب کہ متناقضان اند ومصداق بینا ونابینا کہ نقیضین اند الی
غیر ذلک مما لایعد ولایحصی باشد محال بالذات وممتنع عقلی است کہ این قاصر الذہن
بلید الطبع گمان نبرد کہ مصداق ابیض ولا ابیض ومصداق کاتب ولاکاتب ومصداق
بینا ونابینا مثلاً ممتنع ذاتی ومحال عقلی نیست بلکہ ممتنع بالغیر است ازین جہت کہ بر آن
اجتماع النقیضین صادق می آید این ہم نتوان کرد زیرا کہ مفہوم اجتماع النقیضین ممتنع ذاتی نیست
ممتنع ذاتی مصداق آنست ہرچہ باشد پس آنچہ مصداق مساوی ولامساوی کہ باہم تناقض
فرض کردہ شود ممتنع بالذات است چہ مصداق اجتماع النقیضین است ونیز ہر آنچہ مستلزم
نقیض خود باشد ووجودش مستلزم عدم آن باشد ممتنع بالذات است چنانکہ لامتناہی
بالفعل کہ وجودش بر تقدیر فرض آن مستلزم تناہی است یا وجود جزء لایتجزی کہ بر تقدیر
فرض آن مستلزم تجزی است پس اگر وجود مساوی بر تقدیر فرض مستلزم عدم مساوی
است مساوی ممتنع بالذات است اذا تمہد ہذا میگوئیم کہ از حدیث حضرت ابو سعید
خدری رضؓ متحقق است کہ حضرت آدم ومن سواہ کہ عام مستغرق است در روز قیامت
تحت لوائے آن سرور دین ودنیا علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام اند پس اگر مساوی آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع نعوت کمال ممکن باشد بر تقدیر وجودش یا این صفت درو
یافتہ شود یا نہ علی الثانی آن مفروض مساوی مساوی نشد بلکہ آن مفروض مساوی
در روز قیامت تحت لوائے آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم است براین تقدیر آن
مصداق مساوی ولامساوی شد پس ممتنع بالذات شد وہم وجودش بر تقدیر فرض

مستلزم عدم آن شد پس محال بالذات شد و علی الاول آنجناب صلی اللہ علیہ وسلم در عموم
من سواہ داخل اند العیاذ باللہ پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم براین تقدیر مصداق این صفت
نیستند پس مساوی آن مفروض المساوات نشدند پس آن مساوی مفروض مساوی
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نشد پس مساوی شد و مساوی نشد پس مصداق اجتماع النقیضین
شد پس ممتنع بالذات شد وہم وجودش مستلزم عدم آن شد پس محال بالذات شد پس
وجود مساوی کہ علی التقدیرین مصداق اجتماع النقیضین است و علی التقدیرین مستلزم عدم
آن است علی التقدیرین محال بالذات است و نیز از روی ہمین حدیث شریف متحقق است
کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اول من ینشق عنہ الارض اند پس اگر مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
ممکن باشد پس آن بر تقدیر وجودش یا در عموم من ینشق عنہ الارض داخل باشد یا نہ بر شق ثانی
آن مساوی اول من ینشق عنہ الارض نتواند بود پس آن مساوی مساوی نشد و بر شق اول
یا اول من ینشق عنہ الارض باشد یعنی اقدم از سائر من ینشق عنہ الارض باشد براین تقدیر آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم اول من ینشق عنہ الارض نتواند شد و ہو مع کونہ خلاف المفروض المسلم زیرا کہ
مفروض مسلم این است کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بدین صفت موصوف اند مستلزم ان
لایکون المساوی مساویا چہ برین تقدیر دران صفتی یافتہ شد کہ دران حضرت
صلی اللہ علیہ وسلم نیست یا آن مساوی اول من ینشق عنہ الارض نباشد فلا یکون ما فرض
مساویا مساویا بہر تقدیر وجود مساوی مستلزم عدم آنست فیکون ممتنعا بالذات
و علی التقادیر کلہا آن مصداق مساوی ولامساوی است فہو مصداق اجتماع النقیضین
فیکون ممتنعا بالذات و نیز در ہمین حدیث است کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اول شافع
و اول مشفع است یعنی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در شفاعت بر سائر شافعان متقدم است
و در مقبولیت شفاعت بر سائر مشفعان متقدم است پس اگر مساوی ممکن باشد بر تقدیر
وجودش اگر در عموم شافعان و مشفعان داخل نیست مساوی مساوی نیست و اگر دران

عموم داخل است پس اگر باین ہر دو صفت یعنی اول شافع و اول مشفع موصوف نباشد مساوی
مساوی نشد واگر باین ہر دو صفت موصوف باشد او اول شافع و اول مشفع باشد بحسب بنا التقدیر
واول شافع ومشفع نباشد بحکم الحدیث برین تقدیر آن مساوی مساوی باشد و مساوی نباشد
فهو مصداق اجتماع النقیضین فهو ممتنع بالذات وعلی التقادیر وجودش مستلزم عدم آنست فهو
ممتنع بالذات وعلیٰ ہذا القیاس از حدیث ابن عباسؓ امتناع ذاتی مساوی آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم از قولہ صلی اللہ علیہ وسلم وانا حامل لواء الحمد یوم القیمۃ تحتہ آدم فمن دونہ ولافخر وانا اول
شافع واول مشفع یوم القیمۃ ولافخر متحقق است کما ذکرنا وہم از قولہ صلی اللہ علیہ وسلم وانا اول
من یحرک حلق الجنۃ امتناع ذاتی مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ثابت است چہ بر تقدیر
امکان آن اگر وجودش فرض کردہ شود در عموم من یحرک حلق الجنۃ داخل باشد یا نہ علی الثانی
مساوی مساوی نشد علی الاول آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در تحریک حلق الجنۃ برا و اقدم
است بحکم الحدیث واو درین صفت مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم است بحکم فرض
المساوات پس او در تحریک حلق الجنۃ بر خودش اقدم باشد وہو تقدم الشئ علی نفسہ یعنی
تقدم تحریکہ حلق الجنۃ علی تحریکہ حلق الجنۃ ونیز او برین تقدیر اول من یحرک حلق الجنۃ نتوا ند
بحکم الحدیث پس آن مساوی مساوی نشد واگر او اول من یحرک حلق الجنۃ است آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم در عموم من یحرک حلق الجنۃ کہ مضاف الیہ اول است داخل باشد
برین تقدیر ہم مساوی مساوی نشد پس وجود مساوی مستلزم عدم آنست وہم آن
مصداق اجتماع النقیضین است پس ممتنع بالذات است ونیز از قولہ صلی اللہ علیہ وسلم وانا
اکرم الاولین والآخرین علی اللہ کہ نص صریح است در فضل آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در کرامت
علی اللہ بر سائر اولین وآخرین امتناع ذاتی مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در فضل ثابت
وظاہر است زیراکہ اگر مساوی ممکن باشد بر تقدیر وجودش لازم است کہ اکرم الاولین والآخرین
علی اللہ باشد بنا بر علی فرض المساوات واکرم الاولین والآخرین نباشد بنا بر علی دخول لہ

فی الاولین والآخرین الذی اخیف الاکرم الیهم فی قوله صلی الله علیه وسلم انا اکرم الاولین و الآخرین واگر او بر تقدیر وجودش در عموم اولین و آخرین داخل نیست بر تقدیر وجودش معدوم باشد وعلی التقادیر وجودش مستلزم عدم آنست وهم آن مصداق اجتماع النقیضین است فیکون ممتنعا بالذات واز حدیث جابر رضی الله تعالی عنه که دران وانا خاتم النبیین وانا اول شافع ومشفع ارشاد شده است نیز امتناع ذاتی مساوی ثابت است چه مساوی بر تقدیر وجودش اگر در عموم نبیین داخل نباشد مساوی نباشد پس مساوی باشد و مساوی نباشد واگر در عموم النبیین داخل باشد لاجرم خاتم النبیین نتواند بود پس مساوی نتواند بود واین مفصل عنقریب می آید وانچه این سفیه بے عقل تعدد خاتم النبیین وبودن دو کس خاتم النبیین در یک عصر باقتضاء حماقت ونافهمی تجویز میکند فضوح آن عنقریب بوضوح می آید واز حدیث ابی بن کعب رض که دران اذا کان یوم القیمة کنت امام النبیین ارشاد شده است نیز امتناع ذاتی مساوی ثابت است چه بر تقدیر امکان مساوی وفرض وجود آن یا در عموم النبیین داخل باشد برین تقدیر آنحضرت صلی الله علیه وسلم که امام سائر النبیین اند امام او نیز خواهد بود واو امام النبیین نتواند بود پس او مساوی نشد یا در عموم النبیین داخل نباشد برین تقدیر مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم نتواند بود وعلی التقدیرین او مساوی شد و مساوی نشد فهو مصداق اجتماع النقیضین وهم وجود مساوی مستلزم عدم آنست فهو ممتنع بالذات لما مر فی المقدمة الممهدة واز حدیث ابی هریره رض که دران ثم اقوم عن یمین العرش لیس احد من الخلائق یقوم ذلک المقام غیری ارشاد شده است نیز امتناع ذاتی مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در نعوت کمال متحقق ومبرهن است چه بر تقدیر امکان مساوی وفرض وجودش یا او موصوف باین صفت نباشد پس مساوی مساوی نشد واگر موصوف باین صفت باشد لازم است که قائم آن مقام باشد ونباشد لقول الصادق المصدق صلی الله علیه وسلم لیس احد من الخلائق یقوم ذلک المقام غیری فهو مصداق اجتماع النقیضین ونیز وجود ...

مستلزم عدم آنست فهو ممتنع بالذات واز حدیث ثانی حدیث مذکور دران ارشاد شده
اعلی درجة فی الجنة لا ینالها الا رجل واحد وارجو ان اکون انا هو نیز امتناع ذاتی مساوی
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ثابت است چہ نائل آن درجہ بلاشبہہ اعلی خلق اللہ
است واین البدا بد باین اعتراف دارد وہم اعتراف دارد باینکہ اخبار صادق آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم آن است کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نائل آن درجہ خواہند بود
پس بر تقدیر امکان مساوی و فرض وجودش یا آن مساوی نائل این درجہ باشد
یا نہ علی الثانی مساوی نشد وقد فرض مساویا ہف وعلی الاول لازم است کہ نائل
آن درجہ باشد بنا علی التقدیر و نائل آن درجہ نباشد بنا بر اینکہ نائل آن درجہ یک کس است
یعنی ذات مقدسہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ولیس فہو مصداق اجتماع النقیضین وہم
وجودش مستلزم عدم آنست فہو ممتنع بالذات وہو المطلوب واز احادیث آتیہ
کہ در قول ثانی می آید نیز امتناع ذاتی مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در نعوت
کمال محقق و مبرہن است وہر چند ازین احادیث کہ نصوص اند برانیکہ نعوت مختصہ
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کہ دران احادیث مذکور اند درو ذات مشترک نتواند بود
و فرض اتصاف دیگری بدان نعوت قول باجتماع النقیضین و فرض آن شیئی است کہ
وجود آن مستلزم عدم آن باشد امتناع ذاتی کہ درین نعوت و صفات مساوی
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باشد ظاہر باہر است الا چون مخاطب نا منجار ابلد من الحمار
واکفر من حمار است ناچار بہ تفصیل و تطویل ضرورت افتاد واز فرط غوایت و عمایت او
و تناہی او در جہالت و ضلالت این است کہ او بعد ذکر حدیث ولیس احد من الخلائق
یقوم ذلک المقام غیری و بعد ذکر حدیث لا ینالہا الا رجل واحد و بس از اعتراف باینکہ نائل این
درجہ اعلی نخواہد بود مگر اعلی مخلوقات و اینکہ آنجناب صلی اللہ علیہ وسلم نائل اند رجہ خواہد بود و ظہور
اینکہ بعد تسلیم ثبوت صفت لا یقوم ذلک المقام غیری و تسلیم بودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم

نائل آن درجه که نائل آن نیست مگر یک مرد تجویز امکان مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در همه
صفات و نعوت تجویز این است که آن مساوی موصوف باین هر دو صفت باشد و موصوف
باین هر دو صفت نباشد و تجویز امکان چیزیست که وجودش مستلزم عدم آنست از فرط غباوت
و نادانی و غایت جهل و بی ایمانی امکان مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم و افضل از آنحضرت
صلی الله علیه وسلم ازین حدیث می فهمد و این از ایمان گذشته تحقیقی را تامل صادق می نامد و لفظ
سلوا ار جو را که توا ضعا ارشاد شده است در طیبی گفته سلوا الله لی الوسیلة و انما طلب صلی الله
علیه وسلم من امته الدعاء له لطلب الوسیلة افتقارا الی الله تعالی هضما لنفسه ولینتفع امته و یثاب
و یکون ارشادا لهم فی ان یطلب کل منهم من صاحب الدعاء له بر شک محمول می نماید و اگر این حماقت
شعار عقل و ایمان داشتی از همین حدیث با متناع ذاتی مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم ایمان
آوردی و دنبال آن دجال کذاب گذاشتی چه آنحضرت صلی الله علیه وسلم نائل آن اعلی درجات
است که در نیل آن دو کس متشارک نتوانند شد که لا ینالها الا رجلٌ واحدٌ پس با وصف تسلیم بودن
آنحضرت صلی الله علیه وسلم نائل آن اعلی درجات که لا ینالها الا رجل واحد تجویز مساوی آنحضرت
صلی الله علیه وسلم درین صفت تجویز اجتماع النقیضین است و هرگاه که از همین حدیث امتناع
ذاتی مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم که مصداق اجتماع النقیضین و وجودش مستلزم عدم آنست
متحقق شد اعلی از آنحضرت صلی الله علیه وسلم اولی بالامتناع است غایت حماقت این احمق غوی این است
که دو مقدمه یکی آنکه نائل این درجه اعلی اعلی مخلوقات است دوم اینکه آنحضرت صلی الله علیه وسلم
نائل این درجه اعلی است تمهید نمود که ازین دو مقدمه که آنحضرت صلی الله علیه وسلم نائل این درجه
اعلی است و نائل این درجه اعلی اعلی مخلوقات است همین ثابت است که آنحضرت صلی الله علیه وسلم
اعلی مخلوقات است و از نص لا ینالها الا رجل واحد متحقق است که آنحضرت صلی الله علیه وسلم موصوف
است بنیل درجه که دیگری بنیل آن درجه موصوف نیست پس با وصف تسلیم منعوت بودن آنحضرت صلی الله
علیه وسلم باین نعت تجویز مساوات و مشارکت دیگری با آنحضرت صلی الله علیه وسلم درین نعت تجویز اجتماع

النقیضین ہست ہان مگر این قائل چنین تجویز کند کہ دیگری موصوف بدین نعت گردد این نعت
ازان حضرت صلی اللہ علیہ وسلم مسلوب شود و بر این تقدیر ہم مساوات نماند بر این تقدیر ہم وجود مساوی
مستلزم عدم آنست فہو علی ہذا التقدیر ایضاً ممتنع بالذات از جد جہد این بی عقل در اثبات مساوی
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بلکہ اعلی ازان حضرت صلی اللہ علیہ وسلم معلوم شد کہ این حمار صحاب در جہل و
کذب بران دجال کذاب ہم مزیت میخواہد این ہست حال تامل صادق این بی تامل کاذب اما قولہ
مگر واقع شدنی نیست لامتناعہ بالغیر بوجوہ عدیدہ باطل ہست چہ امتناع ذاتی مساوی آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم بوجوہ کثیرہ ثابت و مبرہن شد و علی تقدیر التنزل نیز این قول بے ربط و بیمعنی ہست
زیراکہ این جاہل نافہم میگوید کہ چون تامل صادق در الفاظ این حدیث کردہ شود قدرت او تعالی
بر اعلی از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ثابت می شود و قدرت عبارت است از صحت فعل و صحت
ترک کما ہو مصرح فی کتب الکلام و سیاتی نقل عباراتہا انشاء اللہ تعالی و باز میگوید کہ واقع
شدنی نیست لامتناعہ بالغیر چون ممتنع بالغیر بر دوگونہ است یکے آن ممتنع بالغیر کہ مستلزم ممتنع
بالذات باشد چنانچہ عدم قدرت او سبحانہ تعالی و عدم حیات او سبحانہ و عدم علم او سبحانہ نزد
عامہ متکلمین است کہ بزیادت صفات قایل اند و عدم آنہا را ممتنع بالغیر میدانند و چنانکہ عدم
عقل اول است نزد فلاسفہ کہ مستلزم عدم واجب سبحانہ نزد آنہاست و دویم آن ممتنع بالغیر
کہ مستلزم ممتنع بالذات نباشد صرف بارادۂ فاعل مختار بوقوع نیاید و وقوع آن مستلزم
محالی نبود مراد این غبی نافہم از امتناع بالغیر در قول او لامتناعہ بالغیر چہ باشد اگر مرادش اینست
کہ مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم یا اعلی از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ممتنع بالغیر از قبیل ثانی
است فذالک باطل زیراکہ وجود مساوی یا اعلی از آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم مستلزم محال
بالذات است و ہو کذبہ سبحانہ و این قائل ہم ببطلان این شق اعتراف دارد کما سیاتی انشاء اللہ
تعالی و اگر مرادش این است کہ مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم یا اعلی از آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم ممتنع بالغیر از قسم اول است در این صورت مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم

یا اعلی از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم تحت قدرت داخل نتواند بود چنانکه عدم صفات کمالیه او
سبحانه نزد متکلمین تحت قدرت داخل نیست فعلی هذا الشق یبطل قوله قدرت او تعالی بر اعلی
از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ثابت می شود قال الی الله الا ابلد مخفی نماند که این همه احادیث بر عدم
وجود مساوی دلالت میکنند نه بر عدم امکان ذاتی و علمای محدثین جزاهم الله العزیز عنا و عن
سایر المسلمین در تدوین فضائل و محامد حضرت سید المرسلین صلی الله علیه و سلم سعی بلیغ فرموده
و کمتر حدیثی خواهد بود که دران ذکر فضیلت مذکور بوده باشد و علمای محدثین آنرا ترک کرده باشند
لیکن هیچ یکے تصریح نکرده نه اشاره حدیث که دال بر امتناع ذاتی مساوی مذکور باشد
مذکور نموده و نه هیچ یکے از عموم و شمول نصوص قطعیه قرآنی مساوی مذکور تخصیص کرده بلکه
بر عکس آن تخصیص دلائل عقلیه قطعیه ماخوذه از قرآن مجید وغیره دلالت میکنند که مساوی مذکور
ممکن است و داخل تحت عموم و شمول نصوص قطعیه قرآنی دال بر عموم قدرت الٰہی و مشاهدات
عارفین بالله رب العالمین نیز بامکان ذاتی مساوی مذکور و دخول وی تحت قدرت کامله
حکم میکنند چنانچه انهیمه خواهد آمد ان شاء الله تعالی **اقول** سابق گذشت که از احادیث سابقه لا
امتناع ذاتی مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم متحقق است و هم از حدیث جابر رضی الله عنه
که متفق علیه است و دران و بعثت الی الناس عامة ارشاد شده است نیز امتناع ذاتی
مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم ثابت است چه بر تقدیر امکان آن و فرض وجودش یا
او مبعوث الی الخلق عامة باشد یا نباشد اگر نباشد مساوی آنحضرت صلعم نشد و اگر مبعوث
الی الخلق عامة باشد آنحضرت صلی الله علیه وسلم از امت او باشد معاذ الله پس برین تقدیر
آنحضرت صلی الله علیه وسلم مبعوث الی الخلق عامة نباشد پس آن مساوی مساوی نباشد و چون
آنحضرت صلی الله علیه وسلم باین صفت که بعثت الی الناس عامة موصوف اند بعد تسلیم موصوفیت
آنحضرت صلی الله علیه وسلم باین صفت لازم است که آن مساوی بر تقدیر وجودش از امت
آنحضرت صلی الله علیه وسلم باشد پس مساوی نتواند بود پس بهر تقدیر وجود مساوی مستلزم

عدم او ست و هر چه وجودش مستلزم عدمش باشد ممتنع بالذات است و از حدیث ابی هریره
رضی الله عنه که مسلم روایت کرده و در آن ارشاد شده است ارسلت الی الخلق کافة و ختم
بی النبیون نیز امتناع ذاتی مساوی آنحضرت در نبوت کمال ثابت است چه بر تقدیر تحقق مساوی
و فرض وجود آن یا هر دو صفت در آن یافته شوند یا نه اگر یافته نشوند آن مساوی مساوی نشد
و اگر یافته شوند آن مساوی مرسل الی الخلق کافة باشد پس آنحضرت صلی الله علیه وسلم از امت
او باشد پس آنحضرت صلی الله علیه وسلم مساوی او نباشد و نیز بر تقدیر اینکه آن مساوی آخرین
همه انبیا باشد تا معنی ختم به النبیون در آن یافته شود و برین تقدیر ضرور است که در آنحضرت صلی الله
علیه وسلم صفت ختم به النبیون که ارشاد شده است یافته نشود پس آنحضرت صلعم مساوی او نشدند
پس او مساوی آنحضرت صلعم نشد بهر کیف وجود مساوی مستلزم عدم آنست و هر چه وجودش مستلزم عدم
آنست محال بالذات است و آنچه این غبی نافهم بلکه حیوان لایعقل متخیل کرده است که احتمال
است که در زمان نبوت آنحضرت صلی الله علیه وسلم مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم یکے باشد
[illegible] و برابر خاتم الانبیا باشد و این نهیق حمارے و نعیق غرابی را در اقوال مستانفه
[illegible] مدو شد از زبان کج مج بیان خود بر آورده ناشی از غایت سخافت عقل و نهایت
بلادت و نافهمی است چه خاتم الانبیا آن باشد که آخرین همه انبیا باشد و ملت او
ناسخ همه ملل و دین او موبد و او مبعوث الی الخلق کافة باشد و هر که در زمان او و بعد
زمان او باشد از امت او باشد چه اگر او آخرین همه انبیا نیست پس معنی ختم به النبیون
و معنی خاتم النبیین که این جمع محلی باللام است و معنی ختم نبوت بی آنکه خاتم الانبیا آخرین همه
انبیاء باشد متصور نمی شود و اگر در زمان او نبی دیگر باشد ملت او ناسخ ملل نشد و دین او
موبد نشد و او مبعوث الی الخلق کافة نشد و هر کسیکه در زمان او یا بعد زمان او باشد
از امت او نشد پس بر این احتمال که این احمق نافهم از جهت تفهیم معنی خاتم الانبیا باقتضای
نهایت حماقت بر آورده است آن هر دو کس خاتم الانبیا شوانند بود چنانچه تفصیلش ان شاء الله

می آید پس احادیث مذکوره چنانچه بر عدم وجود مساوی دلالت می کنند بر عدم امکان ذاتی آن
دلالت می کنند و نه فهمیدن دلالت آن بر امتناع ذاتی مساوی مذکور ناشی از غایت غباوت
و جهالت و ضلالت این بلید نافهم است چه دلالت آن احادیث بر امتناع ذاتی مساوی
در غایت ظهور است و لیکن من لم یجعل الله له نوراً فما له من نور و چون پیش از این از بیدینان کسی
تفوه به هیچو کلمات لایعنی که آن مضل بمعنی از زبان دلالت ترجمان بر آورده از ایمان بر آمده
بجهنم شتافت نکرده بود علمای دین را ضرورت تصریح بامتناع ذاتی مساوی پیش نامده
بود و نصوص قطعیه قرآنی ممتنعات ذاتی را شامل نیستند و هیچک دلیل عقلی و نقلی بر امکان ذاتی
مساوی مذکور دلالت ندارد تا دخول آن تحت عموم و شمول نصوص قطعیه متوهم گردد و از مشایخ
عارفین بالله امکان ذاتی مساوی ثابت نیست و این ملحد مرید شیطان الانس را با عارفین
بالله چکار آن شیطان مقتدایش انکار حضرات عارفین بالله می نمود این ملحد ذکر عارفین بالله
برای تلبیس می نماید افاد استاذنا بیان کبری این است که اگر هیچک ممتنع بالذات
تحت قدرت الهی داخل باشد ممکن ذاتی باشد و الانقلاب من الامتناع الذاتی الی
الامکان الذاتی مستحیل بالذات پس آنچه امتناع بالذات است تحت قدرت الهی داخل
نمی تواند شد قال اللجوج الجهول اقول بیشک ممتنع بالذات استحقاق و لیاقت
استفاده و قابلیت فیض وجود از جناب مفیض الخیر و الجود نمیدارد و درین هیچ کلام نیست
فاما کلام درین است که هرچه عقل جزوی فلسفی یا عقل ناقصان متفلسفی آن را ممتنع بالذات میدانند آن
ممتنع بالذات در نفس الامر هست یا نه انقلابات و استحالات باعتبار کون و فساد صور نوعیه
جوهریه عنصریه که مشاهد و رای العین است فلاسفه جائز میدارند و انقلاب اعراض و افعال
بانواع جوهریه ممتنع بالذات اعتقاد می کنند و حالانکه از صحاح احادیث ثابت است که اعمال
حسنه و سیئه بصور انسانیه منقلب گشته در قبر نزد میت لازم خواهند بود و نیز در وزن
اعمال اقوال است یکی از ان اینست که اعمال متجسد شده موزون خواهند شد و نیز موت

وجودی است یا عدمی سے علے اختلاف القولین بصورت کبش منقلب شده
درمعائنه هرکس آورده وشناخته هرکس شده مذبوح خواهد شد بظاهر فساد اعتقاد
فلسفی بسیار اند به همین چند امثله از خوف تطویل اکتفا رفت حال پیشوایان این متفلسفی این است
قیاس حال او باید کرد قیاس کن زگلستان من بهار مرا وانشاء الله تعالی دانسته خواهد شد
که مساوی متنازع فیه نیز ازین قبیل است که ممکن بالذات ومقدور الهی است ومدعی
معترض آنرا ممتنع بالذات میداند اقول این گول جهول اولا گفته است که کبری محل کلام
است الحال قول دربیان کبری نقل کرده تسلیم کبری می نماید وایمان می آرد باینکه ممتنع
ذاتی تحت قدرت داخل نیست ومیگوید که درین هیچ کلام نیست فاما کلام درین است
که هرچه بعقل جزوی فلسفی یا عقل ناقصان متفلسفی آن را ممتنع بالذات میداند آن ممتنع
بالذات ونفس الامر هست یا نه این کلام در کبری نیست بلکه در صغری پس اول چرا گوه خورده
گفته بود که کبری محل کلام است مگر دروغگو را حافظه نباشد وما صغری را بوجوه قاطعه باثبات
میسانیم و آینده هم وجوه اثبات آن را تشیید میکنیم انشاء الله تعالی این لباس عبارت بیان
کبری را نقل کرده کلام در صغری کرد و دیگر بیهوده گوئی آغاز نهاد تا مردمان را در وهم این اندازد
که کلام در کبری میکند اما قوله انقلابات واستحالات الی اخر ما قال فحش از هذیان مجانین
است چه انقلاب از امتناع ذاتی سوی امکان ذاتی مستحیل بالذات است باتفاق
جمله عقلا وباجماع متکلمین وفلاسفه قال فی شرح المواقف فی ابحاث الممکن ان الامکان
لازم للمهیة الممکنة لایجوز انفکاکها عنه والا لجاز خلو المهیة عنه فینقلب الممکن ممتنعا او واجبا
ان کان خلوها عنه بزواله عنها او بالعکس ای ینقلب الممتنع او الواجب ممکنا ان کان خلوها عنه
مدة ثم اتصف بالامکان وانه ای جواز خلوها عنه علی احد الوجهین ینفی الامان عن الضروریات
ویرتفع الوثوق عن حکم العقل لوجوب الواجب واستحالة المستحیلات وجواز الجائزات
واز انقلاب بعضها الی البعض حینئذ وذلک سفسطة ظاهرة البطلان انتهی واین بیهوده گو را ازان

قوله این گول جهول نادان ۱۲ جهول ... غایت ... بسیار نادان ۱۲ منتهی الارب

اشتباه است صاف بگوید که انقلاب از امتناع ذاتی سوی امکان ذاتی مستحیل ذاتی نیست
ذکر انقلابات واستحالات عناصر وانقلاب اعراض وانفعال بانواع جوهریه باین مقام
ربطی ندارد کلام ما این است که انقلاب از امتناع ذاتی سوی امکان ذاتی مستحیل بالذات
است این هرزه سرای و بیهوده گوئی را باین مقام چه علاقه این احمق تعلق وارتباط را هم نمی فهمد
تا بمطالب علمیه چه رسد پیشوایان استاذ ما ایمه مجتهدین اند و پیشوایان این بیدین دجاجلهٔ شیاطین
که اتصاف خدای تعالی را بقبایح وفواحش ونقایص واجتماع النقیضین وآنچیز را که وجودش
مستلزم عدم آنست ممکن وداخل تحت قدرت می دانند اعاذ الله المومنین من مکایدهم ونجاهم
من مفاسدهم وعقایدهم افاد استاذ الاساتذه چه عجز عبارت است از عدم القدرت علی ما
من شانه ان یکون مقدورا وممتنع ذاتی مقدور نیست پس عدم قدرت بر آن مستلزم عجز او سبحانه
تعالی نمی تواند شد قال الهجین الهجان اقول ممتنع ذاتی نفس الامری مقدور نیست
فاما ممکن ذاتی که ممتنع ذاتی زعمی باشد چنانکه در ما نحن فیه است وخواهد آمد انشاء الله تعالی
پس بیشک آن مقدور است مخفی نماند که تعریف عجز بعبارت مذکوره ازین علامهٔ یگانهٔ زمانه
عجیب وغریب است چه لفظ قدرت در ترکیب عدم القدرت یا بمعنی مقدوریت است پس
عدم قدرت صفت آن شی خواهد بود که مقدوریت از ان معدوم شده وعجز صفت فاعل است
واگر بمعنی قادریت باشد پس فساد تر از اول است کما لا یخفی علی اهل العلم اقول
ببراهین قطعیه امتناع ذاتی مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در صفات که مصداق اجتماع
النقیضین وجودش مستلزم عدم آنست باثبات رسانیدیم و منکشف گردانیدیم اگر احمقی
جاهل ومعاندی متجاهل نفهمد واز ان جمود نماید در افتضاح خود می افزاید پس آن تحت قدرت
همچو دیگر ممتنعات ذاتیه داخل نیست اما قوله مخفی نماند الخ بسا عجب است بی بهره ماندن این
احمق از فهم مسائل علوم حقیقیه معلوم بوده است ازین قول معلوم شده که بیچاره از عربیت هم
محض بی بهره است که از غایت سفاهت لفظ علی را که ناسخ آنرا بصورت عن نوشت لفظ

عن قرار داده آن را ذریعه اعتراض گردانید وعلی التسلیم اگر لفظ عن بجای لفظ علی باستعمال آید
چه باک قال فی القاموس عن مخففه علی ثلثه اوجه یکون حرفا جارا ولها عشره معان المجاوزة
سافر عن البلد البدل لاتجزی نفس عن نفس الاستعلاء فانما یبخل عن نفسه انتهی ما ارد نا نقله
وفی الصحاح وقد یقع عن موضع علی نحو لا افضلت فی حسب عنی ای علی وقال ایضاً حروف
الجر تنوب بعضها عن بعض اذا لم یلتبس المعنی این بحیین را که از عربیت نابلد است بر هیچ اعتراض
معذور توان داشت افا واستا ذی مثلاً اگر کسی گوید او سبحانه تعالی بر خلق نظیر و شریک خود
یا بر خلق اجتماع النقیضین یا ارتفاع النقیضین قادر نیست نتوان گفت که این قول بعجز او سبحانه
وتعالی است قال البلید العنید اقول نفی قدرت بر خلق نظیر واشیا مذکوره قول بعجز او سبحانه
تعالی نیست لیکن نفی قدرت بر خلق امری که اخبار الهی بخلاف او واقع شده آن را مستحیل گردانیده
چون ایمان ابولهب وادخال کفار در جنت وخلق نظیر ومساوی معلوم در ما نحن فیه چنانکه مدعی
معترض را قول وعقیده است ومفصل خواهد آمد ان شاء الله تعالی بیشک قول بعجز او سبحانه
است تعالی الله عما یقول الظلمون علوا کبیرا اقول روشن ومبرهن شد که مساوی
آنحضرت صلی الله علیه وسلم در صفات کمال مصداق اجتماع نقیضین است وجودش
مستلزم عدم آنست ومصداق اجتماع النقیضین ومصداق با وجوده مستلزم لعدمه
ممتنع بالذات است بیهوده گوئی این بلید بیجا است افا والاستا ذ وآیات داله
بر عموم قدرت او سبحانه نحو قوله تعالی والله علی کل شیء قدیر وقوله سبحانه وکان الله
علی کل شیء مقتدرا الی غیر ذلک متناول ممتنعات عقلی نیست چه ممتنع عقلی شیء نیست تا در
عموم کل شیء داخل باشد قال الملحد الابلد اقول ممتنعات عقلی که در نفس الامر ممتنعات
عقلی باشند بیشک در عموم کل شیء داخل نیست فاما ممکنات ذاتی که از سوء فهم آن را
ممتنعات عقلی دانسته چنانکه منجمله آن مساوی وبرابر است در ما نحن فیه
بلاریب در عموم کل شیء داخل است پس اخراج آن از عموم کل شیء الحادی است در

آیات اللہ تعالیٰ ومخرج این منجملہ مصداق کریمہ انّ الّذین یلحدون فی آیاتنا لایخفون علینا است
کما سیجی تفصیلاً انشاء اللہ تعالیٰ **اقول** ببراہین قطعیہ امتناع ذاتی مساوی آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم باثبات رسید پس آن درعموم کل شئی داخل نیست و داخل کردن مصداق اجتماع
النقیضین ومصداق ما وجودہ مستلزم بعدمہ درعموم واللہ علی کل شئی قدیر الحاد است
چنانکہ گذشت وسیاتی ومعہذا داخل کردن ممکنات ذاتی را مطلقاً کو معدوم باشند
وایگاد رشئی خلاف مذہب اشاعرہ اہل سنت است قال فی شرح المواقف المقصد السادس
فی ان المعدوم شئی ام لا وانہا من امہات المسائل الکلامیۃ فقال غیر ابی الحسن البصری وابی
الہذیل العلاف والکعبی من المعتزلہ ان المعدوم الممکن شئی فان الماہیۃ عندہم غیر الوجود ومعروضۃ
لہ وقد تخلو عنہ مع کونہا متقررۃ فی الخارج وانما قید والمعدوم بالممکن لان الممتنع منہ منفی لا تقرر لہ
اصلاً اتفاقاً ومنعہ الاشاعرہ مطلقاً ای فی المعدوم الممکن والممتنع جمیعاً فقالوا المعدوم
الممکن لیس بشئی کالمعدوم الممتنع لان الوجود عندہم نفس الحقیقۃ فرفعہ رفعہا و بہذا ای بما
ذہب الیہ الاشاعرہ قال الحکماء ایضاً انتہی پس قول او فاتنا ممکنات ذاتی کہ از سوء
فہم آن را ممتنعات عقلی دانستہ باشد چنانکہ منجملہ آن مساوی و برابر است در ما نحن
فیہ بلاریب درعموم کل شئی داخل است معلوم نیست کہ مبنی برکدام مذہب است کہ
این ملحد ہم معدوم بودن مساوی کہ در آن کلام است ازلاً وابداً اعتراف دارد
پس معلوم نمی شود کہ این لامذہب دخول آن را درعموم شئی برکدام مذہب مبنی کردہ است
مگر آن بیچارہ از جہل معذور است ہرچہ در ذہن کجش میگذرد بیہودہ می گوید افادہ استاذی
العلامہ اگر کسے از نفی قدرت او سبحانہ بر ممتنعات عقلی ومستحیلات ذاتیہ تحاشی کند واین را
از باب اسارت ادب نسبت بحضرت کبری ایزدی جلشانہ وعز مجدہ انکار دایمان و
توحید را برکنار گذارد قال **لہ الابلہ الانکد** اقول چنانکہ تحاشی کسی از نفی قدرت او سبحانہ وتعالیٰ
بر مستحیلات ذاتیہ نفس الامریہ باعتقاد اسارت ادب حضرت ذوالجلال الکبیر المتعال

لہ ابلہ تر از خر دجال
بیحد مرادو پریشان ال
مشوش ۱۲
منتہی الارب

جل جلاله وعم نواله موجب تفرید از ایمان و توحید است همچنین است تحاشی کسی از اثبات
قدرت کامله شامله برایجاد آن ممکنات ذاتیه که اخبار آلهی و یا علم الهی یا غیر آنها سوا ذات
پاک وصفات کمال حضرت واجب الوجود مفیض الخیر والجود مقتضی امتناع آنها شده
باشد چنانکه تحاشی از اثبات قدرت کامله بر خلق مثل و مساوی آنحضرت خیر البریات افضل
الموجودات حبیب رب العالمین سید الاولین والآخرین صلی الله علیه وآله واصحابه اجمعین
وسلم که ممکن بالذات ممتنع بالغیر است و اخبار و علم آلهی بعدم خلق آن متعلق شده ممتنع
بالغیر گردانیده پس این قسم ممکن داخل قدرت کامله است بدلائل عقلی و سمعی پس اگر
کسی آن را بوساوس شیطانی و هواجس نفسانی که باطل و ناتمام اند ممتنع بالذات
قرار داده از مقدورات آلهی اخراج کند این هردو کس ایمان فراموش باهم همدوش
و با محبوب الحاد خود اگر تایب نشوند در جهنم هم آغوش خواهند بود مفصل می آمد انشاء الله تعالی
اقول تحقیق پیوست و آینده را هم تحقیق خواهد رسید و مساوی آنحضرت صلی الله علیه
وسلم در صفات کمال که مصداق اجتماع النقیضین است و وجودش مستلزم عدم آنحضرت
ممتنع ذاتی است آن را ممکن ذاتی دانستن ناشی از حماقت و نادانی و یا از تعنت
و بی ایمانی است و اعتقاد اینکه هر ممکن ذاتی گو مستلزم ممتنع ذاتی باشد تحت قدرت
آلهی داخل است نیز بکفر و بی ایمانی می کشد چه قدرت و غیره صفات کمالیه حضرت باری
جلشانه نزد عامهٔ متکلمین و هم نزد پیشوایان این سفیه بی ایمان ممکنات ذاتی هستند و عدم
آنها که ممکن ذاتی و ممتنع بالغیر است نزد متکلمین تحت قدرت آلهی داخل نیست و اعتقاد
بدخول آن تحت قدرت کفر و الحاد است کما سیاتی مفصلا این متعنت بی ایمان اگر
از اتباع آن دجال شیطان توبه نمی کند و اعتزال نمی گزیند عنقریب دخامت عاقبت
می بیند و به پهلوی او در کنج جهنم می نشیند و مفصل می آید انشاء الله تعالی افاد استاذ
المحقق و بامکان شریک او تعالی و عدم او سبحانه و بامکان اتصاف

او سبحانه بنقایص و قبایح تجسم و تمکن وغیر ذلک اعتقاد دارد و چه اینهمه ممتنعات ذاتیه اند و اگر مقدور باشند بلاشبهه ممکن باشند تعالی الله عما یصفون قال الغبی الغوی
اقول منجمله مشار الیه بلفظ اینهمه اتصاف بنقایص و قبایح است و آن بیشک ممتنع است
لیکن کلام درین است که این اتصاف ممتنع بذات خود است چنانکه معترض درین
قول تصریح بدان کرده یا ممتنع لذات الواجب تعالی و این معنی بدون تدقیق نظر واضح
نخواهد شد پس میگوییم قول ما که این ممکن بالذات است یا واجب بالذات یا ممتنع
بالذات موافق اصطلاح حکمت مراد از ذات در آن ذات موصوف بهر سه مفهوم است
که بلفظ این تعبیر از ان واقع شده در عرف علما پس میگوییم که اتصاف معنی اسمی نسبی است
طرفین را میخواهد یعنی اتصاف شی لشی و طرفین خارج از حقیقت اتصاف و لازم ذاتی
آن در تحقق و تصور پس هرگاه معنی اتصاف تصور میکنیم تصور هر دو شی تبعاً لازم می آید
چنانکه در لفظ ابتدا که چون تصور معنی آن میکنیم تصور طرفین اولا لازم می آید یعنی ابتدا شی
از شی لیکن انچه لازم ذاتی اوست مطلق دو شی است نه خاص و چون اتصاف معنی
مصدریست افرادش افراد حصصی خواهد بود و کلی به نسبت افراد حصصی نوع است پس مطلق
اتصاف نوع واحد خواهد بود و نوع واحد یا واجب بالذات یا ممکن بالذات یا ممتنع
بالذات بر سبیل انفصال حقیقی خواهد بود پس احتمالات عقلی درینجا شش است باعتبار
آنکه در تخصیص شی ثانی دو احتمال است صفت کمال و صفت نقصان و در تخصیص شی
اول سه احتمال واجب و ممکن و ممتنع و چون در اتصاف ممتنع ذاتی بصفات کلامی است
پس طول و از ما نحن فیه چندان تعلق نمیداشت آن را ساقط کرده دو احتمال باقی
گذاشتیم پس از شش چهار باقی ماند اتصاف ممکن بصفت کمال و بصفت نقصان
این هر دو ممکن بالذات واقع چنانکه اتصاف زید بعلم و جهل مثلا و اتصاف واجب
تعالی بصفت کمال این واجب و ضروریست و اتصاف واجب تعالی و تقدس

عن جمیع صفات النقص بصفات نقص که این بلاریب ممتنع است لیکن وجوب اتصاف
اول وامتناع اتصاف ثانی مذکور لذات واجب تعالی است زیراکه وجوب الوجود چنانکه
منبع استجماع جمیع صفات کمال است منشاء تقدیس از جمیع صفات نقص و تنزیه
از همه اتصافات است بنقایص و نیز چون وجوب یا امتناع بسبب خصوصیت طرفین
آید همین معنی وجوب اتصاف و امتناع آن بالغیر است چه خصوصیت طرفین هم از مقومات
اتصاف است و نه از لوازم ذاتی آن نه آنکه وجوب و امتناع مذکور لذات للاتصاف
است چه ذات اتصاف در اتصاف زید بعلم وجهل متحقق است و اینجا بلاشبهه
ممکن بالذات است و دو اینکه ممکن بالذات باشد بودن آن واجب بالذات یا ممتنع
بالذات باطل است بلاریب لکون القضیة المنعقدة من المفاهیم الثلثة حقیقیة فالقول
بان اتصاف الواجب تعالی وتقدس بالنقایص لیس بممتنع لذات الواجب تعالی
وتقدس بل لذات الاتصاف او ممتنع لا لذات الواجب تعالی وتقدس بل لذات
الاتصاف هذا من البعید لیس من شان العقلاء فضلاً عن الفضلاء۔ اقول ازین قول
مبرهن گشت که این حیوان لا یعقل از فهم مسائل علمیه بمراحل دور است ریش خودش
در آفتاب سفید کرده عمر خودش در مذاولت کتب رایگان بر باد داده است این
تدقیق نظر که این بی بصر و بی بصیرت تکلف آن کرده کشف عوار او نموده بیان این اجمال
این است که هر مفهوم که بدیگری نسبت کرده شود بقطع نظر از حکایت حاکی و انتزاع
منتزع نسبتش در واقع و نفس الامر از سه کیفیت خالی نیست یا واجب
بالذات است یا ممکن بالذات است یا ممتنع بالذات و این کیفیات نسبت ایجابیه را
من حیث کونها فی نفس الامر مواد خوانند پس هر مفهوم را نسبت بدیگری در واقع
و نفس الامر حالی است که مرهون بانتزاع ذهن و اعتبار حاکی نیست و حال
واقعی را که مصداق و محکی عنه حمل وصفی بر دیگری می باشد اتصاف نامند چنانچه

گویند که ظرف اتصاف جسم بسواد وظرف اتصاف زید بعمی وظرف اتصاف سما بفوقیت خارج است وظرف اتصاف اثنین واربعه بزوجیت وثلثه وخمسه بفردیت نفس الامر است وظرف اتصاف کلیات بجنسیت وفصلیت خصوص ذهن است وآن اتصاف ذاتی که محکی عنه ومصداق حمل وحکایت است بمعنی مصدری انتزاعی نیست وآن خود حقایق مختلفه اند ومصص کدامی بمعنی مصدری نیستند مثلا اتصاف واجب تعالی شانه بوجود یعنی مصداق الحکایة بان الله تعالی موجود درنفس الامر واجب است واتصاف او سبحانه بامکان ذاتی یعنی مصداق الحکایة بان الله تعالی ممکن ذاتی درنفس الامر ممتنع بالذات است واتصاف الانسان بالکتابة یعنی مصداق الحکایة بان الانسان کاتب درنفس الامر ممکن بالذات است واین مصادیق که باتصافات نامیده می شوند در هیچ ذاتی مشترک نیستند تا بشرکت دریک حقیقت نوعی چه رسد واین مقدمات بر مبتدیان طلبه علوم مخفی نیست واین معنی ظاهر است که اتصاف هر شی بهر مفهوم بدین معنی درنفس الامر ممکن نیست مثلاً اتصاف حقیقت انسان بحماریت کو درماده این حیوان لایعقل یافته شده یا اتصاف حقیقت بیاض مثلاً ثوب یا اتصاف حقیقت ابوبت بحجریت بلکه اتصاف بعض اشیا ببعض مفهومات واجب بالذات است واتصاف بعض اشیا ببعض مفهومات ممتنع بالذات است پس اتصاف واجب الوجود جلشانه بنقایص وقبایح وتجسم وتمکن وتحیز ممتنع بالذات است چنانکه اتصاف انسان بلاانسانیت ممتنع بالذات است این بلید پلید اتصاف او سبحانه را بنقایص وقبایح وفواحش وتجسم وتمکن وحجریت ونباتیت وحیوانیت ومائیت وناریت وهوائیت ممکن بالذات میداند وباز خود را از مومنان می شمارد وطرفه تر اینست که بثبوت [illegible] این دلیل می آرد وحاصل دلیل او اینست که اتصاف بمعنی آنکه نسبی است وافراد [illegible] حقیقت است که متخالف بامکان ذاتی وامتناع ذاتی نتوانند شد وبعض [illegible] بالذات است پس جمیع حصص آن ممکن بالذات باشند واگر بعض حصص آن

از جهت خصوصیت حاشیتین واجب و بعض حصص از جهت خصوص حاشیتین ممتنع باشند آن وجوب
و امتناع ذاتی نیست بلکه وجوب و امتناع بالغیر است و این استدلالش ناشی از جهل و حماقت اوست
حکم بامتناع ذاتی اتصاف او سبحانه بنقایص و قبایح و تجسم و تمکن و غیر ذلک ازین جهت است که
معنی اتصاف مصداق نفس الامری اتحاد او سبحانه تعالی بنقایص و قبایح وغیره است و آن مصداق نفس الامری
ممتنع بالذات است و آن از حصص معنی مصدری اتصاف نیست و وجه امتناع ذاتی آن این است که اتحاد
حقایق متخالفه متباینه ممتنع ذاتی است چنانکه اتحاد مهیت سواد با حقیقت انسان یا کاتب مثلاً و امتناع
آن معلل بعلت نیست و چون حقیقت حقه واجب بالذات مباین ذوات و مهیات حوادث ممکنه
آیه ما کانت است اتحاد آن با ذوات حادثه و مهیات ممکنه ممتنع بالذات است پس اتصاف
او سبحانه بانسانیت و لوازم خاصه انسانیت و حیوانیت و لوازم خاصه حیوانیت و لوازم خاصه
جسمیت و بدیگر حقایق ممکنه حادثه و بخواص آن که از جمله آن قبایح و نقایص اند ممتنع ذاتی است و معلل
بعلت و داخل تحت قدرت نیست و اگر آن ممکن باشد انسان بودن او سبحانه کاتب و مستقیم
القامت بودنش و حیوان بودن او سبحانه و متغذی و نامی و بوال بودن او سبحانه و جسم و متحیز
و متشکل و متقدر بودن او سبحانه ممکن بالذات باشد و هیچ عاقل بارتکاب قول بامکان این
همه جسارت نمی تواند کرد این حیوان لا یعقل بیباک بر قول بامکان ذاتی آن جسارت نموده از
غایت جهل بر آن استدلال می آرد و نمیداند که در اتصاف بمعنی مصدری و حصص آنکه مفهومات
ذهنی اند کلام نیست و جاییکه گفته می شود که اتصاف فلان بفلان چیز مثلاً اتصاف سواد بانسانیت
ممتنع است معنی آن این است که عدم مصداق آن در نفس الامر ضروری است نه اینکه این معنی
مصدری که از موجودات ذهنی است ضروری العدم است چه مفهوم اتصاف السواد بالانسانیه
مثلاً از موجودات ذهنی است نه ممتنع بالذات است و نه ممتنع بالغیر و مصداق آن ممتنع بالذات
است نه ممتنع بالغیر این غبی جاهل درینمقام بوجوه چند در بادیه جهالت و ضلالت افتاده است
اول اینکه مواد ثلثه یعنی وجوب و امتناع و امکان کیفیات مصادیق نفس الامریه اند که آن را

باتصاف تعبیر می کنند نه کیفیات اتصاف بمعنی مصدری که موجود ذهنی است مثلاً اگر کسی گوید
که اتصاف سواد بانسانیت وکتابت ممتنع بالذات است نتوان فهمید که این مفهوم ذهنی ممتنع
است بلکه معنی اش این است که مصداق آن ممتنع است این نافهم از اتصاف معنی اسمی نسبی
فهمیده مرتکب بیهوده گوئیها شد دوم اینکه بر تقریرش لازم می آید که اتصاف ذات حقه
واجبه بالذات بامکان ذاتی وحدوث ممکن بالذات وممتنع بالغیر است چه این اتصاف هم
حصه از حصص مطلق اتصاف است ومطلق اتصاف نوع واحد است ونفس مطلق اتصاف
ممتنع بالذات نیست چه ذات اتصاف در اتصاف زید بعلم وجهل متحقق است واینجا بلاشبهه
ممکن بالذات است وزوائیکه ممکن بالذات باشند بودن آن واجب بالذات یا ممتنع
بالذات باطل است الی آخر ما قال پس اتصاف او سبحانه بامکان ذاتی وحدوث باعتقادش
ممکن بالذات وممتنع بالغیر است پس باعتقادش واجب بالذات ممکن بالذات است سوم
اینکه عدم بمعنی اسمی اضافی است وافراد آن حصص آن است چنانچه عدم زید وعدم عمرو وغیرهما پس
عدم نوع واحد است وبعض حصص آن ممکن بالذات اند پس بدالنسبت این سفیه عدم الواجب
سبحانه ممکن بالذات ممتنع بالغیر است بنا بر علی تدقیقه وهرچه عدم آن ممتنع بالغیر است ممکن بالذات
است فیلزم علی تدقیقه ان یکون الواجب سبحانه ممکنا بالذات چهارم اینکه این قایل خود در قول
مستانف میگوید که اتصاف جزئی وشخصی ممتنع بالذات است واتصاف کلی که نوع آن است
ممکن بالذات است چه امکان ذاتی کلی با امتناع ذاتی شخصی منافات ندارد وحال اینکه این
قاعده که او بتدقیق استخراج کرده است بر تقدیر صحت آن منافی این قول است واین قول منافی آن
قاعده است پس در هر دو قول او تهافت ظاهر است مگر حماقت وجهالت او عذر خواه او باشد
پنجم این است که بر قاعده مستخرجه او لازم می آید که اجتماع النقیضین وارتفاع النقیضین ممکن بالذات
ممتنع بالغیر خواهند بود وانچه این احمق بعد استشعار بر این در جواب آن در اقوال مستانفه گفته است
تفضیحش عنقریب می آید ششم این است که او قایل شده است که این حصه خاص یعنی اتصاف

الواجب بالنقایص والقبایح والفواحش ممکن بالذات وممتنع بالغیر است وحال آنکه این حصه از
موجودات ذهنی است وموجودات ذهنی ممتنع بالغیر هم نتوانند بود وقول بامتناع آن بالغیر ناشی از
بلادت ونافهمی است ودیگر وجوه فساد درکلام این قایل بسیار است مثلاً اینکه وجود بمعنی مصدری
است وافراد آن حصص است وبعض حصص آن ممکن است پس وجود شریک الباری وغیره
من الممتنعات الذاتیه برای این سفیه ممکن خواهد بود ونهایت کار این است که ممتنع بالغیر باشد
حال تدقیق او این است که هیچ هذیانات از شان عوام سفها هم نیست فضلاً عن العقلاء فضلا
عن الفضلاء قال السفیه الفهیه بازمیگویم مخفی نماند که فیما بین اتصاف واجب تعالی شانه
بصفت کمال چنانکه علم وسلب اتصاف او سبحانه بصفت نقص که مقابل صفت کمال مذکور است
چنانکه جهل تلازم است ومعیت ذاتیه که درین مرتبه انفکاک یکی از دیگری ممکن نیست بخلاف بید
که فیما بین اتصاف او بصفت علم وسلب اتصاف او بصفت جهل تلازم نیست زیراکه در حال
عدم سلب اتصاف بجهل است واتصاف او بعلم او هم مسلوب است پس ما بین هر دو
یعنی اتصاف او تعالی بصفت علم وسلب اتصاف او بصفت جهل علاقه ومعیت ذاتیه است
مجرد مصاحبت اتفاقیه نیست زیراکه ذات واجب الوجود جل وعلا چنانکه مقتضی اتصاف
خود بصفت کمال است همچنین مقتضی سلب اتصاف خود بمقابل آن صفت است اقول
مخفی نماند که این سفیه آناً فآناً در سفاهت ترقی می کند ما اول بیان کرده ایم که ذات حقه واجبه
بالذات مباین محض مهیات ممکنه ونقایص وخسایس وخصایص آن است وسلب آنهمه از
مرتبه ذات حقه واجبه ضروری است وضرورت سلب آن عبارت است از امتناع ذاتی
ثبوت آن وسلب مباین از ذات مباین آن ضروری است چه اگر آن سلب ضروری نباشد
اتحاد متباینین ممکن ذاتی باشد وصفات کمال که بر مذهب عامه متکلمین بر ذات حقه زاید اند
عبارت از آن سلوب بسیط که ضروری است نیست بلکه آن امور وجودیه اند وقایم اند
بذات حقه بر مذهب آنها وسلوب بسیط امور وجودیه نیستند ونه قایم اند بذات حقه چنانکه

[illegible] منتهی الارب

عبارت از نحو وجود است وسلوب بسیط را وجود نیست وجهل عبارت از سلب بسیط علم نیست وعجز
عبارت از سلب بسیط قدرت نیست پس سلب جهل وعجز ودیگر خسایس وخصایص ممکنات هیچو
فسق وفجور وسرقه وغیرها از مرتبه ذات احدیه ضروری است وقضایای سوالب قایله الله
سبحانه لیس بجاهل ولیس بعاجز ولیس بفاسق ولیس بفاجر وغیرها در مرتبه ذات احدیه صادق
اند والعیاذ بالله اگر این سوالب صادق نباشند موجبات صادق باشند والتزام ذلک
من اشد انحاء الکفر والالحاد وثبوت علم وقدرت وغیرهما من الصفات الکمالیه نزد عامهٔ متکلمین
که بزیادت صفات کمالیه وقیام آنها بذات حقه قایل اند در مرتبه ذات احدیه نیست چه
تقدم مرتبه ذات موصوف بر قیام صفات بآن ضروری است وذات احدیه نزد ایشان
علت موجبه صفات کمالیه است وتقدم ذات علت بر معلول ضروری است از اینجا مبرهن شد
که فیما بین اتصاف واجب سبحانه تعالی شانه بصفت کمال وسلب اتصاف آن بصفت نقص
که مقابل صفت کمال مذکور است چنانکه جهل معیت ذاتیه نیست چه معنی معیت ذاتیه مثلا این است که آن
هر دو در یک مرتبه عقلیه باشند حال آنکه مبرهن شد که مصداق آن سلب نفس ذات احدیه بلا قیام
امر زاید است ومصداق این صفات وجودیه بعد مرتبه ذات احدیه است آری درمیان مرتبه
ذات ومرتبه قیام این صفات تخلف وانفکاکی نیست زیرا که درمیان علت موجبه ومعلولات
موجبه آن تخلف انفکاکی هرگز واقع نمی باشد اما میانه آن هر دو معیت ذاتیه نیست پس مابین هر دو
یعنی اتصاف او تعالی بصفت علم وسلب اتصاف او بصفت جهل علاقه معیت ذاتیه نیست و نه
مجرد مصاحبت اتفاقی است زیرا که مرتبه مصداق سلب اتصاف او بجهل مرتبه ذات حقه است
وذات حقه علت موجبه اتصاف او سبحانه بصفت علم نزد عامه متکلمین است ودر علت
ومعلول مجرد مصاحبت اتفاقی نمی باشد وآنچه گفته است که واجب الوجود جل وعلا چنانکه
مقتضی اتصاف خود بصفت کمال است همچنین مقتضی سلب اتصاف خود بمقابل آن
صفت است عجب کلمه ایست که هیچ مومن بدان تفوه نمی تواند کرد چه اگر ذات واجب

حانه مقتضی سلب صفت نقص است در مرتبه ذات حقه سلب آن صادق نتواند بود ضرورة
غیر المقتضی عن المقتضی پس در مرتبه ذات حقه ثبوت صفت نقص صادق خواهد بود ضرورة امتناع
تفاع النقیضین ولا یجتر علی ذلک انسان فضلا عن مومن پس این مقدمه ممهده از سیح
بنده شد فقطع دابر القوم الذین ظلموا والحمد لله رب العالمین قال العجاب البحان
درینجا دو قاعده محقق است یکی آنکه وجوب ذاتی یک نقیض مستلزم امتناع ذاتی نقیض
یر است و بالعکس و برین قاعده مدعی معترض هم اعتراف دارد چنانچه در مقام استدلال ثالث
ملی ماخوذ از قرآن مجید که عالم ربانی ذکر کرده مدعی مذکور مذکور نموده اگر گفته شود که دور ممتنع
اتی است پس لا دور واجب ذاتی باشد و حال آنکه تسلسل و اجتماع النقیضین و ارتفاع
نیز لا دور است و اینها نیز ممتنع ذاتی اند و زید هم لا دور است و این ممکن خاص است لا دور
جب ذاتی نباشد و قاعده امتناع ذاتی احد النقیضین مقتضی وجوب ذاتی نقیض خود است
نقض گردید جوابش آنکه لا دور عام است و تسلسل و اجتماع النقیضین و ارتفاع النقیضین
ص ازان و امتناع خاص مستلزم امتناع عام نیست و نیز زید اخص از لا دور است
مکان امر خاص ملزوم امکان امر عام نیست آری وجوب خاص مستلزم وجوب عام است
درینجا همین متحقق است زیرا که لا دور بر ذات واجب الوجود تعالی شانه صادق است
ذات مقدس منشاء انتزاع این مفهوم است و مفهوم لا دور باعتبار بودن آن مفهومی
مفاهیم اگرچه ممکن است چه جمله مفهومات بسبب حصول ذهنی خود و بودن ذهن علت وجود
هنی آنها ممکن بالذات اند و نیز جمله مفهومات در ذهن بعد انتزاع است پس معلول منتزع
خواهند بود البته فاما باعتبار منشاء انتزاع خود که ذات واجب الوجود تعالی شانه
ست واجب بالذات است بالجمله بودن یک فرد واجب بالذات موجب وجوب مفهوم کلی
داست و بودن فرد ممتنع یا ممکن موجب امتناع یا امکان کلی نیست چنانکه احد النقیضین
علی التعیین واجب است و علی التعیین ممکن چنانچه عدم زید مثلا یا ممتنع چنانچه عدم الواجب

تعالی عن العدم وسایر النقایص ورسلم است وشرح آن قلنا الواجب المبهم والمخیر فیہ المتعینات
التی ہی افراده جائز لان محل الوجوب غیر محل التخییر وکوجوب احد النقیضین والاجاز ارتفاعہما
انتہی باز اگر گفته شود که چنانکه دور ممتنع ذاتی است تسلسل واجتماع نقیضین وارتفاع آنہا
وشریک الباری تعالی عنه وفلک وکره محوی که قطرش اعظم از قطر فلک وکرهٔ حاوی باشد
وخلا وجوہر فرد بمذہب مشائین اینہمه ممتنع ذاتی اند پس لازم که لاتسلسل ولااجتماع النقیضین
ولاارتفاع انہا وغیر این از نقایص مذکور ہمه واجب ذاتی باشند پس تعدد در افراد کلی واجب
بالذات لازم آمد و دلیل توحید مبطل این تعدد است جوابش آنکه امر ضروری الثبوت مستغنی
از جعل فی الجمله اطلاق واجب بالذات بر آن در کلام علما معقول بسیار منقول است چنانکه
انسانیت وحیوانیت زید را واجب بالذات میگویند ومعنی آنکه اگرچه در ضمن زید ہر دو مجعول
شده اند فاما از جعل استقلالی مستغنے اند لہذا قضایا منعقده از آنہا ضروریات می باشند
وتعدد در مصداق واجب بالذات بمعنی مذکور واقع است آنچه تعدد در آن ممتنع است وبرہان
توحید مبطل تعدد آنست آن واجب بالذات بمعنی مستغنے از جعل علی الاطلاق است ومعتبر
درین قاعده که امتناع ذاتی یک نقیض مقتضی وجوب ذاتی نقیض دیگر است واجب بالذات
بمعنی اول است اما تعدد دیکه در واجب بالذات بر مدعی معترض لازم کرده ایم آن واجب
بالذات بمعنی ثانی است لایخفی علی من تعمق النظر فی ما ذکره وما ذکرناه ونیز در اصل وعین این
مفہومات که سلب بر آنہا وارد شده دو اعتبار است یکی آنکه ہر واحد مفہومی است از
مفہومات مثلاً تسلسل مفہومی است چنانکه انسان از مفہومات دوم آنکه ہر واحد از آنہا
مفہومی است که ممتنع ذاتی است باعتبار مصداق پس در نقایض این مفہومات نیز دو
اعتبار است یکی آنکه ہر واحد مفہومیست از مفہومات دوم آنکه ہر واحد واجب بالذات
است باعتبار مصداق واعتبار اول در نقیض اعتبار اول معتبر است واعتبار ثانی در
نقیض اعتبار ثانی پس تعدد در لادور ولاتسلسل وغیرہما باعتبار اول است ولااستحاله

فیه و اما باعتبار ثانی پس اصلا تعدد در آنها نیست چه وجوب ذاتی هیچ یکی نیست مگر باعتبار
مصداق و آن نیست مگر یک ذات مقدس حضرت واجب الوجود صانع کل عالم جل و علی
فاندفع النقض **اقول** این قائل جاهل را شیطان وهم او درین مقام در ورطات ضلالت
و جهالت غوطه های گوناگون داده است که بیچاره باوصف دست و پازدن ازان نتوانست
بر آمد باید دانست که مواد ثلثه یعنی وجوب ذاتی و امکان ذاتی و امتناع باهم متقابل اند معنی
وجوب ذاتی شی آنست که تقرر و وجود آن ضروری باشد محتاج بجعل جاعل نباشد و معنی امتناع
ذاتی آن این است که عدم آن ضروری باشد معلل بعلتی نباشد و معنی امکان ذاتی آن این است
که تقرر و لاتقرر و وجود و عدم آن بالقیاس الی نفس ذاته ضروری نباشند پس ضرورت عدم
ممتنع ذاتی عبارت از وجوب ذاتی کدام چیز نیست بلکه ضرورت عدم آن تفسیر امتناع
ذاتی آن است اگر مصداق کدامین مفهوم ممتنع ذاتی است لازم این است که عدم آن ضروری
باشد نه اینکه کدامین ذات واجب التقرر گردد و عدم ممتنع بالذات کدامی ذات نیست تا
ضرورت آن عدم وجوب ذاتی آن ذات باشد و امتناع ذاتی مقابل مطلق ضرورت نیست
بلکه قسم مطلق ضرورت است چه ضرورت عدم که معنی امتناع ذاتی است قسمی از ضرورت
است پس اگر شی واجب بالذات است عدم آن ممتنع بالذات است و اگر مصداق کدامین
مفهوم ممتنع بالذات است عدم آن ضروری است نه وجود کدامی ذات این قاعده
محقق و مسلم است پس اعتراض برین قاعده باینکه دور ممتنع ذاتیست پس لا دور واجب
ذاتی باشد ناشی است از غایت سوء فهم چه معنی بودن دور ممتنع ذاتی این است که تحقق
دور ممتنع ذاتیست و لازم ازان این است که عدم دور ضروری باشد نه اینکه کدامین
ذات واجب الوجود باشد این بلید معنی ممتنع ذاتی بودن دور ندانست که چوا اعتراض
آورد و برای جواب آن سرگردان شد و اگر در وهم او چنین گذشت که نفس حقیقت
دور ممتنع ذاتی است بنا بر اینکه اصحاب جعل بسیط مواد ثلثه را کیفیت نفس ماهیة می گویند

جوابش اینست که برین تقدیر معنی امتناع حقیقت دور ضرورت لیسیة نفس حقیقت
دور است و لیسیة نفس حقیقت دور سلب ساذج است ذاتی از ذوات نیست تا از
ضرورت لیسیة آن وجوب ذاتی که از این ذات لازم باشد و انچه در جواب گفته است
محض لغو است زیراکه ذات واجب الوجود بالذات نه فرد عدم دور است و نه فرد لیسیة
نفس حقیقت دور و لا دور نقیض مفهوم دور است و مفهوم دور ممتنع ذاتی نیست تا نقیض آن
یعنی لا دور واجب ذاتی باشد این هر دو مفهوم ممکن ذاتی اند و مصداق لا دور نقیض دور نیست
تا وجوب ذاتی ذات واجب الوجود سبحانه بازای امتناع ذاتی دور قرار داده آید پس
آنچه این سفیه تکلف کرده است ناشی از سوء فهم و جهل اوست و قوله چنانچه عدم الواجب
تعالی عین العدم بحسب تدقیق این قایل که حال آن گذشته است راست نمی آید چه
عدم معنی اسمی نسبی است و افرادش حصص اند و بعض حصص آن ممکن بالذات است پس
بمقتضای تدقیق او لازم است که عدم الواجب تعالی در عقیده او ممکن بالذات باشد
و انچه باز گفته است که اگر باز گفته شود الی آخره نیز ناشی از بلادت و نافهمی اوست چه معنی
امتناع ذاتی همه مذکورات که بیان کرده این است که تحقق آنها ممتنع است و لازم از ان
اینست که عدم آنها در واقع ضروری باشد و لیسیة حقایق آنها در واقع ضروری باشد
نه اینکه از این ذات واجب التقرر والوجود در واقع باشد و عدم آنها و لیسیة آنها نفی
صرف است که از این ذات نیست پس تعدد ذوات واجبه بالذات لازم نیست لازم
ضرورت اعدام مذکورات است و برهان توحید مبطل تعدد ذوات واجبة الوجود است
نه مبطل ضرورت اعدام و لیسیات و انچه این قایل در جواب گفته است افحش از هذیان
مجانین است چه حاصل اعتراض مذکور اینست که تسلسل وغیره مذکورات ممتنع بالذات
و بحسب قاعده مذکوره نقیض ممتنع بالذات واجب بالذات است پس لازم است که
نقایض مذکورات واجب بالذات باشند و آن متعدده اند فیلزم تعدد الواجبات و حاصل انقال

قایل در جواب این است که واجب بالذات دو معنی دارد یکی آنکه از جعل استقلالی مستغنی باشد گو در ضمن دیگری مجعول باشد چنانچه انسانیت و حیوانیت زید مثلا دوم آنکه از جعل علی الاطلاق مستغنی باشد چنانچه واجب الوجود سبحانه است و معتبر درین قاعده که امتناع ذاتی یک نقیض مقتضی وجوب ذاتی نقیض دیگر است واجب بالذات بالمعنی الاول است و آنکه تعدد آن ممتنع است و برهان توحید مبطل تعدد آنست واجب بالذات بالمعنی الثانی است و این طرفه هذیانی است که مضحکهٔ صبیان است چه واجب بالذات بالمعنی الاول ممکن ذاتی است و لهذا از جعل مطلقا مستغنی نیست و نقیض ممتنع بالذات ممکن ذاتی نتواند بود چه امکان احد النقیضین مستلزم امکان نقیض آخر است پس قول باینکه معتبر در قاعده مذکوره واجب بالذات بالمعنی الاول است از هذیانی بیش نیست چه واجب بالذات در صورت عدم تعلق جعل مطلقا بان معدوم است و در صورت معدوم بودن آن بسبب عدم تعلق جعل مطلقا ضرور است که نقیض آنکه ممتنع بالذات است موجود باشد ضرورة استحاله ارتفاع النقیضین فلا یکون الممتنع بالذات ممتنعا بالذات باید دانست که اطلاق واجب بالذات بمعنی اول در اهل معقول متعارف نیست منطقیان هنگام تقسیم ضرورت در مبحث موجهات قسمی را از ضرورت ضرورت ذاتیه بمقابله ضرورت وصفیه و ضرورت وقتیه می نامند و قضیه را که بر آن ضرورت مشتمل باشد ضروریه مطلقه میخوانند این نابلد کوی علم ثبوت محمول بموضوع بالضرورت الذاتیه را واجب بالذات انگاشته اطلاق واجب بالذات بمعنی اول باهل منطق باقتضای غلط فهمی نسبت کرده است این حیوان لا یعقل باین غباوتی که دارد میخواهد که در مسایل عقلیه دخل و دست اندازی کند و عجیب تر ازین قول اوست اما تعدد دیگر در واجب بالذات بر مدعی معترض لازم کرده ایم آن واجب بالذات بالمعنی الثانی است کما لا یخفی للمتعمق النظر فیما ذکره و ما ذکرنا و اول در کلام خود هیچ جا تعدد واجب بالذات بر مدعی معقولی لازم نکرده است شاید او باقتضای خبط و حماقت تحمل کرده است که اگر اتصاف او سبحانه

بنقایص وقبایح ممتنع بالذات باشد اتصاف او سبحانہ بنقایص نقایص وقبایح واجب بالذات
باشد وآن نقایض حسب تعدد نقایص وقبایح متعدد اند پس تعدد واجب بالذات لازم آید
واین احمق ندانست کہ نقیض اتصاف بنقایص وقبایح سلب اتصاف بنقایص وقبایح است
نہ اتصاف بصفات کمالیہ وجودیہ تا وجوب ذاتی آن لازم آید غایۃ الامر این است کہ سلب
اتصاف او سبحانہ بنقایص وقبایح ضروری باشد وضرورت سلب اتصاف او سبحانہ بنقایص
وقبایح معنی امتناع ذاتی اتصاف او سبحانہ بنقایص وقبایح واز ان وجوب ذاتی کدامین
ذات وحقیقت لازم نمی آید چہ سلب عبارت از کدامین ذات وحقیقت نیست آن نفی صرف است ولیس ہو ذاتا
یعبر عنہا بالسلب بیچارہ باینکہ پیر فرتوت شد تا حال اینہم ندانست کہ سلب کدامین ذات نیست تا از ضرورت
سلب وجوب ذاتی کدامین ذات لازم آمد واگر بدانست او سلوب عبارت از ذوات اند برا دلازم
می آید کہ ذوات غیر متناہیۃ بالفعل بواجب سبحانہ بلکہ بہر یک موجود قایم باشند ودر ہر یک موجود ذوات
غیر متناہیۃ موجود باشند زیرا کہ از ہر یک موجود امور غیر متناہیۃ مسلوب اند پس سلب ہر یک از
امور غیر متناہیۃ کہ بر زعم او ذات است بہر یک موجود قایم موجود است بلکہ لازم می آید کہ در ممتنعات
ذاتیہ ذوات غیر متناہیۃ موجود وقایم باشند کہ سلب امور غیر متناہیۃ از ممتنعات ذاتیہ صادق
است این گول جہول بدخل خود در معقول خود را فضیحت ورسوا گردانید با اینہمہ چون بنای الزام
تعدد واجب بالذات بر مدعی معترض بر قاعدہ استلزام امتناع ذاتی یک نقیض وجوب ذاتی نقیض
نقیض آخر آن ہست ومعتبر درین قاعدہ بدانست او واجب بالذات بالمعنی الاول ست لازم
پس بر مدعی معترض تعدد واجب بالذات بالمعنی الثانی چگونہ لازم آید این قول او حماقت
دیگر است وحوالہ کردن آن بر تعمق نظر باقتضای عجز او از بیان آن است ولفظ مقتضی در قول
او امتناع یک نقیض مقتضی وجوب ذاتی نقیض دیگر ست فتنہ لسانی است واما جواب ثانی
او یعنی آنچہ گفتہ ست ونیز در اصل وعین این مفہومات الی آخرہ نیز منشار آن نافہمی است
چہ تحقق وتقرر مصادیق این مفہومات از ممتنعات ذاتیہ است پس عدم تحقق وتقرر آنہا ضروری است

وضرورت عدم ولیسیت آنہا یعنی امتناع ذاتی آنہاست و ذات او سبحانہ ما صدق علیہ عدم
ولیسیت آنہا نیست و عدم ولیسیت آنہا کدام ذات نیست تا وجوب ذاتی آن ذات لازم
آید ولا دور ولا تسلسل وغیرہما نقایض این مفہومات اند وآن ہر دو ممکن ذاتی است ہیچکی
از آنہا نہ ممتنع بالذات است نہ واجب بالذات ومفہومات آنہا را باعتبار مصداق ممتنع
ذاتی گفتن قول بتناقض است منشاء آن غباوت ونافہمی ست قال الکودنی الدنی
قاعدہ دوم آنکہ میان متلازمین کہ علاقہ معیت ذاتی فیمابین دارند وانفکاک ہیچ یکی از دیگری
ممکن نباشد در وجوب وامکان تخالف نمی باشد اگر یکی واجب است دیگری ہم واجب الوجود
خواہد بود واگر یکی ممکن ست دیگر ممکن باشد چنانچہ فلاسفہ در مقام نفی معیت فلک حاوی برای
فلک محوی میگویند ان عدم المحوی وتحقق الخلاء داخل الحاوی متلازمان لان اعتبار احدہما یوجب
اعتبار الآخر عقلا بحیث لا یمکن انفکاکہ کما لا یمکن الانفکاک بین وجودی المحوی وعدم الخلاء
داخل الحاوی والشیئان اللذان تحققت بینہما المعیۃ الذاتیۃ والعلاقۃ الطبیعۃ من الجانبین
لا مجرد المصاحبۃ الاتفاقیۃ فانہما لا یتخالفان فی الوجوب والامکان لان تخالفہما فی ذلک یوجب
امکان انفکاک احدہما عن الآخر انتہی پس میگوییم کہ مدعی معترض میگوید کہ اتصاف بنقایص
ممتنع ذاتی است نہ ممتنع لذات الواجب تعالی شانہ پس سلب اتصاف بصفت نقصان
مثلا جہل کہ نقیض آن صفات مذکور ست واجب ذاتی خواہد بود بحکم المقدمۃ الاولی وفیما بین
سلب اتصاف بجہل مثلا واتصاف بعلم تلازم ست کما ذکرنا پس چون سلب اتصاف بصفت
جہل واجب ذاتی گشت اتصاف بصفت علم ہم واجب ذاتی خواہد بود بحکم المقدمۃ الثانیۃ
وہو خلاف زیرا کہ صفات کمالیہ حضرت واجب الوجود تعالی شانہ بر تقدیر زیادت چنانکہ
مذہب متکلمین ست فی انفسہا ممکنات بالذات اند کما یجی من شرح العقاید النسفی مصرحا پس
اتصاف بدان بالطریق اولی ممکن بالذات خواہد بود نہ واجب ذاتی کما زعم انہ واجب لذات
الباری تعالی ست چنانچہ اتصاف بصفت نقص ممتنع لذات الواجب ست اقول چون

سابق مبرهن شد که در میان اتصاف بصفات کمالیه و عدم اتصاف بصفات نقص معیته ذاتیه نیست
این کلام از قبیل هذیان است کشف این عمایت و هتک این غوایت در رد قول او باز می گوییم
مخفی نماند مفصلا گذشت حاجت اعاده آن نیست قال الرهدون الرهدون اگر گویند
مراد از ممتنع ذاتی اتصاف جزئی و شخصی است که آن ممتنع ذاتی است و اتصاف کلی که نوع آنست
آن ممکن بالذات چه امکان ذاتی کلی با امتناع ذاتی شخصی منافات ندارد چنانکه انسان کلی
ممکن بالذات است و زید ناهق ممتنع ذاتی است جوابش اینکه اتصاف بنقایص هم مفهوم کلیست
و بر تقدیر آنکه مراد از اتصافات جزئیه بنقایص است سلوب این اتصافات بنقایص واجب ذاتی
خواهد بود و بحکم التناقض کما مر و اتصافات بکمالات که متلازم آنهاست واجب ذاتی خواهد بود بحکم
التلازم کما ذکرنا و این باطل است چه سلوب اتصافات بنقایص و اتصافات بکمالات صلاحیت
وجوب ذاتی نمیدارند بعلت بودن آنها معانی نسبی محتاج بطرف و قطع نظر از حدیث ملازم چنانکه
اتصاف بنقایص ممتنع است در ذات واجب تعالی شانه همچنین اتصاف بکمالات ضروریست
در ذات واجب تعالی شانه پس اول را ممتنع بالذات گفتن و ثانی را واجب بالذات نگفتن
تحکم بحت و ادعای صرف است پس واجب بالذات بودن ثانی دلیلی است بر ممتنع ذاتی
نبودن اول و نیز با وجود امکان ذاتی اتصاف بنقایص اثبات امتناع آن لاجل ذات الله
تعالی بسبب ثبوت وجوب اتصاف بکمالات لذاته تعالی بامکان ذاتی بتوسط مقدمتین
مذکورتین بر اهل علم مخفی نیست پس ظاهر و هویدا گشت که تحاشی از امکان ذاتی اتصاف
بنقایص و اعتقاد و امتناع بالذات در آن از راه اعتساف ناشی از سوء استعداد و
در علوم فلسفیه و فساد اعتقاد است در اصول اسلامیه اقول ما سبق گفته ایم که این بلید
بلیه انا فانا ه حماقت می افزاید و سفاهت او از اقوالش حینا فحینا جلوه بوقلمون می نماید
چه او جایز داشته است اینکه اتصاف جزئی شخصی ممتنع بالذات باشد و اتصاف کلی که
نوع آن است ممکن بالذات باشد و اینکه امکان ذاتی کلی با امتناع ذاتی شخصی منافات ندارد

[illegible] منتهی الارب

پس آن ضابطه که بتدقیق نظر پیش ازین بعد وشد بیان کرده بود اگر صادق ہست تجویز امکان
ذاتی کلی وامتناع ذاتی شخصی باطل ہست واگر این تجویز صادق است آن ضابطه که بتدقیق
نظر برآورده بود باطل است ونیز تخصیص تجویز امکان ذاتی کلی وامتناع ذاتی فردان
با فرد جزی شخصی چنانکه از کلامش تراوش می کند وجهی ندارد چه اگر کلی ممکن را با قید عام که منافی
طبیعت کلی باشد بگیرند آن فرد عام ہم ممتنع ذاتی ہست چنانکه انسان ناہق فرد جزی
شخصی انسان نیست مگر فرد انسان ہست وممتنع ذاتی است گو این قایل را مصداق آن
توان گفت پس انچه درجواب گفته ہست که اتصاف بنقایص مفہوم کلی ہست ہذر وہذیان
است زیراکه اتصاف بنقایص اگرچه مفہوم کلی است لیکن فرد مطلق اتصاف است پس
بر تقدیر تجویز امتناع ذاتی فرد باوجود امکان ذاتی کلی جایز ہست که مطلق اتصاف ممکن ذاتی
باشد واین فرد ممتنع ذاتی باشد این ہدر جواب اشکال نمی تواند شد مگر درصورتیکه این معنی ثابت
کرده شود که مخالف بودن فرد با کلی در امکان مخصوص بفرد شخصی جزی است ودونه خرط
القتاد واین بیچاره ہیچ ثابت کردن نمی تواند تا باثبات این ہذیان چه رسد وبر تقدیر تنزل
ہرگاہ بیکه جمیع اتصافات جزئیه شخصیه بیک یک از نقایص وقبایح ممتنع ذاتی
شد اتصاف بنقایص اگرچه مفہوم کلی است ممتنع ذاتی باشد پس قول باینکه
اتصاف بنقایص کلی است بعد تسلیم امتناع ذاتی اتصافات جزئیه شخصیه لغو محض است
وانچه گفته است که بر تقدیر اینکه مراد اتصافات جزئیه بنقایص ہست الخ اگر مرادش ازان اینست
که امتناع ذاتی اتصافات جزئیه بنقایص ضرورت سلوب آن اتصافات است اینمعنی مسلم
است چه امتناع ذاتی آن اتصافات عبارت از ضرورت سلوب آنها است وازان وجوب
ذاتی آن سلوب بمعنی واجب الوجود بودن آن سلوب لازم نمی آید زیراکه سلوب ذوات موجوده
نیستند تا وجوب وجود آن ذوات لازم آید ومقابل امتناع ذاتی وقسیم آن وجوب الوجود
است نه وجوب العدم ووجوب العدم عین امتناع است وسلوب صلوح وجوب الوجود

ندارند وصلوح ضرورت و وجوب دارند وصلوح ضرورت و وجوب دیگر است وصلوح
وجوب الوجود دیگر صلوح وجوب الوجود بی آنکه ذات باشد متصور نیست وصلوح وجوب ذات
را نمی خواهد وسلب وعدم واجب می باشد وسلب وعدم ذات نیست واگر مرادش
ازان این است که امتناع ذاتی اتصاف بنقایص جزئیه مستلزم است واجب الوجود
بالذات بودن سلوب آن اتصاف را این ممنوع است چه امتناع ذاتی آن اتصافات
ضرورت و وجوب سلوب آن اتصافات را البته مستلزم است نه وجوب وجود سلوب
آن اتصافات را این کس ناکس سلب وعدم را ذات موجوده میداند وتخیل میکند که هرگاهیکه
سلب واجب شد واجب الوجود شد حال آنکه سلب محض انتفا است نه ذاتی است که
آن را انتفامی نامند واگر بدانست او امتناع ذاتی ممتنع بالذات مستلزم بودن سلب
آن واجب الوجود بالذات است او را محذوریکه بر مدعی معترض لازم میکند گزیر ونجات نمیتواند
شد چه سلب انسانیت وحیوانیت وجسمیت وعرضیت وغیرها از ذات حقه واجب الوجود
سبحانه که مصداق سوالب قایله اللّٰه لیس بانسان واللّٰه لیس بحیوان واللّٰه لیس بجسم واللّٰه لیس
بعرض الی غیر ذلک من السوالب اللامتناهیة الی حد است بدانست او یا واجب بالذات است
یا واجب بالذات نیست این قایل نمیتواند گفت که این سلوب بدانست او واجب بالذات اند
چه بدانست او سلوب صلاحیت وجوب ذاتی نمیدارند پس بدانست او این سلوب واجب بالذات
نیستند پس بودن او سبحانه انسان وحیوان وجسم وعرض وغیرها من الامور الغیر المتناهیة ممکن
ذاتی شد و این کفر صریح است وعلاوه برین سوالب قایله اجتماع النقیضین لیس بانسان
ولیس بحجر لیس بالله وغیرها بدانست او صادق اند یا بدانست او کاذب اند اگر بدانست او
کاذب اند لامحاله بدانست او موجبات آن سوالب صادق باشند برین تقدیر حالش از حال
سوفسطائیه بدتر است واگر بدانست او صادق اند این سلوب بدانست او واجب بالذات
اند یا ممکن بالذات شق اول بدانست او باطل است چه بدانست او سلوب صلاحیت

وجوب ذاتی ندارند پس لامحاله بدانست او شق ثانی متعین است پس بدانست او بودن
اجتماع النقیضین مثلاً انسان وحیوان وجسم وآله وسائر حقایق ممکن بالذات است واین ہم کفر و
شرک والحاد است وہم سوفسطائیست وعلی ہذا القیاس سوالب قایله الانسان لیس بلا انسان
ولیس بسواد ولیس ببیاض ولیس فوقیة ولیس تحتیة الی غیرہا من السوالب اللاتناہیة یا بدانست
این قایل صادق باشند یا کاذب علی الثانی بدانست او موجبات این سوالب صادق اند
فیکون ہذا القایل اسوء حالا من السوفسطائیة وعلی الاول این سلوب یا واجب بالذات باشند یا
ممکن بالذات شق اول بدانست او باطل است چه بدانست او سلوب صلاحیت وجوب ذاتی
ندارند پس بدانست او شق اول متعین است پس بدانست او بودن انسان انسان وسواد
وبیاض وفوقیت وتحتیت وغیرہا من الامور الغیر المتناہیة ممکن بالذات است واین سوفسطائیت
والحاد وکفر است وانچه گفته است که اتصاف بکمالات که لازم این سلوب است واجب ذاتی خواہد بود
بحکم التلازم ناشی از سوء فہم اوست ما سبق بیان کردیم که مصداق سلوب اتصاف بنقایص نفس
ذات حقه واجبه بالذات است ومصداق اتصاف بکمالات نزد عامه متکلمین که بزیادت صفات
کمالیه قایل اند قیام آن صفات بذات حقه باقتضای ذات حقه است واین مصداق ازان
مصداق متاخر است وفیمابین مصداقین معیتة ذاتیه نیست پس از وجوب آن وجوب این لازم
نمی آید وتلازمی که فیمابین مصداقین بمعنی عدم تخلف انفکاکی است وحکم متلازمین بعدم تخلف انفکاکی
که میانه آن ہر دو معیتة ذاتیه نباشد در وجوب وامکان متحد نیست چنانچه در ذات حقه وکمالات
که نزد عامه متکلمین معلول ذات حقه بالایجاب اند وباوصف عدم تخلف از ذات حقه واجبه
ممکن ذاتی اند انچه گفته است که سلوب اتصافات بنقایص واتصافات بکمالات صلاحیت
وجوب ذاتی نمیدارند لعلت بودن آنها معانی نسبی محتاج بطرف از غایت غباوت ناشی
است چه واجب بالذات وضرورة ذاتی سلوب واقعیه اند وسلوب واقعیه معانی نسبی که
در ذہن محتاج بطرف اند نیستند معانی سلوب که نسبی ومحتاج بطرف اند از موجودات

ذہنی وممکنات ذاتی اند وآن مفہومات ذہنیہ حقیقۃ آن سلوب کہ مصداق قضایای سوالب مذکورہ
بالا است نیستند چہ صدق آن قضایا مرہون بذہن وتصور ذہن آن معانی نسبیہ را واطراف
آن را نیست وعلی ہذا القیاس مفہوم ذہنی اتصاف بکمالات مصداق واقعی صدق آن کمالات
نیست مثلا صدق قولنا اللہ سبحانہ لیس بانسان منوط بتصور کردن ذہن سلب انسان از وسبحانہ
نیست والا انسان نبودن او سبحانہ موقوف بر ذہن وتصور آن باشد پس قبل ذہن وقبل تصور
ذہنی این سالبہ کاذب وموجبہ آن صادق باشد والتزام این کفر صریح است وعلی ہذا القیاس
صدق قولنا اللہ سبحانہ قادر منوط بتصور کردن ذہن ثبوت قدرت با وسبحانہ ومعنی اتصاف او
سبحانہ بقدرت نیست والا قبل ذہن وقبل تصور ذہنی این موجبہ کاذب وسالبہ آن صادق باشد
والتزام آن کفر والحاد است این قایل کورکورانہ بر مقالاتیکہ مقتضی بکفر والحاد اند اقدام می کند
وباکی ندارد وانچہ گفتہ است کہ قطع نظر از حدیث تلازم الخ دلیلی است بر جہالت وبلادت
او زیرا کہ اتصاف او سبحانہ بنقایص وقبایح وفواحش ممتنع ذاتی وسلب آن بالذات ضروری
است والا لازم آید کہ موجبات سوالب قایلہ اللہ سبحانہ لیس بحادث ولیس بجاہل ولیس
بعاجز ولیس بانسان ولیس بحیوان ولیس بجسم در مرتبہ ذات احدیہ صادق باشند العیاذ
باللہ من اعتقاد ذلک واتصاف بکمالات نزد عامۂ متکلمین ممکن ذاتی ومقتضای ذات حقہ
او سبحانہ است پس اول را ممتنع ذاتی گفتن وثانی را واجب بالذات نگفتن تحکم نیست عین عقیدۂ
عامۂ متکلمین است قال فی شرح العقائد العضدیۃ الکذب نقص والنقص علیہ تعالی محال فلا یکون
من الممکنات ولا یشملہ القدرۃ کسائر وجوہ النقص علیہ کالجہل والعجز ونفی صفۃ الکلام وغیرہا من الصفات
الکمالیۃ وقال بعد سطر والنقص علیہ تعالی محال عقلا وقال فی المتن ولا یصح علیہ الحرکۃ والانتقال
والجہل والکذب قال الشارح لانہما نقص والنقص علیہ تعالی محال وانچہ گفتہ است ونیز با وجود
امکان ذاتی اتصاف بنقایص الی قولہ بتوسط مقدمتین مذکورتین بر اہل علم مخفی نیست ہذر وہذیان
است قولہ ظاہر وہویدا گشت بلکہ ظاہر وہویدا گشت کہ این نادان بی ایمان در فہم علوم فلسفیہ

استعدادی و با صول اسلامیہ اعتقادی ندارد و فہم مختصرات علوم عقلیہ نمیتواند واوسبحانہ را
درمرتبہ ذات احدیہ از نقایص وقبایح وفواحش واتحاد با ممکنات منزہ نمیداند قال الرہدون
الاعمی باقیماند درینجا یک خطای دیگر او در مقال کہ آن موجب ضلال اوست واضلال
بلکہ دار روحانی اوست پس عضال وآن این ہست کہ او اعتقاد میکند کہ اگر اتصاف بنقایص
را ممکن بالذات بگوییم امکان اتصاف اوسبحانہ بنقایص وقبایح لازم می آید العیاذ باللہ تعالی
اقول این وسوسہ لزوم امکان اتصاف اوسبحانہ تعالی بنقایص بر تقدیر امکان ذاتی
اتصاف بنقایص منشاء آن تقفیع حیثیات وتقویت اعتبارات است واخذ حیثیہ امکان
ذاتی ومصداق آن بجای حیثیۃ امتناع لذات الواجب تعالی ومصداق آن وقد قالوا لبطل
الحکمۃ لولا الاعتبارات زیراکہ معنی نفی امتناع بالذات ازین اتصاف آنکہ این اتصاف بنظر
خصوصیت حاشیتین مذکورتین اگرچہ ممتنع است ولیکن چون ملاحظہ نفس ذات این اتصاف نمائیم
وقطع نظر از خصوصیت حاشیتین مذکورتین کنیم پس اتصاف ممکن بالذات است وممتنع نیست چہ
طرفین خاص نہ ذات اتصاف است ونہ ذاتیات آن ونہ لوازم آن انچہ از لوازم آنست
مطلق طرفین است بدون لحاظ خصوصیت **اقول** سابق گفتہ ایم کہ احمق بی ایمان انا فانا در
جہالت وضلالت ترقی می نماید و باقتضای جہل زبان خود بکلماتی کہ مقتضی بکفر والحاد اند می آلاید
پیش ازین گذشت کہ سوالب قایلہ اللہ سبحانہ لیس بجاہل ولیس بعاجز ولیس بکاذب و
لیس بانسان ولیس بحیوان درمرتبہ ذات احدیہ صادق اند واگر این سوالب درمرتبہ ذات
احدیہ صادق نباشند موجبات آنہا صادق باشند والتزام این کفر والحاد است واین
سلب ضروری وواجب بالذات است ممکن بالذات وواجب بالغیر نیست چہ اگر واجب
بالغیر باشد درمرتبہ ذات احدیہ صادق نباشد ضرورۃ تاخر المقتضی عن المقتضی وچون سلب
درمرتبہ ذات احدیہ صادق نباشد لامحالہ ایجاب آن صادق باشد وازہمین جہت قول
بامکان ذاتی این سلب مقتضی بالحاد است پس این قایل با این سلب را ممکن ذاتی می داند

یا ممتنع ذاتی اگر ممکن ذاتی میداند اورا اعتقاد امکان جاہل و عاجز و کاذب انسان و حیوان
بودن او سبحانه تعالی لازم است و ہذا الکفر و الحاد و اگر ممتنع ذاتی میداند سعی او در اثبات امکان
آن رایگان رفت و ممتنع ذاتی اتصاف واقعی است که در مرتبه مصداق باشد نه مفهوم ذہنی
آن مفهوم ذہنی آن از موجودات ذہنی است نه ممتنع ذاتی و نه ممتنع بالغیر چنانچه مفهوم اجتماع
النقیضین و مفهوم شریک الباری وغیرہا از مفهومات ذہنی است و مصداق آنہا ممتنع
ذاتی است و سلب واقعی آن اتصاف کما ہو کذا ہو بکذب نیست این قایل باقتضای نافہمی
از امتناع ذاتی اتصاف واجب سبحانه بنقایص امتناع معنی مصداق فہمیده ہرچه در دہنش
می آمد ہرزه می سراید و با ہمه دست و پا زدن از ورطه شناعت برنمی آید چه مراد از
ممتنع در قول او این اتصاف بنظر خصوصیت حاشیتین اگرچه ممتنع است اگر ممتنع ذاتی ہست
ہمه سعی او رایگان رفت و آخر کار او را از اعتراف بامتناع ذاتی این اتصاف گریز نشد
و اگر مراد او از ان ممتنع بالغیر است باین اتصاف بنظر خصوصیت حاشیتین ہم بدانست او ممکن
ذاتی شد پس او را از التزام امکان اتصاف او سبحانه بنقایص و قبایح بنظر خصوصیت
حاشیتین ہم گریز نشد جہل مرکبش او را بالحاد رسانید و از عقیده و لا یصح علیه الحرکة و الانتقال
و الجہل و لا الکذب که در مختصرات کلامیه ہم مصرح است برگردانید چه معنی لا یصح لا یمکن است
و با مکان اتصاف او سبحانه بجمله نقایص و قبایح و فواحش قایل شد و برای اثبات
امکان او بزعم خود عذر بدتر از گناه پیدا کرد و قال البلیغ المبلغ اگر کسی گوید که چون مفهوم نسبی باعتبار
اطلاق طرفین ممکن و متحقق باشد و باعتبار خصوصیت آنہا ممتنع بنابرین لازم می آید که اجتماع
النقیضین و ارتفاع النقیضین ممکن بالذات و ممتنع بالغیر باشند زیرا که چون بجای
خصوصیت النقیضین که طرفین نسبت اضافی است مطلق شیئین بگیریم که لازم ذاتی این
نسبت است و اجتماع شیئین و ارتفاع شیئین گوییم ای اجتماع شیء با شیء و ارتفاع
شیء با شیء از افراد اجتماع شیئین و ارتفاع شیئین بسیار موجود اند با آنکه

علما قاطبةً آنها را ممتنع بالذات میگویند جوابش اینکه لزوم امتناع بالغیر در صورتی است که
قید را خارج اعتبار کنیم چنانچه از حقیقت حصه و شخص و اگر قید و تقیید هر دو را داخل اعتبار کنیم
چنانچه در تقوم افراد پس بر مجموع مرکب حکم بامتناع ذاتی صحیح خواهد بود و نه امتناع بالغیر
لدخول ذلک الغیر فی المحکوم علیه و کونه جزءا منه و این وجه در اضافت صفت نقصان بسوی
حضرت واجب الوجود منزه و مقدس از همه نقایص باز در حکم کردن بر آن امتناع بالذات
مثلا گویند عجز الواجب تعالی عنه ممتنع بالذات جاری نیست زیرا که این وجه مستلزم جزئیه
مضاف الیه است از مرکب و حضرت واجب الوجود تعالی و تقدس از کلیه و جزئیه و جمیع
نقایص منزه است زیرا که اینها از خواص ممکنات است پس بنا بر تصحیح حکم بالامتناع بالذات
واجب تعالی تقدس را جزء محکوم علیه مرکب قرار دادن باز حکم بر مجموع بامتناع بالذات
کردن که در آن مجموع واجب تعالی نیز داخل باشد چنانچه در اجتماع النقیضین و ارتفاع
النقیضین مما لا یجترئ علیه مومن بل عاقل زیرا که تنزیه از جمیع نقایص و تقدس از همه معایب بدون
اعتبار جزئیه حضرت واجب الوجود تعالی شانه حاصل است بدین وجه که صفت نقصان
و اتصاف بدان هر دو را ممکن بالذات و ممتنع لذات حضرت واجب الوجود تعالی و تقدس
قرار دهیم و بگوییم که عجز الواجب تعالی و تقدس عنه ممتنع لذات الواجب تعالی و تقدس و عجز غیره
ممکن لیس بممتنع لذات ذلک الغیر بل واقع کعجز زید و عمرو مثلا اگر کسی گوید که مضاف الیه در
ترکیب اضافی که در غیر اضافت بیانی باشد از جزئیه محکوم علیه و ثبوت حکم بمعزل است
چنانکه غلام زید کاتب صادق است گو زید مرده باشد پس مانع از جراءة مذکوره چیست
جوابش آنکه در امثال این تراکیب ترکیب اضافی راجع بترکیب توصیفی است و در
ترکیب توصیفی موصوف و صفت هر دو مثبت له و محکوم علیه است فی الجمله و همین معنی
مانع از جراءت مذکوره است مثلا اجتماع النقیضین راجع است به نقیضان مجتمعان
پس معنی اجتماع النقیضین ممتنع بالذات و ارتفاع النقیضین المجتمعان ممتنع بالذات

والنقیضان المرتفعان ممتنع بالذات وعجز زید ممکن بالذات وجہل عمرو ممکن بالذات بمعنی زید
العاجز ممکن بالذات والعمر الجاہل ممکن بالذات علی اعتبار مضمون الجملہ یا باعتبار آنکہ مصدر
بمعنی مشتق است واز قبیل اضافت صفت شی بموصوف چنانچہ حصول صورة الشی فی العقل
بمعنی الصورة الحاصلہ فی العقل پس معنی قیام زید وضرب زید زید قایم و زید ضارب خواہد
بود و معنی قیام زید کذا وضرب زید کذا زید القایم کذا و زید الضارب کذا لان الاخبار بعد العلم
اوصاف کما ان الاوصاف قبل العلم اخبار پس ملاحظہ وجوہ مذکورہ با ایمان تنزیہ وتقدیس
حضرت واجب الوجود تعالی وتقدس مانع وعایق قوی از جرات مزبورہ متیقن ہست واللہ تعالی
اعلم واحکم اقول از بیہودہ گوییہای این قایل درینمقام معلوم شد کہ غباوت او بہ نہایت وغوایت
او باقصی الغایت رسیدہ است زیراکہ ما سبق گفتہ ایم کہ ممتنع ذاتی مصداق اتصاف او سبحانہ
بنقایص ہست ومصداق را باتصاف می نامند ومعنی مصدری اتصاف بنقایص کہ از مفہومات
ذہنی است نہ ممتنع بالذات است ونہ ممتنع بالغیر زیراکہ آن از موجودات ذہنی است وہمچنان
معنی مصدری اجتماع النقیضین ممتنع نیست نہ بالذات ونہ بالغیر چہ آن از موجودات ذہنی
است ممتنع بالذات مصداق اجتماع النقیضین ہست این احمق نافہم اتصاف او سبحانہ
بنقایص را در کلام استاذنا المحقق بمعنی مصدری فہمیدہ بنظر اینکہ این مفہوم حصہ مطلق اتصاف
بمعنی مصدری است ذاتی اثبات امکان ذاتی آن افتاد وباوجود اینکہ خود ممتنع ذاتی بودن
فرد آن نوع کہ ممکن ذاتی باشد تجویز می کند باقتضای بی ایمانی از قول بامکان ذاتی اتصاف
او سبحانہ بنقایص وقبایح وفواحش باز نامد وہرگاہ کہ استشعار کرد کہ بنابر معتقد او لازم می آید
کہ اجتماع النقیضین وارتفاع النقیضین ممتنع بالذات نباشد زیراکہ اجتماع النقیضین
حصہ اجتماع است وارتفاع واجتماع وارتفاع شیئین مطلقا ممکن ذاتی اند پس لازم است
کہ این ہر دو حصہ نیز داو ممکن ذاتی باشند در جوابش سراسیمہ شدہ ارتکاب قولی کردہ کہ ضحکہ
صبیان شیرخوار وسخرہ عامیان بازار ودر انظار طلبہ از اہلیت مخاطبت در افتادہ رسوا

وخوار شد وآن قول اوست جوابش اینکه الی قوله لدخول ذلک الغیر فی المحکوم علیه کونه جزءً امنه واین
عجب هذیانی است که از زبان این حیوان لایعقل برآمده او را رسوا کرد بچند وجه اول اینکه
اجتماع وارتفاع معنی مصدری است پس افراد آن حصص خواهد بود چنانچه این قایل در اوایل
قول خود گفته است پس اعتبار دخول قید وتقیید در افراد معنی مصدری معنی ندارد دوم اینکه
مفهوم اجتماع النقیضین وارتفاع النقیضین بر تقدیر اعتبار دخول قید وتقیید هم از موجودات
ذهنیه است ممتنع ذاتی نیست بلکه ممتنع بالغیر نیست پس حکم بامتناع ذاتی آن برین تقدیر هم صحیح
نیست سیوم اینکه از قول او واگر قید وتقیید هر دو را داخل اعتبار کنیم ظاهر آنست که دخول قید
وتقیید در آن باعتبار معتبر است وامتناع ذاتی اجتماع النقیضین مبنی است بر اعتبار دخول قید
وتقیید در آن که تابع اعتبار معتبر است پس امتناع ذاتی اجتماع النقیضین وارتفاع النقیضین
برزعم این قایل تابع اعتبار معتبر است چهارم اینکه قید درین مرکب که آن را این قایل ممتنع
ذاتی قرار داده است نقیضان اند وتقیید بآن اضافت است وهر دو نقیضین ممکن ذاتی اند
پس اضافت هم ممکن ذاتی است ونفس اجتماع وارتفاع نیز ممکن ذاتی است پس منشاء
امتناع ذاتی نیست مگر خصوصیت اضافت اجتماع وارتفاع بسوی نقیضین واین خصوصیت
درصورت بودن اجتماع النقیضین وارتفاع النقیضین حصه اجتماع وارتفاع نیز حاصل است
پس اعتبار دخول قید وتقیید را در امتناع ذاتی اجتماع النقیضین وارتفاع النقیضین
دخلی متصور نیست پنجم اینکه این جاهل نادان مرکب را ممتنع ذاتی قرار داده است حال آنکه
قاعده مقرره است که کل مرکب ممکن والترکیب اساس الامکان چه مرکب محتاج اجزاء است
واحتیاج خاصه ممکن ذاتی است واجب بالذات وممتنع بالذات را احتیاجی نمی تواند بود
ششم اینکه فرق او درمیان حصه اجتماع النقیضین وارتفاع النقیضین ودرمیان فرد
اجتماع النقیضین وارتفاع النقیضین باعتبار دخول قید وتقیید در آن وحکم او بامکان حصه
آن وامتناع ذاتی فرد آن ناشی از غایت حماقت است چه مفهوم هر دو از موجودات ذهنیه است

ومصداق هردو ممتنع ذاتی است هفتم اینکه قول او پس بر مجموع مرکب حکم با امتناع ذاتی صحیح خواهد
بود ... امتناع بالغیر لدخول ذلک الغیر فی المحکوم علیه وکو نه جزءً امنه لا معنی است چه مدلول آن
این است که اجتماع النقیضین وارتفاع النقیضین اگر حصه اجتماع وارتفاع گرفته شود
ممتنع بالغیر است واگر فرد گرفته شود ممتنع بالذات است زیرا که آن غیر که بسبب آن امتناع
است جزء محکوم علیه شد واین کلام عند التامل معنی ندارد که آن غیر که در فرد جزئیت آن اعتبار
کرده میشود دو چیز است یکی تقیید و دویمی قید و دخول تقیید که هست بما هو تقیید نه بما هو قید
واگر تقیید بما هو قید داخل اعتبار کرده شود در فرد اعتبار دخول دو قید لازم آید و تقیید بما هو
تقیید لا بما هو قید در حصه هم دخول است چنانچه در مختصرات مصرح است پس آن غیر که از دخول
آن امتناع ذاتی بمجموع مرکب لازم آمده است یا تقیید بما هو تقیید است درانصورت اجتماع
النقیضین وارتفاع النقیضین اگر حصه اجتماع وارتفاع گرفته شوند ممتنع ذاتی خواهند بود
لدخول ذلک الغیر فیه یا قید است یعنی نقیضین وظاهر است که هر دو نقیض ممکن است و دخول
ممکن مستلزم امتناع ذاتی مرکب نتواند شد پس ظاهر شد که مناط امتناع ذاتی اضافت اجتماع
وارتفاع سوی نقیضین یعنی قید و تقیید و تقیید در حصه هم معتبر است پس حصه هم ممتنع ذاتی خواهد بود
نشا این حماقات که ازین قایل سر زده غفلت اوست ازینکه ممتنع ذاتی مصادیق اتصاف
او سبحانه بنقایص ومصادیق اجتماع النقیضین وارتفاع النقیضین است نه معانی مصدریه
آن خواه حصص گرفته شوند خواه افراد گرفته شوند این احمق نافهم باین غباوت خود را در مضایق و
دقایق علمیه انداخته خود را نزد اولی الافهام رسوا ساخته است واز قول این متناهی فی البلادة
داین وجه در اضافت صفت نقصان الی قوله والله تعالی اعلم واحکم معلوم شد که مراتب بلادت
او متناهی لا تقف است اول باید دانست که ذات حقه واجبة الوجود که در نفس الامر وخارج
متحقق است جزء هیچ مرکب نیست و نه مرکب است از اجزا جزئیت او سبحانه از کدامین مرکب
وترکیب او سبحانه از کدامین جزء ممتنع ذاتی است و بر امتناع ذاتی آن دلایل قایم و ترکب

وجزئیت از جملهٔ نقایص اند وبودن او سبحانه مصداق نقایص ممتنع بالذات است و از
امتناع ذاتی جزئیت وترکب او سبحانه یعنی ذات حقه موجوده واجبه در خارج لازم
نمی آید که متصور ذهنی آن جزء مرکب ذهنی نشود چه ظاهر است که قضایای معقوله مثل الله
سبحانه موجود والله سبحانه قادر والله سبحانه علیم والله سبحانه حکیم والله سبحانه سمیع والله
سبحانه بصیر الی غیر ذلک صادق اند وآیات والله بکل شیٔ علیم والله علی کل شیٔ قدیر والله خالق
کل شیٔ والله خلقکم وغیرها در قرآن مجید موجود واین قضایای معقوله صادقه ذهنیه مرکب اند
از محکوم علیه ومحکوم به ونسبت خبریه وباتفاق علمای عربیت ومتکلمین مفسرین ومحدثین اینهمه
کلام اند وکلام مرکب تام را گویند ومرکب آن را گویند که جزء لفظ آن بر جزء معنی آن دلالت کند
وآن دلالت مقصود باشد ولفظ جلاله جزء لفظ این مرکبات است والبته بر جزء معانی این مرکبات
دال است پس انکار بودن معنی متصور ذهنی اسم جلاله جزء مرکبات ذهنیه از مومنی بلکه از هیچ عاقلی
متصور نیست والا این همه مرکبات محال بالذات باشند وقضایای معقوله واخبار صادقه نباشند
وتصدیق بآن متعلق نشود والتزام لازم کفر صریح والحاد قبیح است واز ترکب این مرکبات ذهنی
از معنی متصور ذهنی اسم جلاله لازم نمی آید که ذات حقه متحققه فی الخارج جزء کلام مرکب شود وظاهر
است که حصه معانی مصدری وفرد آن یعنی آنکه در آن اعتبار دخل قید وتقیید نموده شود چنانکه این
قایل در اجتماع النقیضین وارتفاع النقیضین ارتکاب اعتبار دخل قید وتقیید نموده از
مفهومات ذهنیه است واجزای فرد معنی مذکور معانی ذهنیه اند نه موجودات خارجیه پس اگر
معانی مصدریه را که مضاف الیه معنی متصور ذهنی اسم جلاله یا دیگر اسمای حسنی از آن فرد لازم خواهد آمد
وآن محذور نیست نه جزئیت ذات حقه موجوده متحققه فی الخارج این احمق پلید که این قدر نتوانست
فهمید البته مناسبت ندارد وظاهر است که مضاف الیه وترکیب اضافی بجز الواجب تعالی
[illegible] متصور ذهنی واجب است موجودات خارجیه از هیچ ترکیب مرکبات ذهنیه اجزا
[illegible] واجب الوجود یعنی ذات حقه مقدسه متحققه فی الخارج از کلیت و [illegible]

وجمیع نقایص منزه است ومعانی متصوره ذهنی اسمای حسنے اجزای ترکیب مرکبات ذهنی
همچو قضایای معقوله مذکوره بالا بلاشبهه واقع اند والا آن قضایا منعقد نشوند وتصدیق بان
متعلق نشود ونشاید این بی ایمان تصدیق بآن قضایای معقوله ندارد وباین همه این بی عقل را
بنابر اقوال او از اعتبار جزئیت واجب الوجود از فرد بعض معانی مصدریه گزیر نیست چه
عدم الواجب سبحانه وامکان الواجب سبحانه نزد او یا ممتنع بالذات است یا ممکن ذاتی و
ممتنع بالغیر علی الثانی او را دعوی ایمان نشاید کردن وعلی الاول عدم وامکان هردو مصدر
اند وعدم الواجب سبحانه اگر هردو حصه این دو مصدر اند این هردو حصه ممکن ذاتی نزد او برین
تقدیر ممکن ذاتی اند زیراکه این هردو مصدر ممکن ذاتی اند واگر آن هردو نزد او فرد این دو مصدر
اند اعتبار جزئیت واجب سبحانه ازین هردو فرد برا و لازم است پس او را از محذور یکه در فردیت
عجز الواجب سبحانه اندیشه است چاره وگزیری نیست وقول او زیراکه تنزیه از جمیع نقایص
الی قوله عجز زید وعمر مثلا بیهوده گوئی وبی ایمانی اوست زیراکه امکان نقصان ومعیت بودن
او سبحانه التزام می کند ودعوی تنزیه او سبحانه از جمیع نقایص وتقدیس او از همه معایب باوجود
اینکه امکان نقایص ومعایب نیز از نقایص ومعایب است دعوی زبانی است وبس مع هذا
او را بنابر اوهامیکه ایمان وعقل او ربوده اند از انکار تنزیه او سبحانه از نقایص ومعایب گزیر نیست
زیراکه ترکیب او سبحانه بدانست او یا ممتنع ذاتی است یا ممکن ذاتی وممتنع بالغیر شق اول نزد
او باطل است زیراکه ترکیب مصدر است وترکب او سبحانه یا حصهٔ این مصدر است یا فرد آن
اگر حصه این مصدر است نزد او ممکن ذاتی است واگر فرد آن است جزئیت او سبحانه ازین فرد
نزد او لازم می آید واین نزد او محذور است پس ترکیب او سبحانه نزد این قایل لامحاله ممکن ذاتی
ممتنع بالغیر است وعلاوه برین ترکیب نیز از جمله نقایص وخواص ممکنات است ودر اعتقاد
این قایل اتصاف او سبحانه بنقایص وخواص ممکنات ممکن بالذات وممتنع بالغیر است پس
ترکیب او سبحانه بدانست این قایل لامحاله ممکن بالذات وممتنع بالغیر وممتنع لذات الواجب

بسحانہ است وہیچک عاقل برامکان ترکب او سبحانہ وامتناع آن بالغیر یعنی لذات الواجب
سُبحانہ جسارت نمی تواند کرد چہ اگر ترکیب او سبحانہ ممکن ذاتی و ممتنع بالغیر باشد ذات او سبحانہ علت
عدم ترکب ذات او سبحانہ باشد وتقدم علت بر معلول ضروری است پس ذات او سبحانہ در مرتبہ
متقدمہ یا مرکب است یا مرکب نیست اگر مرکب است تنزیہ او سبحانہ از ترکب معنی ندارد واگر مرکب
نیست عدم ترکب او معلول ذات او نشد والا از ذات حقہ متاخر می بود پس ہیچک مومن را
از اعتقاد اینکہ سلب اتصاف او سبحانہ بترکب وبسائر خواص ممکنات وسلب اتحاد او سبحانہ
بجمیع ممکنات جواہر باشند یا اعراض ذوات باشند یا اوصاف ضروری بالذات است
وضرورت این سلب امتناع ذاتی مسلوب است گزیر نیست وکسیکہ ازین انکار دارد
او را گزیر نیست از بودن او سبحانہ در مرتبہ ذات حقہ مرکب وجزء وانسان وحیوان
ونبات وغیرہا من الامور الغیر المتناہیۃ اگر سوالب قایلہ اللہ سبحانہ لیس بحیوان ولیس بانسان
ولیس بحجر ولیس بمرکب ولیس بجزء الی غیر ذلک مما لا یتناہی در مرتبہ ذات حقہ صادق اند
این سلوب ضروری ذاتی خواہند بود وایجابات آنہا ممتنع ذاتی واگر این سلوب در مرتبہ ذات
حقہ صادق نیستند لا محالہ ایجابات آنہا صادق باشند ضرورۃ استحالۃ ارتفاع النقیضین
معلوم نیست کہ این قایل سوالب را صادق میداند یا موجبات را کہ اگر سوالب را صادق میداند
بر او واجب است کہ ازین بیہودہ گوئیہا توبہ نصوح کند واگر ایجابات را صادق میداند حالش
از حال ملاحدہ وسوفسطائیہ بدتر گشت ونیز بنا بر اقوالش لازم می آید کہ نزد او شریک الباری
ممکن ذاتی وممتنع بالغیر باشد زیرا کہ مفہوم شریک مفہوم مشتق است پس شریک الباری
اگر حصہ آن است پس بدانست این قایل ضرور است کہ این حصہ ممکن ذاتی باشد واگر فرد آن
است بدانست او لازم می آید کہ باری جزء آن باشد وآن نزد این قایل محذور است پس
این قایل را از قول بامکان شریک الباری گزیر نیست وعلی ہذا القیاس قولہ حصہ را است
اگر او را مضاف سوی او سبحانہ نمودہ شود پس قولہ مضاف یا حصہ ہست پس بحسب اعتقاد قول

این قایل ممکن ذاتی یا فرد است پس مضاف الیه جزء آن است و این بدانست این قایل محذور
است از شکست شناعات که بر این قایل لازم آمد و بال سوء فهم او است او ندانست که مصداق
اتصاف او سبحانه بنقایص ممتنع ذاتی است نه این مفهوم مصدری و نفهمید که مفهوم اجتماع النقیضین
و ارتفاع النقیضین خواه حصه باشد یا فرد ممتنع ذاتی نیست ممتنع ذاتی مصداق آنست که نه حصه است
و نه فرد و همچنان مفهوم عدم الواجب و امکان واجب و شریک الباری ممتنع ذاتی نیست ممتنع مصداق
آنها است این قایل باقتضای حماقت و بی ایمانی برای اثبات امکان اتصاف او سبحانه بقبایح
و نقایص و خسایس تعالی الله عما یقول الظالمون قاعده بر آورد و عقل و ایمان او را برباد داد
و این وبال اتباع و مجالسه شیاطین است اعاذنا الله من ذلک اما سوال مصدر بقوله اگر
کسی گوید الی قوله پس مانع از جزئیة مذکوره چیست دلالت می کند بر غایت بیگانگی او از فهم چه
مدعای این قایل این است که اجتماع النقیضین و ارتفاع النقیضین که ممتنع ذاتی است
فرد اجتماع و ارتفاع است که در آن قید و تقیید داخل است نه حصه آن و این معنی در اتصاف
نقایص سوی او سبحانه نمی تواند شد چه اعتبار دخول قید و تقیید در آن مستلزم جزئیت او سبحانه
است بر این مدعا این سوال متوجه نیست که در ترکیب اضافی مضاف الیه جزء ذهنی باشد چه جزء بودن
مضاف الیه در صورتی است که مرکب اضافی را فرد اعتبار نکنند و اگر فرد اعتبار کنند از اعتبار
دخول مضاف الیه در آن مرکب ناگزیر است و مرده بودن زید مانع اعتبار دخول زید متصور
ذهنی در مرکب اعتباری غلام زید که آن را فرد اعتبار کنند نتواند بود و این قایل خیال کرده است
که چون زید موجود فی الخارج جزء این مرکب اضافی ذهنی است قول این قایل بدان ماند که کسی
بگوید که آدم علیه السلام ابو البشر قضیه نمی تواند بود چه آدم علیه السلام مرده است چگونه جزء این قضیه
تواند شد قول بودن مضاف الیه بمعزل از جزئیت در صورتی است که فردیت اعتبار نکنند
و اگر آن را فرد اعتبار کنند از قول بجزئیت مضاف الیه ناگزیر است و آنچه در جواب این سوال
گفته است حنجوکه اطفال است چه مفهوم ترکیب اضافی مغایر مفهوم ترکیب توصیفی است

واتصاف کلمه باسمیت وفعلیة وحرفیة ممکن بالذات است لکون کل واحد من المحمولات عرضا مفارقا للموضوع وچون موضوع خاص بجای موضوع عام بگیریم وبگوئیم النار بارد ورطب والاربعة فرد وضرب یضرب حرف اتصاف موضوع بمحمول ممتنع خواهد بود ولیکن این امتناع بسبب خصوصیت موضوع است زیراکه چون صورت نوعیه نار مقتضی حرارت ویبوست است وبرودت ورطوبت ضد انها است اربعة مقتضی انقسام است بمتساوین وفردیت مقابل آن وفعل معنی آن مستقل بالمفهومیة است وحرف غیر مستقل پس برین وجوه اتصافات مذکوره ممتنع بالغیر شدند پس نمیرسد کسی راکه بگوید اگر اتصاف اسطقش ببرودت ورطوبت وعدد بفردیت وکلمه بجزئیت ممکن ذاتی باشد لازم می آید امکان برودت ورطوبت در نار وفردیت در اربعه وحرفیت در ضرب یضرب وقس علی ذلک امتناع اتصاف حضرت واجب الوجود تعالی شانه بالنقایص **اقول** این کره خاسره وخسران این قایل افزوده که رجوع بحماقت اولین کرده درحماقت ترقی نمود ما سابق بیان کرده ایم که ممتنع ذاتی مصداق قضایائی قایله الله سبحانه عاجز الله سبحانه جاهل الله سبحانه انسان الله سبحانه نبات الله سبحانه حجر الله سبحانه شجر الی غیر ذلک است ومصداق این قضایا سلب بسیط است وآن سلب بسیط ضروری بالذات وضرورت ذاتی این سلب امتناع ذاتی مسلوب است این احمق مفهوم اتصاف واجب الوجود سبحانه بنقایص را ممتنع ذاتی در قول استاذی المحقق فهمیده درپی اثبات امکان آن باقتضای بی ایمانی افتاده عقل ودین خود را برباد داد پس حاصل قول استاذی المحقق این است که مصداق این سوالب ضروری است وضرورت ذاتی آن امتناع ذاتی مصداق موجبات است این بی عقل از اتصاف معنی مصدری فهمیده در درطاب ضلالت وجهالت غوطه ها خورده ومیخورد وظاهر است که اگر مصداق این سوالب ضروری نیست ایجابات آن ممکن ذاتی خواهند بود پس در صورت ضرورت سلوب اوراقول بامکان ذاتی موجبات ضروری است این قایل ازین غافل بوده اتصاف را بمعنی مصدری محمول نموده این اتصاف را ممتنع بالغیر وممکن بالذات قرار داده

بدانست خود از لزوم شناعت اتصاف او سبحانه ربانش بدین بیان کج مج میجوید و هرچه در دلش
می آید می گوید ولات حین مناص چه بر تقدیر تنزل بر فهم او می گوییم که او اعتراف میکند با امتناع اتصاف
او سبحانه بنقایص باعتبار خصوصیت طرفین پس مراد او از امتناع اتصاف او سبحانه بنقایص باعتبار
خصوصیت طرفین اگر امتناع ذاتی است مدعای معترض که دعوی امتناع ذاتی اتصاف او سبحانه
بنقایص نموده است حاصل شد وسعی این قایل در اثبات امکان ذاتی آن رایگان رفت
واگر امتناع بالغیر است اعتراف بودن این اتصاف باعتبار خصوصیت طرفین ممتنع بالغیر
اعتراف است بودن این اتصاف باعتبار خصوصیت طرفین ممکن ذاتی چه ممتنع بالغیر را ممکن ذاتی بودن
ناگزیر است این اتصاف باعتبار خصوصیت طرفین از امکان ذاتی بر نتواند آمد پس قول او در
حیثیته امکان ذاتی نفی این اعتبار خصوصیت طرفین است محض بے معنی است بر این تقدیر این اتصاف
باعتبار خصوصیت طرفین هم ممکن ذاتی است این نافهم از تلفظ بلفظ تفضیح حیثیات تفضیح عمر و عقل خود
نموده است و قوله تعالی الله عنه علوا کبیرا با وجود تجویز امکان ذاتی اتصاف او سبحانه بنقایص
ارباب نفاق است پس همه بیهوده گوئی او باطل محض غلط صرف است و قول او توضیحش
الی آخره برای تفضیحش کافیست چه الاسطقس حار و بارد و رطب و یابس تقسیم اسطقس است
بسوی انواع اربعه آن و اتصاف آن ببرودت و رطوبت بالطبع در ضمن یک نوع مثلا آب ممکن
است و در ضمن نوع دیگر مثلا نار ممکن نیست بلکه ممتنع بالذات است چه اسطقس که بالذات بارد
و رطب است آب است و اتحاد آب و نار که حقیقتان متباینتان اند ممتنع بالذات است
و اتصاف عدد بزوجیت در ضمن بعض انواع آن همچو اربعه ممکن است و در ضمن بعض انواع
دیگر همچو ثلثه ممتنع بالذات است و اتصاف کلمه بحرفیت در ضمن یک نوع آنکه حرف است
ممکن است و اتصاف آن بحرفیت در ضمن نوع دیگر همچو اسم و فعل ممتنع است همچنین مطلق اتصاف
در ضمن اتصاف زید بعجز و جهل ممکن ذاتی است و در ضمن اتصاف او سبحانه بنقایص ممتنع بالذات
این تنظیر او بنای بیهوده گوئیهای بر کند و توضیحش بتفضیحش انجامید و خود این قول سابق معقد ...

است بانیکه امتناع ذاتی فرد منافی امکان ذاتی کلی نیست بازاماوانکار رفتن از امتناع ذاتی
او سبحانه بنقایص با وجود امکان مطلق اتصاف وتشبث او باین بیهوده گوئیها باقتضای جهالت
وضلالت است قال المرتدون الکودن بازمیگویم که امتناع وا با از امکان ذاتی اتصاف
مذکور نمودن یعنی اتصاف بنقایص و با امتناع ذاتی آن اتصاف قابل شدن واعتقاد بدان
نمودن قایل معتقدان را باشتراک بدتراز اشراک مجوس میکشد زیراکه اتصاف حضرت واجب الوجود
جلشانه بصفات کمالی واجب لذات حضرت واجب الوجود است تعالی شانه فاما چون نظر
بذات این صفات نمایم پس این صفات واتصافات بدان همه ممکن بالذات است چنانکه
متکلمین محققین بدان تصریح فرموده اند وعنقریب بیش می آید انشاء الله تعالی وممکن بالذات
معدوم چنانکه ممکن الوجود است لهذا درمقام اتصاف بنقایص مدعی معترض از امکان ذاتی
اتصاف مذکور گریز کرده با امتناع ذاتی آن قایل گشت همچنین ممکن بالذات موجود ممکن العدم
وممکن الزوال است نظر بامکان ذاتی خود پس بنا بر انکار از امکان ذاتی اتصاف بنقایص
قول بوجوب ذاتی اتصاف بصفات کمالی حضرت واجب الوجود جل وعلی بر معترض لازم آید
زیراکه بر احتمال ... قول بامکان ذاتی آن امکان زوال صفات کمالی از حضرت واجب الوجود و
قدوس نزد معترض لازم خواهد آمد چنانکه در اتصاف بنقایص بر قول امکان ذاتی آن وجود نقایص
در حضرت واجب الوجود جل وعلی لازم میگوید و چنانکه درینجا امتناع بالغیر در رفع امکان وجود نقایص
در حضرت ... واجب تعالی کافی ندانسته در صفات کمالی هم بر دلا لازم آمد که وجوب بالغیر در رفع
امکان ... صفات کمال از حضرت واجب الوجود تعالی شانه بسند کافی ندانسته بوجوب
بالذات قایل ... واعتقاد بدان مستحکم کند و چون اتصاف باآنکه صلاحیت وجوب ذاتی
... بطرفین موافق اعتقاد معترض واجب بالذات گشت پس وجود صفات
... بطرق ... واجب بالذات خواهد بود موافق اعتقاد معترض لکونها
... الاتصافات ... درینها هم صلاحیت وجوب ذاتی نیست لاحتیاجها الی الموصوف

الحق تعالی وتقدس پس بقدرہ واجب الوجود در اعتقاد او لازم آمدہ ہشت انتفاقات ہشت
صفات دیگی ذات مقدس واجب الوجود تعالی شانہ عن کل سوء وچون الوہیت لازم واجب
الوجود وبالذات است پس بقدرہ الہ اور لازم آید ومجوس بدو آلہ قایل اند واین مدعی معترض
را قول بقدرہ آلہ لازم آمد العیاذ باللہ وانچہ از بعض متقدمین منقول است کما الواجب الوجود لذاتہ
ہو اللہ تعالی وصفاتہ پس ماول است بآنکہ واجبیۃ لذات اللہ تعالی وتقدس چنانچہ خواہد
آمد انشاء اللہ تعالی وانچہ لازم بر مدعی معترض است آن وجوب ذاتی است بلا تاویل زیراکہ
او در نقایص بر امتناع بالغیر یعنی امتناع لذات الواجب تعالی کفایت نمی کند وامتناع
ذاتی را التزام می نماید پس قول بوجوب ذاتی صفات کمالیہ بروی لازم می آید کما صرح بخلاف
بعضی متقدمین مذکور کہ امتناع ذاتی در اتصاف بنقایص از و منقول گشتہ تا کلامش قابل
تاویل مذکور نمی شد اقول سابق گفتہ ایم کہ مصداق سلوب بسیط سوالب قایل اللہ سبحانہ
لیس بانسان ولیس بکاتب ولیس بمتحرک ولیس بعاجز ولیس بجاہل الی غیر ذلک ضروری بالذات
است وضرورت ذاتی این سلوب امتناع ذاتی مسلوبات است وہر بے ایمان کہ سوالب بسیط
را در مرتبہ ذات احدیہ صادق نمیداند لا بد موجبات آن را کہ منافی آن اتحاد ذاتی او سبحانہ با امور
غیر متناہیہ باطلۃ الذوات ہالکۃ الحقایق است صادق میداند وسلوب بسیط نقایص و قبایح
صفات کمالیہ وجودیہ نیستند سلب کدام ذات نیست کہ صلوح وجود داشتہ باشد ومصداق
صفات کمالیہ نزد عامہ متکلمین نفس ذات احدیہ نیست بلکہ مصداق آن قیام صفات زاید
بذات مقدس است وہیچکس از مسلمانان نمی تواند گفت مصداق سلوب بسیط مذکور نفس
ذات احدیہ نیست ونقیض اتصاف بالنقایص والقبایح والفواحش سلب اتصاف
بنقایص وقبایح وفواحش است نہ اتصاف بصفات کمالیہ این احمق کہ باقتضای جہالت
وسفاہت انکار از امکان ذاتی اتصاف او سبحانہ بنقایص وقبایح وفواحش را قول
بوجوب ذاتی اتصاف او سبحانہ بصفات کمال گمان می کند اتصاف او سبحانہ را بصفات

کمال نقیض اتصاف او سبحانه بنقایص گمان می کند حالانکه چنین نیست صبیان و مجانین هم میدانند
که نقیض اتصاف بنقایص سلب اتصاف بنقایص است و مصداق سلب اتصاف بنقایص
و مصداق اتصاف بصفات کمال بر رای عامه متکلمین واحد نیست مصداق سلب اتصاف
بنقایص نفس ذات احدیه است و مصداق اتصاف بصفات کمال قیام صفات بذات
حقه است و این بدانست متکلمین ازان متاخر است وانچه گفته است که همچنین ممکن بالذات
موجود ممکن العدم و ممکن الزوال هست از باب تلبیس هست چه اگر مرادش این هست که هر
ممکن بالذات موجود بنظر نفس ذات خود ممکن العدم است گویا بحاب موجب بالذات و جب
بالغیر باشد این قاعده مسلم است لیکن ازین امکان زوال صفات کمالیه او سبحانه از ذات
حقه بر رای متکلمین لازم نمی آید چه بدانست متکلمین صفات کمالیه او سبحانه اگرچه ممکن بالذات
اند مگر ذات او سبحانه علة موجبه آنصفات است و تخلف معلول از علت موجبه آن ممتنع بالذات
است واگر مرادش این است که هر ممکن بالذات موجود در نفس الامر ممکن العدم و ممکن الزوال
است کو علة موجبة آن موجود باشد این کلیه ممنوع بلکه کاذب و غلط هست و منشا قول معترض
مدعی یعنی حضرت استاذی المحقق مدظله بامتناع ذاتی اتصاف او سبحانه بنقایص نه آن است
که این قایل گمان کرده است بلکه منشا آن این است که اگر اتصاف او سبحانه بنقایص
ممکن باشد سلب اتصاف او بنقایص از مرتبه نفس ذات احدیه متاخر باشد پس در مرتبه
ذات مرتبه سلب اتصاف او بنقایص متقدم است صدق ایجابات نقایص لازم می آید
و این محذور بر تقدیر تاخر صفات کمالیه از نفس ذات حقه چنانچه رای عامه متکلمین هست لازم
نمی آید نهایت کار این است که بر رای متکلمین سلب صفات کمالیه در مرتبه ذات احدیه لازم
می آمد و عامه متکلمین آن را التزام می کنند چنانچه استکمال او سبحانه بصفات زایده التزام
می نمایند این غبی احمق این فرق را ندانسته بر معترض لازم می کند که وجوب بالغیر را در رفع
امکان زوال صفات از حضرت او سبحانه کافی ندانند و بوجوب ذاتی صفات کمال قایل شوند

حال آنکه برای امتناع زوال صفات کمال از حضرت او سبحانه است صد و رصفات کمالیه
بالایجاب علی رای المتکلمین کافی است و برای سلب نقایص از مرتبه ذات احدیه امتناع
اتصاف بنقایص بالغیر کافی نیست بلکه قول بانکه اتصاف او بنقایص ممتنع بالغیر است
مستلزم قول باتصاف او سبحانه بنقایص هیچگونه لازم نمی آید پس انچه این احمق نافهم برین لازم
متفرع کرده است همه باطل شد آری این نادان بی ایمان را که سلب اتصاف او سبحانه
را بنقایص و قبایح و فواحش و سلب اتصاف او سبحانه را بجیوانیت و جمادیت و عرضیت
معلول و متاخر از مرتبه ذات میداند قول بودن او سبحانه در مرتبه ذات احدیه عین ذوات
ممکنه غیر متناهیه و عین خواص حوادث و خسایس ممکنه غیر متناهیه لازم می آید پس حال این قایل
بدتر شد از مجوس و ملاحده و دیگر کفره و فجره و سوفسطائیه العیاذ بالله من ذلک قال الشیخ الرضیع
الوضیع حالا بتلخیص اصل مطلب پرداخته می گوییم که صفات کمالیه حضرت واجب تعالی
واجب لذات حضرت واجب الوجود است عز اسمه و تعالی شانه و فی نفسها ممکن بالذات
کما نذکره انشاء الله و همچنین اتصاف بانها پس اتصاف بنقایص ممتنع لذات حضرت واجب
الوجود خواهد بود جل شانه و فی نفسه ممکن بالذات مثلا چون صفت علم و قدرت ممکن بالذات است
وجود و عدم هر دو ممکن خواهد بود و هو ظاهر و چون وجود هر دو لذات حضرت الموصوف جل شانه
واجب گشت عدم هر دو از ذات حضرت الموصوف تعالی شانه ممتنع خواهد بود و عدم هر دو صفت
مذکوره از ذات مقدس که از شان او علم و قدرت است بعینها جهل و عجز است کما هو الظاهر فثبت
کونهما ممتنعین لذات حضرت الموصوف تعالی شانه و الا تصاف بهما کذلک فتبین ان الاتصاف
بالنقایص ممتنع لذات الواجب تعالی مع کونه فی نفسه ممکنا بالذات کما فی الصفات الکمالیه
واجب لذات الواجب جل شانه و عز اسمه مع کونها ممکنة بالذات فی انفسها نظیرش و مثالش
امکان ظلمت در اجسام کثیفه است و نحو در شمس ظلمت ممکن بالذات است و اتصاف آن
اجسام کثیفه را واقع و چون با جرم شمس که اتصاف آن با ضوء ضروری است بنظر ذات شمس

ظلمت را مقابل کنیم و مقایسه نمائیم ظلمت مقیسه را مضمحل میابیم و حکم بامتناع آن میکنیم آیا عاقلی تجویز
می کند که در آفتاب با وجود لزوم ذاتی ضوء امکان تحقق ظلمت هست بنظر امکان ذاتی ظلمت
همچنین چون نقایص را در مقابل حضرت واجب الوجود تعالی شانه که اتصاف او تعالی بصفات
کمال واجب لذاته تعالی هست مقایسه کنیم جمله نقایص را مضمحل و معدوم بلکه ممتنع و مستحیل می یابیم
لیکن این امتناع و استحاله لذات حضرت واجب الوجود هست تعالی شانه نه ذاتی آنها زیرا که بنظر ذوات
خود ها هم نقایص ممکن بالذات اند چه بر کلیات تیکه بعض افراد آنها موجود باشند حکم بامتناع ذاتی آنها
نتواند کرد ممتنع ذاتی را هیچ فرد موجود نمی باشد اقول سابق گذشته هست که صفات کمالیه واجب
الوجود سبحانه نزد عامه متکلمین بر ذات حقه زاید اند و مصداق عالمیت و قادریت و دیگر صفات کمالیه قیام
مبادی آن صفات بذات حقه هست و آن صفات مستند الی الذات اند و تاخر معلول از ذات
علت و تاخر صفت از ذات موصوف ضروری هست و مصداق سلب جمیع ذوات ممکنه و خواص
آنها و خصایص آنها و خسایس و قبایح و نقایص نفس ذات حقه هست نه مرتبه متاخره از ذات
والا صدق موجبات آنها در مرتبه ذات حقه لازم آید ضرورة استحالة ارتفاع النقیضین
واللازم صریح البطلان و امکان صفات کمالیه تساوی وجود و عدم آنها بالنظر الی انفسها
هست و عدم بسیط اتصاف بآن صفات کمالیه اتصاف بنقایص نیست تا از امکان اتصاف
بصفات کمالیه امکان اتصاف بنقایص لازم آید پس اتصاف بصفات کمالیه نزد عامه متکلمین واجب
لذات الواجب سبحانه و متاخر از مرتبه ذات حقه هست و سلب اتصاف بنقایص معلول ذات
حقه نیست بلکه ضروری بالذات هست پس از وجوب صفات کمالیه لذات الواجب
امتناع اتصاف بنقایص لذات الواجب سبحانه لازم نمی آید و چون صفت علم و قدرت او
تعالی نزد عامه متکلمین ممکن بالذات هست وجود و عدم این هر دو صفت ممکن هست و وجود
این هر دو نزد آنها لذات الواجب سبحانه واجب و عدم آنها لذات الواجب سبحانه ممتنع هست
و عدم بسیط صفت علم عبارت از جهل نیست بلکه جهل عبارت از عدم ملکه علم هست و عدم ملکه

عبارت است از عدم صفتی از محل قابل که قوت استعدادیه اتصاف بآن صفت داشته باشد
بی قوت استعدادیه عدم ملکه نمی تواند شد و مراد از امکان شانه جائیکه میگویند که عدم ملکه عدم
صفتی است عما من شانه تلک الصفة محل قابل است که قوت استعدادیه اتصاف آن صفت
داشته باشد قال فی المواقف فی تقسیم المتقابلین اما ان لایکون احدہما سلبا للاخر او یکون ثم
قال و الثانی ان اعتبر فیہا نسبتہما الی قابل الامر الوجودی فعدم ملکة و قبول عبارت از قوت استعدادی
است و قال الابہری فی شرح المواقف بعد ذکر التضایف و التضاد من اقسام التقابل الثالث تقابل
العدم والملکة و ہو ینقسم الی حقیقی و مشہوری لانہ ان اعتبر ارتفاع الامر الوجودی عن المادة المتہیئة لقبولہ
بحسب التشخص فی ہذا الوقت فہو المشہوری کالالتحاء والکوسجیة فانہا لیست عدم الالتحاء مطلقا بل
عدمه عما من شانه الالتحاء فی ذلک الوقت حتی ان الامرد لایقال له کوسج و کالبصر والعمی فان العمی لیس عدم
البصر مطلقا بل عدمه عما من شانه البصر فی ذلک الوقت فان الجرو الذی لم ینفتح تمام البصر لایقال له
اعمی ان لم یعتبر بذلک فحقیقی بل اعتبر قبول المادة له اما بحسب جنسه القریب کالعمی للعقرب او البعید کالسکون
ای عدم الحرکة للجبل لانه یقال له ساکن و عدیم الحرکة لانه یقبلہا بحسب جنسه البعید الی آخر ما قال این کلام
نص است بر اینکه مراد از ما من شانه ماده قابله است چون ذات حقه سبحانه از ماده و قوت استعدادی
منزه است بودن او سبحانه مادی ممتنع ذاتی است و سلب قوت استعدادی از و سبحانه ضروری
بالذات است اتصاف او سبحانه بجهل ممکن ذاتی نیست جهل عبارت است از عدم علم از محلیکه قوت
استعدادی علم داشته باشد و این معنی در ذات حقه ممکن نیست چنانچه ملا علی قاری در شرح
فقه اکبر نقل کرده و عندنا ان کل ما وصف به لایجوز ان یوصف بضده و بناء علی ہذا ابہری
در شرح مواقف در اول مقصد ثالث نوع ثانی کیفیات نفسانیه گفته است العلم الحادث
یقابله الجہل پس ظاہر شد که از امکان ذاتی علم او سبحانه بر رای عامه متکلمین امکان اتصاف
او سبحانه و تعالی عما یقول الظالمون بجہل لازم نمی آید و معلوم شد که منشاء قول این
جاہل جہل او از معنی جہل است و اگر معنی جہل آن باشد که این جاہل فہمیده است لازم

می آید که او سبحانه در مرتبه ذات حقه نزد عامه متکلمین جاهل باشد العیاذ بالله چه هرگاه که صفت علم
معلول او سبحانه نزد عامه متکلمین است این صفت معلوله در مرتبه ذات حقه که موصوف و علت
آنست معدوم و مسلوب نزد عامه متکلمین خواهد بود ضرورة تاخر الصفة عن الموصوف و تاخر المعلول
عن العلة و عدم این صفت از ذات حقه بدانست این جاهل جهل است پس لازم است که عامه
متکلمین قایل باشند به جاهل بودن او سبحانه در مرتبه ذات حقه العیاذ بالله من ذلک اما
عجز پس آن نزد اشاعره صفت وجودی است مضاد قدرت فی شرح المواقف المقصد الثالث
العجز عرض موجود مضاد للقدرة باتفاق من الاشاعرة و جمهور المعتزلة و قال اللاهجی فی شرح المواقف
اتفقت الاشاعرة و کل من اثبت الاعراض علی ان العجز عرض ثابت مضاد للقدرة این جاهل
بسبب عجز خود از ادراک حقایق تفسیر آن بعدم القدرة عما من شانه القدرة نفهمیده عجز را بعینه
عدم القدرة فهمیده امکان عدم قدرت او سبحانه را بر مذهب عامه متکلمین امکان عجز او سبحانه
قرار داده بر قول با مکان اتصاف او سبحانه بعجز اقدام نموده العیاذ بالله من سوء الفهم و چون
سمیع و بصیر از صفات کمالیه و این هر دو صفت برای عامه متکلمین ممکن ذاتی است و عدم آن
از ذات حقه نیز ممکن است و عمی و صمم و بکم عبارت از عدم البصر عما من شانه البصر است و عدم
السمع عما من شانه السمع است از عدم ملکه کلام عما من شانه ملکة الکلام است پس اعمی و اصم و ابکم
بودن او سبحانه در اعتقاد این بی ایمان ممکن است بلکه در اعتقادش اعمی و اصم و ابکم بودن او
سبحانه در مرتبه ذات حقه ضروری است نعوذ بالله من الالحاد و فساد الاعتقاد و چون موت بر
مذهبی عدم ملکه حیات است و حیوة نزد عامه متکلمین صفت زایده بر ذات حقه و ممکن بالذات است
امکان عدم حیات او سبحانه برای متکلمین در اعتقاد این قایل امکان موت او سبحانه خواهد بود
بلکه در اعتقاد این جاهل بی ایمان او سبحانه در مرتبه ذات حقه میت است زیرا که در مرتبه
ذات حقه سلب حیات که صفت معلوله ذات حقه نزد عامه متکلمین است ضروری است ضرورة
تاخر الصفة عن الموصوف و المعلول عن العلة پس بحسب زعم او عدم الحیوة عما من شانه الحیوة در

مرتبه ذات حقه ضروری شد سبحان الحی الذی لایموت عما یقول الظالمون واگر موت را صفت وجودی گفته شود چنانچه بر مذهب دیگر است این قایل را از قول بامکان ذاتی موت او سبحانه حسب عقاید باطله او گزیر نیست چه موت او سبحانه موت خاص است پس آن حصه موت است وظاهر است که دیگر حصص موت ممکن اند پس این حصه هم ممکن خواهد بود و بنا علی زعمه او این موت خاص را فرد اعتبار نتواند کرد که بالنسبت او در اعتبار کردن فرد موت خصوصیت او سبحانه از این فرد لازم می آید و آن نزد این قایل محذور است واگر گوید که موت او سبحانه بنظر خصوصیت ممتنع است و قطع نظر از خصوصیت ممکن است از وپرسیده شود که موت او سبحانه بنظر خصوصیت آیا ممتنع ذاتی است یا ممتنع بالغیر اگر ممتنع ذاتی است همه اقوال او باطل شده واگر ممتنع بالغیر است موت او سبحانه بنظر خصوصیت هم ممکن ذاتی شد چه مستنع بالغیر لامحاله ممکن ذاتی است پس بهر حال او را از قول بامکان ذاتی موت او سبحانه بنا بر عقاید باطله او چاره نیست واز تنظیر او بظلمت اجسام کثیفه وضوء شمس تیره درونی او در انظار نظار روشن وکوربا طنی او نزد اولی الابصار مبرهن شد چه روشن شدن اجسام کثیفه و تیره و تار شدن آفتاب بقدرت الٰهی ممکن است واتصاف واجب الوجود سبحانه بنقایص وخسایس قبایح وخصایص حوادث وممکنات نزد هر مومن ممتنع بالذات وهمچنان اتصاف ممکنات بصفات کمالیه او سبحانه مستحیل بالذات است وانچه گفته است که بنظر ذوات خود ها نقایص ممکن بالذات اند چه بر کلیاتیکه بعض افراد آنها موجود باشند حکم بامتناع ذاتی آنها نتواند کرد ممتنع ذاتی را هیچ فرد وجودی نمی باشد تلبیسی عجیب است ممکن بودن نقایص بدین معنی درست است که وجود که هر یک نقیصه صلوح آن دارد ممتنع بالذات نیست و نه واجب بالذات است معنی امکان نقایص نه این است که هر یک نقیصه را هر گونه وجود ممکن است مثلا ممکن نیست که اعراض حادثه بوجود واسته تعالی قدیم موجود شوند و تجسم و تحیز بذات او سبحانه قایم شده موجود قدیم شود و حدوث بعد العدم بذات او سبحانه قایم شود و نجاست که خاصه قاذورات است

در ذات مقدسہ حلول نماید قول بامکان ذاتی نقایص بدین معنی کہ قیام آنہا بذات واجب الوجود سبحانہ و قدم آنہا بودن آنہا از لوازم ذات حقہ بمشابہ صفات کمالیہ ممکن ذاتی است کفر و الحاد و بدتر از سوفسطائیت است باید دانست چنانکہ امتناع ذاتی بعض انحاء وجود بخصوصیتہ نظر بنفس حقیقت منافی وجوب ذاتی نیست چنانچہ بر حقیقت حقہ واجبہ وجود ممکن و وجود حادث و وجود فی المحل ممتنع ذاتی است و امتناع ذاتی این وجودات خاصہ برو منافی وجوب ذاتی او نیست بلکہ مساوی وجوب ذاتی اوست و ہمچنان امتناع ذاتی بعض انحای وجود بخصوصیتہ نظر بنفس حقیقت منافی امکان ذاتی حقیقت نیست چہ وجود واجبی و وجود قدیم بر ذوات ممکنہ و وجود لا فی محل بر اعراض و وجود آنی بر حقایق غیر قارہ بر آنیسات ممتنع بالذات است و امتناع آن منافی امکان ذاتی این اشیا نیست معنی امکان ذاتی این اشیا این است کہ وجود بکہ ہر یکی از این اشیا صلوح آن وجود دارد نہ واجب بالذات است و نہ ممتنع بالذات این احمق جاہل از امکان ذاتی مہیات نقایص امکان قیام و حلول آنہا در ذات حقہ مقدسہ واجبیہ و امکان قدم آنہا و امکان بودن آنہا از لوازم ذات حقہ ثابت کردن میخواہد سبحان اللہ چہ بو العجبی است این آوارہ تیہ ضلالت و این غرقہ ورطہ جہالت باین بضاعت کاسدی کہ دارد و باین عبادت کہ آن را تدقیق می پندارد نامہ دروی خود را سیاہ و عقل و دین خود را تباہ ساختہ بمداخلت در علوم خود را در چہ بلا ہا انداختہ و دین و دنیای خود را باختہ است این ہمہ وبال اتباع نجدیان وخیم المال است والعیاذ باللہ المتعال قال الرفیع الرضیع در شرح عقاید نسفی است فالاولی ان یقال المستحیل تعدد ذوات قدیمۃ لا ذات قدیمۃ و صفات و ان لا یجتبر علی القول بکون الصفات واجبۃ الوجود لذاتہا بل ہی واجبۃ لا لغیرہا بل لما لیس عینہا ولا غیرہا اعنی ذات اللہ تعالی و تقدس و یکون ہذا مراد من قال الواجب الوجود لذاتہ ہو اللہ تعالی و صفاتہ یعنی آنہا واجبۃ لذات الواجب تعالی و تقدس و اما فی نفسہا فہی ممکنۃ والاستحالۃ فی قدم الممکن اذا کان قائما بذات القدیم واجبا بہ غیر

منفصل عنه ولیس کل قدیم الہا حتی یلزم من تعدد القدماء وجود الآلهة لکن مما ینبغی ان یقال الله
تعالی قدیم بصفاته ویطلق القول بالقدماء لیلا یلزم الوہم الی ان کلا منہا قایم بذاته موصوف
بصفة الالوہیة ولصعوبة ہذا المقام ذہب المعتزلة والفلاسفة الی نفی الصفات الکمالیه
والکرامیة الی نفی قدمها والاشاعرة الی نفی غیریتہا وعینتہا بعد ملاحظه مضمون این عبارت منقوله
درانچه ذکر کرده ایم شکی باقی نخواہد ماند در حاشیه خیالی مذکور ہست قوله واما فی نفسها فهی
ممکنة قد سبق ما فیه من انه یخالف ما اشتہر بینهم من ان کل ممکن محدث ای مسبوق بالعدم
انتہی در حاشیه مولانا عبد الحکیم ہست قوله قد سبق ما فیه ای قد سبق فی الشرح ان القول
بامکان الصفات ینافی قولهم ان کل ممکن حادث بمعنی انه مسبوق بالعدم ولا یخفی علیک
ان القول بہذه المخالفة اہون من القول بعدم امکانہا لانه یستلزم تعدد الواجب لذاته
بخلاف انتقاض تلک الکلیة ولذا خصصها المحققون بان کل ممکن مسبوق بالقصد والاختیار
فهو حادث وفی عبارت الشرح اشعار بذلک حیث قال ولا استحالة فی قدم الممکن انتہی اگر
گفته شود که چون عدم جرءت بر قول مذکور اولی باشد چنانکه در شرح مصرح ہست پس
قول بودن صفات واجبة الوجود لذاتہا جائز غیر اولی خواہد بود واین منافی امکان ذاتی صفات
مذکوره ہست جوابش آنکه در این اعتراض غفلت از خصوصیات لفظ قول ہست یعنی مراد
از عبارت شرح آنکه قول مذکور اگرچه جائز غیر اولی ہست اما اعتقاد بودن صفات واجب
الوجود لذاتہا پس باطل ہست وغیر جائز و وجه فرق آنست که قول قایل تاویل امیست
چنانکه شارح تاویلش کرده وگفته ویکون ہذا مراد من قال الخ واعتقاد قایل تاویل
نیست کما ہو الظاہر از شرح وحاشیه الحاشیه ثبوت رسید که اتصاف حضرت
واجب الوجود جل شانه بصفات کمالیه واجب لذاته حضرت باری تعالی است
واما ذات این اتصاف ای اتصاف شی با بمثل علم وحیات مثلا پس ممکن بالذات ہست
ہمچنین اتصاف حضرت قدوس تعالی شانه بنقایص مستحیل لذات حضرت واجب الوجود است

وممتنع عقلی اما ذات این اتصاف ای اتصاف شی ما پس ممکن بالذات بلکه متحقق الوقوع است
و در دیگر کتاب علم کلام مثلا شرح عقاید جلالی وحواشی آن ومثل شرح مواقف وحواشی آن
وغیرها زیاده تر ازین تحقیق است مگر بنظر کثرت وجود شرح عقاید نسفی وحواشی آن بر نقل
اینها اکتفا کرده شد اقول حاصل انچه این قایل از شرح عقاید وحواشی آن نقل کرده است
این است که صفات کمالیه او سبحانه نزد عامه متکلمین ممکن بالذات وقدیم صادر عنه سبحانه
بالایجاب اند وازین لازم نمی آید که اتصاف او سبحانه بنقایص ممکن ذاتی باشد کما تفصیله
پس قول او بعد ملاحظه مضمون این عبارت منقوله درانچه ذکر کرده ایم شکی باقی نخواهد ماند بیهوده
گوئی است آری کسیکه بهره از فهم نیافته باشد واز امکان ذاتی عدم صفات کمالیه امکان
ذاتی اتصاف او سبحانه بنقایص نفهمد ازین عبارات بآن جهل مرکب که این قایل بدان مبتلا
است گرفتار تواند شد وعجب تر ازین بیهوده گوئی قول او ست از شرح وحاشیه لحاشیه
به ثبوت رسید که اتصاف حضرت واجب الوجود جل شانه بصفات کمالیه واجب لذات
حضرت باری تعالی است واما ذات این اتصاف ای اتصاف شی ما بمثل علم وحیات مثلا
پس ممکن بالذات است ظاهرا این احمق جاهل درکلام خود هم تامل نمی کند وهرچه در خیال
باطلش می آید یاوه میسراید چه اتصاف حضرت واجب الوجود جل شانه بصفات کمالیه
بخصوصه در نفس الامر از مواد ثلث یعنی وجوب ذاتی وامکان ذاتی وامتناع ذاتی خالی نتواند
بود واگر واجب ذاتی است لازم است که مصداق این اتصاف مرتبه نفس ذات حقه
بلا زیادت امری دیگر باشد برین تقدیر مذهب قائلین بزیادت صفات باطل باشد
واگر ممتنع ذاتی است این اتصاف واجب لذات حضرت باری نمی تواند شد پس لامحاله
ممکن ذاتی واجب بالغیر خواهد بود وانچه واجب بالغیر است لامحاله ممکن ذاتی است پس
قول او واما ذات این اتصاف ای اتصاف شی ما بمثل علم وحیات مثلا پس ممکن بالذات
محض لغو است چه این اتصاف بخصوصه هرگاه که واجب لذات باشد لامحاله ممکن ذاتی باشد

وعجیب تر این است که خود بامکان ذاتی صفات کمالیه تصریح نموده است و در کتب منقول
عنها بامکان ذاتی صفات کمالیه تصریح است وهرگاه که صفات کمالیه ممکن ذاتی مستند اتصاف
او سبحانه بآن صفات لامحاله ممکن ذاتی خواهد شد چه بامکان ذاتی یکی از نقیضین وجوب ذاتی
اتصاف معنی ندارد ومعهذا خود بالا گفته است که اتصاف صلاحیت وجوب ذاتی ندارد
پس تحاشی از اطلاق ممکن بالذات براین اتصاف بخصوصه چرا است منشاء آن جز حماقت وسوء
فهم هیچ نیست وعجب تر ازین قول اوست چون اتصاف حضرت قدوس
تعالی شانه بنقایص مستحیل لذات حضرت واجب الوجود است وممتنع عقلی اما ذات
این اتصاف ای اتصاف شئی ما پس ممکن بالذات بلکه متحقق الوقوع است چه اتصاف
او سبحانه بنقایص از مواد ثلث در نفس الامر خالی نتواند بود وظاهر است که واجب ذاتی نیست
پس اگر ممتنع ذاتی است فهو مطلوبنا ومبطل لزعمه واگر ممکن ذاتی است پس از تحاشی از اطلاق
ممکن بالذات براین اتصاف بخصوصه چرا است قول بامتناع آن لذات الواجب سبحانه
قول بامتناع آن بعلت است وقول بامتناع آن بعلت قول است بامکان ذاتی آن
ومعهذا اتصاف او سبحانه بصفات کمالیه بخصوصه نزد او یا واجب بالذات است پس
بدانست او ضرور است که اتصاف او سبحانه بنقایص بخصوصه ممتنع بالذات باشد چه نزد
او درمیان سلب اتصاف بنقایص واتصاف بصفات کمالیه معیة ذاتیه است ومعان
بالذات در وجوب وامکان یک حکم دارند چنانچه او سابق گفته است و وجوب ذاتی سلب
اتصاف بنقایص امتناع ذاتی اتصاف بنقایص است واگر اتصاف او سبحانه بصفات کمالیه
بخصوصه نزد او ممکن بالذات است عدم آن بخصوصه ممکن بالذات است و عدم اتصاف
بصفات کمالیه بخصوصه نزد او بعینه اتصاف او سبحانه بنقایص است پس نزد او اتصاف
او سبحانه بنقایص بخصوصه ممکن بالذات خواهد بود واین سفیه اتصاف او سبحانه را به صفات
کمالیه بخصوصه واجب لذاته تعالی ومطلق اتصاف را ممکن ذاتی واتصاف او سبحانه بنقایص

بخصوصه ممتنع لذاته تعالی ومطلق اتصاف بنقایص را ممکن ذاتی انگاشته است
وجوب اتصاف بصفات کمالیه لذاته تعالی را مقابل امکان ذاتی آن قرار داده وامتناع
اتصاف بنقایص لذاته تعالی را مقابل امکان ذاتی آن فهمیده است حال آنکه قسیم و مقابل
امکان ذاتی وجوب ذاتی وامتناع ذاتی است نه وجوب لذاته تعالی وامتناع لذاته تعالے
چه وجوب شی بعلة وامتناع شی بعلة از جهت امکان ذاتی آن است وممتنع عقلی در اصطلاح
ممتنع ذاتی را گویند اطلاق آن بدین معنی بدانست اوبر اتصاف او سبحانه بنقایص از استنباط ست
واستنباط این بیهوده گوئیها از شرح عقاید وحواشی آن بس عجب است اینقدر را از این البته
ظاهر است که نزد عامه متکلمین که بزیادت صفات کمالیه قایل اند آن صفات واتصاف بآن
ممکن ذاتی ومعلول او سبحانه بالایجاب اند نه اینکه آن اتصاف بخصوصه ممکن ذاتی نیست و نه اینکه
اتصاف او سبحانه بنقایص ممکن است و نه اینکه عدم آن معلول او سبحانه است منشاء این استنباط جهل
مرکب وسوء فهم است وبس وعجب تر ازینها در تلبیس قول او است ودر دیگر کتب علم کلام مثلا شرح
عقاید جلالی الخ این بیچاره شرح عقاید جلالی ندیده باشد والا مید انست که اتصاف او
سبحانه بنقایص محال بالذات است قال الکذب نقص فلا یکون من الممکنات ولا تشتمله القدرة
کسایر وجوه النقص علیه کالجهل والعجز انتهی وقال بعد قول المص ولا الجهل ولا الکذب لانها النقص
والنقص علیه تعالی محال وقال فی شرح قول المص ولا یتحد لغیره یطلق الاتحاد علی ثلثة انحاء الاول
ان یصیر شی بعینه شیئا آخر وهذا محال مطلقا سواء کان فی الواجب تعالی او فی غیره والثانی
ان ینضم الیه شی فیحصل منه حقیقة واحدة بحیث یکون المجموع شخصا واحدا آخر کما یقول صار التراب
طینا والثالث ان یصیر الشی شیئا آخر بطریق الاستحالة فی جوهره او عرضه کما یقال صار الماء هواء
وصار الابیض اسود والکل فی حقه تعالی وقال فی شرح قوله لیس بجوهر اذ الجوهر هو الممکن
المستغنی عن المحل او هو المتحیز بالذات وهو تعالی منزه عن الامکان والتحیز وفی شرح قوله
ولا عرض لان العرض محتاج الی المحل المقوم له والواجب مستغن عن غیره وفی شرح قوله لا جسم لان الجسم

مرکب محتاج الی الجزء فلا یکون واجبا وفی شرح قوله ولا فی حیز وجهة لانها من خواص الاجسام والجسمانیات وفی شرح قوله ولا یشار الیه ههنا وهناک ولا یصح علیه الحرکة والانتقال لما سبق انتهی وهکذا فی غیره من الکتب الکلامیه وظاهر است که مراد از محال بودن اتحاد وجوهریت وعرضیت وجسمیت وتحیز و ذی جهت بودن او سبحانه وعدم صحت حرکت و انتقال بر او سبحانه امتناع ذاتی این نقایص است نه امتناع بالغیر و وجه امتناع جمله نقایص در ذات حقه مقدسه این است که ذات حقه واجب بالذات است ومباین بالذات است ذوات وماهیات ممکنه وخواص ممکنات را واز اتصاف بانچه از خصایص ممکنات است بالذات آبی است پس فرض اتصاف ذات حقه واجبه بخواص ممکنات وحوادث واتحاد آن بذوات ممکنات فرض اجتماع امکان و وجوب است در آن واجتماع وجوب ذاتی وامکان ذاتی در ذات حقه ممتنع بالذات است پس مصادیق اینهمه که مجمع وجوب ذاتی وامکان است محال بالذات است این احمق جاهل از امتناع ذاتی مصداق اتصاف او سبحانه بنقایص غافل بوده در مفهومات انتزاعیه ذهنیه کلام رانده باقتضای جهالت وضلالت برای اثبات امکان اتصاف او سبحانه بنقایص وخسایس وقبایح وفواحش عرقها ریخت وخاک مذلت بسر خود بیخت و درمغاکها افتاد وعقل ودین خود برباد داد وبا اینهمه سعی او بجای نرسید وخاسر وخائب برگردید خسر الدنیا والآخره ذلک هو الخسران المبین فقطع دابر القوم الذین ظلموا والحمد لله رب العالمین قال الرائب الخائب اکنون باید دانست که از کلیه کل ممکن بالذات متعلق القدره صفات کمالی و تصاف بآن واتصاف بمقابلات آنها مستثنی است چه مخلص نیست از قول بصدور صفات کمالی بطریق ایجاب بر تقدیر زیادت صفات زیراکه بر تقدیر زیادت صفات قول بوجوب ذاتی آنها متصور نیست که منافی توحید است ونیز بسبب احتیاج آنها بموصوف ومحل صلاحیت وجوب ذاتی ندارند زیراکه انکار احتیاج آنها بموصوف مکابره صرف است پس ممکن بالذات خواهند بود وعدم تعلق صدور آنها بقدرت ظاهر است زیراکه معنی قدرت نزد متکلمین صحت فعل و ترک است

پس قول بایجاب درصدور آنها لازم آمد واز کلیه مذکور مستثنی خواهند بود وهمچنین اتصاف بنقایص که بمقابلات صفات کمالی اند باوجود امکان ذاتی این صفات متعلق قدرت نیست در حضرت باری تعالی وشانه لامتناعه بالنظر الیه تعالی شانه و در غیر حضرت واجب الوجود تعالی شانه از ممکنات متعلق القدرة است کما هو الظاهر واگر گفته شود که قول بصدور بالایجاب مذهب فلاسفه است جوابش اینکه فلاسفه در صدور عقول که مباینات اند ومنفصلات قایل بایجاب اند نه در صفات که قایم بغیر اند ومحققین متکلمین در صدور منفصلات قایل بایجاب نیستند بلکه در صدور صفات بر تقدیر زیادة فافترقا در شرح عقاید جلالی است انت تعلم ان هذا ینساق الی القول بکونه تعالی فاعلا موجبا لتلک الصفات اذ ایجادها بالاختیار غیر متصور ولا محذور فیه من حیث کونه تخصیصا للقاعدة العقلیة کما توهم لان القاعدة لا یشملها ولو سلم فالعقل یخصص القاعدة کما یخصص الحکم بزیادة الوجود والتشخص وسائر الصفات الکمالیة علی المهیات الا الواجب تعالی حیث ما تقرر عند الحکماء انتهی واز کلیه کل ممکن بالذات حادث نیز صفات کمالی مستثنی اند لهذا بعض محققین موضوع این کلیه را بدین طور مقید کرده اند کل ممکن مسبوق بالقصد والاختیار فهو حادث کما مر وصفات کمالی بتقدیر زیادت چون صدور آنها بالایجاب است مسبوق بقصد واختیار نشدند وهمچنین اعدام اصلیه مستثنی از این کلیه اند خلاصه کلام وفذلکه مرام آنکه تحاشی از نفی قدرت او سبحانه بر ممتنعات ذاتیه وتحاشی از امکان ذاتی اتصاف بنقایص واعتقاد بامتناع ذاتی آن چنانکه معترض است باهم تماشی وتهدشی است در قاذورات اشتراکات وناشی است از سوء استعداد در فنون فلسفه وفساد اعتقاد است در اصول اسلامیه کما مر تفصیله اقول اکنون باید دانست که در مسئله صفات کمالیه حضرت واجب الوجود سبحانه اختلاف است معتزله وفلاسفه وحضرات صوفیه کرام ومحققین متکلمین صفات کمالیه را عین ذات میدانند وعامه متکلمین صفات کمالیه را غیر ذات حقه اعتقاد می کنند وعامه اشاعره می گویند که صفات او سبحانه نه عین او یند ونه غیر او یند وحال این مسئله آن است که در شرح عقاید جلالی می گویند اعلم ان مسئلة زیادة الصفات

وعدم زیادتها لیست من الاصول التی تیعلق بها تکفیر احد الطرفین وقد سمعت بعض الاصفیاء
انه قال عندی ان زیادة الصفات وعدم زیادتها مما لا یدرک بالکشف ومن اسنده
الی الکشف فانما ترآئی له ما کان غالباً علی اعتقاده بحسب النظر الفکری ولا اری باسا فی
اعتقاد احد طرفی النفی والاثبات فی هذه المسئلة انتهی قال فی شرح المواقف واعلم
ان قولهم ای قول مشایخنا فی الصفة مع الموصوف وفی الجزء مع الکل لا هو ولا غیره مما استبعده
الجمهور جداً فانه اثبات للواسطة بین النفی والاثبات اذ الغیریة یساوی نفی العینیة وکل ما لیس بعین
فهو غیره کما ان کل ما هو غیر فلیس بعین ومنهم من اعتذر عن ذلک بانه نزاع لفظی لا تعلق له بامر معنوی
وذلک انهم خصصوا لفظ الغیر بان اصطلحوا علی ان الغیرین ما لا یجوز الانفکاک بینهما وعلی هذا
فالشئ بالقیاس الی آخر قد لا یکون عیناً ولا غیراً واذا اجری لفظ الغیر علی معناه المشهور بلا تخصیص
فکل شئ بالقیاس الی الآخر اما عین واما غیر ولا شک انه لا یمنع التسمیة بل لکل احد ان یسمی ای
معنی شاء بای لفظ اراد وهذا الاعتذار لیس بمرضی لانهم ذکروا ذلک فی الاعتقادات المتعلقة
بذات اللہ تعالی وصفاته فکیف یکون امراً لفظیاً محضاً متعلقاً بمجرد الاصطلاح مع ان بعضهم قد
تصدی للاستدلال علیه والحق انه بحث معنوی وان مرادهم مما ذکروه انه لا هو بحسب المفهوم ولا
غیره بحسب الهویة ومعناه انهما متغایران مفهوماً ومتحدان هویة کما یجب ان یکون الحال کذلک
فی الحمل علی ما مر فی تحقیق معناه ولما لم یکونوا ای المشایخ قائلین بالوجود الذهنی لم یصرحوا بکون
التغائر بین الصفة والموصوف وبین الجزء والکل فی الذهن والاتحاد فی الخارج کما یصرح به القائلون
بالوجود الذهنی نعم المعلوم المحقق الثبوت فیما بین المحمول والموضوع هو الاتحاد من وجه والاختلاف
من وجه آخر فعبروا عن هذا المعلوم بتلک العبارة التی لا اشعار لها بالوجود الذی اختلف فیه
وهذا الکلام لا غبار علیه وفیه بحث لان کلام المشایخ فی اجزاء غیر محمولة کالواحد من العشرة والید
من زید کما اوردوها فی تمثیلاتهم وفی صفات هی مبادی المحمولات کالعلم والقدرة والارادة
لا فی المحمولات کالعالم والقادر والمرید والظاهر انهم فهموا من التغائر جواز الانفکاک من الجانبین

فاقدموا على ما قالوا وايضا لما اثبتوا صفات موجوده قديمه زايده على ذاته تعالى لزم كون القدم
صفة لغير الله تعالى قد فهوه بذلك وايضا لزمهم ان يكون تلك الصفات مستندة الى الذات
اما بالاختيار فيلزم التسلسل فى القدرة والعلم والحيواة والارادة ويلزمهم ايضا كون الصفات
حادثة واما بالايجاب فيلزم كونه تعالى موجبا بالذات ولو فى بعض الاشياء فتسبروا عن
هذا بانها انما يكون محتاجة مستندة الى علة اذا كانت مغايرة للذات انتهى وغرض از نقل اين
عبارات اين است كه قول به نبودن صفات كماليه عين ذات حقه از ضروريات دين
نيست و اشاعره را درين مسئله اضطراب است و باعث شان بر نفى عينيت صفات تغاير
مفهومات صفات با ذات است بس و باعث بر نفى غيريت صفات تستير از استناد و صفات
سوى ذات حقه است وحق درين مسئله اين است كه مصداق صفات كماليه نفس ذات حقه
است بلا زيادة امر ما عليها و مفاهيم انتزاعيه صفات عين ذات حقه نيستند اگر مراد اشاعره
اين است كه صفات نه عين ذات حقه اند بحسب المفهوم و نه غير ذات حقه اند بحسب المصداق
بر اين كلام غبار نيست و اشكالى بر اليشان وارد نمى شود و استكمال بالغير و تعدد قدما و تسلسل
بر تقدير استناد قدرت و علم و حيواة و اراده بسوى ذات حقه باختيار و حدوث صفات
بر اين تقدير و بودن واجب تعالى شانه موجب بالذات بر تقدير استناد اين صفات
سوى ذات حقه بالايجاب و مسلوب بودن صفات كماليه از مرتبه ذات حقه بر ايشان
لازم نخواهد آمد واگر مراد ايشان اين است كه صفات قايم اند در نفس الامر بذات
حقه بوجودى مغاير وجود نفس ذات حقه ايشان را از محاذير مذكور گريز نيست و نفى
غيريت صفات بر اين تقدير معنى ندارد و اتباع اشاعره در هر لفظى كه از زبان شان بر آيد
از ضروريات دين نيست مولوى شاه عبد العزيز كه اين پليد مريد مريد شان است در رساله
عقايد نوشته اند و صفاته تعالى لا عينه و لا غيره و بنا بر عينيت صفات كماليه بيهوده گوئيهاى اين احمق اخرق
از جهل . ماثور اند ليكن ما تنزلا بر تقدير تسليم زيادت صفات كماليه بر ذات حقه كشف فضايح

او ضرورت قول لعینہ صفات نبود والحال برای کشف عوار او و پیشوای او میگویم کہ این قایل
میگوید کہ اتصاف بنقایص کہ بمقابل صفات کمالیہ اند با وجود امکان ذاتی این صفات متعلق
قدرت نیست در حضرت باری تعالی شانہ لامتناعہ بالنظر الیہ تعالی شانہ حال آنکہ شیخ نجدی
کہ این گشتہ تیہ نادانی باقتضای بی ایمانی او را بعالم ربانی ملقب نمودہ است اتصاف او
سبحانہ را بکذب و دیگر فواحشات و نقایص و خسایس متعلق قدرت او سبحانہ انگاشتہ بر آن دلیل
آوردہ است در یک رسالہ خود میگوید کہ کذب او سبحانہ و اتصاف او سبحانہ باین نقیصہ محال
بالذات نیست چہ عقد قضیہ غیر مطابقہ للواقع و القائی آن بر ملائکہ و انبیا خارج از قدرت الٰہی
نیست والا لازم آید کہ قدرت انسانی زیادہ تر از قدرت ربانی باشد چہ عقد قضیہ غیر مطابق
للواقع و القائی آن بر مخاطبین در قدرت اکثر افراد انسانی است آری کذب منافی حکمت است
پس ممتنع بالغیر است و لہذا عدم کذب را از کمالات حضرت حق شمارند و او را جل شانہ بآن مدح می کنند
بخلاف فرس و حمار کہ ایشان را کسی بعدم کذب مدح نمیکنند و نیز ظاہر است کہ صفت کمال ہمین است
کہ شخصی کہ قدرت تکلم بکلام کاذب میدارد و بنا بر رعایت مصلحت و مقتضای حکمت تنزہا از تلوث
کذب تکلم بکلام کاذب نمی نماید ہمان شخص ممدوح میگردد بسلب عیب کذب و اتصاف بکمال
صدق بخلاف کسیکہ لسان او ماؤف شدہ باشد و تکلم بکلام کاذب نمی تواند کرد یا قوت
متفکرہ او فاسد شدہ باشد کہ عقد قضیہ غیر مطابقہ للواقع نمیتواند کرد یا شخصی کہ ہرگاہ کہ کلام
صادق می گوید کلام مذکور از وصادر می گردد و ہرگاہ کہ ارادہ تکلم بکلام کاذب می نماید او از او
بند می گردد یا زبان او ماؤف میشود یا کسی دیگر دہن او بند می نماید یا حلقوم او را خفہ می کند یا سحر کہ
چند قضایا صادقہ را یاد گرفتہ است و اصلا بر ترکیب قضایای دیگر قدرت نمیدارد و بنا بریں
کلام کاذب از وصادر نمی گردد این اشخاص مذکورین نزد عقلا قابل مدح نیستند بالجملہ تکلم
بکلام کاذب ترفعا عن عیب الکذب و تنزہا عن التلوث نہ صفات مدح است بنا بر آن
عجز از تکلم بکلام کاذب ہیچگونہ از صفات مدح نیست یا مدح بان او دون است از مدح باولی

انتهی و دلیلی که این ملقب بعالم ربانی آورده است در اتصاف او سبحانه بدیگر فواحش و قبایح و شنایع
جاری است چه ارتکاب آنها در قدرت اکثر افراد انسانی است پس اگر ارتکاب آن خارج
از قدرت الٰهی باشد لازم آید که قدرت انسانی زیاده از قدرت ربانی باشد و صفت کمال
همین است که شخصی که قدرت بر ارتکاب فواحش میدارد و بنا بر رعایت مصلحت بمقتضای
حکمت تنزہا از تلوث بفواحش ارتکاب آن نمی نماید همان شخص ممدوح می گردد بسلب عیب ارتکاب
فواحش و اتصاف بکمال عفت بخلاف کسیکه قدرت بر ارتکاب آن نداشته باشد یا مانعی
ورا از ارتکاب فواحش وقت قصد آن باز میدارد آنکس نزد عقلا قابل مدح نیست بالجملہ
عدم ارتکاب فواحش ترفعا عن عیب الفواحش و تنزہا عن التلوث بها از صفات مدح است
و بنا بر عجز از ارتکاب آن هیچگونه از صفات مدح نیست یا مدح بآن ادون است از مدح باول
ازین معلوم شد که کذب و ارتکاب دیگر فواحش و قبایح نزد مقتدای این سرگردان تیه
ضلالت تحت قدرت الٰهی داخل است و نزد این قایل ممکن ذاتی و ممتنع بالغیر است و متعلق
قدرت نیست مقتدای او را بر او همین فضل است که او صحت کذب وغیره نقایص بر ذات حقه
او سبحانه تجویز می کند و او را بر مقتدای خود فضل این است که او عدم سبحانه و حدوث او سبحانه
و امکان او و موت او سبحانه و جهل و عجز و عمی و صمم و بکامت او سبحانه و تعالی و تجسم و حرکت
و انتقال و تحیز و تمکن او سبحانه وغیر ذلک مما لا یتناهی را ممکن ذاتی و ممتنع بالغیر وغیر صالح تعلق
قدرت الٰهی میداند پیشوا را من وجه بر پیرو فضل است و پیرو را من وجه بر پیشوا فضل است
این را غایت رشد توان گفت معلوم نیست که بدانست او خود در اصول اسلامیه فساد
اعتقاد دارد یا مرشد او را در اصول اسلامیه فساد اعتقاد بوده است ظاهر ا مرشد او که مستحق
لقب عالم ربانی است بدانست او فاسد الاعتقاد نبوده باشد ما بطلان اعتقاد این
قایل بشرح و بسط بیان کرده ایم حاجت اعاده آن نیست اما بطلان عقیدت شیخ او
ظاهر است چه او خود اعتراف دارد که کذب نقص و عیب است و با این اعتراف قایل است

باینکه کذب او سبحانه تحت قدرت او داخل است پس این صریح اعتراف است باینکه ناقص
ومعیب بودن او سبحانه ممکن ومقدور است واستدلال او باینکه عقد قضیه غیر مطابقه
للواقع والقای آن بر ملائکه خارج از قدرت الهی نیست عجیب است چه کذب عبارت از
عقد قضیه غیر مطابقه للواقع والقای آن بر مخاطب علی الاطلاق نیست او سبحانه تعالی در اکثر مقام
از کلام معجز نظام حکایة عن الامام قضایای کاذبه مذکور فرموده کقوله سبحانه وقال الذین کفروا لاتاتینا
الساعة بلکه معنی کذب قایل اخبار او بقضیه غیر مطابقه للواقع است وآن خود عیب ونقص است
والقای کلام کاذب بر ملائکه وانبیا عیبی ونقصی دیگر است وقول او والا لازم آید که قدرت
انسانی زیاده تر از قدرت ربانی باشد تعجب بر تعجب می افزاید چه ارتکاب فواحش قطیعه و
قبایح شنیعه تحت قدرت انسانی داخل است وتحت قدرت ربانی داخل نیست فعلی مازعمه
لازم می آید که قدرت انسانی از قدرت ربانی زاید باشد مگر شاید چنانکه پیرو او التزام امکان
ذاتی آن میکند مرشد او التزام مقدور بودن آن کرده است وحل شبهه این است که قدرت
بر اتصاف بعیوب ونقایص وقبایح وفواحش از سمات حدوث وصفات حوادث است
او سبحانه از سمات حدوث وخواص حوادث منزه ومتعالی است وقدرت کامله که از صفات
حضرت باری جلشانه است قدرت است بر ایجاد جمیع ممکنات وتکوین همه کائنات گویا قدرت
دو قسم است یکی قدرت کامله که از اوصاف مختصه حضرت باری جلشانه است ودیگر قدرت
ناقصه که از اوصاف مخلوقات است وقدرت ثانیه نسبت بقدرت اولی مرانب [illegible]
متناهیه ناقص است پس از وجود قدرت ثانیه در انسان [illegible] وعدم امکان آن در [illegible] حضرت او
سبحانه زیادت قدرت انسانی بر قدرت ربانی لازم نمی آید شیخ این قایل معنی زیادت
نتوانست فهمید زیادت شی بر شی آن است که شی اول مشتمل باشد بر انچه شی ثانی بر آن مشتمل
است مع زیادت نگفت می بایست که اشتمال قدرت انسانی بر قدرت ربانی با ثبات
میرسانید بعد ازان بیان می کرد که قدرت انسانی باوجود اشتمال بر قدرت ربانی بر [illegible]

هم مشتمل است الکاه توانستی گفت که زیادت قدرت انسانی برقدرت ربانی لازم می آید
سبحان الله پیشوای این گشته بادیه نادانی که ملقب شد بعالم ربانی معنی زیادت نتوانست
دانست و معنی قدرت نتوانست فهمید و بصحت کاذب بودن او سبحانه که معنی تعلق قدرت
او سبحانه بکذب است و بصحت القا فرمودن او سبحانه کذب را برانبیا و ملائکه صریحا و بصحت
بودن او سبحانه مرتکب فواحش و شنایع از ردی دلیل آورده خود قایل بوده است
و با این جهالت و ضلالت در همه مسایل دینیه از اصول کلامیه و فروع فقهیه اجتهاد میکرد بلکه
عامیان بازاری را که حروف آشنا هم نیستند مجتهد گردانید و دین اسلام را برهم زد و آنچه
گمان برده که عدم کذب را برای همین در مدایح الهی می شمارند که او سبحانه با وجود قدرت
بر کذب تکلم بکلام کاذب نمیفرماید و آن را بعبارت مطنبه کثیرة الالفاظ قلیلة المعنی برای فریب
دادن مشتی عوام کالانعام که اینچنین یاوه گوئی و بیهوده گوئی را حسن بیان و بسط تقریر می نامند
بیان نموده هذیانی بیش نیست چه سایر تقدیسات و تنزیهات حضرت کبریائی از عیوب
و نقایص و قبایح و خسایس و فواحش در محامد الهیه معدود اند و در نصوص در معرض ثنا موجود
حال آنکه اتصاف او سبحانه بآنها تحت قدرت داخل نیست کو مرید مخلص او آن را ممکن ذاتی
بلکه ثابت فی مرتبة الذات الاحدیه میداند کما سبق مفصلا غایت مدح الهی همین است که اتصاف
او سبحانه بهیچ عیب و نقص و بهیچ خاصه از خواص ممکنات و حوادث در تجویز عقلی هم ممکن
نیست همین کمال تقدیس و تنزیه است و تقدس و تنزه او سبحانه را از اتصاف بکذب بسبب
عدم امکان اتصاف او بعیوب و نقایص عجز نتوان گفت چنانکه از عبارت او مفهوم میشود چه عجز
درآنصورت متصور میشد که اتصاف او سبحانه بعیب کذب صلوح مقدوریت داشتی چون اتصاف او سبحانه بعیب
کذب ممکن نیست تحت قدرت داخل نیست پس از عدم قدرت براین اتصاف عجز لازم نمی آید چنانکه از
عدم قدرت بر سایر ممتنعات عجز لازم نمی آید ازین منکشف شد که این بیچاره معنی عجز هم نمیدانست حال شیخ
مرشد این است وای بر حال مرید مسترشد عجب این است که این مرید مرید در عقاید نوشته است

ولا یصح علیه الحرکة والانتقال والتبدل فی ذاته وصفاته و لا الجهل ولا الکذب معلوم نیست که معنے
لا یصح در فہم او چیست اگر معنی لا یمکن است لازم می آید که او قایل باشد بعدم امکان کذب و جہل
او سبحانه حالانکه او امکان جہل و عجز او سبحانه بغایت جد جہد و عمر قریزیہا بدانست خود باثبات
رسانیده و اگر معنی لا یصح ممتنع بالغیر است لازم است که حرکت و انتقال او سبحانه و تبدل
ذات وصفات او سبحانه بدانست او ممکن باشد حال آنکه امکان حرکت و انتقال بے
جسمیت و امکان تبدل ذات وصفات بلی حدوث متصور نیست درینصورت بدانست
این مرید جسمیت و حدوث او سبحانه ممکن ذاتی باشد بلکه این مرید مرید را از التزام آن گزیر نیست
چه حرکت او سبحانه و انتقال او سبحانه و تبدل ذات حقه و تبدل صفات کمالیه
و جسمیت او سبحانه و حدوث او سبحانه حصص کلیات ممکنه ذاتیه ہستند پس بموجب قاعده
مقرره او لا محاله ممکن ذاتی خواہند بود شاید او برای حفظ قاعده مقرره خود التزام لازم
نماید تا آن قاعده از دست نرود گو ایمان برباد شود بدانست او در التزام لازم محذوری
نیست مگر محذوری که بدانست او اشد محاذیر ہست این است که قول او بہ نبودن اتصاف
او سبحانه بصفات کمالیه و ہمچنین اتصاف او بنقایص داخل تحت قدرت الہی مخالف
ارشاد شیخ مرشد او ست شیخ مرشد او اتصاف او سبحانه را بکذب با وجود اعتراف بہ بودن
آن نقص و عیب داخل تحت قدرت میگوید بلکه ہمه ممتنعات بالغیر را تحت قدرت الہی
داخل میداند بلکه ہمه واجبات بالغیر را که دران صفات کمالیه او سبحانه بر مذہب عامه متکلمین
داخل اند داخل تحت قدرت میدانند انکار دچه در رسایل خود می گوید که مناط صحت تعلق قدرت الہیه
امکان ذاتی است و ہر ممکن ذاتی در ہمه اوقات بر جمیع تقدیرات یعنی در وقت وجود علل
موجبه و موانع عائقه و بر تقدیر وجوب بالغیر یا امتناع داخل تحت قدرت الہیه است در عین
نسبتش بموجبات یا موانع انتہی بعبارته باز می گوید از ین بیان واضح گردید که دخول شئی
تحت قدرت الہیه منافی امتناع یا وجوب او که بنظر امور خارجیه باشد نیست بلکه آنچه

منافی او است دخول آن تحت تکوین و نیز واضح گشت که لزوم محال بر تقدیر وجود شئی مانع دخول
آن شئی تحت قدرت الہیہ نمیتواند شد زیرا که لزوم محال مانع وجود او ست نه منافی امکان ذاتی
و مناط تعلق قدرت الہیہ امکان ذاتی است نه عدم مانع خارجی آری لزوم محال مانع از تعلق
تکوین است انتہی از این ہر دو عبارت ظاہر است که بدانست شیخ مرشد او صفات کمالیہ او سبحانه
و اتصاف او سبحانه بصفات کمالیہ اتصاف او سبحانه بقبایح و فواحش و نقایص که بدانست
این مرید مرید ہمہ ممکن ذاتی است تحت قدرت الہیہ داخل اند و بدانست این مرید مرید داخل
تحت قدرت الہیہ نیستند پس بر وے تجہیل شیخ مرشد او که بدانست او عالم ربانی است لازم می آید
و ذلک من اشد المحاذیر عنده حالا نظر در کلام شیخ مرشد او ضرور است معنی قدرت چنانکه مرید ش
بیان کرده صحت فعل و ترک است پس اگر علت موجبہ ممکن ذاتی موجود باشد در وقت وجود علت
موجبہ آن در عین نسبت او بعلۃ موجبۃ آن تجویز صحت ترک یعنی عدم تکوین تجویز صحت تخلف وجود معلول
بالایجاب از علۃ موجبہ است و تجویز تخلف معلوم بالایجاب از علۃ موجبہ آن بی غفلت از معنی ایجاب و معنی علت موجبہ متصور نیست
پس قول بانیکه معلول بالایجاب در وقت وجود علت موجبہ آن در عین نسبت آن بعلت موجبہ آن
تحت قدرت الہیہ داخل است قول است بانیکه تخلف معلول بالایجاب از علت موجبہ آن در وقت
وجود علۃ موجبہ آن در عین نسبت او بعلت موجبہ آن صحیح الفعل و الترک است پس علۃ موجبہ آن
علۃ موجبہ آن نیست ازین معلوم شد که آن بیچاره معنی علت موجبہ و معنی ایجاب ہم نمیدانست
و معنی فعل و ترک که عبارت از تکوین و عدم تکوین است ہم نمیدانست چه او میگوید که لزوم محال بر تقدیر وجود
شئی مانع دخول آن شئی تحت قدرت الہیہ نمیتواند شد زیرا که لزوم محال مانع وجود او است
نه منافی امکان ذاتی و مناط صحت تعلق قدرت الہیہ امکان ذاتی است نه عدم مانع خارجی
آری لزوم محال مانع از تعلق تکوین است بخیال او نگذشت که ہرگاه که لزوم محال مانع از
تعلق تکوین شد صحت تکوین که عبارت از صحت فعل است متحقق نشد پس تعلق قدرت که عبارت
از صحت فعل و ترک است چه معنی دارد معلوم شد که آن بیچاره معنی قدرت بمعنی صحت

فعل و ترک هم نمیدانست مثلاً قدرت الهیه و حیات الهیه که از صفات کمالیه او سبحانه است و نزد عامه متکلمین ممکن ذاتی است و ذات حقه علت موجبه آن نیست پس حسب اعتقاد او تحت قدرت الهیه داخل است و فعل و ترک او در عین بودن او سبحانه علت موجبه آن صحیح است با وجود لزوم تسلسل پس با عتقاد او او سبحانه قادر هست بر اینکه قادر نباشد و قادر هست بر اینکه عاجز شود و قادر است بر اینکه زنده باشد یا مرده شود و وجوب صفت حیات با و سبحانه و امتناع صفت موت و عجز از جهت لزوم محال بر تقدیر وجود آن بد انست او مانع تعلق قدرت الهیه بقدرت الهیه و عجز او سبحانه نیست و تعلق قدرت مساوق صحت فعل و ترک است اینچنین اعتقاد از صبیان و مجانین هم متصور نیست از ینجا معلوم شد که آن بیچاره بد انست مرید خود هم معنی قدرت نمیدانست و معنی عیب و کذب و نقص نمیدانست و معنی زیادت نمیدانست و معنی صحت فعل و ترک نمیدانست و معنی وجوب و علت موجبه و ایجاب نمیدانست و معنی امتناع و مانع و محال نمیدانست این است حال علم عالم ربانی و حال ربانی بودنش ازین ظاهر است که او نقص و معیب و کاذب بودن او سبحانه مقدور و صحیح الفعل و الترک میداند و برای تلقین این عقیده بمریدان خود بران دلیل می آرد اکنون نظر در کلام مرید که درینجا نکث بیعت او کرده بعدم تعلق قدرت الهیه بصفات کمالیه و اتصاف او سبحانه بآنها و باتصاف او سبحانه بنقایص بمقابلات آنها بجد و شد تصریح می نماید می باید می باید دانست که این ناکث بیعت حق قبیل این کلام گفته است که اتصاف واجب الوجود جل شانه بصفات کمالیه واجب لذات حضرت باری تعالی است و اما ذات این اتصاف ای اتصاف شی ما بمثل علم و حیات مثلاً پس ممکن بالذات است و همچنین اتصاف حضرت قدوس تعالی شانه بنقایص مستحیل لذات حضرت واجب الوجود است و ممتنع عقلی اما ذات این اتصاف ای اتصاف شی ما پس ممکن بالذات و متحقق الوقوع است و المحال اقرار میکند باینکه از کلیه کل ممکن بالذات متعلق القدرة صفات کمالی و اتصاف بان و اتصاف بمقابلات آنها مستثنی است الی آخر ما قال پس درینجا اعتراف میکند که صفات

کمالیه و اتصاف او سبحانه بآنها ممکن بالذات و واجب بالغیر است و اتصاف او سبحانه بنقایص ممکن بالذات و ممتنع بالغیر است و اول گفته بود که اتصاف شیٔ ما ممکن بالذات است یا اول قول او بیهوده گوئی بود یا این قول بیهوده گوئی است و سابق ازین گذشته است که اعتراف او بوجوب صفات کمالیه اتصاف آن لذاته سبحانه و بامتناع اتصاف او بنقایص لذاته سبحانه اعتراف است بامکان ذاتی صفات کمالیه و اتصاف آن بخصوصه و بامکان اتصاف او سبحانه بنقایص بخصوصه و انکار این قایل ازان از غایت جهل و غباوت او ناشی است حالا مبرهن و متیقن شد که شیخ نجدی مرشد این قایل کذب او سبحانه و نقص و عیب بودن او سبحانه و قدرت او سبحانه و حیات او سبحانه و دیگر صفات کمالیه او سبحانه و اتصاف او سبحانه بهمه نقایص و فواحش و قبایح را مقدور و صحیح الفعل و الترک میداند است و تجویز میکرد که او سبحانه بعجز و موت خود و قدرت و حیات خود قادر است و معنی الفاظ هم نمیدانست تا بادراک معانی چه رسد و این قایل عدم او سبحانه و حدوث او سبحانه و موت او سبحانه و فسق و فجور او سبحانه و جسمیت او و تحیز و حرکت و انتقال او سبحانه و کری و کوری و گنگی و جهل و عجز او سبحانه را ممکن ذاتی میداند بلکه ثبوت این نقایص را بذات حقه در مرتبه نفس ذات حقه اعتقاد میکند و باینکه پیر فرتوت شده است معانی وجوب و امکان و امتناع و دیگر الفاظ مستعمله علوم نفهمیده است حالا اجمال استعداد آن شیخ نجدی و این مرید مرید در فهم فنون فلسفیه و تحمال اعتقاد او باصول اسلامیه بی توان بر دافا دالاستاذ پس حق این است که او سبحانه بر هر ممکن ذاتی قادر است قال الاحمق الاخرق اقول مدعی در صفات کمالی حضرت واجب الوجود تعالی شانه چه اعتقاد دارد اگر واجب ذاتی میداند مشرک است و اگر ممکن ذاتی [illegible] در تیش اعتقاد می کند و قدرت نزد اهل [illegible] فعل و ترک است پس تجویز [illegible] آنها بروه لازم آمد و نیز تجویز اتصاف حضرت واجب [illegible] تعالی شانه به نقایص [illegible] چه تجویز [illegible]

له احتق [illegible] حقیقت دان [illegible] ادراک [illegible] برادران [illegible]

از حضرت موصوف جل شانہ مستلزم جہل است چہ سلب بسیط نزد زجود موضوع مستلزم سلب
عدولی است کما لا یخفی علی المنطقی و استثنای صفات کاملہ از کلیہ خود او را ممکن نیست چہ برین
تقدیر قول بامکان اتصاف بنقایص ہم جایز خواہد بود زیرا کہ جایز است کہ ممکن باشد و مقدور
نبود و بدون قدرت ہم متحقق نیست بطور صفات کمالی بجہت امتناع لذات واجب متصف
بصفات کمالی تعالی شانہ پس قول بامتناع ذاتی آن چہ لازم است وکسیکہ بامکان ذاتی
آن قایل شدہ باشد کفر چگونہ او را لازم آید بلکہ خود قایل مذکور را اشراک لازم است یا الہی و کما
عرف پس قول او کہ حق این است الخ حق این است کہ ناحق این است اقول استاذ و مدعی
قایل اند باینکہ صفات کمالیہ عین ذات او سبحانہ است تا سلب کمال از مرتبہ ذات حقہ و استکمال
او سبحانہ بما لیس عینہ و قول بودن او سبحانہ غیر کامل بذاتہ و تعدد قدما و تخصیص قاعدہ کل ممکن بالذات
مقدور و کل ممکن بالذات حادث چنانکہ بر عامہ متکلمین لازم می آید لازم نیاید و تقلید عامہ متکلمین
درین مسئلہ ضرور نیست کما سبق نقلہ من شرح العقاید العضدیہ و چون صفات کمالیہ عین او سبحانہ
است استاذ مدظلہ صفات کمالیہ را عین ذات حقہ واجبہ میدانند و این عین توحید است چہ
برین تقدیر تعدد قدما ہم لازم نمی آید و عامہ متکلمین را از ارتکاب آن گزیر نیست پس قول او اگر واجب
ذاتی میدانند مشرک است ناشی از غایت غباوت و جہل و نادانی و بی ایمانی او ست توہم اشراک
بر تقدیر قول بزیادت صفات کمالیہ بر ذات حقہ می تواند شد تو ہم آن بر تقدیر قول بعینیت
صفات صبیان و مجانین را ہم نمیشود الزام اشراک بر قایل بعینیت صفات ناشی از غایت
جہل و غباوت است و استاذ مدظلہ بزیادت صفات کمالیہ بر ذات حقہ قایل نیست و نہ
بامکان و مقدوریت آنہا قایل است تا انچہ این قایل در شق امکان و مقدوریت صفات
کمالیہ وارد کردہ است وارد شود باری چارہ آن شیخ نجدی بیچارہ کہ مرشد مقتدای این
آوارہ است چیست کہ او خود بزیادت صفات کمالیہ بر ذات حقہ و امکان ذاتی و مقدوریت
صفات کمالیہ قایل است چہ قدرت نزد اہل حق صحت فعل و ترک است پس تجویز انفکاک

صفات کمالیه از ذات حقه برا ولازم است ونیز تجویز اتصاف او سبحانه بنقایص برا ولازم است
واو بیباکانه آنرا التزام می کند بلکه بر آن بدانست خود دلایل می آرد کما سبق واین قایل را
باید که چاره خود هم کند که او اتصاف او سبحانه را بنقایص وقبایح وفواحش ممکن ذاتی وممتنع لذاته
سبحانه میداند پس صدق سلب نقایص وقبایح وفواحش از و سبحانه نزد این قایل از مرتبه نفس
ذات حقه که علت موجبه آن سلب است متاخر بالذات است پس نزد این قایل صدق ایجابات
نقایص وقبایح وفواحش در مرتبه ذات حقه ضروری است ضرورة استحالة ارتفاع النقیضین فیلزم علیه
اعتقاد انه سبحانه فی مرتبة نفس ذاته الحقه جاهل وعاجز ومیت واعمی واصم وابکم وفاسق وفاجر ومتحیز
وحادث ومتحرک ومنتقل الی غیر ذلک من النقایص التی لا یتناهی چه اگر در اعتقاد او این ایجابات در
مرتبه ذات حقه صادق نباشد سلب اینهمه در مرتبه ذات احدیه صادق باشد پس سلب این همه معلول
ذات حقه نباشد وهو خلاف مذهبه بلکه برا ولازم می آید که او سبحانه در مرتبه ذات حقه متحد باشیائی
وحوادث غیر متناهیه باشد یعنی اینکه حیوان باشد وجمیع انواع آن ونبات وجمیع انواع آن وجماد
وجمیع انواع آن وهمه مقولات جوهر وعرض وجمیع انواع آن باشد زیرا که حیوانیة او سبحانه وانسانیة
او سبحانه ونباتیة او سبحانه وجمادیت او سبحانه وجوهریت او سبحانه وهکذا حصص این معانی مصدریه اند
وبموجب قاعده مقرره او این همه حصص بخصوصها ممکن بالذات اند زیرا که کلیات آنها ممکن بالذات
اند وهرگاه که این حصص ممکن بالذات شدند عدم آنها معلول او سبحانه بدانست او خواهد بود پس عدم
آنها از مرتبه ذات حقه متاخر خواهد بود پس اینهمه در مرتبه ذات حقه متحقق خواهند بود والا سلب آنها
در مرتبه ذات حقه صادق باشد پس سلب آنها معلول ذات حقه نباشد پس ضروری بالذات
باشد وهو خلاف مذهبه ومن وجه آخر این قایل را از التزام صدق ایجابات نقایص وفواحش وقبایح
بر او سبحانه در مرتبه ذات حقه بنا بر عقاید مقرره خودش گزیر وچاره نیست چه صفات کمالیه
واتصاف او سبحانه بصفات کمالیه در عقیدت او ممکن ذاتی است واتصاف او سبحانه بصفات
کمالیه در عقیدت او صادق سلب اتصاف بنقایص است و در عقیدت او در بیان اتصاف

بصفات کمالیه وسلب اتصاف بنقایص همه عینه ذاتیه است چنانچه سابق گفته است و بر آن اقرار نموده است و معان همیشه ذاتیه در امکان و وجوب امتناع یک حکم دارند چنانکه سابق گفته است و صفات کمالیه و اتصاف بصفات کمالیه ممکن و معلول ذات حقه و متاخر از مرتبه ذات حقه اند چه او خود گفته است که صفات محتاج بموصوف اند و انکار احتیاج آنها بموصوف مکابره صرفه است پس لامحاله از موصوف یعنی ذات حقه متاخر اند پس سلب اتصاف او بنقایص لامحاله در عقیدت او متاخر از ذات حقه است پس اتصاف او سبحانه بنقایص لامحاله در عقیده او در مرتبه ذات حقه خواهد بود ضرورة استحالة ارتفاع النقیضین و من وجه آخر این قایل در ینجا میگوید که عدم علم از حضرت موصوف جلشانه مستلزم جهل است چه سلب بسیط نزد وجود موضوع مستلزم سلب عدولی است کما لایخفی علی المنطقی و در عقیده این قایل علم او سبحانه از ذات حقه متاخر است پس نزد او در مرتبه ذات حقه سلب بسیط علم است و نزد او سلب بسیط نزد وجود موضوع که در ینجا ذات حقه است مستلزم سلب عدولی است و نزد او سلب عدولی علم جهل است پس در عقیدت او سبحانه را در مرتبه ذات حقه جهل است پس این قایل بحسب قواعد عقاید مقرر کرده خود در اشد انحای اشراکات یعنی اعتقاد صدق ایجاب به حادث از حوادث غیر متناهیه او سبحانه در مرتبه ذات حقه و در ارتکاب اتصاف او سبحانه بهمه نقایص و عیوب و قبایح و فواحش و خسایس در مرتبه ذات حقه مبتلا است و هر چند دست و پا میزند از آن مهالک نمی تواند بر آمد كُلَّمَا أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا مِنْ غَمٍّ أُعِيدُوا فِيهَا اگر ازین عقاید باطله که نتایج قواعد مقرر کرده اوست توبه نمیکند در زمره مخاطبین ذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ داخل است حالا باید شنید که عامه متکلمین با وجود قایل شدن بزیادت صفات کمالیه بر ذات حقه و صدور صفات کمالیه از ذات حقه بالایجاب گفته اند که او سبحانه بر جمیع ممکنات قادر است قال فی العقاید العضدیة قادر علی جمیع الممکنات و قال فی شرح المواقف ان قدرته تعم الممکنات ای جمیعها والدلیل

علیه ان المقتضی للقدرة هو الذات لوجوب استنادها و صفاته الیه [illegible]

هو الامکان لان الواجب والامتناع الذاتیین یحیلان المقدوریة ونسبة الذات الی جمیع الممکنات
علی السواء فاذا ثبت قدرته علی بعضها ثبت علی کلها انتهی وقبل آن در شرح مواقف گفته القدرة القائمة
بذاته تعالی قدیمة والا لکانت حادثة فیلزم قیام الحوادث بذاته تعالی وقد مر بطلانه وکانت ایضا واقعة ای صادرة عن الذات
بالقدرة لما مر فی هذا المقصد من ان الحادث لا یستند الی الموجب القدیم والا لتسلسل الحوادث وهو باطل
واذا کانت واقعة بالقدرة لزم التسلسل لان القدرة الاخری حادثة ایضا اذا المقدر حدوث القدرة
القائمة بذاته تعالی فیستند الی قدرة اخری فیلزم تسلسل القدر الی ما لا یتناهی وهو ایضا محال انتهی
واین هر دو قول باهم متهافت اند پس با قائلین بزیادت صفات کمالیه را واجب ذاتی دانند
وهو صریح البطلان یا انها را از عموم قدرت او سبحانه جمیع ممکنات را مستثنی کنند والظاهر هو الثانی
پس ازین قاعده که او سبحانه بر هر ممکن ذاتی قادر است نزد آنها صفات کمالیه او سبحانه مستثنی هستند
وازین لازم نمی آید که اتصاف او سبحانه بنقایص نزد عامه متکلمین ممکن ذاتی باشد
بلکه بر هر مومن بلکه بر هر عاقل ایمان بامتناع ذاتی اتصاف او سبحانه بنقایص واجب ولازم است
چه مصداق سلب اتصاف او سبحانه بنقایص وقبایح که همه حوادث اند مرتبه نفس ذات احدیه است
وآن سلب متاخر از ذات احدیه نیست ومصداق اتصاف او سبحانه بصفات کمالیه نزد عامه
متکلمین قیام آن صفات بذات حقه واجبه سبحانه است پس مصداق اتصاف او بصفات کمالیه
متاخر از مرتبه مصداق سلب اتصاف او سبحانه بنقایص وقبایح است واگر مصداق این سلب
از مرتبه ذات احدیه متاخر باشد بصدق مسلوب در مرتبه ذات احدیه لازم آید والتزام آن
کفر است پس قول بامکان ذاتی آن بکفر میکشد ودر کتب عقاید تصریح است باینکه نقص
بر او سبحانه محال است واز ممکنات نیست کما سبق نقله من شرح العقاید العضدیة معلوم نیست
که این قایل که بهره از فهم ندارد بکدام ضرورت مخالفت عامه متکلمین روا داشته ارتکاب قول
بامکان ذاتی اتصاف او سبحانه بنقایص وقبایح وفواحش نموده است ضرورت داعیه وهمان
جهل اوست یعنی اینکه او توهم کرده است که هرگاه که معنی مصدری را سوی او سبحانه مضاف

کنند آن حصه ممکن ذاتی است و اینکه اتصاف او سبحانه بکمال صفات کمالیه مساوق سلب اتصاف
او بنقایص است و سلب اتصاف او سبحانه بنقایص مساوق اتصاف او سبحانه بصفات کمالیه
است بنابراین توهمات باطله او ایمان را برباد داد در هاویه ضلالت افتاد و واتبلی باشد انحای
الاشراک والالحاد نعوذ بالله من سوء الفهم وسوء الاعتقاد و از قول این قایل زیرا که عدم علم از
حضرت موصوف سبحانه مستلزم جهل است چه سلب بسیط نزد وجود موضوع مستلزم سلب
عدولی است کما لایخفی علی المنطقی جهل او بمعنی جهل و بمعنی عدم بلکه معادم شد او گمان می کند که
عدم بلکه عبارت از سلب عدولی است که نزد وجود موضوع مساوی سلب بسیط است
حال آنکه چنین نیست الجدار لیس بعالم والجدار لا عالم وقت وجود جدار هر دو صادق اند والجدار
جاهل صادق نیست بلکه جهل عبارت است از عدم علم از انکس که قوت استعداد یه علم داشته باشد
ولهذا جهل را مقابل علم حادث شمرده اند کما سبق نقله من شرح المواقف للابهری و تحقق این معنی
در او سبحانه بر تقدیر زیادت صفت علم هم ممکن نیست آری بر قول این جاهل لازم می آید که او به
ثبوت جهل او سبحانه در مرتبه ذات حقه معتقد باشد زیرا که علم نزد او صفت زایده است و صفت
محتاج موصوف است کما اعترف به و تاخر محتاج از محتاج الیه ضروری است پس سلب علم
در مرتبه ذات حقه نزد او ضروری و سلب بسیط و سلب عدولی نزد وجود موضوع متساوی
اند پس سلب عدولی علم در مرتبه ذات حقه نزد او متحقق است و سلب عدولی علم بدانست این جاهل جهل
است پس ثبوت جهل او سبحانه در مرتبه ذات حقه در عقیدت او بر او لازم است بناء علی مسلماته از این تفصیل
مبرهن است که عقیده استاد مدظله که بعینیت صفات کمالیه و امتناع ذاتی اتصاف او سبحانه
بنقایص قایل است اقصی مراتب توحید و تنزیه او سبحانه است و عقیده این قایل بامکان جوهریت
و عرضیت و تجسم و تحیز و امکان و حدوث و احتیاج او سبحانه و بامکان ذاتی اتصاف او بهمه نقایص
و قبایح و فواحش حسب قواعد مخترعه خودش از اشد انحای شرک و الحاد است پس ظاهر شد که حق
چیست و ناحق چیست و موحد کیست و ملحد کیست والله الهادی الی الرشاد والملهم للصدق

والسداد قال الاستاذ وہرچہ ممتنع ذاتی است بسبب عدم صلوح وجود صالح مقدوریت
نیست عدم شمول قدرت الٰہی ممتنعات عقلی را از قصور آنہا از صلوح وجود است نہ از جہت
عجز او سبحانہ العیاذ باللہ من ذلک اما بیان الصغریٰ فلوجہین اول اینکہ قضیہ سالبہ کلیہ دایمہ کہ لاشیٔ
من ممکن ذاتی بمساو لسیدنا محمد صلی اللہ علیہ وسلم فی الکمالات دائما صادق است پس ضرور است
کہ عکس آن نیز صادق باشد وہو قولنا لاشیٔ من مساو لسیدنا محمد صلی اللہ علیہ وسلم فی الکمالات
بممکن ذاتی دائما اما بیان صدق اصل این است کہ اگر قولنا لاشیٔ من ممکن ذاتی بمساو لسیدنا محمد
صلی اللہ علیہ وسلم فی الکمالات دائما صادق نباشد نقیض این صادق باشد ضرورۃ استحالۃ ارتفاع
النقیضین ونقیض آن موجبہ جزئیہ مطلقہ عامہ است وآن قول قایل است بعض الممکن الذاتی
مساو لسیدنا محمد صلی اللہ علیہ وسلم فی الکمالات بالفعل ای فی احد الازمنۃ الثلثہ واین قضیہ جزئیہ
مطلقہ عامہ کاذب است نزد ہر مسلمان وہرگاہ اصل صادق باشد عکس آن یقینا صادق باشد
پس ثابت شد کہ مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در کمالات ممکن ذاتی نیست پس از دو حال
خالی نیست یا واجب بالذات باشد العیاذ باللہ تعالیٰ یا ممتنع بالذات اول باطل است بالضرورۃ
پس متعین شد کہ ممتنع بالذات است وہو المطلوب قال المجہول المعقول المعقول اقول کل ممکن کذا
وبعض ممکن کذا قضیہ حقیقیہ است چہ حکم در آن بر ہمہ یا بر بعض افراد ممکن است ووصف عنوانی
ممکن بر افراد خود چنانچہ در حال وجود افراد صادق است بالفعل در حال عدم نیز صادق است
والا لازم الانقلاب المستحیل چہ افراد ممکن بالذات اگر در حال عدم ممکن بالذات نباشند پس یا واجب
بالذات باشند یا ممتنع بالذات وبعد وجود خودہا ممکن بالذات پس لزوم انقلاب بین است
وچون افراد معدوم را حکم شامل است حقیقیہ خواہد بود پس قول قایل بعض الممکن الذاتی مساو
لسیدنا محمد صلی اللہ علیہ وسلم فی الکمال بالفعل ای فی احد الازمنۃ الثلثۃ اگر خارجیہ گرفتہ شود کاذب
است نزد ہر مسلمان لیکن کذب آن بر تقدیر حقیقیہ بودنش لازم نیست وممنوع است چہ کذب
خارجیہ مستلزم کذب حقیقیہ نیست چنانچہ کل عنقا طایر بالفعل خارجیہ کاذب است وحقیقیہ

صادق چه معنی حقیقیه آنست که هر فرد عنقا اگر موجود شود پس بر تقدیر وجود آن طیران او را بالفعل
ثابت خواهد بود و این معنی بر رسایل خوانان منطق مثل تهذیب و شمسیه هم مخفی نیست چنانکه در قضایا
هندسیه مانند کل مثلث زوایاه الثلث تساوی قائمتین و کل خط قام علی خط حدثت فی جنبیه
قائمتان حکم تساوی و حدوث مذکور شامل جمیع افراد مثلث و خط مذکور اگر موجود نباشند تا آنکه گفته
اند که تحقق آن در خارج ممتنع بود چنانکه گفته شود کل مثلث حدث علی کرة هی اعظم من کرة الفلک
الاعظم فهو کذا و کل خط وقع علی خط هو اعظم من قطر العالم فهو کذا چه وجود کره و خط اعظم مذکور محال و ممتنع
است در زعم شان و چون قول قایل یعنی موجبه جزئیه مطلقه عامه حقیقیه مذکور یعنی قول قایل بعض
الممکن الذاتی مساو لسیدنا محمد صلی الله علیه وسلم فی الکمالات بالفعل ای فی احد الازمنة الثلثة
علی طریق الحقیقیه صادق باشد عکس آنکه بعض المساوی ممکن بالفعل نیز صادق خواهد بود پس
نقیض آن یعنی لاشی من ممکن ذاتی بمساو لسیدنا محمد صلی الله علیه وسلم فی الکمالات دایما
کاذب خواهد بود و همچنین عکس آن یعنی لاشی من مساو لسیدنا محمد صلی الله علیه وآله وسلم
فی الکمالات ممکن ذاتی دایما کاذب خواهد بود زیرا که موجبه جزئیه مطلقه عامه حقیقیه و عکس آن هر دو
نقیض دو سالبه کلیه دایمه حقیقیه است که معترض آنها را ذکر کرده پس صدق هر دو مطلقه عامه
حقیقیه مستلزم کذب هر دو دایمه حقیقیه است بحکم التناقض و چون قول قایل بعض المساوی
ممکن ذاتی صادق است موضوعش لا محاله داخل تحت قدرت کامله خواهد بود وهو المطلوب
سبحان الله این طمطراق و دعوی تعلی تا سبع طباق وهو خلاف وفاق کافه مسلمین و برعکس
اطباق جمیع مومنین که هیچکس از آنها تا این زمان این جرأت نکرده و نگفته که حقتعالی را قدرت
بر مساوی مذکور نیست این قسم ادعا کردن اقول حال فهم این احمق مسایل فلسفیه
و مسایل کلامیه را سابق مبرهن شده است الحال حال فهم او مسایل منطقیه مبرهن میشود
ع تو کار زمین را نکو ساختی + که بر آسمان نیز پرداختی + اولا باید شنید که
قضیه حملیه اولا سه قسم است یکی خارجیه دوم ذهنیه سوم حقیقیه و ثانیا هر یک بحکم ثبوت

محمول للموضوع است و در حملیه سالبه حکم بسلب محمول از موضوع است پس اگر در موجبه حکم ثبوت
محمول للموضوع بحسب الخارج و در سالبه حکم بسلب محمول از موضوع بحسب الخارج باشد
آن قضیه خارجیه است کقولنا زید کاتب و عمرو لیس لکاتب و اگر در موجبه حکم ثبوت محمول
بحسب الذهن و در سالبه حکم بسلب محمول از موضوع بحسب ظرف ذهن باشد آن قضیه
ذهنیه است و اگر در موجبه حکم ثبوت محمول للموضوع بحسب مطلق نفس الامر باشد و در سالبه
حکم بسلب محمول از موضوع بحسب مطلق نفس الامر باشد آن قضیه حقیقه است کقولنا الاربعه
زوج والاربعة لیس بفرد و این هر قسم بر دو قسم است زیرا که اگر حکم باتحاد موضوع
ومحمول یا سلب آن علی البت بالفعل باشد آن را قضیه بتیة گویند و اگر حکم باتحاد موضوع
ومحمول یا سلب آن بر تقدیر انطباق وصف عنوانی بر فرد بر تقدیر تقرر و وجود آن باشد
آنرا قضیه غیر بتیة گویند پس اقسام قضایا نزد محققین شش اند یکی خارجیه بتیه دویمی خارجیه
غیر بتیه سیومی ذهنیه بتیه چهارم ذهنیه غیر بتیة پنجم حقیقه بتیه ششم حقیقه غیر بتیه و حاصل این
است که اگر در قضیه حکایت از عالم نفس الامر و واقع است آن قضیه بتیة است پس اگر حکایت
از خصوص ظرف خارج است آن بتیة خارجیه است و اگر حکایت از خصوص طرق ذهن است
آن بتیه ذهنیه است و اگر حکایت از ظرف مطلق نفس الامر است مع قطع النظر عن خصوص
ظرف الخارج وظرف الذهن آن بتیه حقیقه است و اگر در قضیه حکایت از عالم فرض و تقدیر
است آن قضیه غیر بتیة است پس اگر حکایت از عالم تقدیر بحسب خارج است بمعنی آنکه
بر تقدیر انطباق وصف عنوانی بر فرد بر تقدیر وجودش در خارج محمول برای آن ثابت
یا ازان مسلوب است آن قضیه غیر بتیة خارجیه است و اگر حکایت از عالم تقدیر بحسب
ذهن است بمعنی آنکه بر تقدیر انطباق وصف عنوانی بر فرد بر تقدیر وجودش در ذهن محمول
برای آن ثابت یا ازان مسلوب است آن قضیه غیر بتیة ذهنیه است و اگر حکایت
از عالم تقدیر بحسب مطلق عالم نفس الامر است بمعنی اینکه بر تقدیر انطباق وصف عنوانی

برفرد بر تقدیر وجودش در مطلق نفس الامر مع قطع النظر عن خصوص الخارج والذهن محمول برای آن
ثابت یا ازان مسلوب است آن قضیه حقیقیه غیر بتیه است قال فی الافق المبین ما حاصله
ان الحکم بالاتحاد والانکان بحسب حال الموضوع فی الاعیان کانت الحملیه خارجیة والانکان
بحسب خصوص التقرر والوجود الذهنی للموضوع کانت ذهنیه والانکان بحسب مطلق التقرر والوجود
للموضوع مع عزل النظر عن خصوصیات الظروف والاوعیة من الاعیان والاذهان سمیت
حقیقیه ثم الحکم فی الحملیه انکان بالاتحاد علی البت سمیت الحملیه بتیة وانکان بالفعل علی تقدیر انطباق
طبیعة العنوان علی فرد وهو انما یحصل بتقرر ماهیة الموضوع ووجودها سمیت حملیه غیر بتیة وهی مساوقه
الصدق للشرطیة لا راجعة الیه کما یظن انتهی پس مبرهن شد که تقسیم قضیه سوی خارجیه و ذهنیه
وحقیقه منوط بوصف عنوانی نیست بلکه تقسیم آن باعتبار محکی عنه است اگر محکی عنه خارج است
قضیه خارجیه است واگر ذهن است قضیه ذهنیه است واگر نفس الامر است قضیه حقیقه است
وصف عنوانی هرچه باشد ونیز باید دانست که عکس مستوی خارجیه بتیة خارجیه بتیة است
وعکس مستوی ذهنیه بتیه ذهنیه بتیة است وعکس مستوی حقیقه بتیة حقیقیه بتیة است زیراکه
مصداق ومحکی عنه اصل قضیه وعکس مستوی آن در واقع یک است ونقیض موجبه بتیة سالبه
بتیة است وبالعکس نقیض بتیة غیر بتیة نمی تواند شد زیراکه سلب علی التقدیر منافی ثبوت فی
نفس الامر بتیة نیست وبالعکس ونیز باید دانست که هیچ مفهوم وهیچ مصداق در نفس
الامر از مواد ثلث یعنی وجوب وامکان وامتناع خالی نیست بعد تمهید این مقدمات میگوئیم
که قولنا لا شیء من ممکن ذاتی بمساو لسیدنا محمد صلی الله علیه وآله وسلم فی جمیع الکمالات دائما سالبه کلیه
حقیقیه بتیه دائمه است یعنی هیچ ممکن ذاتی مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در صفات کمالیه
در نفس الامر بتة دائما نیست واین سالبه کلیه حقیقیه بتیة دائمه صادق است چه اگر این قضیه سالبه
کلیه حقیقیه بتیة دائمه صادق نباشد نقیض آن یعنی موجبه جزئیه حقیقیه بتیة مطلقه عامه صادق
باشد یعنی بعض الممکن الذاتی مساو لسیدنا محمد صلی الله علیه وسلم فی الکمالات فی نفس الامر بتة

بالفعل ای فی احد الازمنة الثلثة صادق باشد پس لازم است که در نفس الامر بتة بالفعل فی
احد الازمنة الثلثة مساوات آنحضرت فی جمیع الکمالات بکسی ثابت باشد حال آنکه مساوات
آنحضرت در جمیع کمالات بهیچ شیٔ در نفس الامر بتة فی احد الازمنة الثلثة باتفاق المسلمین ثابت
نیست واگر بی ایمانی این نقیض را صادق میداند نشان دهد که فلان شیٔ و فلان کس را مساوات
آنحضرت در جمیع کمالات در نفس الامر بتة در فلان زمان ثابت است و هرگاه که این نقیض
که موجبه جزئیه حقیقیه بتیة مطلقه عامه است کاذب شد اصل آن لا محاله صادق است پس عکس
آن قولنا لا شیٔ من المساوی لسیدنا محمد صلی الله علیه وآله وسلم فی جمیع الکمالات ممکن ذاتی یعنی
نیست هیچ مساوی آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم در جمیع کمالات ممکن ذاتی در نفس الامر
بتة دائما لا محاله صادق است و هرچه در نفس الامر بتة دائما ممکن ذاتی نیست یا واجب بالذات
است یا ممتنع بالذات اول باطل است بالضرورة فتعین الثانی وهو المطلوب این است
حاصل استدلال مالا محال بیهوده گوئیهای این قایل باید شنید که قول او قضیه کل ممکن کذا و بعض
ممکن کذا قضیه حقیقیه است چه حکم دران بر همه یا بر بعض افراد ممکن است دلالت می کند بر اینکه مدار نسبت
او مدار حقیقیه بودن قضیه بر این است که مفهوم ممکن وصف عنوانی موضوع باشد پس هر قضیه که
وصف عنوانی موضوع آن مفهوم ممکن باشد بدانست او قضیه حقیقیه است حال آنکه مدار حقیقیه
بودن قضیه بر این است که حکم ثبوت محمول للموضوع یا سلب آن از موضوع بحسب مطلق نفس الامر
باشد پس اگر آن حکم علی البت است آن قضیه حقیقیه بتیة است و اگر آن حکم بر تقدیر انطباق
وصف عنوانی بر فرد بر تقدیر وجود آن است آن قضیه حقیقیه غیر بتیة است از نیکه وصف عنوانی
موضوع مفهوم ممکن است یا غیر آن در تقسیم قضیه بحقیقیه و خارجیه و ذهنیه کاری نیست این
جهول معقول المعقول هنوز معنی حقیقیه نفهمیده است قضیه که وصف عنوانی موضوع آن مفهوم
ممکن باشد هر قسم میتواند شد مثلا قولنا بعض الممکن زوج حقیقیه بتیة است و قولنا
[illegible] الممکن کلی قسم قضیه ذهنیه بتیة است و بعض الممکن کاتب فی هذا الیوم و بعض الممکن [illegible]

[illegible] مسطور [illegible] البته شده دانسته او ... یا فن معقول او ...

ذلک البلید الاحمق الما ذرمشیر الی ذلک القایل الجاہل قضیہ خارجیہ بتیہ است وقول او چہ
حکم دران برہمہ یا بر بعض افراد ممکن است استدلالے عجب است چہ اگر حکم برہمہ یا بر بعض افراد
ممکن بمحمولاتی است کہ مصادیق آن در خارج است آن قضایا خارجیہ خواہند بود واگر بمحمولاتے
است کہ مصادیق آن در ذہن است آن قضایا ذہنیہ خواہند بود واگر بمحمولاتی است کہ
کہ مصادیق آن را اختصاصی بظرف خارج یا بظرف ذہن نیست آن قضایا حقیقیہ خواہند
بود کما ذکرنا پس اگر حکم علی البت است قضایا بتیہ خواہند بود واگر حکم بر تقدیر انطباق طبیعت
عنوان علی الافراد است آن قضایا غیر بتیہ خواہند بود تعبیر کردن موضوع قضیہ بوصف عنوانے
ممکن مستلزم حقیقیہ بودن آن قضیہ نیست این بیرنا بالغ تا حال معنی قضیہ حقیقیہ وخارجیہ وذہنیہ
نفہمیدہ است ومنشا غلطی او این است کہ امکان از معقولات ثانیہ بالمعنی العام المستعمل
فی علم ما بعد الطبیعہ است وشراح سلم وفاقا لصاحب الافق المبین نوشتہ کہ قضایا معقودہ
ازان معقولات ثانیہ قضایا حقیقیہ میباشند ومراد ازان این است کہ آن قضایا کہ محمولات
آنہا معقولات ثانیہ بالمعنی المستعمل فی علم ما بعد الطبیعۃ باشند چون قولنا الانسان موجود
والانسان ممکن مثلا قضایای حقیقیہ بتیہ می باشند زیرا کہ ثبوت این محمولات را بخصوص وجود
خارجی موضوع یا خصوص وجود ذہنی آن علاقہ نیست ثبوت این محمولات بحسب مطلق نفس
الامر است بخلاف معقولات ثانیہ بالمعنی الاخص کہ موضوع فن منطق اند چون کلیہ وذاتیہ وجنسیہ
وفصلیہ کہ قضایای معقودہ ازان ہا کہ معقولات ثانیہ بالمعنی الاخص محمولات آنہا باشند
قضایای ذہنیہ می باشند زیرا کہ ثبوت آن محمولات بحسب خصوص ظرف ذہن است این
احمق سطحی باقتضائی غباوت فہمیدہ کہ ہر قضیہ کہ وصف عنوانی موضوع آن مفہوم ممکن باشد
قضیہ حقیقیہ است وقول او وصف عنوانی برافراد خود چنانکہ حال وجود افراد صادق است
بالفعل درحال عدم نیز صادق است بہ بیان حقیقیہ بودن قضیہ کہ وصف عنوانی موضوع
آن ممکن باشد ربطی ندارد وبرای اثبات بودن یا نبودن قضیہ حقیقیہ یا خارجیہ یا ذہنیہ بیان

اینکه مصداق ثبوت محمول للموضوع چیست آیا مطلق نفس الامر است یا خصوص ظرف خارج
یا خصوص ظرف ذهن بکار است این نافہم باستماع قول صاحب الافق المبین وشراح سلم که
قضایائی معقوده از معقولات ثانیه بالمعنی الاعم قضایای حقیقه اند توہم کرد که ہر قضیه که در ان
مفہوم ممکن باشد خواه وصف عنوانی موضوع باشد یا محمول قضیه حقیقیه می باشد و معنی قول
آنان فہمیدن نتوانست واین بے عقل درآئن مقام در شتباہی عظیم دیگر افتاده است بیانش
بتفصیلے میخواہد وآن این است که اطلاق قضیه حقیقیه در اصطلاح مصنفین کتب منطقیه بر سه
گونه آمده است یکی آنکه بعض مصنفین ہمچو صاحب شمسیه وشارح آن وصاحب تہذیب قضیه
خارجیه عامه از بتیه وغیر بتیه را قضیه حقیقیه نامیده اند قال فی الشمسیه قولنا کل ج ب
یستعمل تاره بحسب الحقیقیه ومعناه ان کل مالو وجد کان ج من الافراد الممکنة فهو بحیث
لو وجد کان ب ای کل ما ہو ملزوم ج فهو ملزوم ب وتاره بحسب الخارج ومعناه کل
ج فی الخارج سواء کان حال الحکم او قبله او بعده فهو ب فی الخارج انتهی قال الشارح
الرازی قولنا کل ج ب یعتبر تاره بحسب الحقیقیه ویسمی حینئذ حقیقیه کانها حقیقیة القضیه
المستعمله فی العلوم واخری بحسب الخارج ویسمی خارجیه والمراد بالخارج الخارج عن المشاعر
اما الاول فنعنی به کل مالو وجد کان ج من الافراد الممکنه فهو بحیث لو جد کان ب فالحکم فیه
لیس مقصورا علی ماله وجود فی الخارج فقط بل کل ما قدر وجوده سواء کان موجودا فی الخارج او معدوما
فالحکم لیس مقصورا علی افراده الموجوده بل علیها وعلی افراده المقدرة الوجود ایضا کقولنا کل
انسان حیوان ثم قال الماتن والفرق بین الاعتبارین ظاہر فانه لو لم یوجد شئی من المربعات فی
الخارج یصح ان یقال کل مربع شکل باعتبار الاول دون الثانی ولو لم یوجد شئی من الاشکال
فی الخارج الا المربع یصح ان یقال کل شکل مربع بالاعتبار الثانی دون الاول انتهی وفصله
الشارح فقال قد ظهر لک مما نبیناه ان الحقیقة لا تستدعی وجود الموضوع فی الخارج بل
یجوز ان یکون موجودا فی الخارج وان لا یکون واذا کان موجودا فی الخارج فالحکم فیه لا یکون

مقصورا على الافراد الخارجية بل يتينا ولها والافراد المقدرة الوجود بخلاف الخارجية فانها
تستدعى وجود الموضوع فى الخارج والحكم فيها مقصور على الافراد الخارجية فالموضوع ان لم
يكن موجودا فقد تصدق القضية باعتبار الحقيقة دون الخارج كما اذا لم يكن شئ من المربعات موجودا
فى الخارج تصدق بحسب الحقيقة كل مربع شكل اى كل مالو وجد كان مربعًا فهو بحيث لو وجد
كان شكلا ولا تصدق بحسب الخارج لعدم وجود المربع فى الخارج على ما هو المفروض وان كان
الموضوع موجودا لم يخل اما ان يكون الحكم مقصورا على الافراد الخارجية وتمتنا ولا لها وللافراد
المقدرة فان كان مقصورا على الافراد الخارجية يصدق الكلية الخارجية دون الكلية الحقيقية كما
اذا انحصر الاشكال فى الخارج فى المربع فيصدق كل شكل مربع بحسب الخارج وهو ظاهر ولا يصدق
بحسب الحقيقة اى لا يصدق كل مالو وجد كان شكلا فهو بحيث لو وجد كان مربعا لصدق قولنا
بعض مالو وجد كان شكلا فهو بحيث لو وجد كان ليس بمربع وان كان الحكم متنا ولا لجميع الافراد
المحققة والمقدرة فيصدق الكليتان معًا كقولنا كل انسان حيوان فاذن يكون بينهما خصوص
وعموم من وجه انتهى وقال فى التهذيب لا بد فى الموجبة من وجود الموضوع محققا وهى الخارجية
او مقدرا فالحقيقية او ذهنا فالذهنية انتهى قال شارحه القضايا الحملية المعتبرة باعتبار وجود
موضوعها لها ثلثة اقسام لان الحكم فيها اما على الموضوع الموجود فى الخارج محققا نحو كل انسان
حيوان بمعنى ان كل انسان موجود فى الخارج حيوان فى الخارج واما على الموضوع الموجود
فى الخارج مقدرا نحو كل انسان حيوان بمعنى ان كل ما لو وجد فى الخارج كان انسانا فهو على
تقدير وجوده حيوان وهذا الوجود المقدر انما اعتبروه فى الافراد الممكنة لا الممتنعة كافراد اللاشئ
وشريك البارى واما على الموضوع الموجود فى الذهن كقولك شريك البارى ممتنع بمعنى
ان كل ما لو وجد فى الذهن ويفرضه العقل شريك البارى فهو موصوف فى الذهن بالامتناع
وهذا انما اعتبروه فى الموضوعات التى ليست لها افراد ممكنة التحقق فى الخارج انتهى ازين
عبارات ظاهر است که مصنفین این کتب آن قضیه خارجیه را که حکم در آنها مخصوص برافراد

خارجیہ باشد ومقصور برافراد موجودہ فی الخارج نباشد بلکہ متناول باشد افراد مقدرۃ الوجود فی الخارج را حقیقیہ می نامند واین مصنفان ذکرآن قضایا نکردہ اند کہ درآنہا حکم برافراد موجودہ فی نفس الامر مطلقا عام از ظرف خارج وظرف ذہن باشد سید علامہ میر سید شریف برین فروگذاشت درحاشیہ شرح شمسیہ تنبیہ فرمودہ میفرمایند ان مثل قولنا کل ممتنع معدوم قضیۃ لایمکن اخذہا خارجیۃ ہو ظاہر اذ لیس افراد الموضوع موجودۃ فی الخارج محققا ولا حقیقیۃ اذ لایمکن وجود افرادہ فی الخارج وقد اعتبر فی الخارجیۃ امکان الافراد ولما مر واجاب ای الشارح بان المقصود ضبط القضایا المستعملۃ فی العلوم فی الاغلب وما ذکرتم مما یستعمل نادرا فلم یلتفتوا الیہ اذ لم یمکنہم ادراجہ فی القواعد لسہولۃ ومنہم من جعل امثال ہذہ القضایا ذہنیۃ فقال معنی قولک کل ممتنع معدوم ان کل ما یصدق علیہ فی الذہن انہ ممتنع فی الخارج یصدق علیہ فی الذہن انہ معدوم فی الخارج فجعل القضایا ثلثۃ اقسام حقیقیۃ تتناول الحکم فیہا جمیع الافراد الخارجیۃ المحققۃ والمقدرۃ وخارجیۃ تتناول الحکم فیہا الافراد الخارجیۃ المحققۃ فقط وذہنیۃ تتناول الافراد الموجودۃ فی الذہن فقط فالاولی ان یقال احوال الاشیاء علی ثلثۃ اقسام قسم یتناول الافراد الذہنیۃ والخارجیۃ المحققۃ والمقدرۃ وہذا القسم یسمی لوازم الماہیات کالزوجیۃ للاربعۃ والفردیۃ للثلثۃ وتساوی الزوایا الثلث للقائمتین للمثلث وقسم یختص بالموجود الخارجی کالحرکۃ والسکون والاضاءۃ والاحراق وقسم یختص بالموجود الذہنی کالکلیۃ والجزئیۃ والجنسیۃ وغیرہا فینبغی ان یعتبر ثلث قضایا احدہا ما یکون الحکم فیہا علی جمیع افراد الموضوع ذہنیا کان او خارجیا محققا کان او مقدرا کالقضایا الہندسیۃ والحسابیۃ ویسمی ہذہ حقیقیۃ وثانیہا ما یکون الحکم فیہا مخصوصا بالافراد الخارجیۃ مطلقا محققا او مقدرا کالقضایا الطبیعیۃ ویسمی ہذہ قضیۃ خارجیۃ ثالثہا ما یکون الحکم فیہا مخصوصا بالافراد الذہنیۃ ویسمی قضیۃ ذہنیۃ کالقضایا المستعملۃ فی المنطق انتہی واینکہ از قضیہ حقیقیہ میر سید شریف علامہ بیان فرمودہ اند اطلاق دوم حقیقیہ است واطلاق سیوم آن است کہ از افق المبین نقل کردہ شد وبحسب این اطلاق حقیقیہ دو قسم است یکی بتیہ دوم غیر بتیہ چنانکہ معلوم شدہ است کہ مراد این قضایا

از قول قضیه کل ممکن کذا و بعض ممکن کذا قضیه حقیقیه الی قوله و چون افراد معدومه را حکم شامل است
حقیقیه خواهد بود حقیقیه بکدام اطلاق است اگر مراد از ان خارجیه است که حکم آن مخصوص بافراد
موجوده فی الخارج و مقدرة الوجود فی الخارج باشد چنانچه در تهذیب و شرح تهذیب و شمسیه
و شرح شمسیه اطلاق حقیقیه بر آن خارجیه آمده است پس تعلیل حقیقیه بودن قضیه که وصف عنوانی
موضوع آن مفهوم ممکن باشد باینکه وصف عنوانی ممکن برافراد خود چنانکه در حال وجود افراد صادق
است بالفعل در حال عدم نیز صادق است و باینکه چون افراد معدومه را حکم شامل است
حقیقیه خواهد بود محض لا معنی است بچند وجه اول اینکه بودن قضیه خارجیه مقدره بوصف عنوانی
موضوع آن منوط نیست دویم اینکه قضیه که وصف عنوانی موضوع آن مفهوم ممکن باشد خارجیه
محققه می تواند شد چنانکه باید گذشت از بودن وصف عنوانی کدام قضیه مفهوم ممکن بودن آن قضیه
خارجیه مقدره لازم نمی آید سوم اینکه بیان صدق وصف عنوانی ممکن برافراد موجوده و معدومه بالفعل
به بیان بودن قضیه که وصف عنوانی موضوع آن مفهوم ممکن باشد خارجیه مقدره ربطی ندارد
چه در خارجیه مقدره صدق وصف عنوانی برافراد موضوع آن بالفعل فی نفس الامر شرط
نیست بلکه مفاد آن حکم بثبوت محمول بافراد موضوع بر تقدیر انطباق وصف عنوانی بر آن افراد
و این قایل خود در مثال حقیقیه بمعنی خارجیه مقدره کل عنقا طایر آورده است و ظاهر
است که وصف عنوانی عنقا بالفعل بر هیچ شی صادق نیست پس بیان بودن کدام قضیه
حقیقیه بمعنی خارجیه مقدره ببیان صدق وصف عنوانی موضوع برافراد بالفعل فی نفس الامر
ربطی ندارد چهارم اینکه این قایل شمول وصف عنوانی ممکن برافراد موجوده و افراد معدومه را بیان
نموده میگوید چون افراد معدومه را حکم شامل است قضیه حقیقیه خواهد بود از ین قول معلوم شد
که بیچاره هنوز معنی حکم نمیداند وصف عنوانی دیگر است و حکم دیگر باین جهل و بلادت دخل در
معقولات یعنی چه پنجم اینکه برین شقی یعنی اینکه مراد این قایل از حقیقیه خارجیه باشد که حکم آن
مخصوص بافراد موجوده فی الخارج و مقدرة الوجود فی الخارج باشد قول او فیما بعد چنانکه

در قضایای هندسیه مانند کل مثلث زوایاه الثلث تساوی قایمتین الی قوله چه وجود کره
وخط اعظم مذکور مستحیل الوقوع است و در زعم شان محض بمعنی است چه آن تساوی زوایای
ثلث مثلث لازم مهیة مثلث است وحدوث قایمتین در جنب خط مستقیم که دیگر قایم شود
از لوازم مهیة آن است پس این قضایای حقیقیه بمعنی خارجیه که حکم آن مخصوص با فراد خارجیه
مطلقا محققة کانت او مقدرة نیست بلکه آن حقیقیه بمعنی آخر است چنانچه میر سید شریف قدس
سره بیان فرموده این قایل در هر دو معنی حقیقیه خلط کرده میانه آن هر دو معنی آن با قتضای
بی تمیزی فرق و انستن نتوانست ششم اینکه چون در زعم این قایل قضیه کل ممکن کذا و بعض
الممکن کذا حقیقیه بمعنی خارجیه است که حکم آن مخصوص با فراد خارجیه مطلقا محققة یا مقدرة باشد
از دو حال خالی نیست یا این قایل در صدق این قضیه امکان وجود افراد محکوم علیها شرط
می کند یا نه بر تقدیر اول قول او با آنکه گفته اند که تحقق آن در خارج ممتنع بود الی قوله چه وجود آن
کره وخط اعظم مذکور مستحیل الوقوع در زعم شان محض لغو است و باطل است و بر تقدیر ثانی
بودن قضیه کل ممکن کذا و بعض الممکن کذا حقیقیه مفید این قایل نیست چه بر این تقدیر ممتنعات
و مستحیلات در حکم این حقیقیه داخل خواهند بود پس از صدق این حقیقیه امکان مساوی آنحضرت
صلی الله علیه وسلم در کمالات ثابت نتواند شد و اگر مراد این قایل از حقیقیه در قول او
قضیه کل ممکن کذا و بعض ممکن کذا قضیه حقیقیه الی قوله و چون افراد معدومه را حکم شامل است
حقیقیه خواهد بود قضیه حقیقیه است که حکم آن متناول افراد خارجیه و ذهنیه محققه و مقدره باشد
چنانکه در کلام میر سید شریف علامه منقول شده بر این تقدیر هم اقوال این قایل بی معنی است
اولا از جهت که معتبر در حقیقیه باین معنی شمول و تناول محمول افراد خارجیه و ذهنیه محققه و مقدره
راست نه شمول وصف عنوانی موضوع پس بیان شمول وصف عنوانی ممکن افراد موجوده و معدومه
را بدعوی حقیقیه بودن قضیه کل ممکن کذا و بعض الممکن کذا ربطی نیست و بر این تقدیر هم قول او
چون افراد معدومه را حکم شامل است حقیقیه خواهد بود ناشی از جهل او بمعنی حکم و عدم تمیز او

بیانه حکم وصف عنوانی وثانیا براین تقدیر قول او کل عنقا طایر بالفعل خارجیه کاذب است
وحقیقیه صادق الی قوله ثابت خواهد بود بمعنی است چه قضیه کل عنقا طایر بدین معنی حقیقیه نیست آن
حقیقیه بمعنی خارجیه مقدره است وثالثا براین تقدیر قول او واین معنی بر رسایل خوانان منطق مثل تهذیب
وشمسیه مخفی نیست دلیل جهل او بمعنی عبارت تهذیب وشمسیه است زیرا که در تهذیب وشمسیه
حقیقیه اطلاق بدین معنی مذکور نیست در تهذیب وشمسیه اطلاق حقیقه بر خارجیه است که حکم آن
مخصوص بافراد خارجیه باشد و بر افراد موجوده فی الخارج مقصور نباشد ورابعا اگر این
قایل در صدق این حقیقیه امکان وجود افراد محکوم علیها شرط میکند قول او یا آنکه گفته اند که تحقق
آن در خارج ممتنع بود الی قوله چه وجود آن کره وخط اعظم مذکور مستحیل الوقوع است در زعم شان
بمعنی است واگر در صدق این حقیقیه امکان وجود افراد محکوم علیها شرط نمیکند حقیقیه بودن قضیه
کل ممکن کذا او بعض الممکن کذا باو سود(؟) نمی بخشد کما سبق آنفا واگر مراد این قایل از حقیقیه قضیه
باشد که حکم باتحاد موضوع ومحمول دران بحسب مطلق تقرر و وجود موضوع در نفس الامر بقطع نظر
از خصوصیات ظروف باشد کما فی الافق المبین پس آن حقیقیه دو قسم است یکی بتیه و دویمی
غیر بتیه اگر مراد از حقیقیه درینجا حقیقیه بتیه باشد براین شق این معنی درست است که قضیه محمول
آن مفهوم ممکن باشد قضیه حقیقیه بتیه صادق تواند بود و بودن قضیه که وصف عنوانی موضوع
آن مفهوم ممکن باشد حقیقیه بتیه چنانکه این قایل زعم نموده است که لازم نیست ونیز براین
تقدیر قول او ولیکن کذب آن بر تقدیر حقیقیه بودنش لازم نیست وممنوع است باطل است
زیرا که هیچ یک ممکن را مساوات آنحضرت صلی الله علیه وسلم در نفس الامر بتة فی احد الازمنه
ثابت نیست چه ثبوت مساوات آنحضرت صلی الله علیه وسلم در نفس الامر بتة بالفعل فی احد
الازمنة لشیء من الاشیاء یا در ظرف خارج باشد یا در ذهن والاول باطل باعتراف هذا
القایل والثانی صریح البطلان زیرا که مساوات آنحضرت صلی الله علیه وسلم در کمالات از
اوصاف ذهنیه نیست تا ظرف اتصاف آن ذهن باشد ونفس الامر منحصر است در خارج

و در ذہن و ہرگاہ کہ ہیچ شی بمساوات آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در کمالات در خارج و در
ذہن بالفعل فی احد الازمنۃ متصف نیست ہیچ شی در نفس الامر بمساوات آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم در کمالات در نفس الامر بالفعل متصف نیست پس این حقیقیہ بتیہ یعنی قول القایل
بعض الممکن الذاتی مساو لسیدنا و شفیعنا صلی اللہ علیہ وسلم فی الکمالات بتۃ فی نفس الامر
بالفعل ای فی احد الازمنۃ الثلثۃ کاذب شد و ہرگاہ کہ این حقیقیہ بتیہ موجبہ جزئیہ مطلقہ عامہ
کاذب شد نقیض آن یعنی سالبہ کلیہ دائمہ حقیقیہ بتیہ اعنی قولنا لا شی من الممکن الذاتی بمساوی
لسیدنا محمد صلی اللہ علیہ وسلم فی الکمالات بتۃ فی نفس الامر دائما صادق است پس عکس مستوی
آن اعنی قولنا لا شی من المساوی لسیدنا محمد صلی اللہ علیہ وسلم فی الکمالات بممکن ذاتی بتۃ فی نفس
الامر دائما صادق است فثبت مطلوبنا و نیز برین شق قولہ چنانچہ کل عنقاء طایر بعینہ است چہ
قضیہ قایلہ کل عنقاء طایر حقیقیہ بتیہ نیست آن حقیقیہ خارجیہ است و قولہ و این معنی بر رسایل
خوانان منطق مثل تہذیب و شمسیہ ہم مخفی نیست محض بی‌معنی است در تہذیب و شمسیہ ذکر حقیقیہ
بتیہ نا مدہ صاحب تہذیب و صاحب شمسیہ خارجیہ حقیقیہ را حقیقیہ نامیدند و ذکر حقیقیہ کہ در
آن حکم باتحاد موضوع و محمول در آن بحسب مطلق تقرر و وجود موضوع در نفس الامر بقطع نظر از
خصوصیت ظروف باشد فروگذاشت کردہ اند و ہم برین شق قول او چنانکہ در قضایای
ہندسیہ الی قولہ چہ وجود کرہ و خط اعظم مذکور مستحیل الوقوع است محض بی‌معنی است چہ آن
قضایای حقیقیہ بتیہ نیستند و برین شق قول او و چون قول قایل یعنی موجبہ جزئیہ مطلقہ عامہ
مذکور الی قولہ و ہو المطلوب محض باطل و بیہودہ است زیرا کہ قول قایل بعض الممکن الذاتی
مساو لسیدنا محمد صلی اللہ علیہ وسلم فی الکمالات بالفعل ای فی احد الازمنۃ الثلثۃ علی طریق الحقیقیۃ
البتیۃ بلا شبہ ہیچ شی در نفس الامر یعنی در خارج یا در ذہن بمساوات آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم در کمالات بالفعل ای فی احد الازمنۃ الثلثۃ متصف نیست و ہرگاہ کہ این موجبہ
جزئیہ حقیقیہ بتیہ مطلقہ عامہ کاذب ہست عکس مستوی آن نیز کاذب ہست و نقیضہ آن یعنی

لاشی من ممکن ذاتی بمساو لسیدنا صلی اللہ علیہ وسلم فی الکمالات دائما لامحاله صادق است
و هرگاه که این سالبه کلیه حقیقیه بتیه دائمه صادق است عکس مستوی آن یعنی لاشی من المساوی
لسیدنا صلی اللہ علیہ وسلم فی الکمالات ممکن ذاتی بتة فی نفس الامر دائما لامحاله صادق است
و اگر مراد او از حقیقیه حقیقیه غیر بتیه باشد بر این شق هرگاه این قایل بمعنی است چه از بودن وصف
عنوانی موضوع که در این قضیه مفهوم ممکن بودن آن قضیه حقیقیه غیر بتیه لازم نیست چنانکه این قایل
[illegible] و است نیز بر این شق قول او کل عنقاء طایر بالفعل الی قوله طیران او را بالفعل ثابت خواهد
بود بمعنی است چه کل عنقاء طایر خارجیه غیر بتیه است نه حقیقیه غیر بتیه و همچنین قوله و این معنی در رسایل
خوانان منطق مثل تهذیب و شمسیه هم مخفی نیست بر این شق معنی ندارد چه در تهذیب و شمسیه حقیقیه
غیر بتیه مذکور نیست در تهذیب و شمسیه خارجیه غیر بتیه را حقیقیه نامیده اند و معهذا کله بر این
تقدیر مستدل را ضرر و این قایل را منفعتی نیست زیرا که حقیقیه غیر بتیه صادق شرطیه است
و آن حکایت از نفس الامر نیست حکایت از تقدیر است پس قول قایل بعض الممکن مساو لسیدنا
محمد صلی اللہ علیہ وسلم فی الکمالات بالفعل ای فی احد الازمنة الثلثة صادق قول قایل است
بعض ما لو وجد کان ممکنا ذاتیا فهو بحیث لو وجد کان مساویا لسیدنا صلی اللہ علیہ وسلم فی احد الازمنة
الثلثة المفروضة المقدرة و عکس آن یعنی بعض المساوی ممکن بالفعل صادق قول قایل است بعض
ما لو وجد کان مساویا فهو بحیث لو وجد کان ممکنا فی احد الازمنة الثلثة المفروضة المقدرة و بر تقدیر
تسلیم صدق این هر دو قضیه حقیقیه غیر بتیه که حکایت از عالم تقدیر است امکان مساوی در نفس
الامر لازم نمی آید چنانچه از صدق کل لاشی لاممکن که حقیقیه غیر بتیه حکایت از عالم تقدیر است و صادق
این قول است کلما لو وجد کان لاشیا فهو بحیث لو وجد کان لاممکنا صدق حمل لاشی بالاممکن
بر موضوع در نفس الامر بالفعل لازم نمی آید بالجمله قول این قایل من اوله الی آخره بر هیچیک اطلاق
از اطلاقات حقیقیه معنی ندارد و چه جای آنکه مستدل [illegible] و با این قایل منفعتی رساند این همه با [illegible]
[illegible] آنکه در قول [illegible] تامل کنند و بفهمند که چه میگوید [illegible] زیرا [illegible] می آید هر [illegible] می [illegible] و [illegible]

دفو آتش ست افتاده عقل و دین را بر باد داده کما سبق مفصلاً قال النجدی المنحوس
الردی المنکود و این قدر نفهمیدنی است که عالم ربانی کی گفته و کجا گفته مساوی ممکن
مذکور داخل تحت قدرت کامله شده موجود است تا بصدق دو سالبه کلیه دائمه خارجیه بکذب
یک موجبه جزئیه مطلقه عامه خارجیه دعویش ابطال میکند عالم ربانی فرموده که حق تعالی
اگر خواهد بسیار امثال مذکور پیدا کند و این نص است در ینکه امثال مذکور موجود نیست مگر ممکن
است داخل تحت قدرت کامله و اهل عرفان موافق عالم ربانی تصریح کرده اند چنانکه خواهد
آمد انشاء الله تعالی و ممکن معدوم که مساوی بالفعل شود شیء موجود بالفعل و کسی حکم بدین مساوات
کند نتواند بود دیگر بر تقدیر وجود در همین مدلول تضیه حقیقیه است مثلا کسی گوید که عمرو مساوی بالفعل است
بزید و عمرو معدوم است پس اگر مراد اینست که اگر عمرو موجود شود پس بر تقدیر وجود مساوی خواهد
بود صادق است والا کاذب پس ابطال دعوی عالم ربانی متصور نیست تا آنکه دو سالبه
کلیه دائمه حقیقیه صادق و یک موجبه جزئیه مطلقه عامه حقیقیه کاذب نباشد در ماده که معترض
قضایای خارجیه در آن ذکر کرده و حال آنکه امر بالعکس است زیرا که موجبه جزئیه مطلقه عامه
حقیقیه صادق است و عکس نیز صادق پس هر دو سالبه کلیه دائمه حقیقیه اصل و عکسش کاذب
خواهد بود بحکم التناقض و چون صغری قیاس قایل باطل است اساس قیاس او از بیخ برکنده
شد و بنیاد الحاد او مستاصل گشت اقول اینچنین جاهل نجدی بی ایمان را که عیب و نقص
او را بجانب صحیح الفعل والترک میدانست و باقتضای کج فهمی و بی ایمانی بزعم خود بر آن دلائل
می آورد و در استخفاف بشان حضرت افضل ماسوی الله صلی الله علیه وسلم جد و جهد نموده خلقی
را بی دین گردانید و عوام و سوقیه را ابراز را و شان آنحضرت صلی الله علیه وسلم و بزرگان دین
تشجیع نموده و عامه جهال را از تقلید حضرات ائمه مجتهدین برگردانید و علم فقه را از اساس از انظار
جهال از اعتبار انداخت و جهل او بمرتبه بود که معنی کذب و قدرت و تکوین وغیره نتوانست دانست
و معنی شفاعت را مسخ نموده در بیهوده گوئیها شد و از غایت بی ایمانی سفر و زیارت و تعظیم

حرم آمن مدینه مقدسه را شرک فی العبادة انگاشت چنانکه در تقویة الایمان که آن را تقویة الایمان نامیده است انگاشت عالم ربانی نامیدن از باب الحاد و زندقه است و چون صدق سالبه کلیه دائمه حقیقیه بتیه یعنی لاشی من المساوی لسیدنا صلی الله علیه وسلم بممکن ذاتی فی نفس الامر ثابتة دائما که عکس سالبه کلیه دائمه حقیقیه بتیه یعنی لاشی من الممکن الذاتی بمساو لسیدنا صلی الله علیه وسلم فی نفس الامر ثابتة دائما است مبرهن شد سلب امکان ذاتی در نفس الامر از مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم متحقق شد پس قول شیخ نجدی باطل است و حقیقیه تقدیریه حکایت از نفس الامر نیست بلکه حکایت از عالم تقدیر است و امکان مساوی در عالم تقدیر بر تقدیر تسلیم آن مستلزم امکان آن در نفس الامر نیست و معدومی که کسی حکم کند بمساوات آن شی موجود بالفعل بر تقدیر وجود آن ممکن بود پس لازم نمی آید و اگر کسی گوید که عمرو که معدوم است ازلا و ابدا و ذهنا و خارجا مساوی زید است در نبوت بکر به پدر زید یا در صفتی دیگر که اشتراک آن معدوم ازلی ابدی با زید در آن صفت متصور نباشد این بهر اعتباری که گرفته شود کاذب است و چون صدق هر دو سالبه کلیه دائمه حقیقیه بتیه مبرهن گشت قول جاهل نجدی باطل و مستاصل و عباوت و بلادت این قایل مستجل شد و این مفتری ممتری که تصریح اهل عرفان موافق بی ایمان نجدی برای فریب دهی جهله عوام می نویسد محض افترای اوست آن جاهل نجدی اهل عرفان را مبتدع و کافر و مشرک میداند است و نکاح اولیای کبار را بتبلع و اتفاق علی رؤس الاشهاد تلقین میکرد او را اتباع او را با اهل عرفان چه کار طرفه این است که این قایل بر اتباع متکلمین در هر باب که متعلق بعقاید نباشد جان میدهد و در اینجا بضرورت پیروی آن جاهل نجدی پیروی متکلمین گذاشت چه متکلمین قضیه حقیقیه را منکر اند و در تائید کلام نجدی مذکور این خلیفه بیشعور خلع شعار اشعریت هم روا داشت پس بر مسلمات متکلمین بر تقدیر تنزل همه گفتگو او هذیان لاطایل است

قال الواهی الساهی اکنون باید شنید که قول و اعتقاد علمای کرام و اولیای عظام چنانکه خواهد آمد آن است که مساوی و نظیر و مثل خیر البریه و افضل و اکمل خلیقه علیه و علی آله الف الف الصلوة و التحیة در عرصه وجود لباس هستی نپوشیده و موجود نشده و در ساحت شهود مشهود نگشته اما در وسعت آباد ملک مقدرت الهی که قوت و استطاعت نامتناهی است [illegible]

قول الواهی الساهی
قول السامی
مختص ... [illegible]
منتهی الارب

الوجود است که خانه نشین دوام و عزلت گزین استدام ملک عدم است زیراکه از اخبار شرع
مقدس بهمین قدر ثابت است که حضرت خاتم النبیین سید المرسلین شفیع المذنبین علیه الصلوة
والتحیات من حضرت رب العالمین جلت قدرته خیر البریات و افضل المخلوقات اند و از لوازم
آن عدم خلق و ایجاد مساوی و افضل از آنحضرت است صلی الله علیه وسلم نه عدم امکان ذاتی
پس علم و اراده قدیم بعدم مساوی و افضل مذکورین متعلق شده آنها را مستحیل الوجود گردانیده
لیکن امتناعی و استحالتی که بنا بر تعلق علم و اراده الهی بعدم شی یا خلاف شی می باشد موجب عدم
مقدوریت وجود آن شی نسبت به آن شی نیست چه جای عدم مقدوریت وجود نسبت حضرت واجب الوجود تعالی شانه
در شرح عقاید نسفی است ولا یکلف العبد بما لیس فی وسعه سواء کان ممتنعا فی نفس الامر ممکنا کخلق الجسم
واما ما یمتنع بناء علی ان الله تعالی علم خلافه او اراد خلافه کایمان الکافر وطاعة العاصی فلا نزاع فی
وقوع التکلیف به لکونه مقدورا للمکلف بالنظر الی نفسه ثم عدم التکلیف بما لیس فی وسعه
متفق علیه لقوله تعالی لا یکلف الله نفسا الا وسعها والامر فی قوله تعالی انبئونی باسماء
هؤلاء للتعجیز دون التکلیف وقوله تعالی حکایة ربنا ولا تحملنا ما لا طاقة لنا به لیس المراد
بالتحمیل هو التکلیف بل ایصال ما لا یطاق من العوارض الیهم وانما النزاع فی الجواز فمنعه
المعتزلة بناء علی القبح العقلی وجوزه الاشعری لانه لا یقبح من الله شی وقد یستدل بقوله تعالی
لا یکلف الله نفسا الا وسعها علی نفی الجواز وتقریره انه لو کان جایزا لما لزم من فرض وقوعه
محال ضرورة ان استحالة اللازم توجب استحالة الملزوم لکنه لو وقع لزم کذب کلام الله تعالی
وهو محال وهذه نکتة فی بیان استحالة کل ما تعلق علم الله تعالی او ارادته او اختیاره لعدم وقوعه
وحلها انا لا نسلم ان کل ما یکون ممکنا فی نفسه لا یلزم من فرض وقوعه محال وانما یجب ذلک
لو لم یعرض له الامتناع بالغیر الا تری ان الله تعالی لما اوجد العالم بقدرته واختیاره فعدمه
ممکن فی نفسه مع انه یلزم من فرض وقوعه تخلف المعلول عن العلة التامة وهو محال والحاصل
ان الممکن لا یلزم من فرض وقوعه محال بالنظر الی ذاته واما بالنظر الی امر زاید علیه فلا نسلم ا

لا یستلزم المحال انتهی و در دیگر کتب کلامیه و کتب متاخرین در اصول فقه زیاده ازین تحقیق
است کما لا یخفی علی العلماء اقول بل اکنون باید شنید که اعتقاد علمای کرام و اولیای عظام
و کافه اهل اسلام آنست که آنحضرت صلی الله علیه وسلم افضل ممکنات و افضل ماسوی الله
سبحانه اند و مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم که مصداق اجتماع النقیضین است و وجود
آن مستلزم عدم آنست مستحیل بالذات است و بودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم
خاتم النبیین که بنص قرآنی و اجتماع کافه اهل اسلام متحقق است بر امتناع ذاتی مساوی
آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات اقوم برهان است کما سیاتی انشاء الله تعالی
عنقریب پس هرچه این غبی غوی میگوید هزل و هذیانی است خارج از مبحث مسئله جواز تکلیف
بالمحال یا عدم جواز آن ربطی باینمقام ندارد و این فضفاض لباس باید اینکه عوام و جهله او را
از زمره علما شمارند عبارت شرح عقاید نسفی که منتهای همت او است نقل کرده است
هیچ ربطی نزد اولی الافهام موجب انفضاح است و از پایان عبارت منقوله یعنی قوله
والحاصل ان الممکن لا یلزم من فرض وقوعه محال بالنظر الی ذاته واما بالنظر الی امر زاید علی نفسه
فلا نسلم انه لا یستلزم المحال هویدا است که مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در کمالات
ممکن نیست زیرا که از فرض وقوع آن محال بالنظر الی ذاته لازم می آید چه اگر مساوی آنحضرت
صلی الله علیه وسلم در کمالات واقع شود یا متصف بآن کمالات باشد یا نه باشد علی الثانی
لازم است که مساوی در کمالات بر فرض وقوع آن مساوی در کمالات نباشد هف و علی
الاول لازم است که آن مساوی سید ولد آدم باشد و آدم و من سواه تحت لوای او باشند
و او اول من ینشق عنه الارض و اول شافع و اول مشفع و اول من یحرک حلق الجنة و اکرم الاولین
والآخرین علی الله و خاتم النبیین یعنی آخرین همه انبیا و امام النبیین و صاحب شفاعتهم و قایم
بمقام که غیر او قایم آن مقام نباشد و نایل درجه که سوای یک کس دیگری نایل آن مقام
نتواند بود باشد و چون اتصاف آنحضرت صلی الله علیه وسلم باین صفات برین تقدیر

مسلم است لازم است که آن مساوی متصف باین صفات نباشد پس برین تقدیر لازم است که
آن مساوی مساوی باشد و نباشد فعلی التقدیرین از فرض وقوع مساوی نظر بنفس معنی مساوی
بودنش مساوی ولامساوی که مصداق اجتماع النقیضین و محال بالذات است لازم می آید
پس مساوی ممکن نتواند بود لان الممکن لایلزم من فرض وقوعه محال بالنظر الی ذاته بخلاف عدم عقل
اول که نزد فلاسفه معلول اول او سبحانه بالایجاب است و عدم او مستلزم عدم او سبحانه نزد فلاسفه
است چه عدم عقل اول بالنظر الی نفس ذاته مستلزم محال نیست استلزام او محال بالذات
بالنظر امتناع تخلف معلول موجب از علة موجبه است و فیما نحن فیه نفس مصداق مساوی آنحضرت
صلی الله علیه وسلم فی الکمالات المذکورة مستلزم آن است که مساوی مساوی نباشد و هرچه
وجود آن مستلزم عدم آن باشد محال بالذات است مقام تعجب این است این مذاق سراپا
نفاق برائی خدع عوام و جهله آنحضرت صلی الله علیه وسلم را بحضرت خاتم النبیین سید المرسلین
شفیع المذنبین منعوت کرده تا عوام جهله گمان برند که او از مومنین مخلصین است والا او از معنی
خاتم النبیین و سید المرسلین و شفیع المذنبین جاهل و غافل یا از آن متجاهل و متغافل است
واگر از فهم و ایمان بهره داشتی دانستی که بر تقدیر امکان مساوی آن حضرت صلی الله علیه وسلم و فرض
وقوع آن مساوی مفروض الوقوع داخل عموم النبیین و عموم المرسلین باشد بر این شق
آن مساوی مفضول و مفضل علیه خواهد بود نه خاتم النبیین و نه سید المرسلین پس مساوی نتواند شد
واگر داخل عموم النبیین و عموم المرسلین نباشد بر فرض وقوع آن در جمله نبیین و مرسلین نباشد
پس آن مساوی مفروض الوقوع مساوی نتواند بود فعلی الشقین مساوی مفروض الوقوع مساوی
نتواند بود و وجود آن مستلزم عدم آن است پس او ممتنع بالذات است و نیز بر تقدیر امکان مساوی
آنحضرت صلی الله علیه وسلم و فرض وقوع آن او سید المرسلین باشد بر این شق لازم است که
بر این تقدیر آنحضرت سید المرسلین نباشد العیاذ بالله زیرا که المرسلین جمع محلی باللام و مستغرق
است و معنی سید المرسلین مهتر از سایر مرسلین است و مهتر از سایر مرسلین لامحاله یک مرسل است

دو مرسل سید المرسلین نتوانند بود بر این شق آنحضرت صلی الله علیه وسلم مساوی آن مساوی مفروض الوقوع نباشد پس آن مساوی مفروض الوقوع مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم نباشد و آن مساوی سید المرسلین نباشد پس مساوی نباشد و علی الشقین وجود آن مستلزم عدم آنست و هرچه وجود آن مستلزم عدم آنست ممتنع بالذات است و همچنین النبیین جمع محلی باللام و مستغرق است و معنی خاتم النبیین آخرین همه انبیا است و آخرین همه انبیا لامحاله یک نبی است دو کس آخرین همه انبیا نتوانند بود پس آن مساوی مفروض الوقوع یا خاتم النبیین یعنی آخرین همه انبیا باشد بر این شق لازم است که آنحضرت صلی الله علیه وسلم خاتم النبیین یعنی آخرین همه انبیا باشند العیاذ بالله پس بر این شق آنحضرت صلی الله علیه وسلم مساوی آن مساوی مفروض الوقوع نباشد پس آن مساوی مفروض الوقوع مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم نباشد یا آن مساوی خاتم النبیین یعنی آخرین همه انبیا نباشد پس مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم نباشد و علی الشقین وجود آن مستلزم عدم آنست و هرچه وجود آن مستلزم عدم آنست ممتنع بالذات است اگر این [illegible] را از ایمان بهره از فهم و ایمان داشتی بعد از [illegible] آنحضرت صلی الله علیه وسلم سید المرسلین و خاتم [illegible] تصدیق آوردی و پیروی آن جاهل نجدی در تصحیح خرافات بی‌معنی او عمر عزیز بباد نکردی [illegible] خود را اتباع او نباختی و خود را در طلبه علوم سبطحیت و نافهمی رسوا نساختی اما نفت کردنش آنحضرت صلی الله علیه وسلم را که شفیع المذنبین بنای آن بر نفاق او ظاهر است چه اعتقاد او در باب شفاعت همان است که مقتدای او در تقویة الایمان که آن را تقویة الایمان نامیده است [illegible] کرده است و حال آن بیان در فظاعت و شناعت از گذشت و اشاعت مستغنی است قال الاستاذ وجه ثانی این است که قول بامکان شخصی که برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باشد قول بامکان اجتماع نقیضین است و هو باطل قال الاحمق الشقی اتحاد و عینیت میان هر دو قول باطل بالبداهة است خواه قول بمعنی مصدر باشد خواه بمعنی مقول چه بر تقدیر معنی مصدر لفظ قول افراد [illegible] افراد حصصی است و افراد حصصی با هم تباین می‌باشند کما تقرر فی موضعه پس هر دو با هم [illegible]

خواہند بود فاین الحمل والاتحاد و بر تقدیر ثانی حاصل قول اول چنین باشد شخصی که برابر باشد
در ہمہ کمالات ممکن ہست و حاصل قول ثانی اینکه اجتماع نقیضین ممکن ہست بنا برین حاصل عدم
اتحاد میان ہر دو قول ظاہر است و اگر مراد آنست که قول اول مستلزم قول ثانی است پس اگر دلیل قایل تمام
شود و استلزام ثابت خواہد شد و لیکن استلزام مفید مطلب مدعی نیست چه ملزوم اجتماع النقیضین لازم
نیست که محال بالذات باشد زیرا که ملزوم محال بالذات کاہی محال بالغیر و ممکن بالذات می باشد
چنانکه وجود زید بر تقدیر عدم او مستلزم اجتماع النقیضین است مع ہذا ممکن ممکن بالذات ہست و زیاده
ازین خواہد آمد ان شاء الله تعالے اقول بر ہمہ افراد انسانی حتی که بلہ و صبیان ظاہر و ہویدا است
که الفاظ شخصی که برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باشد ممتنع ذاتی نیست و ہمچنین
معانی این الفاظ چه این الفاظ بالسنه متلفظین قایم و موجود اند و معانی این الفاظ در اذہان
عاقلین موجود اند و ہمچنان لفظ اجتماع النقیضین که بر السنه دائر و معنی آنکه با ذہان قایم اند ممتنع
بالذات نیست ممتنع بالذات مصداق اجتماع النقیضین است یعنی ہر چه ما صدق علیه النقیضان و
مصداق اجتماع النقیضین باشد مستحیل بالذات است پس حاصل کلام استاذنا مدظله العالی این است
که شخصی که مصداق برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باشد مصداق اجتماع النقیضین
است یعنی بر آن صادق است انه مساو له صلی الله علیه وسلم فی جمیع الکمالات و انه لیس مساویا
له صلی الله علیه وسلم فی جمیع الکمالات و مصداق اجتماع النقیضین ممتنع بالذات است پس
شخصی که مساوی و برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باشد ممتنع بالذات ہست و قول
بامکان شخصی که مصداق برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باشد قول است بامکان
مصداق اجتماع النقیضین چه مصداق برابر آن حضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات
مصداق اجتماع النقیضین است پس امکان آن امکان مصداق اجتماع النقیضین است
و امتناع ذاتی مصداق اجتماع النقیضین امتناع ذاتی آنست و چون مقصود از عبارت
سوای آن و مراد ملتفت الیه القول و قضیه مفاد آن می باشد ہر جا که مفاد یک قول مفاد قول

دیگری می باشد تو این گفت که این قول آن قول است که الفاظ قولین و معانی ذهنی آن الفاظ متغایر
باشند مثلا اگر کسی گوید که قول بامکان صدق زید انسان و زید لیس بانسان معا قول است
بامکان اجتماع نقیضین عاقلی بران کسی اعتراض نتواند کرد بانکه قول اول متضمن دو قضیه ملفوظه
است و قول ثانی متضمن آن نیست پس درمیان هر دو قول مذکور خواه قول بمعنی مصدری باشد
یا بمعنی مقول عینیت و اتحاد نیست چه هر عاقل میداند که مدعای قایل این است که مفاد امکان صدق
زید انسان و زید لیس بانسان معا مفاد امکان اجتماع النقیضین است نه اتحاد هر دو صیغه
قول بمعنی مصدری و نه اتحاد الفاظ مقوله و نه اتحاد معانی آن الفاظ چنانکه میگویند که دال بودن
وجود عین صفات قول است ببودن وجود مشترک لفظی حال آنکه هر دو صیغه قول بمعنی مصدری
متغایر اند و الفاظ مقوله [illegible] هر دو قول نیز متغایر اند و چنانکه این شیعه که معلم اول این فرقه نجدیه
است و مقتدای این قایل تعلیم او سفر مدینه طیبه را بنیت زیارت مزار فایض الانوار جناب سید
الابرار علیه ازکی صلوات الملک المنان الغفار است و ادای آداب زیارت آن بارگاه
خلایق پناه و احترام حرم محترم مدینه منوره را در شرک فی العبادة شمرده است میگوید انه لا فرق
عند بدیهة العقل بین ان یقال بواسطة [illegible] الله سبحانه معدوم و ان یقال طلبته فی جمیع الامکنة فلا ابعده حال آنکه
ما بین قولین بمعنی مصدری و ما بین [illegible] هر دو الفاظ مقوله قولین مذکورین فرق بین است مگر چون او از
مجسمیت بدانست و اعتقاد او مفاد قولین یک است اعتراضی که این نجدی نجید و این احمق
پلید باقتضای غباوت و غوایت بر کلام استاذی مدظله آورده است بر کلام معلم فرقه نجدیه
شیخ شیوخ اوست وارد است هر چه این قایل معنی کلام شیخ شیوخ خود بیان نماید بر همان
منوال معنی کلام استاذنا الفهمد [illegible] از بیهوده گوئیها که قصارای همت پلیدان نافهم است باز
آید ظاهر است کلام در امکان الفاظ و معانی ذهنیه آن نیست کلام در امکان یا عدم امکان صدق
مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات است و مقصود این است که مصداق آن
مصداق اجتماع النقیضین است و امکان مصداق آن امکان مصداق اجتماع النقیضین است بسبب

المفاد این حضرات این گران جان سبک سرانکلام را باتحاد ہر دو حصہ قول بمعنی مصدری و اتحاد
الفاظ مقولہ محمول نمودہ ہیچ ہیچ بیان لب کشودوند انستند کہ در امکان الفاظ و معانی دو حیثیۂ آن کلام
نیست و ماہو اول قارورۃ کسر فی الاسلام اما اثبات اینکہ مصداق مساوی آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم فی جمیع الکمالات مصداق اجتماع النقیضین است انشاء اللہ العزیز عنقریب می آید و مدار آن
مالیخولیای کہ باقتضای آن اوہام بمعنی عقل این قایل را فرا گرفتہ است می شود از ینجا مبرہن شد
کہ کلام این قایل ہمہ ہذیان بمعنی است بیہودگی اعتراض او بر ادعا دا زانچہ بیان کردیم آشکار شد
و قول او و اگر مراد آن است کہ قول اول مستلزم قول ثانی است الی قولہ گاہی محال بالغیر و ممکن
بالذات می باشد بوجوہ چند بمعنی است اول اینکہ او میگوید کہ اگر دلیل قایل یعنی استاذنا ظلہم العالی
تمام شود استلزام قول اول قول ثانی را ثابت خواہد شد و قول اول و قول ثانی حسب فہم او یا
بمعنی مصدر نسبت یا بمعنی مقول علی الاول معنی کلام او این است کہ گفتن این الفاظ یعنی امکان شخصی
کہ برابر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات باشد مستلزم است گفتن این سہ لفظ یعنی امکان
اجتماع النقیضین را و این صریح البطلان است چہ گفتن شخصی چند الفاظ مخصوصہ را مستلزم گفتن آن
شخص دیگر الفاظ مخصوصہ را نتواند بود گفتن باختیار گوینده یک گفتن را دیگر گفتن لازم نتواند بود
خواہ کدامین دلیل تمام شود یا نہ و علی الثانی معنی کلامش این است کہ الفاظ مقولہ اول مستلزم الفاظ
مقولہ ثانی است و این ہم ظاہر البطلان است چہ وجود و قیام لفظی بالفظی مستلزم وجود و قیام لفظی
دیگر بآن لا لفظ نیست خواہ کدام دلیل تمام شود یا نہ و اگر معنی قول اول و معنی قول ثانی بر قول
او کہ قول او مستلزم قول ثانی است و را بمعنی مصدری قول و معنی مقول است حصر کردنش معنی
ہر دو قول در کلام استاذ در معنی مصدری و معنی مقول باطل و ہمہ انچہ سابق گفتہ لاطایل است
دویم اینکہ قول او چہ لزوم اجتماع النقیضین لازم نیست کہ محال بالذات باشد گاہی محال
بالغیر و ممکن بالذات می باشد حسب فہم او محض بمعنی است زیرا کہ حسب فہم او معنی این کلام
یا این است کہ گفتن الفاظ مقولہ اول مستلزم گفتن الفاظ مقولہ ثانی است یا این است

کما الفاظ مقولہ اول مستلزم الفاظ مقولہ ثانی است وظاہر است کہ این سہ لفظ یعنی امکان اجتماع النقیضین گفتن این ہر سہ لفظ محال بالذات نیست واگر مرادش این است کہ وجود ذہنی مفہوم مقولہ اولین مستلزم وجود ذہنی مفہوم مقولہ ثانی است یعنی اینکہ وجود ذہنی معنی مفہوم امکان شخص کہ برابر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات باشد وحصول این مفہوم در ذہن مستلزم وجود ذہنی معنی مفہوم امکان اجتماع النقیضین وحصول آن در ذہن است برین تقدیر این کلام صحیح نیست چہ مفہوم اجتماع النقیضین محال نیست واگر مرادش این است کہ مصداق قضیہ قائلہ کہ شخصی کہ برابر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در ہمہ کمالات باشد ممکن است مستلزم مصداق قضیہ قائلہ است کہ مصداق اجتماع النقیضین ممکن است برین تقدیر ہم کلام او بمعنی است چہ مصداق شخصی کہ برابر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در ہمہ کمالات باشد مصداق اجتماع النقیضین است کہ بر تقدیر وجودش بر آن صادق است انہ مساو لہ صلی اللہ علیہ وسلم فی جمیع الکمالات ولیس بمساو لہ فی جمیع الکمالات وامکان مصداق مساوی امکان مصداق اجتماع النقیضین است پس مصداق قضیہ اولی مصداق قضیہ ثانی است نہ اینکہ مصداق قضیہ اولی مستلزم مصداق قضیہ ثانی است وبنا بر بودن مصداق قضیہ اولی مصداق قضیہ ثانیہ حکم باتحاد مفاد این ہر دو قضیہ صحیح است وتغایر عبارت در آن قادح نتواند بود وانتقال را باید کہ بعد تسلیم تمام دلیل کہ استاد آوردہ است بیان نماید کہ مصداق قضیہ اولی مغایر مصداق قضیہ ثانیہ ومستلزم آنست تا این کلام او صحیح باشد وحال این است کہ مقتضای دلیل مذکور این است کہ ما یصدق علیہ المساوی یصدق علیہ انہ لیس بمساو فامکان ما یصدق علیہ المساوی امکان ما یصدق علیہ النقیضان ای انہ مساو ولیس بمساو وما یصدق النقیضان مصداق اجتماع النقیضین ومصداق اجتماع النقیضین محال بالذات است فما یصدق علیہ انہ مساو ممتنع بالذات است این قایل را برای تصحیح این کلام خود لازم است بیان اینکہ بعد تسلیم تمام دلیل مذکور ما صدق علیہ المساوی ما صدق علیہ انہ لیس بمساو نیست بلکہ ما صدق علیہ النقیضان ورای ما صدق علیہ المساوی است وما صدق علیہ المساوی مستلزم

ما صدق علیه النقیضان است وعلی التنزل بعد تسلیم اینکه ما صدق علیه المساوی ملزوم مصداق اجتماع
النقیضین است اینقدر بیان نماید که از فرض وقوع ما صدق علیه المساوی بالنظر الی ذاته اجتماع
النقیضین لازم نیست چه بر تقدیر لزوم اجتماع النقیضین از فرض وقوع آن بالنظر الی ذاته
ما صدق علیه المساوی ممکن بالذات نتواند بود که این قایل خود از شرح عقاید نقل کرده است
ان الممکن لا یلزم من فرض وقوعه محال بالنظر الی ذاته وقیاس استلزام مساوی اجتماع النقیضین
را بر استلزام عدم معلول اول که ممکن است عدم واجب سبحانه را که ممتنع بالذات است نتوان
کرد چه استلزام عدم معلول اول عدم واجب سبحانه را بالنظر الی ذاته نیست بلکه از جهت علاقه
علیت است واستلزام وقوع مساوی اجتماع النقیضین را نظر بنفس مساوات در جمیع
کمالات است نه از جهت امر زاید بر نفس مساوات واگر تنزل ثانی بر فهم کج این قایل کرده
شود وگفته آید که بر تقدیر تمام دلیل وقوع مساوی که مستلزم اجتماع النقیضین است
ممکن بالذات است تاهم مدعای مقتدای این قایل وعقیده باطل این جاهل ذاهل یعنی مقدوریت
مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باطل وسعی او در پی نفی امتناع ذاتی آن
لاطایل است زیرا که بعد تسلیم استلزام وقوع مساوی اجتماع النقیضین را که محال بالذات
است این قایل عدم وقوع مساوی را معلول ومستند الی العلة الواجبة میداند بانه لا سبیل الی الثانی والا
این عدم که ممکن است واقع نبودی وعلی الاول عدم وقوع آن یا مستند الی العلة الواجبة بالایجاب است
یا مستند الی العلة الواجبة بالاختیار است ثانی باطل است چه بر این تقدیر رفع این عدم باختیار فاعل
واقع فی نفس الامر تواند شد وچون رفع این عدم ملزوم اجتماع النقیضین است وملزوم
بی لازم در نفس الامر واقع نتواند شد لازم است که بر این تقدیر گفته آید که اجتماع النقیضین
باختیار فاعل در نفس الامر واقع تواند شد واللازم صریح البطلان متعین شد شق اول یعنی اینکه
عدم وقوع مساوی مستند الی العلة الواجبة بالایجاب است وهرچه مستند الی الواجب
بالایجاب است متعلق قدرت که عبارت از صحت فعل وترک است نه تواند بود والا مستند الی

الواجب بالایجاب نباشد واین قایل سابق در بحث صفات کمالیه واجب سبحانه تصریح کرده
است باینکه انچه مستند الی الواجب بالایجاب است تحت قدرت داخل نیست واگر ملزوم
محال بالذات بدانست این قایل مستند الی الواجب بالاختیار تواند شد ودر ضرورت قول
باستنا وصفات کمالیه وسبحانه الیه سبحانه بالایجاب چه بود پس باین و تنزل هم سعی او در ایکان آ
وحق همان است که اول بیان کرده ایم که مصداق مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات
که مصداق اجتماع النقیضین است ممتنع بالذات است واز اعجب اعاجیب قول او است
چنانکه وجود زید بر تقدیر عدم او مستلزم اجتماع النقیضین است معهذا ممکن بالذات است بر کسیکه
بهره از فهم وادراک دارد واز بله صبیان باشد پوشیده نیست که مفهوم وجود زید بر تقدیر عدم او یعنی
معانی ذهنیه این الفاظ ومفهوم اجتماع النقیضین از معانی موجوده ذهنی است آن نه محال بالذات
است ونه مستلزم محال بالذات ودر آن هیچ گفتگو نیست اما مصداق وجود زید بر تقدیر
عدم او ومصداق زید موجود است بر تقدیر اینکه زید موجود نیست مصداق اجتماع النقیضین که
محال بالذات است همین محال بالذات است که مصداق زید موجود است ومصداق زید موجود
نیست معا متحقق باشد پس مصداق وجود زید بر تقدیر عدم او مصداق اجتماع النقیضین است
ومحال بالذات است ومفاد وجود زید بر تقدیر عدم او جز این نیست که زید موجود باشد بر تقدیر
اینکه موجود نباشد ووجودش مجامع عدم او باشد وهمین مفاد اجتماع النقیضین است کو الفاظ
ومعانی الفاظ یک نباشد کلام در امکان وامتناع الفاظ ومعانی الفاظ نیست پس وجود
زید بر تقدیر عدم او مستلزم اجتماع النقیضین نیست بلکه وجود زید بر تقدیر عدم او بحسب المصداق
عین اجتماع النقیضین است که محال بالذات است زیرا که مصداق وجود زید بر تقدیر عدم
او همین است که زید موجود باشد وموجود نباشد مغائر اجتماع النقیضین نیست بلکه بحسب
المصداق عین اجتماع النقیضین است این قایل بر تغایر الفاظ ومعانی الفاظ که ملتهای
همت وفهم اوست نظر کرده حکم باستلزام میکند ونمیداند که الفاظ مذکوره ومعانی آن

نه محال بالذات و نه مستلزم محال بالذات، و وجود زید که ممکن است باین معنی ممکن است که زید بارتفاع عدم او موجود شود نه باین معنی که وجودش گو مجامع عدم او باشد ممکن است که آن محال بالذات است و این قایل سابق خود گفته است که معنی اجتماع النقیضین ممتنع بالذات النقیضان المجتمعان ممتنع بالذات، پس وجود زید که مجامع عدم اوست ممتنع بالذات است و همچنان عدم زید که مجامع وجود اوست ممتنع بالذات است خود آبودن وجود زید با عدم او و بر تقدیر عدم او موجود بودن وجود زید و عدم او با هم اجتماع النقیضین است یک است این قایل تا حال معنی امتناع اجتماع النقیضین نفهمیده است تا بدیگر مطالب علمیه چه رسد قال الاستاذ و ما ظلمه اما بطلان آن ظاهر است قال المحشی الالمعی اقول چون عینیت و اتحاد میان هر دو قول مذکور صحیح نشد پس بطلان امکان اجتماع النقیضین مستحیل را مساوی ثابت نشد چه بطلان امری موجب بطلان مغایر خود که علاقه بر دو منهما نباشد نیست و بر تقدیر علاقه لزوم اگرچه موجب بطلان آن غایب است ولیکن استحاله ذاتی لازم و موجب استحاله ذاتی ملزوم نیست کما هو المقرر و بدون استحاله ذاتی شخص مذکور خارج از تحت قدرت کامله نمی تواند شد و هو الظاهر اقول چون ثابت شد که مصداق مساوات آنحضرت صلی الله علیه وسلم فی جمیع الکمالات مصداق اجتماع النقیضین و ما صدق علیه انه مساو و لیس بمساو است و مصداق اجتماع النقیضین محال بالذات است لامحاله مصداق مساوی محال و ممتنع بالذات است و بطلان امکان مصداق اجتماع النقیضین بطلان امکان مصداق مساوی است مصداق مساوی که ما صدق علیه انه لیس بمساو است عین مصداق اجتماع النقیضین است پس بطلان امکان مصداق اجتماع النقیضین بطلان امکان مصداق مساوی است و استحاله ذاتی مصداق اجتماع النقیضین استحاله ذاتی مصداق مساوی است و آنچه این قایل در اتحاد هر دو قول سابق بیهوده گوییها کرده است تفضیح آن سابق توضیح یافته است حاجت اعاده آن نیست افاد استاذنا اما اینکه قول بامکان شخصی که برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باشد قول بامکان اجتماع النقیضین است قال الغاوی العادی

اقول در قول سابق بوضوح پیوسته که عینیت و اتحاد میان هر دو قول غلط است و دلیلش نیز مثبت
عینیت و اتحاد نیست آری بر تقدیر تمامیت خود موجب استلزام است ولیکن این هم مفید غرض
نیست **اقول** در قول سابق بوضوح پیوسته که انکار بودن مفاد امکان شخصی که برابر آنحضرت صلی الله
علیه وسلم در جمیع کمالات باشد مفاد امکان اجتماع النقیضین ناشی از غایت غباوت و نادانی
است و دلیل مثبت این است که مصداق مساوی مصداق اجتماع النقیضین است نه مثبت استلزام
وعلی تقدیر التنزل استلزام مصداق مساوی مصداق اجتماع النقیضین را با امتناع الی ذاته مثبت
امتناع ذاتی مصداق مساوی است افاده استاذی العلام پس بدان آن این است
که اگر فرض کرده شود که شخصی برابر آنحضرت در جمیع کمالات باشد دو حال خالی نیست یا آن
شخص خاتم الانبیاء باشد یا آن شخص خاتم الانبیاء نباشد **قال** الاخلف الاخامت چون آن
شخص را در جمیع کمالات برابر فرض کرده آید و نیز خاتمیت منجمله کمالات است و داخل در جمیع پس
نبودن آن شخص خاتم الانبیاء چه معنی دارد و حاصلش این باشد که زید را عالم فرض کرده گویم زید
عالم باشد یا جاهل و سخافت این کلام بر ظاهر است و شق اول متعین تردید قبیح و حاجت بشق ثانی هم نیست
چه لزوم زعمی محال بر شق اول هم می آید چنانچه خود او ذکر کرده **اقول** چون دعوی استاذ این است که امکان مصداق
مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات امکان مصداق اجتماع النقیضین است
و دلیل بر این دعوی آنست که اگر مصداق برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات فرض کرده
شود از دو حال خالی نتواند بود یا او خاتم الانبیا باشد یا نه باشد بر هر دو تقدیر بر آن صادق است
انه لیس بمساو و بهر دو تقدیر او ما صدق علیه النقیضان و مصداق اجتماع النقیضین است و این
بیان بی تردید و تشقیق بانکه آن مساوی مفروض خاتم الانبیا باشد یا خاتم الانبیا نباشد صورت
نمی تواند بست این تردید و تشقیق برای تقریر دلیل بر اینکه مساوی مفروض مصداق اجتماع
النقیضین است ضروری است این احمق بی عقل دعوی را نفهمید و دلیل را هم نفهمید و حاصل دلیل
نیز آنست فهمید و ندانست که تقریر دلیل مبتنی بر این تردید است و آنچه گفته که چون آن شخص را

لم اخلف اول
اخلف کرد او
به عقل هیچ
منتهی الارب

برابر در جمیع کمالات فرض کرده آید و خاتمیت منجمله کمالات است و داخل در جمیع پس بودن آن شخص خاتم الانبیا چه معنی دارد و موید دلیل است چه بر تقدیر بودن آن شخص مساوی مفروض خاتم الانبیا براو صادق خواهد آمد انه لیس بمساو پس بر این تقدیر آن مصداق اجتماع النقیضین باشد چنانکه بر تقدیر بودنش خاتم الانبیا براو صادق است انه لیس بمساو پس بر هر تقدیر او مصداق اجتماع النقیضین است و نظیرش این است که مثلاً کسی گوید که عمرو مثلاً اعلم من له العلم است و زید مساوی او نیست در علم کسی دیگر بعد تسلیم اینکه عمرو اعلم من له العلم است گوید که زید مساوی او است در ابطال قول اینکس گفته شود که آیا زید اعلم من له العلم است یا نه اگر زید اعلم من له العلم نیست مساوی عمر نه شد پس مساوی مفروض مساوی نشد و اگر اعلم من له العلم است عمرو در عموم من له العلم داخل شد و او اعلم من له العلم نشد بر این تقدیر هم زید مساوی عمر نشد پس مساوی مفروض مساوی نشد این تردید قبیح نیست برای ابطال قول اینکس و اثبات اینکه صدق مفاد قول او صدق متنافضین است این تردید بکار است و حاجت بشق ثانی از این جهت است که مقصود اثبات این است که مساوی مفروض بهر تقدیر مصداق اجتماع النقیضین است این قایل بی ... مقصود مستدل و ماحصل استدلال باقتضای حماقت و بلادت خود باعتراض پیش آمده خود را نزد محصلین فضیحت می کند و هذا انتهی المطلب و البلادة قال الاستاذ العلام و علی التقدیرین برابر آنحضرت نشد چه اگر آن شخص خاتم الانبیا باشد بر این تقدیر آنحضرت صلی الله علیه وسلم خاتم الانبیا نباشد العیاذ بالله پس در آن شخص کمالی باشد که در آن حضرت صلی الله علیه وسلم نباشد و ذلک الکمال ختم الانبیا پس آنحضرت صلی الله علیه وسلم برابر آن شخص نباشد و اگر آن شخص خاتم الانبیا نباشد و آنحضرت صلی الله علیه وسلم بلاشبه خاتم الانبیا هستند پس در آن حضرت صلی الله علیه وسلم کمالی یافته شد که در آن شخص بر این تقدیر نیست و هو ختم الانبیا پس آن شخص برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم نباشد فعلی التقدیرین یلزم عدم التساوی و علی تقدیر تحققه پس بتحقیق پیوست که وجود شخصی که برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باشد مستلزم

این است که آن شخص برابر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات نباشد قال المخالف عه
اقول شق اول بر تقدیری است که زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باشد پس آن شخص خاتم
الانبیا باشد و شق ثانی بر تقدیر تقدم زمان نبوت آن شخص است کما ہو الظاہر پس گویا چنین گفت
که اگر زمانہ مساوی مذکور موخر باشد ہمان مساوی فقط خاتم باشد و اگر زمانہ او مقدم باشد پس
ہمان مساوی خاتم نباشد و لیکن میگویم که درینجا احتمال ثالث است که زمان نبوت ہر دو متساوی
یکی باشد و برین تقدیر ہر دو برابر خاتم الانبیا باشند چه ممکن است که دو شخص در یک زمان نبی شده
نبوت ختم می شد پس ہر دو متساوی می شدند درین کمال و علی ہذا القیاس سایر کمالات پس
ہیچ محذور لازم نیاید الا آنکه این احتمال ثالث واقع نگشت و عدم وقوع منافی امکان نیست
چنانکه ظاہر است پس احتمال ممکن بالذات و ممتنع بالغیر است حاصل آنکه قضیه اگر آن شخص خاتم الانبیا
باشد الخ اگر کلیه است یعنی بر ہر وضع اگر آن شخص خاتم الانبیا باشد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم العیاذ
باللہ خاتم الانبیا نباشد پس کاذب است چه منجمله جمیع تقادیر تقدیر اتحاد زمانہ نبوت است برین
تقدیر ہر دو خاتم الانبیا باشند پس این مقدمه که اگر آن شخص خاتم الانبیا باشد الخ ممنوع خواہد بود
و اگر جزئیه گرفته شود یعنی گاہی چنین است که اگر آن شخص خاتم الانبیا باشد الخ پس لزوم محال
برین وضع خاص است پس این وضع خاص مستلزم محال محال باشد نه طبیعت مقدم که بودن
آن شخص خاتم الانبیا است و بر ہمه تقادیر و کلیه شرطیه چه بر بعض وضع که وضع مقارنت زمانہ
ہر دو متساوی ہر دو خاتم الانبیا خواہند بود و جزئیه دیگر که اگر آن شخص خاتم الانبیا باشد و بر بعض
تقادیر آنحضرت نیز خاتم الانبیا باشد نیز صادق خواہد بود پس مستحیل که وضع خاص است وضع
تخالف زمانہ ہر دو متساوی است و استحاله وضع خاص بدون استحاله بر جمیع اوضاع موجب
امتناع بالغیر است برای ممکن بالذات و این عین مدعای اہل حق است که مساوی آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم ممتنع بالغیر است و ممکن بالذات پس داخل تحت قدرت کامله غیر متحقق
الوجود خواہد بود و ہو المطلوب تو بعضی اینکه دو قوم قرار داده اند یکی موسوم بالقوم کریم و دیگری مسمی

عه مخالف [illegible]

بقوم شریف در قوم کریم کمالات علم و حفظ قرآن و خوش نویسی و کتابت و شاعریت مثلاً متحقق بود
بوجود زید و اتصاف او بکمالات مذکوره جملہ کمالات مزبوره ختم شد ند پس زید خاتم کمالات
گشت و در قوم شریف کہ نیز کمالات مطوره بودند وجود دو کس بعمرو بکر بی تقدیم یکی بر دیگری
ہمہ کمالات ختم شدند میگویم کہ در قوم کریم در مساوی زید کہ خالد نام نہادم بادنی تغیر و تبدیل
اسامی مقدمات دلیل مستدل جاری است چنانکہ گفتہ شود کہ مساوی زید در جمیع کمالات
ممتنع بالذات است چہ در صورت امکان بر تقدیر وجود خاص در آن مساوی وصف خاتم کمالات اگر
یافتہ شود در زید نخواہد بود و اگر وصف مذکور در آن یافتہ نشد و در زید بلاشبہہ است بہر دو
تقدیر کمالات ختم کمالات در یکی یافتہ شد نہ در دیگری پس ہر دو متساوی نشدند با وجود فرض
تساوی ہر دو الی آخر ما قال و سخافت این کلام ظاہر است زیرا کہ شق اول اختیار کردیم کہ آن
وجود وصف خاتم در ان مساوی است و قول شما کہ در زید نخواہد بود ممنوع است بلکہ بر تقدیر
وجود مساوی در ہر دو موجود خواہد بود چنانکہ در قوم شریف در مساوی عمرو کہ بکر است
بسبب بودن زمانہ ہر دو یکی و فرق ہمین قدر است کہ عمرو بکر ہر دو خاتم متساوی ہستند در
قضیہ خارجیہ و زید و خالد در قضیہ حقیقیہ و زید خاتم بالفعل در خارج و خالد بر تقدیر وجود
در زمان زید و این معنی منافی مفہوم حقیقیہ نیست چنانکہ کل مثلث کذا آری خاتم را تاخر و
مختوم را تقدم زمانہ لازم است پس اگر مساوی خاتم کہ خاتم و متاخر از مختوم خواہد بود و موخر
از زید خاتم یا مقدم از و فرض کنیم محالیکہ مذکور است در کلام مستدل لازم می آید زیرا کہ
در احتمال اول تاخر در زید و در ثانی تاخر در مساوی یعنی خالد فوت گشت و تاخر لازم خاتم
است پس وجود ملزوم بدون لازم مفروض گشت و این محال است لہذا استلزام محال
اجتماع النقیضین گیست لیکن وجود ملزوم بدون لازم کہ مفروض است او خود محال است
فی نفسہ و نظر استحالہ لازم کہ اجتماع النقیضین است نہ وجود مساوی زید زیرا کہ جایز است
کہ زمانہ ہر دو متساوی یکی باشد چنانکہ در عمرو بکر در قوم شریف و ہیچ محذور لازم نمی آید اقول

چون این پلید نافهم ورا نیمصام نافهمی را از حد گذرانیده مارا باید که اول تفصیل دلیل پردازیم بعد ازان
معالجهٔ مالیخولیای او سازیم اول باید دانست که او سبحانه که آنحضرت را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
از جملہ ممکنات برگزیدہ باآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بعض صفات کمال آنچنان بخشیدہ کہ احتمال
اشتراک بین اثنین ندارند اثبات آن بدیگری بی سلب آن ازان حضرت صلی اللہ علیہ وسلم
واثبات آن باآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بی نفی آن از جمیع من عداہ محتمل نیست پس بعد تسلیم
اتصاف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بان صفات کمالیہ تجویز اتصاف دیگری بآن صفات تجویز
اجتماع ثبوت آن صفات باآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باسلب ثبوت آن باآنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم واجتماع سلب ثبوت آن صفات بغیر آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم باثبوت آن
صفات بآن غیر است پس تجویز اجتماع النقیضین است پس آن غیر کہ مساوی آنحضرت صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم دران صفات فرض کردہ شود مصداق اجتماع النقیضین است ومصداق اجتماع
النقیضین محال بالذات است ہرچہ باشد مثلاً اجسم کہ مصداق ابیض ولیس بابیض معاً وانسانیکہ
مصداق کاتب ولیس بکاتب معاً وشخصی کہ مصداق عالم ولیس بعالم معاً باشد ممتنع بالذات است
پس شخصی کہ مصداق مساوی لہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فی الکمالات است ما صدق علیہ انہ مساو لہ صلی اللہ
علیہ وسلم فی جمیع الکمالات وانہ لیس بمساو لہ فی الکمالات است فہو مصداق اجتماع النقیضین فہو
ممتنع بالذات واز جملہ آن صفات کہ احتمال اشتراک بین اثنین ندارند واو سبحانہ آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم را من بین الممکنات بآن صفات اختصاص بخشیدہ است خاتم النبیین است کہ این صفت
احتمال اشتراک بین اثنین ندارد زیرا کہ النبیین جمع محلی باللام است مفید عموم واستغراق است پس معنی
خاتم النبیین آخرین ہمہ انبیا یعنی آن نبی کہ پس ہمہ انبیا مبعوث شود واین صفت بر دو نبی صادق
نتواند شد زیرا کہ صدق آن بر یکی ازان ہر دو میخواہد کہ آن دیگر داخل عموم مضاف الیہ یعنی
النبیین باشد وآخرین ہمہ انبیا نباشد وصدق آن بر دیگر میخواہد کہ آن یکی داخل عموم مضاف الیہ
یعنی النبیین باشد وآخرین ہمہ نبیین نباشد پس فرض صدق خاتم النبیین ہر دو کس فرض تناقضین

است چه صدق خاتم النبیین بریکی ازان هر دو نبی عدم صدق خاتم النبیین بر دیگری
محتمل نیست چه خاتم النبیین یعنی آن نبی که متاخر از سائر انبیا مبعوث باشد سوای یک
نبی که دین او مؤبد و ناسخ ادیان وملت و ناسخ ملل باشد و همه کسان که در عهد او
یا بعد عهد او باشند امت او باشند نتواند شد بر هر واحد از دو نبی صادق
نمی تواند شد که او متاخر از سایر انبیا مبعوث است و دین او مؤبد و ناسخ ادیان است
و همه کسان که در عهد او یا بعد عهد او باشند امت او باشند والا هر یکی ازان
دو نبی از هر یکی ازان هر دو متاخر مبعوث باشد و دین هر یک ازان هر دو ناسخ دین
هر یک ازان و هر یکی ازان هر دو امت هر یکی ازان هر دو باشد واللازم صریح
الاستحاله واتصاف آنحضرت صلی الله علیه وسلم بصفت خاتم النبیین بمعنی اینکه
آنحضرت صلی الله علیه وسلم متاخر از سایر انبیا مبعوث اند و همگان از ثقلین که در
عهد [illegible] ولادت عهد آنجناب صلی الله علیه وسلم بوده اند یا بعد العهد بوده اند و هستند
و خواهند شد امت آنحضرت صلی الله علیه وسلم اند و دین آنحضرت صلی الله علیه وسلم مؤبد
و ناسخ ادیان وملت او ناسخ ملل قطعاً ثابت است قال عز من قائل ما کان محمد
ابا احد من رجالکم ولکن رسول الله وخاتم النبیین وقال وما ارسلناک
الا کافة للناس بشیرا ونذیرا فلفظ النبیین که جمع محلی باللام است صیغه عموم و استغراق
است پس معنی خاتم النبیین آخرین همه انبیا است وقوله کافة للناس نص است بر عموم
رسالت آنحضرت صلی الله علیه وسلم همه اناسی موجودین عهد آنحضرت صلی الله علیه وسلم
وابعد عهد آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم را وروی فی حدیث معراجه صلی الله علیه وسلم
فقال تبارک وتعالی له ای للنبی صلی الله علیه وسلم سل فقال انک اتخذت ابراهیم خلیلا
واعطیته ملکا عظیما وکلمت موسی تکلیما واعطیت داود ملکا عظیما والنت له الحدید و
سخرت له الجبال واعطیت سلیمان ملکا عظیما وسخرت له الجن والانس والشیاطین واعطیته

ملکا لا ینبغی لاحد من بعدہ وعلمت عیسی التوریۃ والانجیل وجعلتہ یبرئ الاکمہ والابرص واعذتہ وامہ من الشیطان الرجیم فلم یکن لہ علیہما سبیل فقال لہ ربہ تعالی قد اتخذتک حبیبا فہو مکتوب فی التوریۃ محمد حبیب الرحمن وارسلناک الی الناس کافۃ وجعلت امتک ہم الاولون وہم الآخرون وجعلت امتک لا یجوز لہم خطبۃ حتی یشہدوا انک عبدی ورسولی وجعلتک اول النبیین خلقا وآخرہم بعثا واعطیتک سبعا من المثانی ولم اعطہا نبیا قبلک واعطیتک خواتیم سورۃ البقرۃ من کنز تحت عرشی لم اعطہا نبیا قبلک وجعلتک فاتحا وخاتما انتہی وقال صلی اللہ علیہ وسلم کنت اول الانبیاء فی الخلق وآخرہم فی البعث وکتب عقاید مشحون اند باینکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم خاتم النبیین وآخر الانبیا اند وانیکہ آنجناب صلی اللہ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم مبعوث اند الی الناس کافۃ بل الی الثقلین کافۃ بل الی الخلق کافۃ ودین آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم موبد وناسخ ادیان ہست غالب کہ مخالف ہم بظاہر انکار آن نکند فلا حاجۃ الی نقل الایات والاثار الواردۃ فی ہذا الباب اذا تمہد ہذا فنقول کہ دعوی ما این است کہ شخصی کہ مصداق مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات باشد ممتنع بالذات ہست وبعد تسلیم اتصاف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بجمیع کمالات کہ در ذات قدسی صفات آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بودہ اند قول بامکان مصداق مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات باطل است ودلیل آن این ہست کہ اگر مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات ممکن باشد از وقوع آن نظرا الی نفس ذاتہ محال لازم نآید حال آنکہ او مصداق اجتماع النقیضین است چہ شخصی کہ مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات باشد اگر موجود فرض کردہ شود یا خاتم النبیین باشد یا خاتم النبیین نباشد علی الثانی مساوی مفروض مساوی نشد پس صادق آید بران انہ مساولہ صلی اللہ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم فی جمیع الکمالات وانہ لیس بمساولہ صلی اللہ علیہ وسلم فی جمیع الکمالات فہو مصداق اجتماع النقیضین فہو محال بالذات وعلی الاول آنحضرت

صلی اللہ علیہ وسلم خاتم النبیین نباشد معاذ اللہ زیرا کہ سابق محقق شدہ کہ صفت خاتم
النبیین احتمال اشتراک بین اثنین ندارد دبرایں شق نیز آن مساوی مفروض مساوی نشد
فیصدق علیہ انہ مساو لہ صلی اللہ علیہ وسلم فی جمیع الکمالات ولیس بمساو لہ صلی اللہ علیہ وآلہ
وسلم فی جمیع الکمالات فہو مصداق اجتماع النقیضین فہو محال بالذات وہم مصداق مساوی
برفرض وجودش مصداق انہ لیس بمساو ہست فوجودہ مستلزم لعدمہ وکل ما وجودہ مستلزم
لعدمہ ممتنع بالذات وبتقریر آخر اگر مصداق مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات
ممکن باشد بعد فرض وجودش یا داخل عموم النبیین باشد یا نہ اگر داخل عموم النبیین باشد او
از جملہ سایر انبیا باشد کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم آخرین آنہمہ ہست پس لامحالہ آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم ازان متاخر بمبعوث باشد پس مساوی مفروض آخرین انبیا نباشد پس
مساوی باشد ونباشد واگر داخل عموم النبیین نباشد پس نبی نباشد پس مساوی آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم نباشد پس مساوی باشد ومساوی نباشد وبتقریر آخر اگر مصداق مساوی
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات ممکن باشد بعد فرض وجودش یا داخل الناس
کافۃ یعنی جملہ کسانیکہ در عہد وجودش وبعد عہد وجودش باشند مرسل باشد یا نہ علی الثانی
او مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نشد چہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم الی الناس کافۃ یعنی جملہ
کسانیکہ در عہد وجود باجود آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وبعد آن موجود باشند مرسل ہست
وبرایں تقدیر این صفت در مساوی مفروض یافتہ نشد پس مساوی باشد ومساوی نباشد
وعلی الاول یا آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وذات آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در عموم الناس
کافۃ داخل باشد یا نہ اگر داخل باشند آن مساوی مفروض مساوی آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم نشد ضرورۃ عدم تساوی المرسل والمرسل واگر داخل نباشند عہد آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم از عہد مساوی مفروض متاخر باشد پس آن مساوی خاتم النبیین نباشد
پس مساوی باشد ونباشد وبہ تقریر آخر اگر مصداق مساوی آنحضرت صلی اللہ

علیه وسلم ممکن باشد بعد فرض وجودش او با در عموم الناس کافة فی قوله سبحانه وما ارسلناک
الا کافة للناس داخل باشد یا نه اگر داخل باشد او از امت آنحضرت صلی الله علیه وسلم
باشد پس مساوی آن حضرت صلی الله علیه وسلم نباشد پس مساوی باشد و نباشد
واگر داخل نباشد وجود مفروض آن قبل عهد آنحضرت صلی الله علیه وسلم باشد پس او خاتم
النبیین نباشد پس مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم نباشد پس مساوی باشد
ونباشد فعلی التقادیر آن مساوی مفروض مصداق اجتماع النقیضین است ومصداق
اجتماع النقیضین محال بالذات است پس آن محال بالذات است وهو المطلوب
وبه تقریر آخر اگر مصداق مساوی آن حضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات ممکن باشد
بعد فرض وقوع آن یا صاحب دین وکتاب باشد یا نه اگر صاحب دین وکتاب نباشد مساوی
آن حضرت نشد پس مساوی شد ونشد واگر صاحب دین وکتاب باشد دین وکتاب او
منضم بدین وکتاب آنحضرت صلی الله علیه وسلم باشد پس دین وکتاب او یا منسوخ بدین و
کتاب آنحضرت صلی الله علیه وسلم باشد پس او خاتم النبیین نشد پس مساوی آن حضرت
صلی الله علیه وسلم در جمیع صفات کمال نشد پس مساوی شد ومساوی نشد یا دین وکتاب
آنحضرت صلی الله علیه وسلم معاذ الله بدین وکتاب او منسوخ باشد برین تقدیر آنحضرت
صلی الله علیه وسلم خاتم النبیین نشد وهو خلاف اسلام ومع ذلک برین تقدیر او مساوی
آنحضرت صلی الله علیه وسلم نشد پس مساوی شد ونشد بهر تقدیر او مصداق اجتماع النقیضین
است ومصداق اجتماع النقیضین محال بالذات است پس مساوی مفروض مصداق
اجتماع النقیضین است هذا التقریر ا[illegible] تقریر الدلیل وحاصل این است که هر کس هر جهتی که
باشد موصوف بخاتم النبیین تواند شد اتصاف یکی باین صفت بی سلب اتصاف
جمیع ما عداه باین صفت متحقق نیست این احمق نافهم حاصل دلیل نفهمید وتوهم کرد که حاصل
دلیل این است که اگر زمانه مساوی مذکور از زمان نبوت آنحضرت صلی الله علیه وسلم

موخر باشد همان مساوی فقط خاتم النبیین باشد واگر زمانه او بر زمان نبوت
آن حضرت صلی الله علیه وسلم مقدم باشد آن مساوی خاتم نباشد پس بر آن
اعتراض کرد که درینجا احتمال ثالث است که زمانه او و زمانه نبوت آن حضرت
صلی الله علیه وسلم یک باشد برین تقدیر هر دو یعنی آن حضرت صلی الله علیه وسلم
و مساوی مفروض خاتم النبیین باشند و ندانست که معنی بودن آنحضرت
صلی الله علیه وسلم خاتم النبیین این است که آن حضرت صلی الله علیه وسلم
آخرین همه نبیین اند و بعد سایر انبیا مبعوث اند و صیغه النبیین صیغه عموم
و استغراق است و خاتم سوی النبیین مضاف است پس خاتم النبیین
همان کس تواند بود که بعثت او بعد سایر انبیا باشد و دین او ناسخ همه ادیان
و نبوت او عام و همه کسان که در عهد او یا بعد عهد او باشند امت او باشند
اگر دو نبی در یک زمان باشند بر هیچ یکی ازان هر دو صادق نمی آید که او بعد
جمیع من عداه من الانبیا مبعوث است و نه اینکه دین او ناسخ همه ادیان است و نه
نبوت او عام است و نه همه کسان که در عهد او و بعد عهد او بوده اند امت او باشند
درانصورت یکی هم ازان هر دو خاتم النبیین نشد ازین کلام او مبرهن شد که این مرد بالغ
تا حال معنی خاتم النبیین ندانسته است و نفهمیده که اتصاف کسی بخاتم النبیین بی آنکه
در عهد نبوت او و بعد عهد او دیگری نبی نباشد متحقق نیست و نتوانست دانست که اگر نبی دیگر
در عهد سعادت عهد آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم مبعوث فرض کرده شود یا او بر دین و شریعت
آنحضرت صلی الله علیه وسلم باشد پس او آخر همه انبیا نشد و صاحب دین و کتاب نشد
پس مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم نشد یا آن حضرت صلی الله علیه وسلم بر دین و شریعت
او باشد پس آنحضرت صلی الله علیه وسلم آخرین همه انبیا نشد و صاحب دین و کتاب
نشد و علی هذا التقدیر مع کونه خلاف المسلم مساوی مساوی نشد یا دین شریعت او مغایر

دین وشریعت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باشد پس با دین وشریعت او موید باشد پس دین
وشریعت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم موید نباشد برین تقدیر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
مساوی او نباشد پس او مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باشد ومساوی نباشد یا دین و
شریعت او موید نباشد پس آن مساوی مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نباشد پس
مساوی باشد ومساوی نباشد وعلی التقادیر فہو مصداق اجتماع النقیضین است
ونیز اگر بالفرض نبی دیگر در عہد نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مبعوث باشد یا او مرسل
الی الناس کافۃ باشد یا مرسل الی الناس کافہ نباشد اگر مرسل الی الناس کافہ نباشد
آن مساوی مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نباشد لکونہ صلی اللہ علیہ وسلم مرسلا الی
الناس کافہ واگر مرسل الی الناس کافہ باشد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از امت او باشد
العیاذ باللہ وبراین تقدیر با وجود بودن این خلاف مسلم آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مساوی
او نباشد پس او مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باشد ومساوی آن حضرت صلی اللہ
علیہ وسلم فی جمیع الکمالات نباشد بہر تقدیر او مصداق اجتماع النقیضین است ومصداق
اجتماع النقیضین محال بالذات است فہو محال بالذات ابدای این احتمال ناشی از
غایت نادانی وبی ایمانی این سر کردہ جہال است وانچہ گفتہ است کہ شق اول بر تقدیر
تقدم زمان نبوت آنحضرت است وشق ثانی بر تقدیر تقدم زمان نبوت شخص مفروض مساوی
است مضر مستدل نیست بلکہ مشید ارکان دلیل است زیرا کہ چون مبرہن شد کہ وصف
خاتم النبیین احتمال اشتراک بین اثنین ندارد وبودن دو کس خاتم النبیین معا محتمل نیست
پس اگر وجود مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرض کردہ شود آن مساوی خاتم النبیین
باشد پس زمان نبوت او متاخر از زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باشد وآنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم خاتم النبیین است پس زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از زمان
نبوت او متاخر باشد پس زمان نبوت آن مساوی بنسبت بزمان نبوت آنحضرت صلی اللہ

علیه وسلم هم متاخر باشد و نباشد و هم متقدم باشد و نباشد فهو مصداق اجتماع النقیضین فهو محال بالذات
پس وجود مساوی که مصداق اجتماع النقیضین است محال بالذات است و ذلک هو
المدعی و قول او پس گویا چنین گفت الی آخره مبنی است بر نفهمیدنش حاصل دلیل را تشقیق در
بودن مساوی خاتم الانبیا که در قوت نبودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم خاتم الانبیا است
و بودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم خاتم الانبیا که در قوت نبودن آن مساوی خاتم الانبیا
است بوده است و بناءً علیه فرض مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات
فرض مصداق اجتماع النقیضین است و چون خاتم الانبیا بودن مساوی مفروض
بی تاخر زمان نبوت او از زمان نبوت آنحضرت صلی الله علیه وسلم و خاتم الانبیا بودن آنحضرت
صلی الله علیه وسلم بی تاخر زمان نبوت آنحضرت صلی الله علیه وسلم از زمان نبوت آن مساوی
مفروض محتمل نیست اجتماع تاخر و سلب تاخر از وجود آنحضرت صلی الله علیه وسلم در وجود
آن مساوی لازم است پس وجودش مصداق اجتماع النقیضین است پس محال بالذات
شد پس از کلام او تقریری دیگر مستنبط شد فهو فی هذا الایراد کالباحث عن حتفه بظلفه
و قول او میگوییم که درینجا احتمال ثالث است که زمان نبوت هر دو یکی باشد و برین تقدیر هر دو
برابر خاتم الانبیا باشد ناشی است از غایت جهل چه الانبیا جمع عام مستغرق است
پس خاتم الانبیا آن است که خاتم همه انبیا باشد پس در صورت بودن دو نبی در یک زمان
هیچکی ازان هر دو خاتم الانبیا نیست چه هیچکی ازان هر دو آخرین همه انبیا نیست و قد مر آنفاً
مفصلاً و ازینجا ظاهر گشت که قضیه اگر آن شخص خاتم الانبیا باشد آنحضرت صلی الله علیه وسلم
خاتم الانبیا نباشند العیاذ بالله کلیه صادقه است زیرا که بر تقدیر بودن آن شخص خاتم
الانبیا تاخر زمان نبوت او از زمان نبوت آنحضرت صلی الله علیه وسلم ضروریست و بر تقدیر
اتحاد زمانه نبوت آن حضرت صلی الله علیه وسلم و نبوت آن شخص هیچکی خاتم الانبیا نتواند
بود و قول باینکه برین تقدیر هر دو خاتم الانبیا باشند ناشی از جهل بمعنی خاتم الانبیا است

پس منع صدق کلیه از غایت غباوت ناشی است پس مقدم این شرطیه بر جمیع تقادیر مستلزم تالی است و همچنان شرطیه دومی یعنی اینکه اگر آنحضرت صلی الله علیه وسلم خاتم الانبیا است دیگری خاتم الانبیا نتواند بود بر همه تقادیر صادق است پس اعتراض این قایل که مبنی بر جهالت از معنی خاتم الانبیا است ناشی از غایت نادانی و بی ایمانی است در صحیحین مروی است از ابی هریره رضی الله تعالی عنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم مثلی ومثل الانبیاء کمثل قصر احسن بنیانه ترک منه موضع لبنة فطاف به النظار یتعجبون من حسن بنیانه الا موضع تلک اللبنة فکنت انا سددت موضع اللبنة ختم بی البنیان وختم بی الرسل وفی روایة وانا اللبنة وانا خاتم النبیین در نظر این کور باطن از ان قصر موضع و دو لبنه باز آید متروک مانده و سد آن موضع از وجود باجود آنحضرت صلی الله علیه وسلم نشده که سد موضع و دو لبنه باز آید از ان از یک لبنه صورت نتوانست بست ازین حدیث ظاهر است که از ان قصر یک لبنه متروک مانده بود در ان گنجایش لبنه دیگر نبود و سبحانه بوجود باجود آنحضرت صلی الله علیه وسلم آن موضع را مسدود و قصر رسالت را تام و کامل فرمود اگر آن لبنه دیگر فرض کرده شود آنحضرت صلی الله علیه وسلم آن لبنه نتواند بود و چون آن لبنه آنحضرت صلی الله علیه وسلم اند چنانچه ارشاد شده وانا اللبنة دیگری آن لبنه نتواند بود چون شیخ نجدی را اتباع او همچو این جاهل قایل بامکان کرورها مساویان آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات اند بدانست این جمله در قصر نبوت و رسالت کرورها لبنات متروک شده اند بلکه لبنات غیر متناهیة متروک مانده اند پس در اعتقاد این بی ایمانان حدیث شریف مشتمل بر چند کذبات است و عقیدت اینها الا موضع لبنة هم کذب است چه در اعتقاد آنها در ان قصر مواضع کرورها لبنات بلکه مواضع لبنات غیر متناهیة متروکه بزعم شما تا حال باقی است و ابد الدهر باقی خواهد ماند و نیز در اعتقاد اینها فکنت انا سددت موضع اللبنة هم کذب است چه در قصری که در آن لبنات غیر متناهیة متروک مانده باشد از یک لبنه چه کار بر می آمد و قوله فطاف به النظار یتعجبون من حسن بنیانه الا

موضع تلک اللبنه هم در اعتقاد این ملحدان کذب است چه نزد اینها در آن قصر عقیدت اینها مواضع
لبنات غیر متناهیة متروک مانده اند با وجود متروک ماندن لبنات غیر متناهیة در آن قصر الا موضع
تلک اللبنه کذب است و تعجب ناظران از حسن بنیان قصری که دران مواضع لبنات غیر
متناهیة متروک مانند معنی ندارد و غایت تلبیس این ملحدان این است که از قول بامتناع
ذاتی مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم یا اعلی از آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع صفات
کمالیه نفی قدرت او سبحانه لازم می آید حال آنکه این ملحدان را از التزام این لازم گزیر
نیست زیرا که از دو حال خالی نیست آیا نزد این ملحدان اکمال منصب نبوت و رسالت
و اتمام آن و رسانیدن این منصب باقصی درجات آن و تکمیل قصر نبوت بدینسان که در
آن موضع یک لبنه باقی نماند تحت قدرت کامله او سبحانه هست یا نه علی الثانی التزام
نفی قدرت او سبحانه بر اینها لازم و متحتم است و علی الاول چون درجه بالاتر از اقصی درجات
ممکن نیست و هم درجه مساوی اقصی درجات امکان ندارد و الا اقصی درجات اقصی درجات
نباشد و هو محال پس درجه که مساوی اقصی درجات یا اعلی از ان باشد تحت قدرت کامله داخل
نشد بر این تقدیر این نافهمان را از التزام نفی قدرت او سبحانه بر مساوی خاتم الرسل و الا
نبیاء که مکمل و متمم نبوت و رسالت اند و بر اعلی از ان هیچگونه گریز نیست و در مثلی که حدیث شریف
ارشاد شده است همین کلام جاری است که آیا اکمال آن قصر بدینسان که در آن هیچ موضع
لبنه متروک نماند تحت قدرت کامله داخل است یا نه علی الثانی نفی قدرت کامله بر اکمال آن
قصر لازم آمد و علی الاول هیچ موضع لبنه بعد اکمال آن قصر در آن قصر باقی نیست پس
موضع کدامین لبنه دیگر در آن قصر کامل که در آن هیچ موضع لبنه نیست محال است پس تحت
قدرت داخل نیست و منشاء اشتباه همین است که محال بالذات را ممکن بالذات وانموده
میخواهند که الحاد خود را بحیله عموم قدرت کامله رواج دهند والله متم نوره ولو کره الکافرون
و قول او و توضیحش طرفه هذیانی است که از مجانین هم چو این هرزه کمتر سر میزند اگر در قوم کریم

مفروض خود زید را خاتم العلما وخاتم الحفاظ وخاتم الکتاب وخاتم الشعرا اقرار داده است
معنی آن این است که زید آخرین همه علمای وهمه حفاظ وهمه کتاب وهمه شعرای قوم کریم مفروض
است واگر خالد در زمان آینده موصوف بصفات علم وحفظ وکتابت وشاعری در قوم
کریم بوجود آید حکم بودن زید خاتم العلما وخاتم الحفاظ وخاتم الکتاب وخاتم الشعرا در قوم
کریم برین تقدیر محض کاذب بوده است در حقیقت خاتم العلما والحفاظ والکتاب والشعرا
دران قوم خالد است نه زید بعد تسلیم اینکه خاتم العلما والحفاظ والکتاب والشعرا در آن
قوم زید است خالد را خاتم العلما والحفاظ والکتاب والشعرا در آن قوم نتوان گفت چه
بعد تسلیم اینکه آخرین همه علما وحفاظ وکتاب وشعرای آن قوم زید است دیگری را خاتم همه علمای
وحفاظ وکتاب وشعرای آن قوم گفتن منافی آن تسلیم است که معنی آن تسلیم این است که زید
از همه علما وحفاظ وکتاب وشعرای آن قوم متاخر موصوف بعلم وحفظ وکتابت وشاعریست
وکسی دران قوم که موصوف باین صفت باشد از زید متاخر نیست ونه بزید معیت دارد
چه اگر کدامین عالم وحافظ وکاتب وشاعر در آن قوم از زید متاخر است یا بزید معیت
دارد ازین معنی صادق نمی تواند شد که زید از همه علما وحفاظ وکتاب وشعرای آن قوم
متاخر است در قول او پس زید خاتم کمالات گشت الفاظ بمعنی است خاتم از جنس
مختوم می باشد عبارت صحیح این است زید خاتم الموصوفین باین کمالات گشت یعنی زید
آخرین همه موصوفین باین کمالات در آن قوم گشت وبراین تقدیر دیگری را آخرین موصوفین
باین کمالات در آن قوم گفتن منافی قول نبودن زید آخرین همه موصوفین باین کمالات
در آن قوم است و قول او در قوم شریف که نیز کمالات مسطوره بودند بوجود دو کس
بعمرو وبکر بی تقدیم یکی بر دیگری همه کمالات ختم شد واگر مراد ازان این است که در قوم شریف
مفروض قول بودن هریک از عمرو وبکر که در یک زمان موصوف بعلم وحفظ وکتابت وشاعری
در قوم شریف اند خاتم همه علما وحفاظ وکتاب وشعرای آن قوم صادق است این غلط

محض است که خاتم علمای وحفاظ وکتاب وشعرای قوم مذکور همان کس است که او متاخر از
همه علما وحفاظ وکتاب وشعرای آن قوم متصف بعلم وحفظ وکتابت وشاعری باشد وبر
تقدیر مذکور نه عمرو از همه علمای وحفاظ وکتاب وشعرائی آن قوم متاخر است و نه بکر بلکه عمرو
از بعض علمائی وحفاظ وکتاب وشعرائی آن قوم متاخر نیست وهمچنان بکر واگر مراد ازان این است
که کمالات مسطوره دران قوم بعد عمرو وبکر نمانند این معنی را از ما نحن فیه مساسی
نیست گفتگو در صفت خاتم النبیین است اگر فرض کرده شود که در یک زمان دو نبی باشند
وبعد آن هردو کس نبوت منقطع شود هیچکی ازان هردو خاتم النبیین نتواند بود چه هیچکی ازان
هردو آخرین همه انبیا نیست این قول او یا تلبیس است یا نافهمی وقول او میگویم الی قوله و
سخافت این کلام ظاهر است دلیل بلادت ونافهمی اوست زیرا که اگر زید را خاتم همه علما
وحفاظ وکتاب وشعرای قوم کریم مسلم داشته شود مساوی زید در جمیع صفات ممتنع
بالذات است بلاشبهه زیرا که اگر مساوی زید در جمیع صفات در آن قوم ممکن باشد بعد
فرض وجود آن یا آن مساوی خاتم همه علما وحفاظ وکتاب وشعرای قوم کریم باشد یا نه اگر
نباشد آن مساوی مساوی نشد فهو مصداق اجتماع النقیضین است واگر خاتم همه علما
وحفاظ وکتاب وشعرائی آن قوم باشد زید در عموم همه علما وحفاظ وکتاب وشعرائی
آن قوم داخل واز جمله مختومین باشد نه خاتم پس او بصفت خاتم نباشد مساوی آن
مساوی مفروض نباشد فهو مصداق اجتماع النقیضین است وانچه این سخیف الرائی
در بیان سخافت این کلام میگوید که بودن وصف خاتم در آن مساوی اختیار کردیم
ونبودن وصف خاتم بر این تقدیر در زید ممنوع از سخافت عقل او ناشی است چه بر این
تقدیر زید در عموم مختومین داخل خاتم چگونه تواند بود واگر زید در عموم علما وحفاظ وکتاب
وشعرا داخل نیست متصف بعلم وحفظ وکتابت وشاعری نیست درینصورت هم آن
مساوی مساوی زید نیست فهو مصداق اجتماع النقیضین پس بر تقدیر وجود مساوی

مفروض وبودنش موصوف بخاتم العلما والحفاظ والکتاب والشعرا زید خاتم العلما والحفاظ
والکتاب والشعرا نمی تواند بود وبراین تقدیر هم آن مساوی نیست و در قوم شریف
مفروض هیچیکے از عمرو وبکر بسبب بودن آن هردو در یک زمان و داخل بودن هردو
ازان هردو در عموم علما وحفاظ وشعرا بر هیچیکی ازان هردو صادق نیست که او آخرین همه علما
وحفاظ وکتاب وشعرای قوم شریف است زیراکه هیچیکے ازان هردو متاخر از همه علما
وحفاظ وکتاب وشعرای آن قوم نیست پس قول بودن عمرو وبکر خاتم العلما والحفاظ
والکتاب والشعرا در قوم شریف مبنی بر نفهمیدن معنی خاتم مذکور هست و بر تقدیر وجود خالد
وبودنش متصف بخاتم العلما والحفاظ والکتاب والشعرا در قوم کریم زید خاتم علما وحفاظ
وکتاب وشعرا در قوم کریم نمی تواند بود و در صورت بودن زید متصف بخاتم علما وحفاظ
وکتاب وشعرای قوم کریم خالد متصف بخاتم علما وحفاظ وکتاب وشعرای قوم کریم نمی تواند
بود وبهر تقدیر اشتراک زید وخالد درین وصف نمی تواند شد بلکه بر یک تقدیر زید فقط
متصف باین وصف خواهد بود وبر تقدیر دویم خالد فقط متصف باین وصف خواهد بود
تجویز احتمال اینکه هردو معا متصف باین وصف باشند بی حماقت وبلادت از
کسی متصور نیست ففیما نحن فیه بر تقدیر تسلیم خاتم الانبیا بودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
قول بامکان مساوی آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم قول بامکان مصداق اجتماع النقیضین
است چه براین تقدیر آن مساوی متصف باین صفت نتواند بود وپس مساوی نتواند
بود وبر تقدیر فرض وجود مساوی واتصاف او باین صفت آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم متصف باین صفت نتواند بود وبراین تقدیر آن مساوی مفروض مساوی نتواند بود
فعلی التقدیرین او مصداق مساوی ولا مساوی نیست فهو علی التقدیرین مصداق اجتماع
النقیضین هست وعجب تر ازین خرافات او قول اوست آنکه چون خاتم را تاخر ومفهوم
را تقدم زمانه لازم هست الی آخره خبط وجنون او ازین هذیان او پیدا هست اولا آنکه

که خاتم آخر را گویند و مختوم مضاف آن است تاخر زمان در معنی خاتم ماخوذ است لازم آن نیست
لازم در معنی بلزوم ماخوذ میباشد وثانیاً ازین جهت که او درینجا اعتراف دارد باینکه تاخر زمان
لازم خاتم است و تقدم زمان لازم مختوم است پس حالا بگوید که معنی خاتم النبیین چیست
شاید المحال بداند که خاتم النبیین همان نبی است که از سائر انبیا متاخر باشد پس بالفرض اگر
دو نبی در یک عهد باشند و بعد آن عهد نبوت منقطع شود هر واحد ازان هر دو در عموم النبیین
که مضاف الیه است داخل است پس اگر یکی ازان هر دو بخاتم النبیین موصوف باشد لامحاله
دویمی در عموم النبیین المختومین داخل است پس آن یک ازان دویمی متاخر باشد پس او
مصداق تاخر و عدم تاخر باشد فهو مصداق اجتماع النقیضین و همچنان دویمی اگر موصوف
بخاتم النبیین باشد آنکس که با معیت در نبوت دارد داخل عموم النبیین المختومین و برانکس
متقدم باشد پس مصداق تقدم و عدم تقدم باشد فهو مصداق اجتماع النقیضین این
سفتون مجنون با وجود اعتراف باینکه خاتم را تاخر زمان و مختوم را تقدم زمان لازم است
تجویز میکند که در یک عهد دو نبی خاتم الانبیا باشند و تجویز میکند که در قوم شریف مفروض
او عمرو و بکر هر دو خاتم العلما والحفاظ والکتاب والشعرا در یک زمانه باشند واگر از
غایت بلادت و شدت غباوت چنان فهمیده است که زید در قوم کریم خاتم کمالات
است و عمرو و بکر در قوم شریف خاتم کمالات اند زید را خاتم العلما والحفاظ والکتاب
والشعرا در قوم کریم و عمرو و بکر را در قوم شریف خاتم العلما والحفاظ والکتاب والشعرا
گفته تا هم کلامش محض بیهوده است چه اگر کمالات را مختوم و زید را در قوم کریم خاتم و عمرو
و بکر را در قوم شریف خاتم قرار داده است این حماقت دیگر است چه خاتم از جنس مختوم
می‌باشد زید و عمرو و بکر از جنس کمالات نیستند ناچار او را اعتراف ببودن مختوم
علما و حفاظ و کتاب و شعرا یعنی آن جمع مستغرقه عامه لازم خواهد بود و برا و تجویز امکان
مصداق اجتماع النقیضین از تجویز بودن عمرو و بکر خاتم العلما والحفاظ والکتاب والشعرا

در قوم شریف وتجویز امکان مساوی زید بعد تسلیم بودن زید خاتم العلما والحفاظ والکتاب
والشعراء در قوم کریم لازم خواهد آمد کما بینا مفصلا وجواز اتحاد زمانه اوراسودی نمی بخشد بلکه
بر تقدیر اتحاد زمانه امکان مصداق اجتماع النقیضین یعنی تقدم وعدم تقدم وتاخر وعدم تاخر ومعیت
وعدم معیت بوجوه چند لازم می آید وانچه گفته است پس مساوی خاتم رالی آخره عجیب هذیانی
است چه هرگاه که زید را موصوف بخاتم العلما والحفاظ والکتاب والشعراء در قوم کریم فرض کرد ضرور
است که زید از همه علما وحفاظ وکتاب والشعرای آن قوم متاخر باشد والا او خاتم العلما والحفاظ والکتاب والشعرا
دران قوم نتواند بود وچون خالد را بدین صفت موصوف فرض کرد ضرور است که خالد از همه علما
وحفاظ وکتاب وشعرای آن قوم موخر باشد پس اگر زید در عموم علما وحفاظ وکتاب وشعرا
داخل نیست مساوی خالد نیست واگر داخل است منجمله مختومین است نه خاتم پس مساوی
خالد نیست زیراکه بدین صفت موصوف نشد وهمچنان اگر خالد در عموم مذکور داخل نیست
موصوف باین صفت نیست واگر داخل است ازجمله مختومین است نه خاتم پس مساوی زید
نیست حاصل که اگر زید مقدم بر خالد است زید متصف باین صفت نیست واگر خالد
مقدم بر زید است خالد متصف باین صفت نیست واگر هردو دریک زمان اند هیچ یکے
ازان هردو متصف باین صفت نیست وهمچنان هریک از عمرو وبکر در قوم شریف که
دریک زمان مفروض اند خاتم العلماء والحفاظ والکتاب والشعراء دران قوم نیست والا
هریک خاتم وهریک مختوم وهریک متاخر وهریک غیر متاخر وهریک مقدم وهریک غیر متقدم
ودرمیان آن هردو معیت وعدم معیت باشد وهریک بچندگونه مصداق اجتماع النقیضین
باشد ونیز کسیکه مجنون ومسلوب العقل نیست لزوم اجتماع النقیضین از اشد
محذورات است پس قول او وهیچ محذور لازم نمی آید شعبه از شعب جنون است وقول او
لیکن وجود ملزوم الی آخره نیز از آثار جنون است چه وجود مساوی در صفتی که دران
احتمال اشتراک بین اثنین در نفس الامر نباشد مصداق اجتماع النقیضین است

له حکایت ضعیف
بیچاره شد ۱۲
منتهی الارب

کما صور تامرار فصلنا تکرار ایحون کار با بلد من الحمار افتاد ناچار ضرورت تطویل رو داد و لله ولی السداد قال المحاير الباير پس حال خاتم که تاخر او را لازم است و حال اول انبیا علیهم السلام است ما اول البشر مثلا که مشارکت در آن دیگری را ممکن نیست لیکن این مشارکت دیگری را در ان ممکن است بی شبهه نه ممتنع بالذات مثلا اگر حضرت حوا را بطور حضرت آدم علیه السلام حقتعالی خلق پیغمبر مود هر دو اول افراد البشر میشدند همچنین اگر دو کس را بعد انقضای کرده ختم نبوت پیغمبر مود هر دو نبی خاتم می شدند پس امکان اشتراک ثابت شد مثالش از علم اصول فقه اگر امام بگوید اول من دخل هذا الحصن فله من النفل کذا پس اگر یک کس فقط اول داخل شد مستحق نفل مذکور است و اگر دو کس معا داخل شدند هر دو مستحق آن نفل خواهند بود پس هر یک ازین دو کس اول داخل است با وجود تعدد همچنین خاتم است و ظاهر است که ممکن بالذات ممکن است دائما در حال عدم و وجود کما هو الظاهر پس این ممکن اگر موجود واقع نشده ممتنع شده بوجهی پس امتناعش بالغیر خواهد بود نه بالذات و ممتنع بالغیر داخل تحت قدرت کامله است چنانکه ایمان ابولهب بنا برین قیاس و دلیل معترض مستدل بر امتناع ذاتی مساوی خاتم النبیین صلی الله علیه وسلم بلا شبهه باطل خواهد بود اقول این نادان بی ایمان باین کلام حماقت التیام تیشه بر پای خود زد و سر شوریده خود را بدست خود شکست تفصیل این مقال و بیان این اجمال آنکه لفظ اول افعل التفضیل است و گاهی بمعنی قبل مستعمل میشود و افعل التفضیل وقتیکه باضافت مستعمل می شود مقصود ازان تفضیل موصوف آن بر مضاف الیه می باشد افاده تفضیل آن بر جمیع من عداه مما اضیف الیه میکند مثلا گفته می شود محمد صلی الله علیه و آله وسلم افضل الانبیا مفاد آن تفضیل آن حضرت صلی الله علیه وسلم بر سائر انبیا است و این معنی بر مبتدیان نحوخوان پوشیده نیست پس آنکس که بصفت اول الانبیا موصوف است لامحاله یکی خواهد بود و اگر فرض کرده شود که دو نبی معا بعلیه

از دیگر انبیا مبعوث شده اند هیچ یکی ازان هر دو اول الانبیا صادق نتواند بود چه معنی اول
الانبیا این است که سابق بر جمیع من عداه است و هیچ یکی ازان هر دو سابق بر جمیع من عداه
نیست بلکه سابق بر بعض من عداه است پس این وصف اگر در شان احدی صادق است
بعد تسلیم صدق بر آن احد تجویز صدق آن بر دیگری تجویز صدق نقیضین بر شی واحد است
مثلا در شان آنحضرت صلی الله علیه وسلم از حضرت باری جل شانه ارشاد شده که جعلتک
اول النبیین خلقا و آخرهم بعثا آنحضرت صلی الله علیه وسلم موصوف اند با اول النبیین خلقا
بعد تسلیم اتصاف آنحضرت صلی الله علیه وسلم باین صفت تجویز امکان اتصاف دیگری باین
صفت تجویز امکان مصداق اجتماع النقیضین است چه اگر دیگری باین صفت ممکن باشد
از فرض وقوع آن نظر الی ذاته محال لازم نه آید حال آنکه از وقوع آن نظرا الی ذاته تحقق
مصداق اجتماع النقیضین لازم می آید زیرا که اگر دیگری باین صفت موصوف باشد آن دیگر
در عموم النبیین داخل باشد یا نه اگر در عموم النبیین داخل نباشد اول النبیین خلقا نتواند بود
و اگر در عموم النبیین داخل باشد در جمله مفضل علیهم باشد پس اول النبیین نباشد پس اول
النبیین باشد و اول النبیین نباشد و هم بر تقدیر وجود مساوی مذکور آنحضرت صلی الله
علیه وسلم یا داخل عموم النبیین باشند یا نه و علی التقدیرین آنحضرت صلی الله علیه وسلم
مساوی آن مساوی نباشند پس آن مساوی باشد و مساوی نباشد فهو مصداق
اجتماع النقیضین فهو محال بالذات و همچنان چون آنحضرت صلی الله علیه وسلم آخر النبیین
هستند دیگری موصوف باین صفت نتواند شد چه اگر دیگری موصوف باین صفت
شود اگر در عموم النبیین داخل نباشد آخر النبیین نباشد پس مساوی آنحضرت صلی الله
علیه وسلم نباشد و اگر در عموم آن داخل باشد آنحضرت صلی الله علیه وسلم از وی متاخر باشد
لکونه آخر النبیین بعثا پس او آخر النبیین نباشد پس مساوی باشد و مساوی او نباشد و نیز
او اگر آخر النبیین باشد آنحضرت صلی الله علیه وسلم اگر در عموم النبیین داخل نباشد العیاذ بالله

مساوی او نباشد مساوی مساوی باشد و مساوی نباشد و اگر در عموم آن داخل باشد
آخر النبیین نباشد العیاذ باللہ بر این تقدیر ہم آن مساوی مساوی نباشد فهو علی جمیع التقادیر
مصداق اجتماع النقیضین فهو محال بالذات و ازین حدیث مبرہن شد کہ معنی خاتم النبیین
آخرہم بعثا است نہ چنانکہ این قایل گمان کردہ است کہ تاخر از لوازم خاتم است و ازینجا کہ صفت اول
النبیین خلقا از ہمان صفات است کہ احتمال اشتراک بین اثنین ندارد و بعد تسلیم اتصاف آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم باین صفت تجویز امکان مصداق مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع صفات
تجویز امکان مصداق اجتماع النقیضین است و علی ہذا القیاس صفات دیگر ہمچو اول من ینشق عنہ
الارض و اول شافع و اول مشفع و اول من یحرک حلق الجنۃ و اول ما خلق اللہ نوری منجملہ ہمان صفات
اند کہ احتمال اشتراک بین اثنین ندارد و قول بامکان مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
درین صفات قول بامکان مصداق اجتماع النقیضین است و ہمچنان دیگر صفات نیز کہ
در آن صیغ تفضیل سوی صیغ عموم و استغراق مضاف اند از ہمین قبیل اند کما بیناہ سابقا
و آنچہ این احمق نافہم گمان می برد کہ در صفت اول الانبیاء و اول البشر مشارکت دیگری
ممکن است ناشی از غایت جہل و بلادت است چہ بعد تسلیم آنکہ حضرت آدم علیہ السلام
اول الانبیاء ظہورا و اول البشر اند تجویز امکان مشارکت حضرت آدم علیہ السلام درین
صفت تجویز مصداق اجتماع النقیضین است چہ اگر مشارکت حضرت آدم علیہ السلام
درین صفت ممکن باشد و وجودش فرض کردہ شود او یا در عموم انبیاء و عموم بشر داخل
باشد یا داخل نباشد علی الثانی آن مشارک اول الانبیاء و افضل البشر نشد پس
آن مشارک درین صفت مشارک نشد فهو مصداق اجتماع النقیضین فهو محال بالذات
و علی الاول حضرت آدم علیہ السلام بر او مقدم است زیرا کہ موصوف است باول الانبیاء
و اول البشر کہ بمعنی متقدم علی جمیع من عداہ من الانبیاء والبشر است و ہرگاہ کہ حضرت
آدم علیہ السلام بر او متقدم است او مقدم بر جمیع من عداہ من الانبیاء والبشر نیست

پس اول الانبیا او اوّل البشر نیست پس او مشارک حضرت آدم علیه السلام درین صفت نیست پس
او مشارک است و مشارک نیست پس او مصداق اجتماع النقیضین است پس او محال
بالذات است و نیز اگر مشارک حضرت آدم علیه السلام درین صفت ممکن باشد و وجودش
فرض کرده شود حضرت آدم علیه السلام اگر در عموم انبیا و عموم بشر داخل نباشد اول الانبیا
و اوّل البشر نباشد و اگر در عموم انبیا و بشر داخل باشد آن مشارک مذکور بر حضرت
آدم علیه السلام مقدم باشد که او موصوف است با ول الانبیا با ول البشر و معنی این
افعل التفضیل درین استعمال متقدم علی جمیع من عداه من الانبیا و البشر است پس لامحاله
او بر آدم علیه السلام متقدم باشد پس حضرت آدم علیه السلام اول الانبیا و اول البشر
نشد پس آن مشارک مشارک نشد فهو مصداق اجتماع النقیضین فهو محال بالذات
و قوله مثلا اگر حضرت حوا را بطرز آدم علیه السلام حق تعالی خلق میفرمود هر دو اول افراد بشر
میشدند ناشی است از ندانستن او معنی اول البشر و جهل او باینکه مفاد افعل التفضیل
درین استعمال تفضیل موصوف آن بر جمیع من عداه ممن اضیف الیه است پس در صورتیکه
او سبحانه حضرت حوا را بطور حضرت آدم علیه السلام می آفرید نه حضرت آدم اوّل البشر میبودند
و نه حضرت حوا و اگر دو کس را سعا نبی میگردانید و بعد ازان نبوت منقطع می شد هیچیکی
ازان هر دو کس خاتم الانبیا و خاتم النبیین و آخر النبیین بعثا نمی بود و ازین قول بیهوده
او معلوم شد که با وجود رسیدن این ارذل قریب بارذل عمر معنی اول و آخر و استغراق
و عموم صیغ و استعمال افعل التفضیل تا حال ندانسته است و مختصرات صرف و نحو را
هم نفهمیده پس نفهمیدنش مطالب دیگر علوم را محل استعجاب نیست و قول او پس
امکان اشتراک ثابت گشت متفرع است بر هذیان او پس انهم هذیان است
و از قول او و مثالش از جهول فقه الی قوله پس هر یک ازین دو کس اول داخل است
با وجه و تقید و مبرهن شد که این کول جهول از فقه و اصول جهل و ذهول و بی خبری و غفول

وارد قال فی التوضیح ومنها ای من صیغ العموم کل وجمیع وہما محکمان فی عموم ما دخلا علیہ بخلاف
سائر ادوات العموم فان دخل الکل علی النکرۃ فلعموم الافراد وان دخل علی المعرفۃ فللمجموع
قالوا عمومہ علی سبیل الانفراد ای یراد کل واحد مع قطع النظر عن غیرہ وہذا ان دخل علی النکرۃ
فان قال کل من دخل ہذا الحصن اولا فلہ کذا من النفل فدخل عشرۃ معا یستحق کل واحد
نفلا تاما اذ فی کل فرد اولیۃ مع قطع النظر عن غیرہ فکل اول بالنسبۃ الی المتخلف بخلاف
من دخل وہہنا فرق آخر وہو ان من دخل اولا عام علی سبیل البدل فان ہناک اذا
دخل خمسۃ معا لم یکن لہم شی فاذا اضاف الکل الیہ اقتضی عموما آخر لئلا یلغو فیقتضی العموم فی
الاول فیتعدد الاول وہذا الفرق قد تفردت بہ ایضا وتحقیقہ ان الاول عبارۃ عن الفرد السابق
بالنسبۃ الی کل واحد ممن ہو غیرہ ففی قولہ من دخل ہذا الحصن اولا یمکن حمل الاول علی ہذا المعنی وہو
معناہ الحقیقی واما فی قولہ کل من دخل اولا فلفظ کل دخل علی قولہ من دخل اولا فاقتضی التعدد
فی المضاف الیہ وہو من دخل اولا فلا یمکن حمل الاول علی معناہ الحقیقی لان الاول الحقیقی
لا یکون متعددا فیراد معناہ المجازی وہو السابق بالنسبۃ الی المتخلف انتہی وفی التلویح ان
الاول ہو السابق علی جمیع من عداہ وہو بہذا المعنی لا یتعدد فلہذا فسرواہ بالفرد السابق ثم
قال ان فان الداخل متعدا فان دخلوا معا فلا شی لہم فی صورۃ من دخل اولا ولکل واحد
نفل تام فی صورۃ کل من دخل انتہی وفی المنار وشرحہ وفی کلمۃ من یبطل النفل ای
ان قال من دخل ہذا الحصن اولا فلہ من النفل کذا فدخل عشرۃ معا لا یستحق احد منہم
لان الاول اسم لفرد سابق دخل اولا ولم یوجد انتہی از ندانستن این جاہل فہم معنی
اول وآخر وفاتح وخاتم وصیغہ اول واستعمال افعل التفضیل را وآوردن این
مثال از علم اصول فقہ حال فہمیدن او لسان ولغت وصرف ونحو وفقہ واصول آن
آشکار ہست وفہم او مسایل کلامیہ وعقلیہ را سابق منکشف شدہ است این ہیچمدان خرفستہ
بنوشتن این ہذیانات ناحق خود را رسوا وفضیحت گردانید اینہمہ وبال نجدیت است وقول او

ممکن بالذات ممکن ہست دائما الی آخرہ فی الواقع انچہ ممکن بالذات ہست دائما ممکن بالذات
ہست لیکن ہیچیک مفہوم مع نقیضہ ممکن بالذات نیست بلکہ ممتنع بالذات ہست وجود زید
مثلا ممکن بالذات ہست باین معنی کہ موجودیت زید بارتفاع عدم او ممکن ہست و وجود زید
مع عدمہ ممکن نیست چہ این مصداق اجتماع النقیضین ہست وہمچنان ایمان ابولہب
ممکن بالذات ہست کہ بارتفاع کفر او از صفحہ واقع ایمانش ممکن بودہ ہست و ایمان
ابولہب مع عدم ایمانہ ممتنع بالذات ہست کہ آن مصداق اجتماع النقیضین ہست امکان
نقیضین معیت دارد مثلا وجود زید ہم ممکن ہست بدینطور کہ عدم او نباشد و عدم زید
ہم ممکن ہست بدینسان کہ وجود او نباشد و ایمان ابولہب ممکن بودہ ہست بارتفاع بے
ایمانی او از صفحہ واقع و بی ایمانی او ممکن ہست بارتفاع ایمان او از صفحہ واقع لیکن
معیت وجود و عدم زید ممکن نیست و معیت ایمان و بی ایمانی ابولہب امکان ندارد فیما
نحن فیہ مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات مصداق انہ لیس بمساو لہ
فی جمیع الکمالات پس آن ممتنع بالذات ہست چنانکہ زید الموجود المعدوم و ابولہب المؤمن
اللاموٴمن ممتنع بالذات ہست پس ہمہ ہذیانات این قایل جاہل باطل ولا طائل ہست

قال الاستاذ العلامۃ ثبوت رسید کہ قول بامکان شخصی کہ برابر آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم در جمیع کمالات باشد قول بامکان اجتماع النقیضین ہست قال الہادی الہاد[illegible]
اقول ثبوت رسید کہ قول اول قول ثانی نیست اصلا و مطلقا و مستلزم ہم نیست برتقدیر تساوی
زمانہ ہردو متساوی آری استلزام بر بعض تقادیر ہست لیکن استلزام [illegible] بر بعض تقادیر
ہست نہ مبطل امکان تساوی علی الاطلاق و نیز استلزام مقدم تالی محال بالذات را استلزام امتناع
ذاتی مقدم نیست فلا یفید المعترض ولا یضر اہل الحق اقول سابق مفصلا گذشت کہ
مصداق شخصی کہ برابر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات باشد مصداق اجتماع النقیضین
ہست پس مبرہن گشت کہ قول بامکان مصداق شخصی کہ برابر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم

در جمیع کمالات باشد قول بامکان اجتماع النقیضین ست این قایل باقتضای غایت حماقت
اتحاد قولین را بر اتحاد معنی مصدری قولین و بر اتحاد الفاظ یا معانی این الفاظ محمول نموده خود را
بنافهمی رسوا کرد و قول او مستلزم هم نیست که بر تقدیر تساوی زمانه هردو متساوی ناشی
است از ندانستن معنی خاتم الانبیا و خاتم النبیین کما مر مفصلا و سابق مبرهن شده است که
مصداق مساوی مصداق انه لیس بمساو ست و ازین جهت عدم امکان تساوی
مبرهن شد و تقدیر اتحاد زمان نبوت دو خاتم النبیین که این احمق باقتضای غایت غباوت
برآورده ست اول دلیل بر جهل و نادانی او ست و لفظ تساوی زمانه بجای لفظ اتحاد
زمانه فلتهٔ لسانی او ست و سابق بوجوه مبرهن شد که تساوی علی الاطلاق و علی جمیع التقادیر
محال بالذات ست و آنچه گفته ست که استلزام مقدم تالی محال بالذات را مستلزم
امتناع ذاتی مقدم نیست در صورتی است که مقدم بالنظر الی نفس ذاته مستلزم تالی محال
بالذات نباشد چنانچه عدم معلول اول مستلزم عدم واجب سبحانه است علی مذهب الفلاسفه
و چنانچه عدم صفات کمالیه مستلزم عدم او سبحانه است علی مذهب المتکلمین که استلزام درین
از جهت علاقهٔ علیت و امتناع تخلف معلول موجب از علت موجبه ست و فیما نحن فیه مصداق
مساوی عین مصداق لیس بمساو ست پس آن مصداق اجتماع النقیضین ست که محال
بالذات ست استحاله آن از جهت استلزام کدامین محال دیگر نیست و اطلاق استلزام
فیما نحن فیه از جهت عنوانین و تعبیرین ست یعنی مساوی آن حضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع
کمالات و اجتماع النقیضین و معنون واحد ست چه مصداق مساوی مذکور مصداق اجتماع
النقیضین ست که محال بالذات ست و بر تقدیر تنزل مساوی آنحضرت صلی الله
علیه وسلم من جمیع الکمالات بالنظر الی نفس ذاته مستلزم محال بالذات ست پس آن هم
محال بالذات ست چنانچه این قایل سابق از شرح عقاید نقل کرده است و قد
اسلفنا ذلک قال الاستاذ العلامة و ان محال بالذات ست قال المجیب

المهتر[مطلق] اقول ظاہر اللفظ آن اشارہ بقول امکان شخص مذکور است لیکن این غلط و کذب
است واگر مشار الیہ قول بامکان اجتماع النقیضین باشد پس مسلم است لیکن با و مفید و بجا
نیست کما عرفت اقول سابق مبرہن شد کہ مصداق برابر آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم
در جمیع کمالات مصداق اجتماع النقیضین است و مصداق اجتماع النقیضین محال بالذات
است پس مصداق برابر آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم در جمیع کمالات محال بالذات
است غلط و کذب گفتن آن باقتضای غلط فہمی و کذب گوئی است قال الاستاذ
العلامۃ پس وجود شخصی کہ برابر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات باشد محال بالذات
است قال المهذار ذو الہفتار اقول امتناع ذاتی شخص مذکور ثابت نکرد چنانکہ
مکرر دریافت شد پس شخص مذکور ممکن بالذات و ممتنع بالغیر است چنانکہ ایمان ابولہب
و اینچنین ممکن داخل تحت قدرت کاملہ است کما مر وہو المطلوب اقول امتناع شخص مذکور
بوجوہ عدیدہ بثبوت رسید چنانکہ مکرر گذشت و قیاس آن بر ایمان ابولہب باقتضای
حماقت است وقد مر افادۃ الاستاذ العلامۃ یا گفتہ شود کہ وجود شخصی کہ برابر آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات باشد مستلزم عدم آن شخص است قال الوقاح
المحاح اقول سابق دریافتہ شد کہ وجود آن شخص چون در زمانہ مقدم یا موخر از زمان
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرض کردہ شود در این دو صورت بسبب وجود ملزوم بدون
لازم کہ محال است اجتماع النقیضین لازم می آمد پس میگویم کہ درین دو صورت وجود
آن شخص مستلزم عدم آنست و محال است نہ در صورت وجود آن شخص در زمان آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم کہ ہیچ محذور لازم نمی آید پس وجودش در بعض زمان ممکن باشد و در بعض
زمان محال پس محال بالغیر باشد نہ محال بالذات چنانچہ وجود احد النقیضین در زمان
وجود نقیض آخر ممتنع بسبب لزوم اجتماع النقیضین نہ در زمانیکہ غیر زمان نقیض آخر
[illegible] تند کہ درین زمان وجودش ممکن نیست بلکہ واجب است زیرا کہ درین زمانہ نقیض

له [illegible]
[illegible]
منتہی الارب
له [illegible]
بیہودہ گو
منتہی الارب
له [illegible]
منتہی الارب

آخر موجود نیست پس اگر آنهم موجود نباشد ارتفاع نقیضین لازم می آید فافهم پس صغری این قیاس
دوم مستدل باطل است وکاذب اقول سابق دریافت شد که صفت خاتم النبیین
وآخر النبیین بعثا که آن حضرت صلی الله علیه وآله واصحابه وسلم بآن موصوف اند مشترک
بین اثنین نمیتوانند شد وثبوت آن به یکی بی سلب آن از جمیع من عداه محتمل نیست واگر
شخص مساوی آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم در جمیع صفات در زمان وجود باجود آنحضرت
صلی الله علیه وآله وسلم موجود می بود محذورات چند لازم می آمد اول اینکه موصوف بودن
آن حضرت صلی الله علیه وآله واصحابه وسلم بصفت خاتم النبیین وآخر النبیین بعثا که مسلم
ومفروض است براین تقدیر امکان نداشت که خاتم النبیین وآخر الانبیا بعثا آن نبی است که
پس سایر انبیا یعنی پس جمیع من عداه من الانبیا مبعوث شود وبراین تقدیر بر آن حضرت
صلی الله علیه وسلم صادق نتوانستی آمد که پس سایر انبیا یعنی پس جمیع من عداه صلی الله
علیه وسلم من الانبیا مبعوث اند فیلزم خلاف المفروض دویم اینکه شخص مساوی بعد فرض وجود
آن یا داخل عموم النبیین باشد یا نه علی الثانی نبی نباشد فضلا عن ان یکون خاتم النبیین
واگر داخل عموم النبیین باشد پس زمان نبوت او مقدم بزمان نبوت صلی الله
علیه وآله واصحابه وسلم باشد چه معنی خاتم النبیین که صفت آن حضرت صلی الله
علیه وآله وسلم است آخر النبیین است چنانچه او سبحانه بآن حضرت صلی الله
علیه وسلم ارشاد فرموده جعلتک اول النبیین خلقا وآخرهم بعثا پس زمان
نبوت او زمان نبوت آن حضرت صلی الله علیه وسلم نشد فیلزم خلاف المفروض
زیرا که مفروض اتحاد زمان نبوت او ونبوت آن سرور صلی الله علیه وسلم است
علی هذا التقدیر سیوم اینکه بر تقدیر اتحاد زمان نبوت او ونبوت آنحضرت صلی الله علیه وسلم
آن حضرت صلی الله علیه وسلم یا داخل عموم النبیین باشند یا نه علی الثانی آنحضرت صلی الله
علیه وسلم نبی نباشند پس معاذ الله خاتم النبیین نباشند والمفروض خلافه وعلی الاول

آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم داخل النبیین المختومین باشند نہ خاتم النبیین فیلزم خلاف
المفروض ونیز برین شق چون آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم منجملہ نبیین مختومین باشند و آن
شخص مساوی خاتم النبیین باشد لا محالہ زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بر زمان
نبوت او مقدم باشد فیلزم خلاف المفروض چہ مفروض اتحاد زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم ونبوت آن شخص مساوی است چہارم اینکہ بر تقدیر اتحاد زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم ونبوت شخص مساوی نہ بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم آخر النبیین بعثا کہ معنی خاتم النبیین
است صادق می آید و نہ بر آن شخص مساوی آخر النبیین بعثا کہ معنی خاتم النبیین است صادق
می آید فیلزم خلاف المفروض زیرا کہ مفروض این است کہ ہر دو یعنی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و آن
شخص مساوی خاتم النبیین و آخر النبیین بعثا ہستند پنجم اینکہ خاتم النبیین یعنی آخر النبیین بعثا
مبعوث الی الناس کافہ ہست پس بر تقدیر اتحاد زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ونبوت
آن شخص مساوی اگر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مبعوث الی الناس کافہ نباشند آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم موصوف باین صفت نباشند والمسلم المفروض خلافہ واگر مبعوث الی الناس کافہ
باشند آن شخص مساوی از امت و اتباع آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باشد پس مساوی باشد
و مساوی نباشد ششم اینکہ آن شخص مساوی بر تقدیر اتحاد زمان نبوت او ونبوت آن
حضرت صلی اللہ علیہ وسلم بآخر النبیین بعثا و مبعوث الی الناس کافہ باشد یا نہ علی الثانی
او مصداق مساو ولیس بمساو شد فیلزم اجتماع النقیضین وخلاف المفروض وعلی الاول
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم معاذ اللہ از امت او باشد نہ مبعوث الی الناس کافہ فیلزم خلاف
المفروض وہم مساوی او نباشند پس آن مساوی باشد ومساوی نباشد و بالجملہ بر تقدیر
اتحاد زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ونبوت شخص مساوی محاذیر شتی بوجوہ شتی
لازم می آید این احمق پلید باقتضائی غایت غباوت میگوید کہ در صورت وجود آن شخص
در زمان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ہیچ محذور لازم نمی آید ونمی داند کہ در صورت وجود

شخصی دیگر که متصف به خاتم النبیین و آخر النبیین بعثا و مبعوث الی الناس کافه باشد بوجوه
غیر عدیده تحقق مصداق اجتماع النبیین و استلزام وجود شخصی که برابر آنحضرت صلی الله علیه
وسلم در جمیع کمالات باشد عدم آن را لازم می آید و منشا ر جهالت او این است که اردتا
ارذل عمر خود معنی خاتم النبیین و آخر النبیین بعثا و مبعوث الی الناس کافه نفهمیده زیرا که بودن
آنحضرت صلی الله علیه وسلم متصف باین صفت ایمان نه آورده چه تصدیق باینکه آنحضرت
صلی الله علیه وسلم خاتم النبیین و آخر النبیین بعثا اند موقوف است بر فهمیدن معنی خاتم
النبیین و آخر النبیین بعثا و این قایل معنی آن نفهمیده است پس او تصدیق بثبوت این
صفت بآنحضرت صلی الله علیه وسلم ندارد چه تصدیق بعقد بی فهم معنی محمول آن معنی ندارد
ازین گفتگوی او بی ایمانی او تحقق گشت واگر معنی خاتم النبیین و آخر النبیین بعثا دانستی
و ثبوت آن بآن حضرت صلی الله علیه وسلم تصدیق کردی اینچو هذیانات بر زبان ضلالت
ترجمان نیاوردی و ازین بیان مامبرهن گشت که وجود شخصی که برابر آنحضرت صلی الله علیه
وسلم در جمیع کمالات باشد مستلزم عدم آنست علی جمیع التقادیر چه اگر وجود آن شخص
مساوی فرض کرده شود اگر خاتم النبیین نباشد مساوی نباشد واگر خاتم النبیین باشد
اگر داخل عموم النبیین نباشد خاتم النبیین نباشد پس مساوی نباشد واگر داخل عموم النبیین
باشد منجمله مختومین باشد خاتم النبیین نباشد پس مساوی نباشد پس بهر دو تقدیر وجود
آن مستلزم عدم آنست و هر چه وجود آن مستلزم عدم آن باشد محال بالذات است
پس قول این قایل که سابق دریافت شد که وجود آن شخص چون در زمانه مقدم یا زمانه
موخر فرض کرده شود درین دو صورت بسبب وجود ملزوم بدون لازم که محال است
اجتماع النقیضین لازم می آید الخ قوله هیچ محذور لازم نمی آید هذیان محض است چه خاتم
النبیین که عبارت از آخر النبیین بعثا است تاخر او از سایر النبیین بعثا ضروری است
و آن نبی که در زمان او نبی دیگر مبعوث باشد متاخر از سایر النبیین بعثا نیست پس

خاتم النبیین یعنی آخر النبیین بشما نتواند شد پس بہر تقدیر یعنی بر تقدیر فرض وجود مساوی
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در زمان مقدم وفرض وجود او در زمان موخر وفرض وجود او
در زمان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وجود مساوی مستلزم عدم اوست اما بر تقدیر وجود
آن مساوی در زمان مقدم از زمان آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم ازین جہت کہ آن مساوی
براین تقدیر بر بعض نبیین مقدم شد پس خاتم النبیین نشد پس مساوی نشد پس وجود
مساوی براین تقدیر مستلزم عدم آن شد واما بر تقدیر وجود آن مساوی در زمان متاخر
از زمان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ازین جہت کہ براین تقدیر آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم
بر بعض نبیین مقدم شدند پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم براین تقدیر خاتم النبیین نشدند
پس آن مساوی مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نشد پس برین تقدیر وجود آن مساوی
مستلزم عدم آن مساوی شد واما بر تقدیر اتحاد زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم ونبوت آن مساوی ازینجہت کہ برین تقدیر یا آن مساوی داخل عموم مضاف
الیہ یعنی النبیین باشد یا نہ اگر داخل عموم مضاف الیہ نباشد آن مساوی نبی نباشد پس
مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نباشد پس براین شق وجود مساوی مستلزم عدم
آن مساوی است واگر داخل عموم مضاف الیہ باشد آن مساوی منجملہ نبیین مختومین باشد
پس زمان بعثت او بر زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مقدم باشد پس او
آخر النبیین بشما وخاتم النبیین نباشد پس مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نباشد.
پس برین شق وجود مساوی مستلزم عدم آن مساوی است وہم براین تقدیر چون مفروض
این است کہ او خاتم النبیین ست یا آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم داخل عموم مضاف الیہ
باشد یا نہ علی الثانی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نبی نباشند العیاذ باللہ پس مساوی
آن نباشند پس آن مساوی مساوی نباشد پس وجود آن مساوی براین شق
مستلزم عدم آن مساوی است وعلی الاول آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم منجملہ مختومین

باشد پس لامحاله زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بر زمان نبوت آن مساوی مقدم
باشد ضرورة تقدم المختوم علی الخاتم پس بر این شق آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خاتم النبیین
العیاذ باللہ نباشد پس مساوی آن مساوی نباشد پس وجود آن مساوی بر این شق
هم مستلزم عدم آن است پس محقق شد که وجود مساوی آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم
فی جمیع الکمالات مستلزم عدم آنست علی جمیع التقادیر و استحالات دیگر که بر تقدیر اتحاد
زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و نبوت آن مساوی لازم می آید علاوه اینهمه است
و هر چند اینهمه مطالب سابق بشرح و بسط به بیان آمدند مگر تسجیلا علی غایة غباوة
المخاطب حاجت اعادهٔ آن می افتد ناظران این عذر راقم بپذیرند و از جهت ملالت
ازین اطالت بر راقم خورده نگیرند عجب این است که این قابل خود گفته است که خاتم را تاخر
و مختوم را تقدم زمانه لازم است و با این تجویز می کند که دو نبی در یک زمانه خاتم النبیین
باشند و ندانست که النبیین که جمع مستغرق و مضاف الیه خاتم است مختتم است و خاتم
النبیین همان نبی است که پستر از سایر انبیا مبعوث شود پس تاخر خاتم از سایر انبیا
و بودن بعثت آن نبی که خاتم النبیین باشد بعد بعثت جمیع من عداه من الانبیاء و تقدم
بعثت جمیع من عداه من الانبیاء بر بعثت او و تاخر او از جمله مختومین ضروری است و مختوم
بودن جماعهٔ انبیا بآن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم در حدیث و ختم بی النبیون که این قابل
خود برای تلبیس سابق نقل نکرده است منصوص است پس اگر نبی دیگر در زمان آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم موجود فرض کرده شود بر این فرض بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خاتم
النبیین و ختم بہ النبیون صادق نتواند بود معاذ اللہ همچنین بر آن نبی مفروض صادق
نتواند بود که او آخر النبیین بعثا است و او آخرین همه انبیا است پس در صورت وجود
آن شخص در زمان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم آیا خاتم را تاخر و مختوم را تقدم لازم نیست
بلکه در صورت مذکور اجتماع النقیضین بچند وجوه دیگر هم لازم می آید یکی آنکه اگر

آن مساوی در عموم النبیین داخل ست ضرور ست که زمان نبوت او بر زمان نبوت آن حضرت
صلی اللہ علیہ وسلم مقدم باشد زیرا که بر این شق او از جملہ مختومین ست و تقدم زمان لازم مختوم ست
باعترافہ و صورت مفروض اتحاد زمان نبوت او و نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم است پس
او مقدم بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بالزمان بعثا باشد و مقدم بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
بالزمان بعثا نباشد فهو مصداق اجتماع النقیضین و اگر در عموم النبیین داخل نیست نبی نباشد
و مفروض این ست که او خاتم النبیین ست پس او نبی باشد و نبی نباشد فهو مصداق اجتماع النقیضین
دویم آنکه چون آن شخص مساوی خاتم النبیین باشد و زمان نبوت او زمان نبوت آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم باشد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم یا در عموم النبیین داخل باشد یا نه علی الثانی
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم العیاذ باللہ نبی نباشد و مفروض این ست آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم خاتم النبیین ست پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نبی باشد و نبی نباشد و هو اجتماع
النقیضین و علی الاول آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم منجملہ مختومین باشد و مختوم را تقدم زمان
و خاتم را تاخر زمان لازم ست باعترافہ پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مقدم بر او بالزمان
بعثا باشد لکونہ مختوما و کون ذلک المساوی خاتما و متقدم بر او بالزمان بعثا نباشد لان
المفروض اتحاد الزمان و هذا اجتماع النقیضین سیوم اینکه چون آن مساوی خاتم
النبیین باشد ضرور ست که از سایر نبیین متاخر باشد ضرورة تاخر الخاتم عن المختومین
باعترافہ و چون مفروض اتحاد زمان نبوت او و نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ست
ز بعض نبیین متاخر باشد فیصدق علیہ انہ متاخر عن سایر النبیین و لیس بمتاخر عن سایر
لنبیین و هذا اجتماع النقیضین چهارم آنکه چون آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم خاتم
لنبیین ست از سایر نبیین متاخر ست ضرورة تاخر الخاتم عن المختومین باعترافہ و چون
فرض او این ست که در زمان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ( ) دیگر مبعوث شده ست از
سائر نبیین متاخر نباشد فیصدق علیہ صلی اللہ علیہ وسلم انہ متاخر عن سایر النبیین و لیس

ستاخراعن سایرالنبیین وہذا اجتماع النقیضین باوجود ظہور این استحالات وظہور استحالات
دیگرکہ در ہرشق از شقوق خلاف مفروض لازم می آید این پلید برآن متنبہ نشدہ میگوید کہ
درصورت وجود آن شخص در زمان آن حضرت حضرت صلی اللہ علیہ وسلم ہیچ محذور لازم
نمی آید ودر کلام ناتمام این قایل بوجوہ دیگرہم اختلال ست اول اینکہ او گمان کردہ ست
کہ تاتم را تاخر لازم ست حال آنکہ خاتم بمعنی آخر ست معنی آخر از معنی خاتم خارج نیست
تا گفتہ آید کہ تاخر لازم خاتم ست لازم خارج غیر منفک را گویند بایستے گفت کہ خاتم
بمعنی آخر ست وجود خاتم بی تاخر وجود شی بدون نفس آن ست نہ وجود ملزوم بدون لازم
منشاء این کلام شدت غباوت اوست دویم اینکہ چون او اعتراف دارد باینکہ خاتم را
تاخر ومختوم را تقدم زمان لازم ست ہر انچہ خاتم النبیین ست اورا تاخر از سائر نبیین
لازم ست در این لزوم فرض وجود آن را در کدامین زمان دخل نیست وجود خاتم النبیین
در ہیچیک زمان بی تاخر آن از سائر نبیین کہ مختومین اند ممکن نیست والا خاتم النبیین خاتم
النبیین نیست پس وجود مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در وصف خاتم النبیین در
ہر زمانہ کہ فرض کردہ شود مستلزم عدم آن است چہ چون بودنش خاتم النبیین مفروض
است بر این تقدیر تاخر زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ضروری است و بر این
تقدیر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم معاذ اللہ خاتم النبیین نتواند بود پس آن مساوی مساوی
نشد وچون بودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خاتم النبیین مفروض مسلم ست تاخر آن
حضرت صلی اللہ علیہ وسلم از ان مساوی کہ داخل عموم النبیین ست ضروری است پس
آن مساوی خاتم النبیین نتواند شد پس آن مساوی مساوی نشد با این پلید با وجود
اعتراف بلزوم تاخر بخاتم وتقدم مختوم درصورت فرض اتحاد زمان نبوت آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم وآن مساوی تاخر را لازم مختوم نمی داند و درصورت فرض مذکور از
اعتراف خود نکول می کند اینہمہ اقتضائی بلادت ونافہمی ست سیوم اینکہ قول او

هیچ محذور لازم نمی آید دلیل شدت غباوت اوست چه استحاله استلزام وجود مساوی عدم آن را از مجرد فرض وجود مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در صفت خاتم النبیین لازم آمده است که وجود آن نبی تاخر آن از جمیع من عداه من النبیین نتواند شد از جهت مساوات او درین صفت با آنحضرت صلی الله علیه وسلم که متصف اند متاخر از جمیع من عداه من النبیین و تاخر آن مساوی از جمیع من عداه من النبیین نبی تاخر آن از ان حضرت صلی الله علیه وسلم ممکن نیست و تاخر آن حضرت صلی الله علیه وسلم از جمیع من عداه من النبیین نبی تاخر آنحضرت صلی الله علیه وسلم از ان مساوی مفروض الوجود ممکن نیست پس بودن آن مساوی خاتم النبیین بی نبودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم خاتم النبیین ممکن نیست و بودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم خاتم النبیین بی نبودن آن مساوی خاتم النبیین ممکن نیست و بودن آن مساوی مفروض مساوی آن حضرت صلی الله علیه وسلم در صفت خاتم النبیین بی بودن آن حضرت صلی الله علیه وسلم خاتم النبیین و بی نبودن آن حضرت صلی الله علیه وسلم خاتم النبیین و بی بودن او خاتم النبیین و بی نبودن او خاتم النبیین ممکن نیست فوجوده مستلزم لعدمه و لنقیضه و للنقیضین و ای استحالة اشد من ذلک و استحالاتیکه در صورت فرض اتحاد زمان نبوت او و نبوت آنحضرت صلی الله علیه وسلم از لزوم معیت او با آنحضرت صلی الله علیه وسلم و سلب معیت او از جهت ضرورت تاخر او از آنحضرت صلی الله علیه وسلم لفرض کونه خاتم النبیین و لزوم تقدم زمان نبوت او از زمان نبوت آنحضرت صلی الله علیه وسلم ضرورة دخوله فی عموم النبیین مع تاخر زمان نبوت او از زمان نبوت آنحضرت صلی الله علیه وسلم با وجود فرض اتحاد زمان نبوت او و نبوت آنحضرت صلی الله علیه وسلم الی غیر ذلک مما اشرنا الیه فیما سبق علاوه آن است پس قول این قایل پس وجودش در بعض زمان ممکن باشد ناشی از غایت غباوت اوست چه وجود

آن شخص مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در صفت خاتم النبیین بر جمیع تقادیر و در
جمیع ازمنه محال بالذات است لاستلزامه عدمه لاستلزامه نقیضه لاستلزامه النقیضین و لکونه
مصداق اجتماع النقیضین وانچه گفته است که وجود احد النقیضین در زمان و وجود
نقیض آخر ممتنع است الی آخر ما قال نیز ناشی از حماقت اوست چه وجود احد النقیضین
در زمان وجود نقیض آخر ممتنع نیست چه وجود نقیض آخر در آن زمان واجب نیست
ارتفاع آن از ان زمان ممکن است پس وجود نقیض آن با رتفاعش از ان زمان در آن زمان
ممکن است اری وجود احد النقیضین با نقیض آخر ممتنع بالذات است که آن مصداق اجتماع
النقیضین است و آوردن این نظیر درینجا بیجاست که فیما نحن فیه وجود مساوی مستلزم عدم
آن است و مستلزم نقیض خود است و مستلزم نقیضین است تجویز امکان ادلی مالیخولیا یا تناهی
فی البلادة ممکن نیست پس صدق صغرای قیاس مبرهن شد در غایت ظهور ولیکن من لم یجعل الله
له نوراً فما له من نور قال الاستاذ العلامه و هر چه وجود آن مستلزم عدم آن باشد
محال بالذات است قال المقدوح المقبوح اقول انچه وجود آن مستلزم عدم آن
باشد علی الاطلاق محال بالذات است اما اگر بر بعض تقادیر وجودش مستلزم عدم و بر بعض
تقادیر مستلزم عدم آن نباشد پس امتناع آنکه بر بعض تقادیر است امتناع بالغیر خواهد بود زیرا که
بر تقدیریکه وجودش مستلزم عدم آن نیست وجودش ممکن است بلکه گاهی واجب می باشد چنانکه
النون در بیان ابطال صغری دریافت شد و ما نحن فیه ازین قبیل است که وجود مساوی در زمان
مساوی خاتم دیگر یعنی آنحضرت صلی الله علیه وسلم ممکن بود و ممکن بالذات همیشه است
که در بعض ازمنه محال بالغیر کرد و لاستحالة الانقلاب پس کلیه کبری قیاس مذکور او باطل گشت
اقول چون متحقق شد که وجود مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در صفت خاتم النبیین
نظراً الی نفس ذات المساوی مستلزم عدم آنست من دون انضمام امر آخر چه خاتم النبیین
عبارت است از آخر النبیین بعثاً پس اگر مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم درین صفت

موجود باشد فی زمان من الازمنه ضرورست که آن مساوی پستر از سایر نبیین مبعوث
و آخر النبیین بعثا باشد پس ضرورست که او پستر از آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم مبعوث باشد
و آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم بیشتر از و مبعوث باشند پس معاذ اللہ آنحضرت صلی اللہ علیه
وسلم خاتم النبیین نباشند پس او مساوی آن حضرت صلی اللہ علیه وسلم نباشد پس وجود
مساوی نظر بنفس یعنی مساوی مستلزم این ست که مساوی نباشد و نیز چون آن حضرت
صلی اللہ علیه وسلم خاتم النبیین ست یعنی آخر النبیین بعثا است ضرورست که آنحضرت
صلی اللہ علیه وسلم پستر از سایر انبیا مبعوث باشد و آن مساوی اگر نبی نباشد مساوی
آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم نباشد و اگر نبی باشد ضرورست که بیشتر از آنحضرت صلی اللہ
علیه وسلم مبعوث باشد والا العیاذ باللہ آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم آخر همه انبیا بعثا نباشد
پس خاتم النبیین نباشد و با اینکه این خلاف مفروض مسلم ست بر این تقدیر آنحضرت صلی اللہ
علیه وسلم مساوی او نباشد پس آن مساوی آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم در وصف خاتم النبیین
نباشد پس وجود آن مساوی بر این تقدیر هم مستلزم عدم آنست حاصل که وجود آن مساوی
بر جمیع تقادیر مستلزم عدم آنست پس وجود آن مستلزم عدم آن است علی الاطلاق
و هر چه وجود آن مستلزم عدم آن علی الاطلاق ست محال بالذات ست کما اعترف به
هذا القایل و آنچه این قایل گمان می برد که وجود آن مساوی در زمان آنحضرت صلی اللہ علیه
وسلم مستلزم عدم آن نیست ناشی است از جهل او بمعنی خاتم النبیین و از جهل جاهلی بمعنی
خاتم النبیین امکان مساوی آن حضرت صلی اللہ علیه وسلم بر بعض تقادیر ثابت نتواند شد
و چون معلوم شد که وجود مساوی بر جمیع تقادیر مستلزم عدم آنست و وجود آن بر تقدیر
بودن زمان نبوت او زمان نبوت آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم مستلزم عدم آن بوجوه
شتی است همه هذیان این جاهل بیهوده و باطل ست و قول بامکان آن بر این تقادیر
از قبیل هذیانات مجانین است و چون وجود ... وی بر هیچ تقدیر ممکن نیست بلکه محال

بالذات پس بر جمیع تقادیر محال بالذات است و در کلام این قایل اختلالی دیگر است و آن
این است که این قایل باقتضای جهل بمعنی خاتم النبیین صغری را منع میکند و میگوید که وجود
مساوی بر بعض تقادیر مستلزم عدم آنست و بر بعض تقادیر مستلزم نیست و نمیداند
که اگر وجود مساوی بر بعض تقادیر مستلزم عدم آن نیست وجود مساوی
مستلزم عدم آن نشد و کبری را مسلم میدارد که انچه وجود آن مستلزم عدم آن
باشد علی الاطلاق محال بالذات باشد و معهذا باقتضائی حماقت می گوید که صغری
و کبری قیاس هردو باطل گشت حالانکه حاصل کلام او منع صغری است و آن هم ناشی
از جهل او بمعنی خاتم النبیین و ما هو اول قارورة کسرت فی الاسلام قال الاستاذ
العلامه پس وجود شخصی که برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باشد
محال بالذات است و هو المدعی قال الوحج المفتضح اقول چون صغری و کبری
قیاس هردو باطل گشت بطلان نتیجه که مدعای مستدل است خود ظاهر گشت پس وجود
مساوی مذکور ممکن شد و داخل تحت قدرت کامله گو ممتنع بالغیر و غیر واقع خواهد
بود و هو مدعا اهل الحق پس ظاهر و هویدا گشت که قول معترض مستدل با اینکه قول بامکان
شخصی که برابر آن حضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باشد قول بامکان اجتماع
النقیضین است اگر مرادش عینیت قول اول و قول ثانی است پس غلط محض و کذب
باطل است بالبداهة احتیاج بیان ندارد و اگر استلزام قول اول قول ثانی را اراده
کرده بطریق مجاز چنانکه خود او بعد چند سطور میگوید پس بتحقیق پیوست که وجود شخصی که برابر آن
حضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات باشد مستلزم این است که آن شخص برابر
آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات نباشد پس این خود اعتراف باستلزام
مذکور نموده بنا برآن میگویم که منتهای تکاپوی اقدام منطقیه دوا دید انجام فلسفیت
او همین سرحد استلزام است و لبس و نمی داند که از خود هردو فن مذکور الزام خسا است

بر و لازم زیراکه از هر دو فن مذکور ثابت است که ملزوم و مستلزم محال بالذات لازم
نیست که محال بالذات باشد بلکه گاهی ممکن بالذات محال بالغیر می باشد چنانکه
فلاسفه در مقام اثبات ازلیه و ابدیه عقول موافق اعتقاد خود می گویند ان واجب الوجود
مستجمع بجملة ما لا بد منه فی تاثیره فی معلوله والا لکان له حالة منتظرة هذا خلف الی آخر ما قالوا
وظاهر است و در فلسفه نیز مبرهن است که معلول لازم علة تامه خود است و انفکاک و
تخلفش از علة مذکوره ممتنع پس درین ماده این قضیه منطقیه خواهد شد کلما وجد الواجب
وجد العقل الاول و از علم منطق عکس نقیض این قضیه چنین باشد کلما لم یوجد العقل الاول
لم یوجد الواجب تعالی شانه و تقدس و ظاهر است که مقدم ملزوم ممکن بالذات است
و ثانی لازم مستحیل بالذات و همچنین است نزد متکلمین که ممکن بالذات چون ممتنع بالغیر باشد
استلزام او محال بالذات را جائز است کما مر فی شرح العقاید للنسفی و چون استلزام
مثبت مقصد و مرام او که فساد عقاید اهل اسلام است نمی شد بنا بر تلبیس و ارضای
ابلیس استلزام را در صورت عینیت هر دو قول ذکر کرد تا در فهم عوام راسخ کند که
مساوی مذکور مستحیل بالذات است نعوذ بالله من شرور انفسنا و من سیئات
اعمالنا اقول قیاس مستدل این است که وجود شخصی که برابر آنحضرت صلی الله علیه
وسلم در جمیع کمالات باشد مستلزم عدم آن است و هر چه وجود آن مستلزم عدم
آنست محال بالذات است و صدق صغری بوجوه یقینیه تحقیق پیوست و ازاله
اشتباهی که این پلید نافهم را از جهل او از معنی خاتم النبیین در گرفته به تلبیه او بر معنی خاتم
النبیین و تبیین معنی آن بتفصیل نموده شد و بصدق کبری این نافهم هم اعتراف
نموده چه کبری همین است که هر چه وجود آن مستلزم عدم آن باشد ممتنع بالذات است
پس آنچه وجود آن بر بعض تقادیر مستلزم عدم آن نباشد در اکبر داخل نیست که وجود
آنست مستلزم عدم آن نشد و اگر وجود آن مستلزم عدم آن بودی بر جمیع تقادیر مستلزم

بودی ومساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات کہ منجملہ آن صفت خاتم النبیین
یعنی آخر النبیین بعثا است در اکبر داخل است زیراکہ وجود آن بر جمیع تقادیر مستلزم
عدم آنست کما حقق فیما قبل وہرگاہ کہ صدق ہر صغری وکبری قیاس یقینی ومستلزم است
صدق نتیجہ یقینی است پس امتناع ذاتی مساوی مذکور یقیناً محقق ومبرہن ولو برآن
این تیرہ درون براولی الابصار روشن گشت اما قول او پس ظاہر وہویدا گشت
الی قولہ احتیاج ندارد شی از جہل وغباوت او است چہ مراد از بودن قول بامکان شخصی
کہ برابر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات باشد قول بامکان اجتماع النقیضین
نہ این است کہ الفاظ آن قول الفاظ این قول است ونہ اینکہ مفہوم تعبیری قول اول مفہوم
تعبیری قول ثانی است زیراکہ از امکان الفاظ وامکان مفہوم تعبیری آن ہیچ بحث گونہ
نیست معنی قول استاد علام این است کہ محکی عنہ ومفاد امکان شخصی کہ برابر آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات باشد محکی عنہ ومفاد امکان اجتماع النقیضین است
چہ آن شخص مصداق مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات ومصداق
لیس بمساواہ صلی اللہ علیہ وسلم فی جمیع الکمالات است فہو مصداق لاجتماع النقیضین فامکان
امکان مصداق اجتماع النقیضین پس قول بامکان آن قول بامکان اجتماع النقیضین
است ومعنی قول استاد علامہ پس تحقیق پیوست کہ وجود شخصی کہ برابر آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم در جمیع کمالات باشد مستلزم این است کہ آن شخص برابر آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم در جمیع کمالات نباشد این است کہ وجود آن شخص مستلزم عدم آن است وہرچہ
وجود آن مستلزم عدم آن باشد مصداق اجتماع النقیضین است پس قول بامکان
آنچہ وجود آن مستلزم عدم آن باشد قول بامکان مصداق اجتماع النقیضین است
ومراد ازین قول نہ این است کہ وجود شخصی کہ برابر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع
کمالات باشد مستلزم اجتماع النقیضین است تا کہ توہم کردہ شود وجود آن شخص

مستلزم محال بالذات است ومستلزم محال بالذات لازم نیست که محال بالذات
باشد بلکه مراد ازین قول اثبات آن است که آن شخص که وجود آن مستلزم عدم آنست مصداق
اجتماع النقیضین است ومصداق اجتماع النقیضین محال بالذات است پس آن شخص
محال بالذات است این احمق بی فهمیدن معنی کلام هرچه در وهمش میگذرد بصرفه میگوید
وظاهر است که مفهوم ذهنی محال نیست نه بالذات ونه بالغیر محال بالذات مصداق اجتماع
النقیضین است ومساوی مذکور مصداق اجتماع النقیضین است پس بلاشبهه
محال بالذات است این قایل معنی کلام واثرگونه فهمیده بعد تسلیم استلزام وجود مساوی
آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات اجتماع النقیضین را بر آن اعتراض مبنا ایه
باینکه مستلزم محال بالذات لازم نیست که محال بالذات باشد حال آنکه این اعتراض
او مبنی است بر نفهمیدنش معنی کلام را مغلوب معلوم نیست که این قایل مصداق اجتماع النقیضین
که وجود مساوی را مستلزم آن فهمیده است کدام چیز را قرار داده است اگر آن مساوی
را مصداق اجتماع النقیضین قرار داده است مدعای استاذ علامه راست آمد
وگفتگوی معترض باطل شد واگر دیگری مصداق اجتماع النقیضین بدانست او است
آن را بیان نماید وعلی التنزل اگر التزام کرده شود که مساوی آن حضرت صلی الله علیه
وسلم مستلزم اجتماع النقیضین است یعنی مستلزم محال بالذات است تاهم این اعتراض
او ناشی از نافهمی اوست زیرا که مستلزم محال بالذات بر دوگونه است یکی آنکه بالذات
مستلزم محال بالذات دویم آنکه بالذات مستلزم محال بالذات نباشد بلکه بواسطه
امر آخر چنانکه عدم المعلول الموجب عدم العلة الموجبة الواجبة را وهمچو عدم صفات کمالیه
نزد عامه متکلمین مستلزم عدم واجب سبحانه است وعدم عقل اول نزد فلاسفه
مستلزم عدم او سبحانه است چه استلزام عدم معلول موجب عدم علت واجبه را
بواسطه علاقه علیت است واگر علاقه علیت درمیان نباشد عدم صفات کمالیه مستلزم

عدم واجب سبحانہ وتعالی نزد متکلمین و عدم عقل اول مستلزم عدم او سبحانہ نزد فلاسفہ نیست پس
قسم اول یعنی آنکہ بالذات ونظرا الی ذاتہ مستلزم محال بالذات باشد محال بالذات است
وقسم ثانی لازم نیست کہ محال بالذات باشد واین قایل از شرح عقاید نسفی سابق نقل کردہ
است و درینجا ہم حوالہ برآن نمودہ است ان الممکن لایلزم من فرض وقوعہ محال بالنظر الی ذاتہ
واما بالنظر الی امر زاید علی نفسہ فلانسلم انہ لایستلزم المحال انتہی حالا نظر باید کرد کہ آیا وجود
مساوی آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات بالنظر الی نفسہ مستلزم اجتماع النقیضین
است یا بالنظر الی امر زاید علی نفسہ پس میگوییم کہ وجود مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
بالنظر الی نفس ذاتہ مستلزم اجتماع النقیضین است چہ اگر آن مساوی
موجود باشد یا خاتم النبیین باشد یا خاتم النبیین نباشد اگر خاتم النبیین باشد
یعنی آخر النبیین بعثا باشد لامحالہ نبوت او از نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم متاخر باشد
و آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم معاذ اللہ خاتم النبیین نباشد پس آن مساوی مساوی
نباشد فیلزم اجتماع النقیضین واگر خاتم النبیین نباشد آن مساوی مساوی آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم نباشد فیلزم اجتماع النقیضین واین استلزام بنظر مساوی است مع
قطع النظر ماسواہ من الامور الزایدۃ بخلاف استلزام عدم معلول موجب عدم علت موجبہ را
کہ آن استلزام نظر بنفس ذات معلول نیست بلکہ بواسطہ امر زاید برآن یعنی علاقہ علیت
ازینجا معلوم شد کہ این قایل معنی شرح عقاید نسفی ہم نفہمیدہ است واما قولہ وچون استلزام
مثبت مقصد و مرام او الی قولہ مستحیل بالذات است از وساوس شیطانی است کہ
منشاء آن جہل ونادانی ونجدیت وبی ایمانی است چہ ہرکس کہ معنی خاتم النبیین میداند
و آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم را بالیقین خاتم النبیین میخواند وفہمی وعقلی بہرہ او شدہ است
بادنی تامل دانستن میتواند کہ ثبوت این صفت بآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بی نفی آن
از جمیع من عداہ ممکن نیست وثبوت آن بدیگری بی نفی آن از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم

امکان ندارد وکسیکه قایل بامکان مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم دراین صفت است
قایل بامکان مصداق اجتماع النقیضین است کما مر غیر مرة وسابق محقق شده است
که مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم دراین صفت مصداق اجتماع النقیضین است
وچنین نیست که مصداق اجتماع النقیضین دیگری باشد ومساوی آنحضرت صلی الله علیه
وسلم درین صفت مستلزم آن باشد چنانچه این جاهل احمق تخییل می کند پس در مفاد هر دو
قول اتحاد وعینیت است نه استلزام وعلی تقدیر التنزل استلزام هم مثبت مرام است
کما مر القاد چون این نادان بی ایمان معنی خاتم النبیین نمی داند ایمان بودن آنحضرت
صلی الله علیه وسلم خاتم النبیین نمی آرد چه تصدیق بعقد بی دانستن معنی محمول معنی ندارد
وباقتضای غایت نادانی وبی ایمانی برای ترویج روح شیخ نجدی که عوام اهل اسلام را
گمراه وعاقبت خود وعاقبت اتباع خود تباه نمود درپی اثبات امکان مساوی آن
حضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات افتاده ذهن وعقل خود درراه آن نجدی
درباخت وخود را از گفتگو دراین باب نزد اولی الالباب رسوای عالم ساخت
وتلبیس آن شیخ نجدی که شاگرد رشید ابلیس ورئیس اهل تلبیس بود عوام اهل اسلام
را از دائره ایمان بیرون آورده در هاویه ضلالت فروبرده دام تزویرش درین باب
این بود که قدرت الٰهی این است که عدد نامتناهی مساویان آنحضرت صلی الله علیه وسلم
در جمیع کمالات دریک آن پیدا کند عوام کالانعام که معنی قدرت وبودن تعلق آن
بامکان ومعنی امکان وعدم احتمال اشتراک دربعض خصایص که او سبحانه وتعالی
بآنحضرت صلی الله علیه وسلم کرامت فرموده نمیدانند بلکه فهمیدن نمی توانند بدام تزویرش
آمده این فقره او را اورد زبان ساخته دین وایمان را درباخته اند واین دون تلبیس برای
ترویج روح آن ابلیس دقیقه از دقایق تلبیس فرونگذاشته لیکن سعی او بجایی دول
آشفته او بمنتهای نرسید واستعاده او بقول خودش نعوذ بالله من شرور الفساد من

سیئات اعمالنا که از صمیم قلب نبود اجابت و قبول نیافت که او در شر و نفس خود ش
و سیات اعمال خود گرفتار مانده روی ازان بر نتافت والله الموفق للارشاد والهادی
الی سبیل السداد قال اللباس[۱] الخناس و نیز در فتوحات مکی است الباب الثالث
والخمسون و مایة فی معرفة مقام الولایت البشریة و اسراره والباب الرابع والخمسون
و مایة فی معرفت الولایت الملکیة و اسراره الباب الخامس والخمسون و مایة فی معرفة
مقام النبوة و اسراره الباب السادس والخمسون و مایة فی معرفة مقام النبوت البشریة
و اسراره الباب السابع والخمسون و مایة فی معرفة مقام النبوة الملکیة و اسراره الباب
الثامن والخمسون و مایة فی مقام الرسالة و اسراره الباب التاسع والخمسون و مایة
فی معرفة الرسالة البشریة الباب الستون و مایة فی معرفة مقام الرسالة الملکیة انتهی
این عبارت در مقام فهرست کتاب است واما در مقام تفصیل ابواب پس کلام بس
طویل است این اوراق گنجایش نقل آن نمی دارد پس نظر بعموم قدرت و وسعت
قدرت کامله میتوان گفت که ممکن است که حقتعالی دو نوع دیگر مثل جان و انسان
پیدا کند چنانکه حور و غلمان مشاکل انسان و جان اند پس آن دو نوع را مثل جن و
انس مکلف می فرماید و در یکی ازان دو نوع مراتب و مناصب مثل مناصب
ولایت و نبوت بشری پیدا کند و یکی را خاتم مرتبه ثانی سازد و این معنی منافی کریمه
و خاتم النبیین نباشد چنانکه تا ویلش برین تقدیر بر طبع سلیم غیر مخفی است و ثواب و
عقاب مثل جن و انس در آنها واقع کند و برای آنها یک عالم دیگر باشد چنانکه الحال عالم
برزخ برای جن و انس موجود است و از فهم اکثر عوام بیرون غایة ما فی الباب آنکه علم و ادراک
ازین قاصر است حضرت رب العباد نیز چه تخصیص شمول قدرت بان نداده و نفی
هم نه فرموده و ما از اکثر عموم و شمول دیگر صفات کامله الٰهی قاصر الفهم هستیم ولا یحیطون
بشیء من علمه الا بما شاء در جواهر القرآن مذکور است قال الرسول صلی الله علیه و سلم

[۱] لباس بکسر و تشدید ابلیس را گویند و خناس بفتح خای معجمه و تشدید نون شیطان را منتهی الارب

ان للّٰه ارضا بیضا مسیرة الشمس فیہا ثلثون یوما ہی مثل ایام الدنیا ثلثین مرة مشحونة خلقا
لا یعلمون ان اللّٰہ یعصی فی الارض ولا یعلمون ان اللّٰہ تعالی خلق آدم وابلیس رواه ابن عباس
فاستوسع ملکة اللّٰہ تعالی انتہی مورچہ ضعیف کہ از مسکن خود گاہی بیرون نیامده باشد تمام عالم را
در مسکن خود منحصر میداند چون بیرون از مسکن آید عالمے بیند کہ بمسکن خود عظم او را امثالیہ در تصور اش
نیاید ہمچنین تجسم اعراض غیر قاره کہ در عقل جزوی نمی آید و اعمال نیک و بد مجسم شده در قبر او
بروی خواہند آمد و نیز ہوا نفس در حنجره و گلو از قرع تکیف بصورت شده چون بر مخارج
بیگذرد الفاظ متکون می گردد پس این معنی در دست و پا و پوست بدن کی متصور است
تا ناطق شوند و حال آنکہ نطق دست و پا و جلد منصوص علیہ ہست و نطق و علم و ادراک جملہ
اشیای مع جملہ جمادات وغیره را عقل جزوی مستحیل میداند بہ نصوص قطعی ثابت است
وعلی ہذا القیاس و ہر کس را کہ ممارست در کتب مولفہ در احوال برزخ و آخرت و دوزخ
و بہشت و انعام و آلام مثل شرح الصدور و بدور سافره وغیرہا حاصل ہست بیقین
میداند کہ باکثر آنہا عقول غیر انبیا علیہم السلام نمیرسد پس باین علت ناقصک شمول
قدرت الہی مساوی مذکور را بنا بر استحالہ زعمی خود نفی نمودن بجز الحاد در صفات کمالیہ
حضرت رب العباد دیگر نیست اقول این شوریده سر باستیلای مالیخولیای فرط
محبت آن نجدی ابتر وساوسی و خیالاتی می تراشد کہ در نظر ہر عاقل دلیل بر انطباق جنون
او می باشد حاصل تطویل لاطایل این قایل دو امر است یکی اینکہ ممکن است کہ او سبحانہ
وتعالی دو نوع دیگر ہمچو انسان وجان بیافریند و آن ہر دو نوع را مکلف فرماید و در
یکی از آن دو نوع انبیا مبعوث کند و یک کس را در آن نوع خاتم النبیین گرداند پس آن
کس مساوی آنحضرت صلی اللّٰہ علیہ وسلم در صفت خاتم النبیین باشد دویم اینکہ او سبحانہ
مستحیلات عادی را خواہد آفرید کہ آن را عقل جزوی مستحیل میداند و این ہر دو امر بر غایت
حماقت و تلبیس او دلالت دارند اما اول ثانی از ین جہت کہ ہیچ یک شی از اشیا اینکہ گراه دوست

مصداق اجتماع النقیضین نیست و نہ ممتنع ذاتی ست مصداق مساوی آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم را در صفت خاتم النبیین کہ مصداق اجتماع النقیضین ست و وجودش مستلزم
عدم آنست آنہا قیاس کردن ناشی از غایت حماقت وتلبیس ست جہلہ وعوام را بدین
قیاس فریب توان داد کہ آن بیچارگان درمیان مستبعدات عادی ومستحیلات ذاتی
فرق نتوانند کرد اما امر اول بچند وجوہ لغو ولاطایل ست اول اینکہ شیخ نجدی مقتدای این
قایل کہ این جاہل در اتباع ہوای او عقل و دین خود بربا د دادہ ومید ہد ومی گوید
کہ برابر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم عبارت است از فرد انسانی کہ مشارک آنجناب علیہ وعلی
آلہ واصحابہ الصلوۃ والسلام باشد در ماہیت واوصاف کمال پس پیدا شدن دو نوع
دیگر سوای جن وانسان ومکلف شدن آن ہر دو نوع ومبعوث شدن انبیا وخاتم
النبیین شدن دریکی ازان دو نوع برتقدیر تسلیم ہمہ یا وہ گوئیہای این قایل بشیخ نجدی
سودی نمی بخشد کہ او تجویز خاتم النبیین بودن فرد انسانی میکند وبرآن بزعم خود اولہ می
آرد از پیدا شدن خاتم النبیین در نوع دیگر کارش برنمی آید ودلیل او برآن انطباق
ندارد و درینجا این آشفتہ سر باقتضای غایت آشفتگی اتباع شیخ نجدی مقتدای
خود ہم گذشت دویم اینکہ برتقدیر پیدا شدن آن نوع ومبعوث شدن انبیا دریکی
ازان ہر دو نوع آن انبیا یا در عموم النبیین داخل اند برین تقدیر آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم خاتم ہمہ نبیین اند کہ بجملہ آنہا انبیای آن نوع ہستند پس آخر ہمہ انبیا بعثا باشد
کہ بامر مرار ایا در عموم النبیین داخل نباشد پس انہا انبیا نیستند وخاتم آنہا خاتم النبیین
نیست نامیدن آنہا بہ نبیین ونامیدن خاتم آنہا بخاتم النبیین مبنی بر جہل است کہ توہم
اینکہ نبیین جائیکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم را خاتم النبیین گفتہ اند افراد انسانی ہستند
ونبیین جائیکہ بعثت آنہا درآن نوع مقدر شدہ است افراد آن نوع اند ساقط است
زیرا کہ نبیین مشتق ست ودرمفہوم مشتق ذات خاصہ دخل نیست پس مفہوم النبیین

خاتم النبیین عام است دلالت علی ذات دون ذات ندارد سیوم اینکه این قایل خود
یث مروی از حضرت ابی ہریرہ رضی اللہ تعالی عنہ فیما سبق نقل کردہ است ان رسول اللہ
لی اللہ علیہ وسلم قال فضلت علی الانبیاء بست اوتیت جوامع الکلم ونصرت بالرعب
حلت لی الغنایم وجعلت لی الارض مسجدا وطهورا وارسلت الی الخلق کافۃ وختم بی النبیون
اہ وسلم پس آن دو نوع اگر مخلوق شوند در عموم الخلق کافۃ داخل باشند پس آنہم ما
ت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باشند پس تخییل اینکہ کسی مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
یع کمالات باشد بر تقدیر وجود آن دو نوع نیز ساقط است یا در عموم الخلق کافۃ داخل
شند پس بر آن تقدیر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مرسل الی الخلق کافۃ نباشد العیاذ باللہ
ابدای این احتمال نفی این صفت از آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم است نہ ثبوت مساوی
ضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات چہارم اینکہ ملا علی قاری در شرح شفا میفرماید
لی اللہ علیہ وسلم وشرف وکرم رحمۃ لجمیع خلق اللہ فان العالمین لاشک انہ حقیقۃ فیما
ہ لا صارف بالاتفاق یصرفہ عن دلالۃ الاطلاق ثم من المعلوم انہ لولا نور وجودہ وظہور
وجودہ لما خلق الافلاک ولما وجد الاملاک فہو مظہر للرحمۃ الالہیۃ التی وسعت کل شیٔ
الحقایق الکونیۃ المحتاجۃ الی نعمۃ الایجاد ثم الی منحۃ الامداد وتیصرہ القول بانہ مبعوث
کافۃ العالمین من السابقین واللاحقین فہو بمنزلۃ قلب عسکر المجاہدین والانبیاء
ۃ الاولیاء موخرتہ وسایر الخلق من اصحاب الشمال والیمین ویدل علیہ قولہ تعالے
الذی نزل الفرقان علی عبدہ لیکون للعالمین نذیرا ومن جملہ اندازہ للملائکۃ قولہ
ومن یقل منہم انی الہ من دونہ فذلک نجزیہ جہنم ویقویہ قولہ صلی اللہ علیہ وسلم
الی الخلق کافۃ وقد بینت وجہ ارسالہ الی الموجودات العلویۃ والسفلیۃ فی
ی المسماۃ بالصلات العلیہ فی الصلوات المحمدیۃ انتہی آیا این قایل جاہل
ف آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم باین اوصاف ایمان دارد یا نہ اگر ایمان ندارد

هرچه خواهد بر زبان آرد واگر ایمان دارد باید ش که بهر تصحیح کلام نجدی خود همت نگمارد چه بر تقدیر
قول بامکان مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات کو از نوع دیگر هم باشد
قول بوجود آن مساوی عند فرض وجوده رحمت برای جمیع خلق الله وبودنش
متصف باینکه لولا نور وجوده لما خلق شئی من الاشیاء وبودنش مبعوث الی کافة
العالمین من السابقین واللاحقین ضروری خواهد بود وبراین تقدیر آنحضرت صلی الله
علیه وسلم موصوف باین صفات نتواند بود پس براین تقدیر مع کونه خلاف المفروض المسلم
که ایمانش بموصوف بودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم باین صفات ست آن مساوی
مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات نشد پس آن مساوی بر تقدیر وجودش
مصداق آنه مساوله صلی الله علیه وسلم فی جمیع الکمالات ولیس بمساوله فی جمیع الکمالات
باشد فهو مصداق اجتماع النقیضین فهو محال بالذات پس این آشفته سر را مجال
این وسوسه هم نیست حالا نظر در بیهوده گیهای این قایل باید کرد فهرست ابواب فتوحات
مکی که این قایل نقل کرده است مساسی بمراد این قایل ندارد واین قایل از نقل آن چند
تلبیس منظور داشت یکی آنکه عوام وجهله گمان کنند که این قایل بولایت حضرت شیخ اکبر
قدس سره اعتقاد دارد که کلام حضرت شیخ اکبر قدس سره را برای استناد می آرد
حال آنکه مقتدای او حضرت شیخ اکبر بلکه جمیع اولیا وصوفیه را مشرک ومبتدع میدانست
دویم اینکه عوام وجهله اعتقاد کنند که اینکس فتوحات مکیه را هم میداند حال آنکه بیچاره نمیتواند
که عبارت آن درست خواند وقول او چنانکه تاویلش براین تقدیر غیر مخفی است علامت
عدم سلامت طبع ودماغ اوست چه صیغه النبیین عام است واین صیغه که مشتق است
بر خصوص ذات موصوف دلالت ندارد ومعنی خاتم النبیین آخر الانبیاء بعثا است
ومحذور بودن مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در این صفت مصداق اجتماع النقیضین
بر هر تقدیر لازم است وقوله غایة ما فی الباب الخ بما نحن فیه ربطی ندارد چه از آن لازم

نمی آید که ممتنعات ذاتی ممکن شوند و حدیثی که از جواهر القرآن نقل کرده است بر امکان مساوی
آنحضرت صلی الله علیه وسلم دلالت ندارد و آن خلق که در آن ارض بیضا است تحت عموم الخلق
فی قوله صلی الله علیه وسلم بعثت الی الخلق کافة و در عموم العالمین فی قوله سبحانه لیکون
للعالمین نذیرا و فی قوله سبحانه وما ارسلناک الا رحمة للعالمین داخل اند و مبدار وجود آن
خلق نیز نور آنحضرت صلی الله علیه وسلم است ذکر این حدیث در مقام بیان امکان مساوی
آنحضرت صلی الله علیه وسلم وجهی ندارد در وسعت قدرت الٰهی و عموم آن ممکنات را
گفتگو نیست گفتگو در این است که مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات
که مصداق اجتماع النقیضین است مستحیل بالذات است و همچنین قول او و همچنین
تجسم اعراض غیر قاره الخ بما نحن فیه ربطی ندارد اگر این معنی ثابت می کرد که فلان مصداق
اجتماع النقیضین بوقوع خواهد آمد او را سودی می بخشید اما قوله پس باین علمک ناقصک
شمول قدرت الٰهی مساوی مذکور را بنا بر استحاله زعمی خود نفی نمودن بجز الحاد در صفات
کمالیه حضرت رب العباد دیگر نیست حالش این است که استحاله اکثر مستحیلات ذاتیه
بعلمک ناقصک ثابت است چنانکه استحاله ذاتی مصداق اجتماع النقیضین و مصداق
ارتفاع النقیضین و استحاله ما وجد و مستلزم لعدمه از اوایل اولیات است و علمک
ناقصک برای ایقان باوایل اولیات کافی است و کسی جز سوفسطائی انکار آن
نتواند کرد و ببیانات قاطعه یقینیه مبرهن گشته که مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم
در جمیع کمالات مصداق اجتماع النقیضین است پس قول بشمول قدرت الٰهی آنرا
ناشی است از جهل بسیط بمعنی خاتم النبیین و اول النبیین خلقا و آخرهم بعثا و بمعنی
رحمة للعالمین و بمعنی لیکون للعالمین نذیرا و بمعنی ارسلت الی الخلق کافة و بمعنی بعثت
الی الخلق کافة و از جهل مرکب در مدرک سوداوی این عدیم المساوی فی المساوی راسخ شده است و الحاد
در صفات رب العباد آن است که شیخ نجدی مقتدائی او بمقدور بودن اتصاف او

سبحانه بنقایص و قبایح همچو کذب و غیر آن قایل شده واین جاهل بامکان اتصاف او سبحانه
بهمه نقایص و خسایس و فواحش و قبایح و بامکان عدم او سبحانه که حصه از عدم است و بامکان
وجود شریک الباری که حصه از وجود است و بمبودن او سبحانه جاهل و عاجز و اصم
و اعمی و ابکم و متحد بجمیع ممکنات و حوادث در مرتبه ذات احدیه حقه مقدسه علی ما مر مفصلا
قایل است سبحانه و تعالی عما یصفون این بیچاره و آن نجدی آواره از علمک ناقصک
هم بهره نیافتند و از ایقان با وایل اولیات هم ره نیافتند و از جهلیات مرکبه خود در و غما
بر نیافتند قول بعدم شمول قدرت الٰهی ممتنعات ذاتیه را همچو مصداق مساوی و لیس بمساو
و مصداق موجود و لیس بموجود و مصداق ابیض و لیس بابیض و مصداق اسود و لیس باسود و بالجمله
مصادیق مفهومات متناقضه لامتناهیه عین ایمان است چه بر تقدیر قول بدخول ممتنعات
ذاتیه تحت قدرت الٰهی از قول بدخول جمیع ممتنعات ذاتیه تحت قدرت الٰهی گزیر نتواند
بود و قول بمقدوریت شریک الباری و عدم او سبحانه و اتحاد او سبحانه بجمیع
حوادث و ممکنات الی غیر ذالک من المستحیلات لازم خواهد آمد چه میانه ممتنعات ذاتیه
در امتناع ذاتی تفاوتی نیست تا برخی از انها مقدور باشند و برخی مقدور
نباشند مقام استعجاب این است که این جمله ایمان فراموش و این متجاهلان ناحق
کوش بامتناع ذاتی مصادیق ابیض و لیس بابیض و اسود و لیس باسود و کاتب
و لیس بکاتب و بالجمله مصادیق مفهومات متناقضه لامتناهیه عدم دخول آن مصادیق
تحت قدرت الٰهی اعتراف دارند پس امتناع ذاتی مصداق مساوی آنحضرت
صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات که بوجوه عدیده مذکوره بالا مصداق انه مساو له
صلی الله علیه وسلم فی جمیع الکمالات و لیس بمساو له فی جمیع الکمالات یعنی مصداق
اجتماع النقیضین است چرا چگونه انیان را می نخراشد و رگ دلهای ایشان نمی تراشد
چرا نمکی بر ریش درون ایشان نمی پاشد چون عدم دخول مصادیق آن مفهومات غیر متناهیه

تحت قدرت الٰہی در عموم قدرت الٰہی قادح نشد عدم دخول این مصداق تحت آن
چسان در عموم آن قادح تواند بود منشاء این کج فہمیہا و کج رویہا و بال نجدیت
است والعیاذ باللہ من الالحاد و سوء الاعتقاد قال الخابل المخبول لکنّ بر سبیل تنزل
و تسلیم می گوئیم کہ در شخص مفروض المساوات وصف خاتمیت ممتنع بالذات است لیکن
عالم ربانی علیہ الرحمہ تصریح نکردہ کہ مساوی در جمیع کمالات ممکن و مقدور است دعوے
از خود تراشیدن و دیگری را بدان متہم کردہ در پی ابطالش بودن سوائی عصیان
بہتان از قبیل خرافات بےمعنی است و از جنس ترہات لایعنی بالفرض اگر تقدیر کلامش
ہمین باشد پس از جمیع کمالات کمالیکہ تساوی در آن ممکن نباشد و ما بہ التساوی
آن را نتوان گفت مستثنیٰ باستثناء عقلی خواہد بود چنانچہ کمالات جزئیہ متشخصہ قائمہ
بذات ہر دو مساوی مستثنیٰ اند زیراکہ مراد کلیات آنہاست کہ در ہر دو متساوی
مشترک اند چنانچہ استثناء ذات مبارک و مقدس صلی اللہ علیہ از جمیع نبیین علیہم
السلام در لفظ خاتم النبیین زیراکہ لام برای استغراق است پس اگر گفتہ شود کہ
درین صورت ہم چشمی و ہمسری فوت شد خواہ این را فوت مساوات نام نہند یا نی زیراکہ
کمال ختم نبوت در دیگر مساوی یافتہ نشد و این شق را مستدل باطل کردہ میگویم کہ ممکن است کہ
دران مساوی دیگر یک کمال مختص بذات او قائم مقام وصف ختم یافتہ شود پس چنانکہ در یک
مساوی وصف خاتم است در دیگر مساوی وصف دیگر مختص باد در مقابل وصف خاتم
است پس درینصورت سوائی این دو وصف در اوصاف کمال دیگر ہر دو متساوی
مشترک اند و این ہر دو وصف در ہر دو موصوف بتوزیع یافتہ شدند اگر گفتہ شود کہ
این جواب دافع اعتراض نیست بلکہ موجب زیادہ اعتراض است زیراکہ چون فقدان
وصف خاتم در یکی موجب بطلان تساوی باشد لعدم الاشتراک فقدان وصفت
کہ در ہر یکی موجود و مختص بموصوف خود است و مفقود در دیگری موجب اعتراض بطریق

منتهی الارب [illegible]

اولی خواہد بود چراکہ بنظر ہر یک وصف مختص گفتہ خواہد شد کہ تساوی باطل لعدم الاشتراک
در جوابش گفتہ خواہد شد کہ درین سوال از حدیث استثنا وحدیث تدارک ہمسری
ذہول است زیرا کہ حاصلش این است کہ سوائی دو کمال مختص دیگر کمالات مشترک اند
من حیث الانواع میان ہر دو متساوی واشتراک این دو کمال من حیث النوع مستثنے
است از اشتراک نوعی دیگر کمالات وچون اشتراک مطلق ما بہ التساوی میان
ہر دو متساوی لازم تساوی است برائی تحقق این لازم تساوی اشتراک کلی عرضی
ہر دو نوع کمال مختص میان ہر دو متساوی کافی است واین کلی عرضی مفہوم کمال مختص است
کہ بر ہر دو نوع مختص صادق است ودر ہر دو متساوی مشترک توضیحش آنکہ در وصف
خاتمیت دو اعتبار است یکی مفہوم خاتم ودویم آنکہ فردی است از کلی کمال مختص پس چون
در مساوی کمال دیگر محاذی کمال خاتم یافتہ شد در آن ہم یک خصوصیت ذات است
دویم اینکہ فردی از کمال مختص است پس چون کلی کمال مختص در ہر دو مشترک است
ہمسری مساوات فوت نشد کہ خصوصیت خاتم ومقابل آن مشترک نگشت مثلا زید
وعمرو در وصف شجاعت وسخاوت مشترک اند ودر زید وصف تیراندازی است ودر عمرو
وصف بندوق اندازی ہر دو بر وجہ کمال پس میتوان گفت کہ زید وعمرو در جمیع
کمالات متساوی اند بایںمعنی کہ بعضی مشترک بالنوع وبعضی اگر در یکی است در دیگر
ہم آن بعضی است وکلی مختص در ہر دو مشترک است پس در زید وعمرو سہ سہ
کمال یافتہ شدند شجاعت وسخاوت وکمال مختص وہیچ یکی از زید وعمرو کم از دیگری
یا افضل از وی نیست وہر دو را متساوی گفتہ خواہد شد شاہد صدق این مقال عند
العلماء اتفاق اقوال است از فقہا بر تساوی عراب وبراذین باآنکہ در ہر یک وصفی
است مختص کہ در دیگری مفقود است لیکن کلی عرضی ہر دو وصف کہ آن منفعت معتبرہ است
در ہر یکی مشترک است وموجود بنا بر آن ہر دو را متساوی گفتہ خواہد شد در ہدایہ

و دیگر کتب فقه مذکور ست ان العربی والکان فی الطلب والهرب اقوی فالبرزون اصبر والین عطفا ففی کل منهما منفعة معتبرة فاستویا طلب و هرب قوی در برا ذین وصبر ولین قوی از روی عطف در عراب مفقود ست ولیکن باعتبار منفعة معتبره هر دو مستوی شدند پس این قسم مساوی ممکن و مقدور الهی خواهد بود که واقع شدنی نیست اگر گفته شود کہ ازین توجیه بر یک احتمال تساوی ثابت شد و بر احتمال دویم که اعتبار اشتراک نوعی هر یک کمال مختص ست تساوی ثابت نمی شود چنانچه خود موجه بران اعتراف کرده و مراد معترض که نافی تساوی ست احتمال دویم ست جوابش داده خواهد شد که این اعتراض خارج از آداب مناظره است چراکه معترض اصل مدعی و معلل نیست اصل مدعی امکان مساوات عالم ربانیست و معترض سایل پس بیان مراد از طرف مدعی اصل برای دفع اعتراض کافیست و تعیین مراد او از طرف خود و انکار مراد مدعی که این مراد تو نیست بعد ازان اعتراض بر آن خلاف قانون مناظره ست اقول حاصل این هذیانات که بی تابانه ازین سوداز ده هوای شیخ نجدی سرزده عقل و دین این ملعبه شیاطین را بر باد داده دو امر ست یکی اینکه مراد شیخ نجدی از مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم مساوی در جمیع کمالات نیست نسبت دعوی مقدوریت مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات سوی او بهتان ست دویم اینکه اگر بالفرض دعویش همین باشد محتمل ست که در شخص مفروض المساوات کمالی دیگر که موازن و معادل وصف خاتم النبیین باشد یافته شود و آن کمال در آن کمال در آنحضرت صلی الله علیه وسلم نباشد پس آن شخص مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات بدین معنی باشد که در آن حضرت صلی الله علیه وسلم وصف خاتم النبیین بالاختصاص و در آن شخص کمال معادل و موازن این وصف بالاختصاص و دیگر کمالات در متساویین بالاشتراک موجود باشند پس مساوات متحقق شد و ازین گونه مساوات

مشارکت آن شخص با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در وصف خاتم النبیین کہ صالح اشتراک
نیست لازم نآمد ہذا خلاصہ کلامہ چون شیخ نجدی کہ این سرگشتہ تیہ حیرانی باقتضای نادانی
و بی ایمانی او را لقب عالم ربانی بخشیدہ است خود تصریح کردہ است کہ برابر آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم عبارت است از فرد انسانی کہ مشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در
ماہیت و اوصاف کمال است و بر امکان آن دلیل آورد باینکہ امتناع ذاتی آن
یا از جہت امتناع اشتراک ماہیت خواہد بود یا از جہت امتناع اتصاف باوصاف
مذکورہ بالنظر الی نفس الذات و ظاہر است کہ اشتراک ماہیت انسانی در الوف الوف
افراد ممتنع نیست والا اتصاف آنجناب صلی اللہ علیہ وسلم باوصاف مذکورہ ممتنع
بودی فان حکم المثلین واحد فیما یثبت و یسلب بالنظر الی نفس الماہیۃ والا لزم عدم
اشتراک الماہیۃ بینہما فیلزم عدم المماثلۃ ہف پس وجود مساوی مذکور ممتنع نباشد
انتہی دلیلہ ازین کلام شیخ نجدی ظاہر و آشکار است کہ مدعای او ہمین است کہ برابر آن
حضرت صلی اللہ علیہ وسلم یعنی مشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در ماہیت و جمیع
اوصاف کمال ممتنع بالذات نیست و دلیل او در جمیع اوصاف کمال کہ آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم با آن اوصاف متصف اند جاری است و دلیل آن ضلیل نزد
این ذلیل قابل وثوق و تعویل است بلکہ این پلید برای تشئید و تائید آن عرق ریزیہا
بلکہ جانفشانیہا نمودہ است ہرچند مآل عرق ریزی و جانفشانی او بجز خیبت و خسران
و ناکامی و حرمان ہیچ نیست کما سیلوح عنقریب انشاء اللہ تعالی پس ازین
ہردو امر کار شیخ نجدی برنمی آید و گرہ از کار فرو بستہ اش نمی کشاید تصحیح کلام ضلالت
التیام او بی اثبات اینکہ وصف خاتم النبیین و دیگر اوصاف کمال مختصہ آنحضرت
افضل ممکنات علیہ افضل الصلوات صالح اشتراک بین الذوات اند رو نمی نماید
تسلیم اینکہ وصف خاتم النبیین در شخص مفروض المساوات ممتنع بالذات است و مساوی

آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات ممکن و مقدور نیست دعوی او را باطل میکند و نجدیت را از بیخ بر میکند و سر سودائیش می شکنند و لیلش را از پا می افگند حاصل که این ہر دو امر بکار آمد شیخ نجدی نیست برای کار آن بیچاره آواره ہیچکاره اگر ممکن باشد چاره دگر باید جست او باین ہذیانات از مضایقی که در آن افتاده است نتواند رشت حالا اولاً نظر اجمالی در این ہر دو امر بقطع نظر اینکه این ہر دو امر را باکلام شیخ نجدی ربطی نیست وثانیا نظر تفصیلی در ہذیانات این شوریده سر ضرور است پس می گویم که امر اول یعنی قول او اکنون بر سبیل تنزل و تسلیم می گویم که در شخص مفروض المساوات وصف خاتمیت ممتنع بالذات است لیکن عالم ربانی تصریح نکرده که مساوی در جمیع کمالات ممکن و مقدور است ہمینی محض است زیرا که مرادش از شخص مفروض المساوات اگر شخص مفروض المساوات فی جمیع الکمالات است بعد تسلیم امتناع ذاتی وصف خاتمیت در آن شخص آن شخص را مفروض المساوات گفتن ہذیان دیوانگی است و اگر مراد از آن شخص مفروض المساوات فی الماہیۃ وفی بعض الاوصاف است گو آن شخص نظر بدیگر کمالات مفضول باشد و مساوی نباشد پس در امکان آن بلکه در وجود این چنین اشخاص کثیره که مشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در ماہیت انسانی و در توحید و ایمان و نبوت و رسالت اند کلام نیست و اگر مرادش این است که در شخص مفروض المساوات اگرچه وصف خاتمیت ممتنع بالذات است مگر وصفی دیگر معادل و موازن وصف خاتمیت در آن موجود است و ازین جہت او را مساوی توان گفت این آیل بامر ثانی است که آن را بعد این قول تطویل لاطایل بیان نموده است برین تقدیر این قول محض لغو و ہمینی است دیگر وجوه فضوح این قول در نظر تفصیلی وضوح خواہد یافت وامر ثانی وسوسه شیطانی است که در خواطر مومنین خطور ہم نمی کند چه جائی آنکه از زبان مسلمانی ہیچ پا وه سر زند و ذلک بوجوه اول اینکه عقیده ما مومنین این است

که او سبحانه بفضل عظیم خود جمیع محاسن صوریه و معنویه و جملهٔ فضایل دینیه و دنیویه و جمیع خصال حمیده جبلیه و مکتسبه و جمیع مکارم اخلاق و محاسن افعال ظاهره و باطنه و اعلی مراتب عبادت و تقوی و اقصی درجات قرب و زلفی و غایت مدارج خلت و محبت و اصطفا و اسنی مناصب شرف و عز و اعتلا مما لا یعد و لا یحصی بآنحضرت صلی الله علیه وسلم کرامت فرموده و هیچک فضیلتے و کمالی را که شایان شان والای آنحضرت صلی الله علیه وسلم که افضل رسل اولی العزم اند بوده باشد نگذاشته که بآنحضرت صلی الله علیه وسلم ارزانی نداشته چنانچه قاضی عیاض قدس سره باب ثانی قسم اوّل کتاب شفا را در ذکر محاسن و فضایل آنحضرت صلی الله علیه وسلم مدون و آن باب را باینعبارت معنون نموده اند الباب الثانی فی تکمیل الله له المحاسن خلقا و قرانه جمیع الفضایل الدینیه والدنیویه فیه نسقا پس توهم اینکه در مساوی آنجناب خلایق مآب صلی الله علیه وسلم فضیلتے و کمالی موازن و موازی وصف خاتم النبیین باشد که آن فضیلت و کمال بوجود در ذات فایض الجود آنحضرت صلی الله علیه وسلم شرف نیافته باشد در خاطر هیچک مومن خطور نتواند کرد برای خطور همچو وساوس شیطانی زندقه و بی ایمانی شرط است دویم اینکه او سبحانه در شان آنحضرت صلی الله علیه وسلم میفرماید و یتم نعمته علیک و نیز میفرماید و کان فضل الله علیک عظیما پس آن فضل و کمال که این قایل آن را معادل و موازن وصف خاتم النبیین قرار داده اختصاص آن بمساوی فرض کرده خود و مقتدای خود بنودنش در آنحضرت صلی الله علیه وسلم تجویز میکند آیا از جملهٔ نعم و افضال حضرت ذو الجلال است یا از آن جمله نیست علی الثانی تخییل بودن آن معادل و مقابل وصف خاتم النبیین از کسی بی جنون مطلق متصور نیست معتوه هم تجویز آن نتواند کرد و علی الاول آن فضل و کمال که هم پایه وصف خاتم النبیین است بلاشبه در ذات جامع جمیع حسنات آن افضل

ممکنات علیه افضل الصلوات موجود خواهد بود والا اتمام او سبحانه نعمت خود را بر آن
حضرت وعظیم بودن فضل او سبحانه بر آنحضرت صلی الله علیه وسلم راست نخواهد بود والعیاذ
بالله من ذلک که هیچو خطرات شیطانی منجر بتکذیب آیات قرآنی است سیوم اینکه او سبحانه
میفرماید وانک لعلی خلق عظیم وعن جابر رضی الله عنه ان النبی صلی الله علیه وسلم قال
ان الله بعثنی لتمام مکارم الاخلاق وکمال محاسن الافعال از آیهٔ کریمه غایت عظمت
خلق آنحضرت صلی الله علیه وسلم واز حدیث شریف بودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم
متمم جمیع مکارم اخلاق ومکمل جمیع محاسن افعال ثابت است چه آیهٔ کریمه توصیف
خلق بعظمت با تنکیر موصوف وصفت که این تنکیر برای تعظیم است ودر حدیث شریف
اضافت مکارم ومحاسن که هر دو جمع اند سوی الاخلاق والافعال که هر دو جمع محلی
باللام اند آمده افاده غایت عظمت خلق وعموم مکارم الاخلاق ومحاسن الافعال
نمود وازین رو متحقق است که آنحضرت صلی الله علیه وسلم جامع جمیع مکارم اخلاق
ومحاسن افعال ومتمم ومکمل آنها هستند وهیچ فضل وکمال از جمله مکارم اخلاق
ومحاسن افعال وشریف شیم وکرایم خصال آنچنان نیست، که آنحضرت صلی الله
علیه وسلم باکمل واتم آن موصوف نباشند حالا می گویم که آن کمال که این قابل
بودن آن در مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم معادل وصف خاتم النبیین
نبودن آن در آنحضرت صلی الله علیه وسلم تجویز می کنند یا از قبیل اصطفا وقرب الهی
است یا از آن قبیل نیست علی الاول آن کمال منحصر در رسالت ونبوت ودر ولایت
بی نبوت است اگر آن کمال از باب نبوت ورسالت است معادل وصف خاتم
النبیین نمی تواند شد چه خاتم النبیین مکمل نبوت ورسالت است هیچیک نبوت و
رسالت که ورای ختم نبوت ورسالت باشد معادلت وموازنت ختم نبوت که عبارت
از کمال نبوت ورسالت است نتواند کرد واگر آن کمال ولایت بی نبوت است معادلت

آن با وصف خاتم النبیین متصور نیست وعلی الثانی آن کمال اگر از جنس مکارم اخلاق
ومحاسن افعال است نبودن آن در آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم محتمل نیست موجود بودن
آن در آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باکمل وجوہ ضروریست واگر از جنس مکارم اخلاق
ومحاسن افعال نیست کمال نیست چہ جای آنکہ معادل وصف خاتم النبیین باشد
چہارم اینکہ کمال وفضل وشرف مخلوقات محصور ہست در قرب حضرت خلاق سبحانہ
وامریکہ بقرب حضرت او سبحانہ تعلق ندارد فضل وشرف وکمال نیست ومراتب
فضل وکمال بحسب تفاوت مراتب قرب باہم متفاوت اند واعلی اجناس وانواع
فضل وکمال مخلوقات نبوت ورسالت ہست واعلی مراتب نبوت ورسالت ختم
نبوت ورسالت است کہ عبارت است از کمال نبوت ورسالت پس ہیچ کمال
از کمالاتیکہ مخلوقات وماسوی اللہ را حاصل تواند شد درصورت بودن آن ورای
نبوت معادل نبوت نتواند شد ودرصورت بودنش ورای رسالت معادل رسالت
نتواند شد ودرصورت بودنش از باب نبوت ورسالت معادل ختم نبوت ورسالت
نتواند شد توہم امکان مخلوقی کہ خاتم النبیین نباشد ودر آن کمالی موجود باشد
کہ معادل وصف خاتم النبیین باشد ناشی از جہل ونادانی وزندقہ وبی ایمانی است
پنجم اینکہ موصوف بخاتم النبیین ہمان نبی باشد کہ مکمل قصر نبوت ورسالت ومجدد جہات
عدالت ومتمم مکارم اخلاق ومحاسن افعال وجامع جمیع خصال فضل وکمال ودین
او ناسخ ادیان وشریعت او موبد تا بقای جہان ورسالت او عام کافہ انس وجان
وفیض ہدایت او فایض بر جمیع انام ودین او کامل بلا افراط وتفریط در غایت اقتصاد
علی وجہ التمام باشد ودین او الی یوم الدین شایع وملت بیضای او ظاہر بر ہمہ
ملل وشرایع بود ودر این معنی مجال کلام وگنجایش شکوک واوہام نیست حاصل
عموم ہدایت جمہور واخراج ثقلین من الظلمات الی النور وتہذیب خلایق باعمال

ومحاسن افعال ومکارم خلایق واشاعت حسنات وکف عن السیئات الی یوم النشور
از لوازم وصف مذکور ست وموصوف آن بفحوای من سن سنة حسنة فله اجرها واجر من عمل
بها الی یوم القیمه بدین هدایت عامه وعنایت تامه از ایمان واعمال صالحه واتقای
هر واحد از احاد مومنین ومسلمین ومتقین وصالحین وشهدا وصدیقین از ذات او مثاب
وماجور ست ولهذا آنحضرت صلی الله علیه وسلم فرموده اند انا اکثر الناس تبعا یوم
القیمه ونیز فرموده اند اطمع ان اکون اعظم الانبیاء اجرا یوم القیمه اذا تمهد هذا
فنقول آن کمال که این قایل ابدای احتمال بودن آن در مساوی آنحضرت صلی الله
علیه وسلم معادل ومقابل وصف خاتم النبیین ونبودن آن کمال در آنحضرت صلی الله
علیه وسلم نموده است یا چنین ست که موصوف آن مکمل رسالت وصاحب شریعت
بوده عامه هادی ثقلین الی یوم النشور ومستحق مثوبات واجور مذکور باشد یا چنین
نیست علی الاول آن کمال وصف خاتم النبیین ست که این قایل امتناع ذاتی
بودن آن در شخص مفروض المساوات تسلیم کرده است وعلی الثانی تخییل بودن
آن کمال معادل ومقابل وصف خاتم النبیین از صبیان ومعتوهین هم متصور نیست
ششم اینکه آن کمال آیا شایسته منصب نبوت ورسالت ست یا نه علی الثانی
معادل وصف خاتم النبیین نتوانند شد وعلی الاول آیا آن کمال در کسی از انبیا
ورسل گاهی بوده [illegible] اگر آن کمال در کسی از انبیا ورسل علیهم السلام بود توهم
نبودن آن کمال در آنحضرت صلی الله علیه وسلم باقتضای بی ایمانی ست لما روی
ان النبی صلی الله علیه وسلم حاز خصال الانبیاء کلها واجتمعت فیه اذ هو عنصرها
ومنبعها وسیاتی انشاء الله العزیز مفصلا واگر آن کمال که شایسته منصب نبوت
ورسالت ست در هیچ نبی از انبیا علیهم السلام گاهی نبود ونیست وگاهی نخواهد بود
آن کمال از قبیل انیاب الاغوال ست نه جنس فضل وکمال واین تخییل که رب جلیل

همه انبیا و رسل علیهم السلام را از ان کمال که با وصف خاتم النبیین موازن و عدیل است محروم گذاشته آن را برای کرور ها لاشئ محض که شیخ نجدی بی پیر دانش آنها را مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم پنداشته نگاهداشته آن را ازلا و ابدا محض معدوم داشته است از فنون جنون است پس ابدای این احتمال که خیال محال است باقتضای غایت غوایت و ضلال برای اضلال عوام جهال است و این همه وبال اتباع نجدی وخیم المآل است هفتم اینکه آن شخص مفروض المساوات که موصوف بکمال موازن و معادل وصف خاتم النبیین باشد بر تقدیر امکانش و فرض وجودش یا نبی باشد یا نبی نباشد اگر نبی نباشد محال است که مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم گو در صد هزار کمال دیگر سوای نبوت باشند و اگر نبی باشد پس وجود او بصفت نبوت در زمان آنحضرت صلی الله علیه وسلم و بعد آن مستلزم سلب صفت خاتم النبیین از آنحضرت صلی الله علیه وسلم است حال آنکه بعد تسلیم اختصاص وصف خاتم النبیین بآنحضرت صلی الله علیه وسلم کلام است و گفتگو بعد تسلیم امتناع ذاتی اشتراک آنست پس فرض وجودش در زمان آنحضرت صلی الله علیه وسلم و بعد آنکه مستلزم خلاف مسلم مفروض است فرض نقیضین است فهو فرض محال و بر تقدیر وجود او قبل زمان آنحضرت صلی الله علیه وسلم پایه او با صد هزار کمال در فضل و شرف از پایه آنحضرت صلی الله علیه وسلم فروتر خواهد بود که نبوت او که اعلی کمالات او است بکمال نرسیده غیر کامل با کامل برابر نتواند شد گو در غیر کامل صد هزار وصف باشد غیر کامل بهر حال غیر کامل است هشتم اینکه انچه این قایل تجویز می کند که آنحضرت صلی الله علیه وسلم و آن شخص مفروض المساوات در جمیع اوصاف کمال سوای وصف خاتم النبیین که مختص بآنحضرت صلی الله علیه وسلم است و سوای آن وصف معادل وصف خاتم النبیین که مختص بآن شخص مفروض المساوات باشد مشارک باشند

تحقق باطل است چه بسیاری از کمالات مختصه بآنحضرت صلی اللہ علیہ آنچنان ہستند
کہ ہرگز مشترک بین اثنین نتواند شد وہیچکس مشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در آن
کمالات نتواند شد از آن جملہ است مبعوث بودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم سوی عالمین
کافہ کما قال عز من قایل لیکون للعالمین نذیرا وقال صلی اللہ علیہ وسلم وبعثت الی الخلق کافہ
وارسلت الی الخلق کافہ این صفت صالح اشتراک بین اثنین نیست چہ اگر دو کس متصف
باین صفت باشند ہر واحد از ان ہر دو داخل عموم العالمین وعموم الخلق باشند پس ہر واحد از ان ہر دو
از امت دیگری باشد وہذا مما لا یعقل واز انجملہ است بودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم رحمۃ للعالمین
این وصف ہم مشترک بین اثنین نتواند شد واز انجملہ است بودن نور آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
اول ما خلق اللہ وبودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اول النبیین خلقا اول من ینشق عنہ
الارض واول من یفیق من الصعقۃ واول من یوذن لہ فی السجود واول من یرفع راسہ
واول من ینظر اللہ تعالی واول شافع واول مشفع واول من یحرک حلق الجنۃ واول
من یقرع باب الجنۃ واول من یفتح لہ الجنۃ واول من یجیز علی الصراط این سیزدہ صفات
صالح اشتراک بین اثنین نتواند شد کہ اول افعل التفضیل مضاف سوی صیغہ عموم
درین صفات است پس سبق موصوف آن بر جمیع من عداہ مما اضیف الیہ الاول
قطعی وضروری است وقد سبق ما نقلنا من التوضیح والتلویح ان الاول لا یکون
متعددا واگر دیگری مشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرض کردہ شود آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم در عموم مضاف الیہ داخل باشد پس سلب این صفات از آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم لازم آید پس مشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم درین صفات مشارک
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نباشد فوجودہ مستلزم لعدمہ واز ان جملہ است بودن
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نائل وسیلہ کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ اند
فانہا منزلۃ لا ینبغی الا لعبد من عباد اللہ وارجو ان اکون انا ہو ونیز چون صحابہ

پرسیدند ما الوسیلة فرمودند اعلی درجة فی الجنة لا ینالها الا رجل واحد پس نیل وسیله که همی منزله
مگر برای یک بنده نخواهد یافت آن را مگر یک مرد یعنی آنحضرت صلی الله علیه وسلم صالح
اشتراک بین اثنین نیست وازان جمله است قیام آنحضرت صلی الله علیه وسلم علی یمین الله
وعن یمین العرش مقاما لا یقوم غیره یغبطه فیه الاولون والآخرون کما سیاتی عنقریب
انشاء الله العزیز ولهذا حضرت شیخ عبد الحق محدث دهلوی قدس سره در تکمیل الایمان
در اثنای ذکر حدیث شفاعت کبری میفرماید خبر او را ایستادن درین مقام ممکن نباشد
وازانجمله است بودن سایر انبیا علیهم السلام در روز قیامت زیر لوای آنحضرت
صلی الله علیه وسلم کما قال صلی الله علیه وسلم وبیدی لواء الحمد ما من نبی آدم فمن سواه
الا تحت لوائی معلوم نیست که آن شخص مفروض المساوات طایفه نجدیه در اعتقاد
این طایفه در صورت امکان او بعد فرض وجودش در عرصه قیامت خواهد بود یا نه وعلی
الاول آیا او تحت لوای آنحضرت صلی الله علیه وسلم خواهد بود یا خود صاحب لوا خواهد بود
استکشاف اعتقاد این طایفه درین باب توان کرد وازان جمله است شفاعت
کبری که احادیث آن عنقریب می آید خلاصه آن این است که آنحضرت صلی الله علیه
وسلم در روز قیامت ملجاء وملاذ سایر اولین وآخرین اند وشاه ولی الله [illegible]
مشایخ این نجدی در قصیده بائیه بآن اعتراف دارد حیث یقول [illegible]
ملجاء خوفهم اذا جاء یوم فیه تشیب الذوائب چه عباد الله که جمیع مصداق است از [illegible]
است وظاهر است که این صفت هم مشترک بین اثنین نتواند شد والا هر واحد ازان
اثنین ملاذ وملجاء جمیع من عداه من الاولین والآخرین ومن عباد الله نباشد پس تقدیر
بودن هر واحد از اثنین ملجاء وملاذ جمیع من عداه هر واحد ازان اثنین ملجاء وملاذ [illegible]
من عداه نباشد فهو تقدیر محال مگر شاید این نجدی باتباع شیخ نجدی با [illegible]
ایمان نه آرد وقول شیخ مشایخ خود را از قبیل اکاذیب شعر [illegible]

بودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم اکرم الاولین والآخرین علی الله چه بر تقدیر بودن دیگری اکرم
الاولین والآخرین علی الله آنحضرت صلی الله علیه وسلم اکرم الاولین والآخرین علی الله نتواند بود
پس مشارکت دیگری با آنحضرت صلی الله علیه وسلم دراین صفت هم ممکن نیست و وجود مشارک
آنحضرت صلی الله علیه وسلم دراین صفت مستلزم عدم آنست فهو محال بالذات وازانجمله است بودن آنحضرت
صلی الله علیه وسلم سید الناس یوم القیمة بر تقدیر بودن دیگری سید الناس یوم القیمة آنحضرت
صلی الله علیه وسلم سید الناس یوم القیمة نتواند بود پس مشارکت دیگری با آنحضرت صلی الله علیه وسلم
درین صفت هم ممکن نیست و وجود مشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم دراین صفت مستلزم
عدم آنست فهو محال بالذات وازانجمله است بودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم
امام النبیین وصاحب شفاعتهم یوم القیمة بر تقدیر بودن دیگری امام النبیین
وصاحب شفاعتهم یوم القیمة آنحضرت صلی الله علیه وسلم در عموم النبیین که جمع محلی باللام
است داخل باشند وامام النبیین وصاحب شفاعتهم نباشند وجود مشارک
آنحضرت صلی الله علیه وسلم دراین صفت هم مستلزم عدم آنست فهو محال بالذات
وازانجمله است بودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم متمم مکارم الاخلاق ومکمل محاسن
الافعال بر تقدیر بودن دیگری متمم مکارم الاخلاق ومکمل محاسن الافعال آنحضرت
صلی الله علیه وسلم متمم مکارم الاخلاق ومکمل محاسن الافعال نتواند بود که تتمیم تام
وتکمیل کامل وتحصیل حاصل محال بالذات وغیر معقول است بالجمله صفات مذکوره
ودیگر آنچه بمانند هم وصفت خاتم النبیین صالح اشتراک بین اثنین نیست تخیل بودن
مساوی مفروض مشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم در سائر کمالات واختصاص او
بکمال موازن ومعادل وصف خاتم النبیین که مختص با آنحضرت صلی الله علیه وسلم است
ناشی از جهل ونادانی والحاد وبی ایمانی است این قایل اگر از اتصاف آن حضرت
صلی الله علیه وسلم بصفات مذکوره انکار دارد ربقه اسلام از رقبه خود برآورده اگر

باین اعتراف می نماید باید که از کیش نجدیت و اتباع شیخ نجدی برآید و اگر با وجود این
اعتراف تجویز مشارکت در این اوصاف در افتد از اهلیت مخاطبت برافتد که
ہیچ تجویز بی فقد فہم و تمیز نتواند شد ہریکی ازین صفات کمال ہمچو وصف خاتم النبیین آنچنان
فضل کلیست که محتمل اشتراک بین اثنین نیست و ہیچ فضیلت از فضایلی که در دیگری
سوای آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باختصاص یا بلا اختصاص یافته شدند یا یافته شوند
یا یافته توانند شد نسبت بہریکی ازین صفات کمال فضایل جزئیه اند معادل ہیچکی
ازین صفات نتوانند شد و وجود مشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دریکی ہم ازین
صفات مستلزم عدم آن ست و مشارک مذکور مصداق اجتماع النقیضین ست
فہو محال بالذات اقول حالا نظر تفصیلی در ہذیانات این قایل باید کرد قول او اکنون
بر سبیل تنزل و تسلیم می گوئیم که در شخص مفروض المساوات وصف خاتمیت ممتنع بالذات
ست ترقی در سخافت و خرافت ست چه بعد تسلیم امتناع ذاتی وصف خاتمیت در
شخص مفروض المساوات آن شخص را مفروض المساوات گفتن از آثار جنون ست
که بر تقدیر نبودن آن شخص خاتم النبیین مساوی بودن او معنی ندارد و پس این تسلیم
خرق مساوات ست و اگر بنای مساوات او بر ابدای احتمال اختصاص کمالے
معادل وصف خاتم النبیین با آن شخص ست مآل این قول ہمان می شود که بعد ازین گفته
ہست بر این تقدیر این قول لغو و ہذر ست و قول او لیکن عالم ربانی تصریح نکرده که مساوی
در جمیع کمالات ممکن و مقدور ست بدان ماند که ابلہی بتمام مثنوی یوسف و زلیخا
خوانده می پرسید که زلیخا زن بود یا مرد آیا دعوی شیخ نجدی که این قایل بلقب عالم
ربانی با دلطف فرموده ست این بوده که شخصی که مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم فی امر من الامور و فی وجه من الوجوه باشد ممکن و مقدور ست اگر ہمین دعوی
او ہست ظاہر ست که ہزاران ہزار اشیا که مشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم

در بشریت و وجود و در انسانیت و در ایمان اند و نیز مشارکان آنحضرت صلی
الله علیه وسلم در نبوت و رسالت موجود بوده اند در امکان و وجود همچو اشیا و اشخاص
چه کلام امتناعیه و شیخ نجدی تصریح نموده بدینکه برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم
جمادات است از فرد انسانی که مشارک آنجناب باشد در ماهیت و اوصاف کمال
در امکان آن دلیل می آرد چنانکه بالا گذشت و آن دلیل در جمیع اوصاف کمال
آنحضرت صلی الله علیه وسلم جاری است و این قایل برای اتمام آن دلیل بسیار دست و
پا زده حرکات مذبوحی کرده است در اینجا این مدهوش گم کرده هوش ناحق کوشش دعوی
و دلیل را فراموش ساخته خود را در مخمصه دیگر انداخته است معلوم شد که این پلید واهی
با این بلادت نامتناهی بغایت ناشی و سطحی است بلادت و نسیان خود را بر طاق
نسیان گذاشته تهمت افترا و بهتان بر دیگران برداشته این فرتوت مبهوت خود
بسفاهت خود [illegible] در ظرافت افزوده لب بهیچ خرافات کشوده و قول او بالفرض اگر تقدیر
مسلم هم شود بعید باشد پس از جمیع کمالات کمالیکه تساوی در آن ممکن نباشد و مآله التساوی
آن را توان گفت مستثنی باستثنای عقلی خواهد بود طرفه هذیانی است چه دلیل
آورده شیخ نجدی که بالا مذکور شده است و این خاکپای نجدیان برای اتمام آن
بسیار خاک بر سر خود ریخته است در جمیع کمالات جاری است چه حاصل آن دلیل
این است که شارکت در ماهیت ممتنع نیست و اتصاف باوصاف مذکوره نیز
بالنظر الی نفس الماهیة ممتنع نیست والا اتصاف آنحضرت صلی الله علیه وسلم هم
بآن اوصاف ممتنع می بود و این کلام در همه اوصاف جاری است اگر کدامین کمال
بکدامین وجه مستثنی شد این دلیل بهمان کمال منقوض است بر تقدیر مستثنی بودن کمالی
از کمالات از کلیه عدم امتناع اتصاف بآن بالنظر الی نفس الماهیة دعوی
شیخ نجدی و دلیل از بیخ بر کنده است و سعی این قابل در اتمام دلیل رایگان است

ومعهذا از دو حال خالی نیست آیا مستثنی شدن باستثنای عقلی مخصوص بوصف خاتم
النبیین است یا دیگر کمالات مختصه بآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم که در وجه هشتم مذکور شده
اند نیز ازان کلیه مستثنی اند اول باطل است چه مبرهن شده است که آن کمالات
هم محتمل اشتراک بین اثنین نتوانند بود ومساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم درآن
کمالات مصداق اجتماع النقیضین و وجودش مستلزم عدم اوست پس مستثنی شدن
آن کمالات هم ازان کلیه ضرور یست وعلی الثانی متحقق شد که مساوی آن حضرت
صلی اللہ علیہ وسلم در همه آن کمالات مختصه ممتنع بالذات است وهو المطلوب پس
نجدیت مستاصل ودلیل شیخ نجدی باطل ومختل است ازینجا انکشاف یافت
که توجیه قول شیخ نجدی به تجویز اینکه در مساوی مفروض کمالی مختص موازن وصف
خاتم النبیین یافته شود توجیه القول بما لا یرضی به قایله است وقول او بمستثنی
بودن وصف خاتم النبیین ازان کلیه بنای نجدیت بر می کند ودلیل او را از
پای افگند وکفی اللہ المومنین القتال وقول او چنانکه کمالات جزئیه متشخصه بذات
هرد و متساوی مستثنی اند زیرا که مراد کلیات آنهاست که در هرد و متساوی مشترک
اند به شیخ نجدی و دلیل او مضرت تمام میرساند چه مبنای دلیل او این است که چون
اتصاف نفس ماهیت بوصفی در فردی ممکن باشد اتصاف نفس ماهیت بهمان
وصف در افراد دیگر بالنظر الی نفس الذات ممتنع نتواند بود اگر این کلیه صادق است
اتصاف نفس ماهیت بکمالات جزئیه متشخصه بذات هرد و متساوی بالنظر الی
نفس الذات ممتنع نتواند بود پس کمالات جزئیه متشخصه بذات هرد و متساوی
ازان کلیه مستثنی نتوانند بود واگر آن کلیه کاذب است دلیل شیخ نجدی ساقط
است در مقدمات کلیه عقلیه از تخصیصات به بیان مراد کاری بر نمی آمد در حقیقت
کلیه صادق این است که هر وصفی که صلاحیت اشتراک بین اثنین در نفس الامر باشد

اتصاف نفس ماہیت بآن وصف در فردی مستلزم امکان اتصاف ماہیت بآن
وصف در فرد دیگر ہم ہست وچون کمالات جزئیہ متشخصہ بخصوصیات موصوفات
صالح اشتراک بین اثنین نیست آن کمالات داخل این کلیہ نیست وہمچنان
وصف خاتم النبیین ودیگر اوصاف مختصہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کہ در وجہ
ہشتم مذکور شدہ اند صالح اشتراک در نفس الامر بین اثنین نیست کما سبق
مرارا پس مشارکت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دران کمالات ممتنع بالذات است
چنانکہ مشارکت شخص خاص در اوصاف جزئیہ متشخصہ آن شخص ممتنع بالذات است
وقول او وچنانچہ ذات مبارک ومقدس صلی اللہ علیہ وعلی آلہ وسلم از جمیع نبیین علیہم
السلام در لفظ خاتم النبیین زیراکہ لام برای استغراق است دلالت دارد
بر اینکہ بیچارہ تا حال معنی خاتم النبیین نفہمیدہ است خاتم النبیین عبارت است
از واحد اخیر جماعت انبیا علیہم السلام پس اگر یکی از انجماعت مستثنی باشد واحد
اخیر الجماعت نتواند بود داخل بودن واحد اخیر در انجماعت ضروری است وجماعتی
کہ ماورای آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ہست آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم واحد اخیر
انجماعت نیستند آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم واحد اخیر جماعت جمیع انبیا اند مثلا
واحد صدم خاتم مجموع صد ہست واگر واحد صدم از مجموع صد مستثنی کردہ شود
باقیماندہ نود ونہ واحد صدم واحد اخیر نود ونہ نیست بلکہ آن واحد اخیر مجموع صد و
خاتم مجموع صد ہست پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خاتم ہمہ انبیا علیہم السلام اند
باین معنی کہ مجموع احاد انبیا باین واحد اوحد یعنی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم تمام شد
کما قال صلی اللہ علیہ وسلم وختم بی النبیون واگر آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم ازان مجموع
مستثنی کنند آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم واحد اخیر وخاتم الجماعت کہ بعد استثنای
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باقیماندہ نیستند خاتم الجماعت باقیماندہ آن نبی است کہ قبل

آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بلا واسطہ است لیکن آن نبی خاتم النبیین نتواند بود زیرا کہ آن
نبی آخر ہمہ انبیا نیست پس مستثنی بودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از عموم النبیین
در خاتم النبیین معنی ندارد شاید این قایل توہم کردہ کہ اگر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
داخل عموم النبیین باشند واز ان مستثنی نباشند لازم آید کہ خاتم ذات خود باشند
منشا این توہم فاسد غایت غباوت است خاتم جماعت احاد متعددہ رامی باشد
کہ آن جماعت بیک واحد اخیر تمام شود آن واحد اخیر خاتم الجماعت است بودن کسی
واحد خاتم یک واحد معنی ندارد مثلا اگر کسی گوید کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خاتم
حضرت موسی علیہ السلام اند این قول او بےمعنی است بودن کدامین واحد واحد اخیر کدامین
واحد بےمعنی ندارد واحد اخیر جماعت احاد رامی باشد واحد بما ہو واحد را خاتمی
و واحد اخیری نتواند بود و لیس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم داخل ہمہ انبیا اند و واحد
اخیر جماعت ہمہ احاد نبیین ہستند داخل بودن آخر انبیا در ہمہ انبیا و تاخر آخر انبیا
عن جمیع من عداہ من الانبیا در معنی خاتم النبیین ماخوذ است کسیکہ نبی نیست آخر الانبیا
نتواند بود و آن نبی کہ متاخر از سائر انبیا نیست آخر الانبیا نیست وانچہ این
قایل گفتہ است کہ لام در النبیین برای استغراق است درست است فی الواقع
لام در النبیین برای استغراق است و معنی خاتم النبیین آخر ہمہ انبیا است و داخل
بودن آخر ہمہ انبیا در ہمہ انبیا ضروریست کسیکہ نبی نیست آخر ہمہ انبیا نتواند بود
عجب این است کہ پیش ازین کہ این قایل تجویز تعدد خاتم النبیین کردہ می گفت
کہ جایز است کہ دو نبی در یکزمان باشند و ہر دو خاتم النبیین باشند بودن لام
النبیین برای استغراق از یادش رفتہ بود چین آن تجویز نتوانست دانست کہ
لام النبیین برای استغراق است و معنی خاتم النبیین آخر ہمہ انبیا است و
ہیچیکے از ان دو نبی کہ در یکزمان باشند آخر ہمہ انبیا نتواند بود چنانچہ سابق

مفصلا گذشت سبحان اللہ این قایل با این غباوت که معنی الفاظ درست نمی تواند فهمید در دقایق علمیه دست اندازی کردن میخواهد و قول او میگوییم که ممکن است که در آن مساوی دیگر یک کمال مختص بذات او قایم بمقام وصف ختم یافته شود وسوسه شیطانی است که بطلان آن آنفا بوجوه شتی مبرهن گشته این پلید عنید معنی خاتم النبیین ندانسته وقدر این وصف که از اعلی کمالات و فضایل کلیه است نشناخته هرچه از وسوسه شیطانی در خاطرش خطور میکند هرزه می سراید خاتم النبیین وصفی است که بعثت موصوف آن الی الخلق کافة وتایید شریعت و بکمال و تمام رسیدن منصب نبوت و رسالت بوجود فایض الجود او وشیوع فیض هدایت او در هفت اقلیم در اقطار و امصار علی مر الدهور والاعصار در ثقلین الی یوم القیام واستحقاق او باجور ومثوبات ایمان واسلام واعمال صالحه مومنین انام علی الخلود والدوام وبودن ملت او ناسخ ملل وظهور دین او بر ادیان واکمال او سبحانه دین او را واتمام او نعمت را برا و برامت او برآن وصف مترتب است اگر اینهمه امور بر وصفی که این قایل اختصاص آن بمساوی آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم بمعاولت وصف خاتم النبیین تجویز کرده است مترتب اند آن وصف وصف خاتم النبیین است گو این قایل باقتضای حماقت یا جهل مرکب یا بددینی و تعنت برآن اطلاق این اسم نکند واگر این همه امور برآن مترتب نیست تخییل بودن آن وصف معادل وصف خاتم النبیین یا باقتضای غایت سفاهت و بیخردی است یا از مکابرة و بدکیشی یا از آثار مالیخولیا قیاس معاولت آن وصف با وصف خاتم النبیین بر تیراندازی زید و بندقه اندازی عمر از غایت حماقت ناشی است چه اموریکه بر تیراندازی مترتب اند واموریکه بر بندقه اندازی مترتب اند باهم متقارب اند اگر تیراندازی را معاول بندقه اندازی شمارند بعید نیست بخلاف

وصف خاتم النبیین و وصف دیگر که فرض کرده شود و ہمچنان قیاس او حضرت موصوف وصف خاتم النبیین را صلی اللہ علیہ وسلم و مساوی مفروض موصوف وصف فرض کرده خود را بر عراب و براذین که منافع آن ہر دو بہیمہ باہم متقارب اند بخلاف ما نحن فیہ اما لقبیح و تہجین ایراد این ہجان ہجین بنظر معاولت خاتم المرسلین سید العالمین علیہ افضل صلوات المصلین وازکی تسلیمات المسلمین المسلمین با مساوی فرض کرده خود بسوء ظن و تخمین یا معاولت عراب و براذین که ذکر این بہایم در ہجو مقام از این حیوان لا یعقل از باب استخفاف و تہوین است مستغنی از تبیین و توہین است این خرابتر که ابلد من الحمار و اکفر من حمار است معاولت کدام دو حیوان لا یعقل در تنظیر معاولت حضرت عدیم المماثل افضل الاماثل من الآخرین والاوایل علیہ افضل الصلوات الفواضل با یک لاشی محض بفرض کردن آن مساوی و معادل با وصف بودن این تنظیر قیاس مع الفارق بچه بیباکی می آرد و بر فتن دین و ایمان ہیچ بیباکی ندارد اینہمه وبال بخدیت است و سوال مصدر بقول او اگر گفته شود که بر این توجیه بر یک احتمال تساوی ثابت شد الخ محض ہیچ و پوچ است چه بدلایل ساطعه و براہین قاطعه مبرہن گشته که بر ہیچ یک احتمال تساوی محتمل و ممکن نیست بر جمیع احتمالات تساوی باطل و محال است و خود آن احتمال که این قایل ابدای آن نموده است خیال محال است عجیب تر این است که آن احتمال فرضی محض است این قابل امکان آن احتمال ہم ثابت نکرده و معہذا باقتضای تلبیس از جانب معترض اعتراف به ثبوت تساوی بر آن احتمال در سوال می نماید بر تقدیر امکان آن احتمال محال امکان تساوی است نه ثبوت آن و جواب مصدر بقوله جوابش داده خواہد شد الی آخره از سوال سخیف تر است چه مقتدای این قایل که این قایل لقب عالم ربانی باو بخشیده است خود تصریح نموده است باینکه مراد از برابر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرد انسانی است که مشارک آنحضرت

صلی اللہ علیہ وسلم در ماہیت و در اوصاف کمال است و بر آن بزعم باطل خود دلیل
آوردہ است پس ابدائے احتمال اینکہ در فردی از افراد انسان کہ مشارکت او با آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم در وصف خاتم النبیین ممتنع بالذات باشد کمالی دیگر معادل وصف
خاتم النبیین یافتہ شود بکار آن نابکار نمی آید وانچہ بکار آمد او ست اثبات امکان
مشارکت مساوی مفروض با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در وصف خاتم النبیین و دیگر
اوصاف کمال مختصہ بذات مقدسہ آن افضل ممکنات است صلی اللہ علیہ وسلم
و نیز در صورتیکہ مقتدای این قایل مدعی امکان مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
در ماہیت و در اوصاف کمال است ابدائے احتمال وجود وصفی کہ معادل وصف
خاتم النبیین تواند شد در مساوی مفروض او با وسودی نمی دہد چہ ابدائے احتمالی
مدعی را کفایت نمی کند مدعی را برائے اثبات دعویش می باید کہ اولا این معنی ثابت نماید
کہ فلان وصف معادل و موازن وصف خاتم النبیین است بعد ازان امکان
وجود آن وصف در مساوی مفروض خود باثبات رساند و بعد آن امتناع اتصاف
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بآن وصف بمقابلہ امتناع اتصاف مساوی مفروض
او بوصف خاتم النبیین مبرہن کند آنگاہ از عہدہ اثبات دعوی خود تواند
بر آمد صرف این بیہودہ سرائی کہ جایز است کہ در شخص مفروض المساوات کمالی
مختص بذات او قایم مقام وصف خاتم النبیین یافتہ نشود برائے مدعی کافی
نیست ازینجا معلوم شد کہ بی ادب بی بصر را بر داب و آداب مناظرہ ہم نظر
نیست و این مخالف بتجربت را از قوانین علم خلاف ہم خبر نیست قال الخابل
الخامل باز می گویم کہ کلام عالم ربانی علیہ الرحمۃ چاہی تو کرورون نبی اور جن اور فرشتی
جبرئیل اور محمد کے برابر پیدا کر ڈالے محتمل است کہ مراد تساوی و برابری
در شرف و عزت باشد گو وجوہ و اسباب آن در متساوین مختلف باشند

رد خابل ... شیطان ... صاحب ... منتہی الارب

چنانکه زید که مهتمم ملک است و عمر که مهتمم عسکر است و نزد بادشاه هر دو شرف و عزت برابر میدارند پس می توان گفت که هر دو نزد بادشاه برابر و متساوی اند یا آنکه سبب هر دو وصف در هر دو موصوف مختلف است پس ابطال اشتراک در اسباب و وجوه شرف و عزت چنانکه معترض از نافهمی خود می نماید باد پیمائی است اقول ظاهر انتشاء این هذیان فرط جنون و جوش سودا ست این سوداز ده خود کلام خود را نمی فهمد چه حاصل این قول همین است که جایز است که در دیگری وصفی یافته شود که آن وجه و سبب مساوات آن دیگر در شرف و عزت با آن حضرت صلی الله علیه وسلم باشد چنانکه در آنحضرت صلی الله علیه وسلم وصف خاتم النبیین مثلا وجه و سبب شرف و عزت است و همین حاصل کلام اول اوست که بطلان آن انفا بوجوه عدیده مبرهن گشته و چون آنحضرت صلی الله علیه وسلم اکرم الاولین والآخرین علی الله اند اگر مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در شرف و عزت عند الله و سبحانه ممکن باشد و وجودش فرض کرده شود یا آن مساوی اکرم الاولین والآخرین علی الله باشد یا اکرم الاولین والآخرین علی الله نباشد علی الثانی او در شرف و عزت عند الله سبحانه برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم نباشد پس وجود آن مستلزم عدم آن باشد فهو محال بالذات و علی الاول آنحضرت صلی الله علیه وسلم داخل عموم مفضلین علیهم باشند و اکرم الاولین والآخرین نباشند العیاذ بالله پس مساوی آن مساوی نباشند پس آن مساوی مساوی نباشد پس وجود مساوی در شرف و عزت عند الله سبحانه مستلزم عدم اوست فهو محال بالذات مگر این قایل شاید از جوش سودائی خود و برای ترویج روح مقتدائی خود بر انکار از بودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم اکرم الاولین والآخرین علی الله اقدام و جسارت والتزام هلاک و خسارت نماید و این صفت بمساوی مفروض خود ثابت کند

براین تقدیر مساوی مساوی نتواند شد وعلاوه براین این است که آن وجوه
واسباب شرف وعزت که در متساویین مختلف اند اوصاف کمال اند یا نه علی
الثانی آن اسباب و وجوه اسباب و وجوه شرف وعزت نتوانند بود وعلی
الاول حسب تصریح مقتدا ایش برای اثبات دعوی اثبات امکان مشارکت
مساوی مفروض او با آن حضرت صلی الله علیه وسلم در آن وجوه واسباب که اوصاف
کمال اند ضروری است وابطال امکان اشتراک آن بین اثنین برای ارغام انف و وارغام
انوف پیروانش بس است قال اللاغی الطاغی ونیز میتوان گفت که حضرت
خاتم النبیین حبیب رب العالمین صلی الله علیه وعلی آله وسلم چون مساوی جناب
شان مستحیل نباشد مفضول نخواهند بود بلکه افضل واکمل از سایر انبیا علیهم
السلام اند علیه انعقد الاجماع همچنین بعض رسل از بعض دیگر افضل اند تلک الرسل
فضلنا بعضهم علی بعض الآیة وهمچنین اولو العزم افضل از غیر خود اند بالاجماع ایضا
واتفاق نعت وعرف براین است که مفضل نسبت بمفضل علیه مرتبه مساوات را
جایز شده بمرتبه زیادت فایز می باشد و دراین هم شک نیست که با وجود
تفاضل فیما بین انبیا ورسل علیهم السلام اختصاص بعضی بخصایص وبعضی دیگر
بخواص دیگر متحقق است چنانچه در آدم علیه السلام سجده ملایک و وجوبی توالد
وابو البشریت مثلا و در حضرت ادریس علیه السلام اجتماع نبوت وحکمت وسلطنت
ودخول جنت در حیات دنیا و در نوح علیه السلام تحمل ایذائی امت تا نهصد وپنجاه
سال در تبلیغ احکام الهی وغرق تمام روی زمین در انتقام آنجناب وابقائی
نسل آدم بتوسط ایشان علیهما السلام وقصه نار و ذبح فرزند جگر گوشه خود در
حضرت ابراهیم علیه السلام وعلی هذا القیاس پس اگر خصوص اسباب فضیلت
در مساوات شرط باشد نفی افضلیت از افضل لازم خواهد بود لعدم الاشتراک

لوجود الخصایص الموجبة للفضیلة لہذا حضرت مالک معطی فضایل جل شانہ بعد ذکر تفضیل
بذکر وجوہ مختلف در رسل متفاضل علیہم السلام در کریمہ تلک الرسل تخصیص فرمود
بتنبیہا علی ذلک واللازم باطل لثبوت التفاضل بینہم بالنص فالملزوم مثلہ پس
ثابت شد کہ نفی امکان مساوی بسبب عدم اشتراک در خصوص خاتمیت مبنی
بر ذہول از قاعدہ تفضیل است و منبی از تضلیل و پیشرو جملہ کمالات کثرت
ثواب و قرب حضرت رب الارباب است کہ منجملہ ثواب است پس معتبر در تفاضل
و تساوی ہمین معنی است پس بنظر قوت و وسعت قدرت کاملہ ممکن و مقدور الہی است
کہ ہر مفضول را کہ در کمالات دیگر مفضول است یعنی در ما سوای کثرت ثواب مفضول
است او را مساوی بلکہ افضل از افضل او گرداند در این مطلب بزرگ و مقصد
سترگ مومنین ممکن التساوی اند در ینمعنی و مقدوریت قدرت کاملہ گو واقع نشود زیرا کہ کلام
در وقوع نیست بلکہ در امکان و تعلق قدرت کاملہ است چنانکہ حدیث صحیح
بخاری دال است برین معنی اقول حاصل تطویل لاطایل کہ این قایل جاہل دست
از دین و ایمان کشیدہ تلبیسات عجیبہ برای اضلال جہلہ و عوام در ضمن آن پوشیدہ
است این است کہ وجود مساوی بلکہ اعلی از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در کثرت ثواب
و قرب حضرت رب الارباب ممکن است بلکہ جملہ مومنین در این فضل مساوی آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم بلکہ اعلی از آنجناب درین باب توانند شد گو اشتراک دیگری
در خصوص خاتمیت انبیا ممکن نباشد زیرا کہ کثرت ثواب و مزیت قرب منوط
بفضل الہی است برای نیل آن قابلیت شرط نیست درین معنی جملہ مومنان
ممکن التساوی نظر بقدرت الہی اند گو تساوی واقع نشود و کلام در وقوع نیست
کلام در امکان و مقدوریت است ہذا خلاصہ کلامہ و منشاء ہمچو وساوس شیطانی
غایت الحاد و بی ایمانی و نہایت جہل و نادانی است چند وجہ وجہ اول اینکہ ازین

کلام ضلالت التیام کار شیخ نجدی بر نمی آید برای اثبات دعوی او و اتمام دلیل
او و اثبات امکان مشارکت دیگر افراد انسانی با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در وصف
خاتم النبیین و دیگر اوصاف کمالیۂ مختصۂ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ضروری است ازین
گفتگوی خارج از بحث کارش بر نمی آید و گره از کار فرو بستۂ اش نمی کشاید ایمان این
سودا زدۂ محبت شیخ نجدی مفت برباد رفت و کارش بر نامد ع آن هم نشد میسر و
سودای خام شد ✤ نهایت کار این است که این نجدی از غایت رشد و اتباع شیخ
نجدی برای استخفاف شان والا آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بلکه سایر انبیا علیہم السلام
بجواز مساوات جملۂ مومنین کو فساق یا غلط فسوق و فجار باشد فجور باشند با آنحضرت
و با آنحضرت علیہ وعلیہم الصلوات والتسلیمات در مراتب قرب و درجات ثواب
بلکه اعلی بودن آنان از آنحضرت و از آن حضرات علیہ وعلیہم السلام درین باب
قایل شده راه دیگری پیماید و در پرده در آهنگ استخفاف موافق و هم آهنگ
شیخ نجدی بوده بنوای مخالف نوای او بیهوده میسراید و بساز او در طنبور سخافت
نغمۂ دیگر می افزاید و در تشید بیهوده سرائی بزبان ناپاک خود بعض القاب مستطاب
آنجناب می آلاید تا پرده از روی آهنگ زشت او نکشاید تا باین تلبیس بجمله
و عوام بنماید که آنچه می گوید بیان عقیدۂ اسلام است نه بقصد استخفاف ارجح
الثقلین علیه الصلوۃ والسلام وجه دویم اینکه عقیدۂ ما مومنین است که او
سبحانه عز مجده بفضل عظیم و رحمت تامۂ خود آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم از جملۂ ممکنات
برگزید و باقصی درجات قرب در لقی در دنیا و عقبی و اعلی مراتب اجور و مثوبات
در نشاء اخری که ممکن را فوز بآن درجات و نیل آن مثوبات ممکن بوده است
آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم اختصاص بخشید و باقتضای غایت محبت و عنایت
و اعظم مراتب فضل و مرحمت آنچنان لغوت کمال و صفات عز و جلال و شرف جمال

باآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کرامت فرمود کہ آن نعوت وصفات محتمل اشتراک بین ثنین
نتوانند بود مشارکت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در آن نعوت وصفات غیر محتملہ
اشتراک بین ثنین مصداق اجتماع النقیضین است ہیچیک مرتبہ عز وشرف وہیچیک
درجہ ثواب وقرب وزلف کہ ممکن رانیل آن ممکن باشد آنچنان نیست کہ آنحضرت صلی
اللہ علیہ وسلم نامل آن یا نایل اعلی ازان نباشند وبعد تسلیم بودن آنحضرت صلی
اللہ علیہ وسلم نایل اقصی مراتب ثواب وقرب وزلفی ومتصف بآن نعوت وصفات
علیا قول بامکان فوز دیگری بآن مراتب قصوی واتصاف دیگری بآن صفات
کبری قول بامکان ممتنعات ذاتی است وبرتقدیر نیل دیگری بآنمراتب واتصاف
دیگری بآن صفات نفی آن نعوت وصفات از ذات آن سرور ممکنات علیہ افضل
الصلوات ضروری است پس تجویز امکان مشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در نیل آن
درجات واتصاف بآن صفات بی تجویز سلب آنہمہ از ذات آن افضل ممکنات علیہ
افضل التحیات امکان ندارد وباتجویز سلب آن درجات وصفات آزان حضرت
صلی اللہ علیہ وسلم نیز تجویز امکان مساوی ومشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
ممکن نیست کہ بران تقدیر مشارکت ومساوات معنی ندارد وہرگاہ کہ مشارکت
ومساوی ممکن نشد اعلی اولی بالامتناع است چہ این قابل خود می گوید کہ مفضل
مرتبہ مساوات راجایز شدہ بمرتبہ زیادت فایز می باشد پس چون جایز شدن مرتبہ
مساوات جایز نباشد فایز شدن بمرتبہ زیادت بطریق اولی جایز نتواند بود اما
بیان اینکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باقصی درجات قرب وزلفی فایز واعلی اجور
ومثوبات راجایز اند بنذی ازان این است کہ او سبحانہ میفرماید دنا فتدلی
فکان قاب قوسین او ادنی قال ابن عباس رضی اللہ عنہ ہو محمد دنا فتدلی من ربہ
وعنہ رضی اللہ عنہ ہو الرب دنا من محمد فتدلی الیہ ای نزل الیہ صلی اللہ علیہ وسلم

وعن الحسن البصری رض دنا ای الرب من عبده محمد صلی اللہ علیہ وسلم فتدلی فقرب منہ
فاراہ ماشاء ان یریہ من قدرتہ وعظمتہ قال ابن عباس رضی اللہ عنہ ہو ای قولہ دنا فتدلی
مقدم وموخر ای فیہ تقدم وتاخر تدلی الرفرف لمحمد صلی اللہ علیہ وسلم لیلۃ المعراج فجلس
علیہ ثم رفع فدنا من ربہ قال صلی اللہ علیہ وسلم فارقنی جبرئیل وانقطعت عن الاصوات
وسمعت کلام ربی وعن انس فی الصحیح عرج بی جبرئیل الی سدرۃ المنتہی ودنا الجبار رب
العزۃ فتدلی ای الجبار فکان منہ ای من سید الابرار قاب قوسین او ادنی فاوحی الیہ
ماشاء واوحی الیہ خمسین صلوۃ ثم خفف حتی قال یا محمد ہی خمس وہی خمسون لا یبدل
القول لدی وعن ابن کعب محمد دنا من ربہ فکان قاب قوسین وقال جعفر ابن محمد رضی اللہ
عنہما ادناہ ربہ منہ حتی کان منہ کقاب قوسین وعن ابن عباس رضی اللہ عنہ صلی اللہ
علیہ وسلم فی قولہ دنا فتدلی قال فارقنی جبرئیل فانقطعت الاصوات عنی فسمعت کلام
ربی وہو یقول لیہدا روعک یا محمد ادن ادن وعن ابن عباس رضی اللہ عنہ انہ
ای محمد صلی اللہ علیہ وسلم راہ ای اللہ سبحانہ بعینہ وبہ قال انس وعکرمۃ والربیع
وروی عطاء عنہ بقلبہ وعن ابی العالیۃ عن ابن عباس رضی اللہ عنہ راہ لفوادہ
مرتین وذکر ابن اسحاق ان ابن عمر رض ارسل الی ابن عباس رض یسالہ ہل رای محمد
ربہ فقال نعم والاشہر عن ابن عباس رض انہ رای ربہ بعینہ وروی ذلک عنہ من
طرق وروی الحاکم والنسائی والطبرانی ان ابن عباس قال ان اللہ اختص موسی
بالکلام وابراہیم بالخلۃ ومحمدا بالرؤیۃ وحجتہ قولہ ما کذب الفواد ما رای فالمعنی ما اعتقد قلب
محمد خلاف ما رای ببصرہ قال فی شرح الشفا الراجح کما قالہ النووی عند اکثر العلماء
انہ راہ بعینی راسہ لیلۃ الاسراء وروی عبد اللہ ابن الحارث قال اجتمع ابن
عباس وکعب فقال ابن عباس انا بنو ہاشم نقول ان محمدا رائی ربہ مرتین فکبر کعب
حتی جاوبتہ الجبال وقال ان اللہ قسم رؤیتہ وکلامہ بین محمد وموسی فکلمہ موسی وراہ محمد

بقلبه وروى لقي ابن عباس كعبا فسأله عن شئ فكبر حتى جاوبته الجبال فقال ابن عباس انا بنو هاشم
نقول ان محمدا راى ربه فقال كعب ان الله قسم رويته وكلامه بين محمد وموسى فكلم موسى
مرتين وراه محمد مرتين وعن معاذ عن النبي صلى الله عليه وسلم قال رايت ربي وذكر كلمة
فقال يا محمد فيم يختصم الملاء الاعلى قلت انت اعلم يارب مرتين قال فوضع كفه وفي
رواية يده بين كتفي فوجدت بردها بين ثديي وفي رواية قد وجدت برد انامله بين ثديي
فعلمت ما في السماء والارض وفي الرواية الثانية فتجلى لي كل شئ وعرفت ما في السماء
والارض ثم تلا هذه الاية وكذلك نري ابراهيم ملكوت السموات والارض الحديث
وحكى عبد الرزاق ان الحسن اي البصري كان يحلف بالله لقد راى محمد ربه وحكاه
ابو عمر عن عكرمة وحكى بعض المتكلمين هذا المذهب عن ابن مسعود وحكى ابن اسحاق صاحب
المغازي ان مروان سأل ابا هريرة هل رائ محمد ربه قال نعم وحكى النقاش عن احمد ابن
حنبل انه قال انا اقول بحديث ابن عباس بعينه راه راه حتى انقطع نفسه اي نفس احمد وحكى
عبد الله ابن احمد ابن حنبل عن ابيه انه قال راه وعن عطاء في قوله الم نشرح لك صدرك
قال شرح صدره للروية وشرح صدر موسى للكلام وقال الشيخ ابو الحسن الاشعري
وجماعة من اصحابه انه اي النبي صلى الله عليه وسلم رائ الله ببصره وعيني راسه وقال اي الشيخ
الاشعري كل آية اوتيها نبي من الانبياء عليهم السلام فقد اوتي مثلها نبينا صلى الله عليه وسلم
وخص من بينهم بتفضيل الروية وفي حديث الاسراء انه صلى الله عليه وسلم رائ موسى في
السماء السابعة ثم علا صلى الله عليه وسلم فوق ذلك بما لا يعلمه الا الله فقال لم اظن ان يرفع
علي احد وفي الصحيحين في حديث الاسراء من رواية مالك ابن صعصعة عنه صلى الله عليه
وسلم قال فلما جاوزته يعني موسى بكى فنودي ما يبكيك قال رب هذا غلام بعثته بعدي
يدخل من امته الجنة اكثر مما يدخل من امتي وفي احاديث الشفاعة عن ابن عباس
رضي الله عنه صلى الله عليه وسلم يوضع للانبياء منابر يجلسون عليها ويبقى منبري لا اجلس

عليه قائما بين يدي ربي منتصبا فيقول الله تبارك وتعالى ما تريد ان اصنع بامتك فاقول
يا رب عجل حسابهم فيدعي بهم فيحاسبون فمنهم من يدخل الجنة برحمته ومنهم من يدخل الجنة
بشفاعتي ولا ازال اشفع حتى اعطى سكاكا برجال قد امر بهم الى النار حتى ان خازن النار
ليقول يا محمد ما تركت لغضب ربك في امتك من نقمة وعن انس ان رسول الله صلى الله
عليه وسلم قال انا اول من تنشق الارض عن جمجمته ولا فخر وانا سيد الناس يوم القيمة ولا
فخر ومعي لواء الحمد يوم القيمة وانا اول من يفتح له الجنة ولا فخر فاتي فاخذ بحلقة الجنة فيقال
من هذا فاقول محمد فيفتح لي فيستقبلني الجبار تعالى فاخر له ساجدا وعن حذيفة فياتون اي الاولين
والاخرون محمدا فيشفع فيضرب الصراط فيمرون اولهم كالبرق ثم كالريح والطير وشد الرجال
ونبيكم على الصراط يقول اللهم سلم سلم حتى يجتاز الناس وذكر اخرهم جوازا وفي رواية ابي هريرة
فاكون اول من يجيز وعن ابن مسعود رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم
اني لقائم المقام المحمود قيل وما هو قال ذلك يوم ينزل الله تبارك وتعالى على كرسيه
فيئط كما يئط الرحل الجديد من تضايقه به وهو كسعة ما بين السماء والارض ويجاء بكم حفاة عراة
غرلا فيكون اول من يكسى ابراهيم يقول الله تعالى اكسوا خليلي فيؤتى بريطتين بيضاوين من رياط
الجنة ثم اكسى على اثره ثم اقوم عن يمين الله مقاما يغبطني فيه الاولون والاخرون وعن ابي هريرة
رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم قال فاكسى حلة من حلل الجنة ثم اقوم عن يمين العرش
ليس احد من الخلائق يقوم ذلك المقام غيري وعن ابن مسعود رضي الله عنه صلى الله عليه
وسلم انه اي المقام المحمود قيامه عن يمين العرش مقاما لا يقومه غيره يغبطه فيه الاولون والاخرون
وعن عبد الله ابن عمرو ابن العاص انه سمع النبي صلى الله عليه وسلم يقول اذا سمعتم المؤذن
فقولوا مثل ما يقول ثم صلوا علي فانه من صلى علي مرة صلى الله عليه عشرا ثم سلوا الله لي
الوسيلة فانها منزلة لا ينبغي الا لعبد من عباد الله وارجوا ان اكون انا هو وعن ابي هريرة
عنه صلى الله عليه وسلم قال سلوا الله لي الوسيلة قالوا يا رسول الله ما الوسيلة قال

اعلی درجة فی الجنة لا ینالها الا رجل واحد ارجو ان اکون انا هو وقال صلی الله علیه وسلم انا
اکثر الناس تبعا یوم القیمة انا اول من یقرع باب الجنة وقال صلی الله علیه وسلم انا سید
ولد آدم یوم القیمة ولا فخر وبیدی لواء الحمد ولا فخر ما من نبی آدم فمن سواه الا تحت لوائی
وانا اول من ینشق عنه الارض ولا فخر وانا اول شافع واول مشفع وقال صلی الله
علیه وسلم الا وانا حبیب الله ولا فخر وانا حامل لواء الحمد یوم القیمة تحته آدم فمن دونه ولا
فخر وانا اول شافع واول مشفع یوم القیمة ولا فخر وانا اول من یحرک حلق الجنة فیفتح الله
لی فیدخلنی ومعی فقراء المؤمنین ولا فخر وانا اکرم الاولین والآخرین علی الله ولا فخر وقال
صلی الله علیه وسلم اذا کان یوم القیمة کنت امام النبیین وخطیبهم وصاحب شفاعتهم
غیر فخر وقال صلی الله علیه وسلم انا اول الناس خروجا اذا بعثوا وانا قائدهم اذا وفدوا
وانا خطیبهم اذا انصتوا وانا شفیعهم اذا حبسوا وانا مبشرهم اذا ایسوا الکرامة والمفاتیح
بیدی ولواء الحمد یومئذ بیدی وقال صلی الله علیه وسلم آتی باب الجنة یوم القیمة فاستفتح
فیقول الخازن من انت فاقول محمد فیقول بک امرت لا افتح لاحد قبلک وقال
صلی الله علیه وسلم انا سید الناس یوم القیمة وتدرون لم ذلک فقال یجمع الله الاولین
والآخرین وذکر حدیث الشفاعة علی ما یاتی ان شاء الله تعالی قال فی الشفا هو سیدهم
فی الدنیا ویوم القیمة لکن اشار علیه السلام لانفراده بالسود والشفاعة دون غیره
اذ لجا الناس الیه فی ذلک فلم یجدوا سواه والسید هو الذی یلجا الناس الیه فی
حوائجهم فکان حینئذ سیدا منفردا من بین البشر لم یزاحمه احد فی ذلک ولا ادعاه وهذا
سنه صلی الله علیه وسلم لما قال تعالی لمن الملک الیوم لله الواحد القهار والملک له
تعالی فی الدنیا والآخرة لکن فی الآخرة انقطعت دعوی المدعین لذلک فی الدنیا
وکذلک لجا الی محمد جمیع الناس فی الشفاعة فکان سیدهم فی الاخری دون دعوی
انتهی وقال فی الشفا وشرحه لاخلاف فی انه صلی الله علیه وسلم اکرم البشر

لما فی الترمذی والدارمی انا اکرم الاولین والاخرین ولافخر کذا ذکرہ الدیحی وکانہ ذہب وہمہ
الی ان اللام فی الاولین والاخرین للجنس والمراد بہم البشر والاظہر ان اللام للاستغراق
وانہ اکرم الخلایق بالاتفاق ولاعبرۃ بخلاف المعتزلۃ وارباب الشقاق وسید ولد
آدم بحدیث الترمذی انا سید ولد آدم یوم القیمۃ وبیدی لواء الحمد ولافخر وما من نبی
یومئذ آدم فمن دونہ الاتحت لوائی وانا اول من ینشق عنہ الارض ولافخر وافضل الناس
منزلۃ عند اللہ ای مرتبۃ ومکانۃ واعلاہم درجۃ وارفعہم قربۃ واقربہم زلفی ای تقربا واکثرہم
حبا لکونہ حبیب رب العالمین انتہی واما انکہ مساوی مشارک آنجناب خلایق باشد
در درجہ قرب وثواب ممتنع بالذات ہست فاولا ازینوجہ کہ اگر مساوی ومشارک مذکور
ممکن باشد بعد فرض وجودش یا اول من ینفلق الارض عن جمجمۃ باشد یا نہ اگر نباشد
مساوی نباشد پس مساوی باشد ونباشد فہو مصداق اجتماع النقیضین واگر
باشد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اول من ینفلق الارض عن جمجمۃ نباشند پس بالزوم خلاف
مفروض مسلم آنحضرت مساوی او نباشند پس او مساوی باشد ومساوی نباشد
فہو مصداق اجتماع النقیضین ووجودش بر ہر تقدیر مستلزم عدم اوست فہو محال
بالذات وثانیا ازینکہ او بعد فرض وجودش اگر سید الناس باشد آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم در عموم الناس داخل باشند وسید الناس نباشند العیاذ باللہ پس
مساوی او نباشند پس آن مساوی مساوی نباشد فہو مصداق
اجتماع النقیضین واگر سید الناس نباشد مساوی نباشد پس مساوی
باشد ومساوی نباشد فہو مصداق اجتماع النقیضین وعلی التقدیرین وجودہ مستلزم
لعدمہ فہو محال بالذات وثالثا ازینکہ اگر او حامل لواء الحمد یوم القیمۃ نباشد مساوی
نباشد واگر باشد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم تحت لوائی او باشند وداخل عموم
فمن سواہ وفمن دونہ باشد پس با وجود لزوم خلاف مسلم مفروض مساوی او نباشد

پس او مساوی باشد و مساوی نباشد فهو مصداق اجتماع النقیضین و وجوده مستلزم لعدمه علی التقدیرین فهو محال بالذات ورابعاً ازینکه او بعد فرض وجودش اگر اول من یفتح له الجنة باشد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اول من یفتح له الجنة نباشند پس مساوی او نباشد پس آن مساوی مساوی نباشد و اگر او اول من یفتح له الجنة نباشد آن مساوی مساوی نباشد فعلی التقدیرین وجوده مستلزم لعدمه فهو مصداق اجتماع النقیضین فهو محال بالذات وخامساً ازینکه آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اول من یجیز علی الصراط اند اگر مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم یا اعلی از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در قرب و ثواب ممکن باشد بر تقدیر وجودش یا اول من یجیز علی الصراط باشد بر ان تقدیر آنحضرت صلعم اول من یجیز علی الصراط نباشد وهو خلاف المسلم المفروض یا اول من یجیز علی الصراط نباشد پس مساوی مساوی و اعلی نتواند شد وسادساً ازینکه آنحضرت صلعم موصوف اند لقیام عن یمین العرش بمقامی که در آن غیر او قایم نخواهد شد اگر مساوی یا اعلی از آنحضرت صلعم در قرب و ثواب ممکن باشد بر تقدیر وجودش یا متصف لقیام ان مقام باشد یا نه علی الثانی مساوی مساوی و اعلی اعلی نتواند بود فهو مصداق اجتماع النقیضین و وجوده مستلزم لعدمه فهو محال بالذات وعلی الاول آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم متصف بقیام آن مقام نتواند بود فیلزم خلاف الفرض فیلزم عدم اتصافه صلی اللہ علیہ وسلم بقیام ذلک المقام علی تقدیر تسلیم اتصافه به فهذا الشق محال بالذات وسابعاً ازینکه اگر مساوی یا اعلی از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در قرب و ثواب ممکن باشد بعد فرض وجودش یا داخل عموم الاولون والآخرون باشد یا نه علی الثانی بر تقدیر وجودش معدوم باشد چه موجودات منحصر اند در اولون و آخرون وهر چه بر تقدیر وجودش معدوم باشد ممتنع بالذات است فهو علی هذا الشق ممتنع بالذات وعلی الاول از جمله غابطین در مقام آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باشد پس آن مساوی مساوی و آن اعلی اعلی از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم

در درجات قرب وثواب نتواند بود فالمساوی مساو ولیس بمساو والاعلی اعلی ولیس باعلی فهما مصداقا اجتماع النقیضین ووجودہما مستلزم لعدمہما فہما محالان بالذات وبوجہ آخر اگر مساوی یا اعلی از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در درجات قرب وثواب ممکن باشد بر تقدیر وجودش یا مغبوط اولین وآخرین در مقام قرب وثواب باشد یا نہ علی الثانی مساوی مساوی واعلی اعلی نتواند بود فہما مصداقا اجتماع النقیضین وجودہما مستلزم لعدمہما فہما محالان بالذات وعلی الاول آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در عموم اولین وآخرین داخل واز جملہ غابطین او باشند العیاذ باللہ پس مغبوط سایر اولین وآخرین نباشند فیلزم خلاف المفروض المسلم ہذا الشق ایضاً محال بالذات چہ بر این شق عدم اتصاف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باین صفت بر تقدیر اتصاف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باین صفت لازم است وعدم الشئی علی تقدیر وجودہ محال بالذات وبوجہ آخر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم موصوف اند بقیام عن یمین العرش بمقام لیس احد من الخلائق یقوم ذلک المقام غیرہ کما رواہ ابو ہریرۃ رضی اللہ عنہ پس اگر مساوی یا اعلی از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در درجات قرب وثواب ممکن باشد بر تقدیر وجودش یا موصوف بقیام آن مقام باشد یا نہ علی الثانی مساوی مساوی واعلی اعلی نتواند بود فہما محالان بالذات وعلی الاول لا یکون ذلک المقام الذی لیس احد من الخلائق یقومہ غیرہ صلی اللہ علیہ وسلم ذلک المقام الذی لیس احد من الخلائق یقومہ غیرہ صلی اللہ علیہ وسلم وہذا سلب الشئی عن نفسہ فہو محال بالذات مگر شاید آن مساوی واعلی بر تقدیر وجودش داخل عموم احد من الخلائق نزد این نافہم بی ایمان نباشد وثانیاً از انکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم صاحب منزلتی اند کہ نمی سزد مگر برای یک بندہ از بندگان خدا تعالی کما رواہ عبد اللہ ابن عمرو ابن العاص رض پس اگر مساوی یا اعلی از آنحضرت

صلی اللہ علیہ وسلم ممکن باشد بر تقدیر وجودش آن منزلت کہ بجز یک بندہ بدیگری نمی سزد یا سزاوار برای آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم است نہ برای آن مساوی یا اعلی براین تقدیر آن مساوی مساوی وآن اعلی اعلی تواند بود فہو مصداق اجتماع النقیضین و وجودہ مستلزم لعدمہ فہو محال بالذات یا سزاوار برائی آن مساوی یا اعلی است نہ برای آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم العیاذ باللہ وہذا خلف چہ کلام بعد وضع وتسلیم بودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم صاحب آن منزلت است واگر این قایل این را مسلم نمی دارد وازین انکار می آرد در این مقام با او کلام نیست در مقام کلام بانصاری ویہود با او ہم گفتگو خواہد بود وبا اینہمہ براین تقدیر ہم امکان مساوات کہ مدعای این قایل است صورت نمی تواند بست دبوجہ آخر وسیلہ برترین درجات جنت است کہ برابران یا برتر ازان ہیچ یک درجہ در جنت نیست کما قال صلی اللہ علیہ وسلم فی وصفہا اعلی درجۃ فی الجنۃ واعلی افعل التفضیل است ومضاف است سوی نکرہ ونکرہ کہ افعل التفضیل سوی آن مضاف باشد عام مستغرق می باشد وآن افعل التفضیل افادہ تفضیل موصوفش بر جمیع ما عداہ مما اضیف الیہ می کند پس اگر مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم یا اعلی در درجات قرب وثواب ممکن باشد بر تقدیر وجودش درجہ او در قرب وثواب یا مساوی وسیلہ باشد یا اعلی ازان واین ہر دو احتمال باطل است چہ وسیلہ اعلی از سایر درجات است یا کمتر از وسیلہ باشد پس نایل آن درجہ کمتر مساوی نایل وسیلہ کہ آنحضرت اند صلی اللہ علیہ وسلم یا اعلی ازان نتواند بود پس مساوی واعلی اعلی نتواند بود حاصل کہ ثبوت نیل درجہ اعلی بدیگری بی سلب نیل آن از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ممکن نیست وبوجہ آخر چون آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نایل آن درجہ علیا ہستند کہ نایل آن نیست مگر یک فرد اگر مساوی یا اعلی از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در قرب و ثواب ممکن باشد بر تقدیر وجودش اگر نایل آن درجہ نباشد مساوی واعلی

اعلی نتواند بود واگر نایل آن درجه باشد آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم نایل اندرجه نباشند
فیلزم خلاف المسلم المفروض و مع هذا براین تقدیر هم مساوات ممکن نیست بالجمله اشتراک
آن درجه اعلی که نمی سزد مگر برای یک بنده و نایل آن نیست مگر یکی و میان دو کس
و تساوی دو کس دران درجه ممکن نیست این قایل تساوی و تشارک جمله مومنین در آن
درجه و شیخ او تساوی کرورها در آن درجه که نمی سزد مگر برای یک بنده و نایل آن نیست
مگر یک مرد که آن بنده و آن مرد متعین است یعنی آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم تجویز میکنند این
ست فهم ایشان و همین است عقیده این بیدینان و تا سعا از نیکه پوشیده نیست که قرب
و ثواب کسیکه بطفیل او دیگران فایز بقرب و ثواب شوند نسبت بقرب و ثواب کسیکه
چنین نباشد زاید و افزون است و قرب کسیکه بطفیل او اکثر کسان مقرب و مثاب
شوند از قرب و ثواب کسیکه کمتران بطفیل او بقرب و ثواب رسند ازید و اکثر است
و آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم اکثر الناس تبعا یوم القیمة اند کما سبق و کما قال صلی اللہ
علیه وسلم ما من نبی من الانبیاء الا قد اعطی ما مثله امن علیه البشر و انما کان الذی
اوتیت وحیا اوحی اللہ الی فارجوان اکنو اکثرهم تابعا یوم القیمة و قال صلی اللہ علیه وسلم
انا اول شفیع فی الجنة لم یصدق نبی من الانبیاء ما صدقت وان من الانبیاء نبیا
ما صدقه من امته الا رجل واحد پس ظاهر است که ثواب و قرب آنحضرت صلی اللہ
علیه وسلم از قرب و ثواب من عداه افزون تر است و لهذا قال صلی اللہ علیه وسلم اطمع ان
اکون اعظم الانبیاء اجرا یوم القیمة پس اگر مساوی آنحضرت در قرب و ثواب یا اعلی
ممکن باشد بر تقدیر وجودش یا او اکثر الناس تبعا یوم القیمة باشد یا نه علی الثانی
مساوی واعلی اعلی نتواند بود و علی الاول آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم
اکثر الناس تبعا یوم القیمة نتوانند بود فیلزم خلاف المسلم المفروض حاصل اینکه
و ... اکثر الناس تبعا له بلزوم ... اکثر الناس قربا و ثوابا ... الی ... اک

بین اثنین نیست کالاوصاف المذکورہ سابقا وعاشرا ازینکہ اوصاف مختصہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از ابواب قرب وثواب کہ مصدر باول اندمثل اول من ینشق عنہ الارض واول شافع واول مشفع واول من یحرک حلق الجنۃ واول من یقرع باب الجنۃ واول من یفتح لہ الجنۃ صالح اشتراک بین اثنین نیستند پس مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دراین اوصاف محال است وہرگاہکہ مساوی محال است اعلی اولی بالامتناع است چہ این قابل اعتراف دارد کہ مفضل بنسبت بمفضل علیہ مرتبہ مساوات را جائز شدہ بمرتبہ زیادت فایز می باشد وحاوی عشر ازینکہ سید ولد آدم وصاحب لواء الحمد وبودن آدم علیہ السلام فمن سواہ تحت لوایہ وامام النبیین واکرم الاولین والآخرین علی اللہ کہ اوصاف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اند صالح اشتراک بین اثنین نیستند پس مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دراین اوصاف مختصہ ممتنع بالذات است واعلی اولی بالامتناع است تجویز اینکہ کرورہا کسان مساوی ومشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دراین اوصاف باشند چنانکہ شیخ نجدی گفتہ وتجویز اینکہ جمیع مومنین دراین اوصاف کہ مراتب قرب وثواب اند ساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بلکہ اعلی از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باشند بی جنون مطبق یا الحاد موبق از کسی ممکن نیست این گول جول اینقدر نتوانست فہمید کہ جملہ مومنین سید الناس یوم القیمۃ وقایم مقامی کہ دران جز یک کس قایم نخواہد بود واولون وآخرون غبطہ آنکس خواہند کرد ونایل درجۂ اعلی کہ بجز یک کس برائی دیگری سزد وبجز یک کس دیگری نایل آن نخواہد بود واکثر الناس تبعًا یوم القیمۃ واول من یقرع باب الجنۃ وحامل لوائی کہ آدم ومن سواہ تحت آن باشند واول من ینشق عنہ الارض واول شافع واول مشفع واول من یحرکہ حلق الجنۃ وامام النبیین وخطیبہم وصاحب شفاعتہم واول الناس خروجا اذا بعثوا وقایدہم اذا وفدوا وخطیبہم اذا انصتوا وشفیعہم

اذا جلسوا و مبشرہم اذا ابلسو و مخاطب خازن جنت بدین خطاب یک مرت لا افتح
لاحد قبلک و اکرم الاولین والآخرین علی اللہ چیان تواند شد بایستی کہ اول تصویر ان
بیان می کرد بعد ازان درپی اثبات امکان آن می افتاد انشاء اللہ العزیز در نظر تفصیلی
در اقوالش زیادہ ازین کشف فضایح و فظایع او نمودہ می شود وہرچند در بیان این
مطالب تکرار ممل بوقوع آمد لکن راقم را در تکریر تقریر معذور توان داشت کہ کار
با بلیدی نافہمی بیدینی افتادہ لہذا استعجیلا علی غباوتہ والحادہ وقطعا لفسا ولدادہ
اطناب و تکریر رووادہ۔ وجہ ثالث اینکہ از جملہ درجات قرب و ثواب کہ او سبحانہ
بفضل عظیم خود آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم را بآن اختصاص بخشیدہ است شفاعت
کبری است قال حذیفۃ رضی اللہ عنہ یجمع اللہ الناس فی صعید واحد حیث یسمعہم الداعی
ینفذہم البصر حفاۃ عراۃ کما خلقوا سکوتا لاتکلم نفس الا باذنہ فینادی محمد الحدیث وفی
روایۃ انس وابی ہریرۃ رضی اللہ عنہما وغیرہما یجمع اللہ الاولین والآخرین یوم القیمۃ
فیہتمون فیقولون لو استشفعنا الی ربنا وتدنو الشمس فیبلغ الناس من الغم ما لا یطیقون
ولا یحتملون فیقولون الا تنظرون من یشفع لکم فیاتون آدم فیقولون انت ابو البشر خلقک
اللہ بیدہ ونفخ فیک من روحہ واسکنک جنتہ واسجد لک ملائکتہ وعلمک اسماء کل شئی
اشفع لنا عند ربک حتی یریحنا من مکاننا الا تری ما نحن فیہ فیقول ان ربی غضب الیوم غضبا لم
یغضب قبلہ مثلہ ولا یغضب بعدہ مثلہ ونہانی عن الشجرۃ فعصیت نفسی نفسی اذہبوا الی
غیری اذہبوا الی نوح فیاتون نوحا فیقولون انت اول الرسل الی اہل الارض وسماک اللہ
عبدا شکورا الا تری ما نحن فیہ الا تری ما بلغنا الا تشفع لنا الی ربک فیقول ان ربی غضب
الیوم غضبا لم یغضب قبلہ مثلہ ولا یغضب بعدہ مثلہ نفسی نفسی قال فی روایۃ انس
ویذکر خطیئتہ التی اصاب سوالہ ربہ بغیر علم وفی روایۃ ابی ہریرۃ وقد کانت لی دعوۃ دعوتہا
علی قومی اذہبوا الی غیری اذہبوا الی ابراہیم فانہ خلیل اللہ تعالی فیاتون ابراہیم

فیقولون انت نبی اللہ وخلیلہ من اہل الارض اشفع لنا الی ربک الا تری ما نحن فیہ فیقول
ان ربی غضب الیوم غضبا فذکر مثلہ ویذکر ثلث کلمات کذبہن نفسی نفسی لست لہا ولیکن
علیکم بموسی فانہ کلیم اللہ وفی روایۃ فانہ عبد اتاہ اللہ التوریۃ وکلمہ وقربہ نجیا قال
فیاتون موسی فیقول لست لہا ویذکر خطیئتہ التی اصاب وقتلہ النفس نفسی نفسی ولیکن
علیکم بعیسی فانہ روح اللہ وکلمتہ فیاتون عیسی فیقول لست لہا ولیکن علیکم بمحمد عبد غفر اللہ
لہ ما تقدم وما تاخر فاولی فاقول انا لہا فانطلق فاستاذن علی ربی فیوذن لی فاذا
رایتہ وقعت ساجدا وفی روایۃ فاتی تحت العرش فاخر ساجدا وفی روایۃ فاقوم بین
یدیہ فاحمدہ بمحامد لا اقدر علیہا الا ان یلہمنیہا اللہ تعالی وفی روایۃ فیفتح اللہ
علی من محامدہ وحسن الثناء علیہ شیئا لم یفتحہ علی احد قبلی وقال فی روایۃ ابی ہریرۃ
فیقال یا محمد ارفع راسک سل تعطہ واشفع تشفع فارفع راسی فاقول یا رب امتی امتی
فیقول ادخل من امتک من لا حساب علیہ من الباب الایمن من ابواب الجنۃ وہم شرکاء
الناس فیما سوی ذلک من الابواب ولم یذکر فی روایۃ انس ہذا الفصل وقال
مکانہ ثم اخر ساجدا فیقال لی یا محمد ارفع راسک وقل یسمع لک واشفع تشفع واسال
تعطہ فاقول یا رب امتی امتی فیقال انطلق فمن کان فی قلبہ مثقال حبۃ من برۃ او شعیرۃ
من ایمان فاخرجہ فانطلق فافعل ثم ارجع الی ربی فاحمدہ بتلک المحامد وذکر مثل الاول وقال فیہ
مثقال حبۃ من خردل قال فافعل ثم ارجع وذکر مثل ما تقدم وقال فیمن کان فی قلبہ ادنی ادنی من
مثقال حبۃ من خردل فافعل وذکر فی المرۃ الرابعۃ فیقال ارفع راسک وقل یسمع واشفع تشفع واسال
تعطہ فاقول یا رب ایذن لی فیمن قال لا الہ الا اللہ قال لیس ذلک لک ولکن عزتی وکبریائی و
عظمتی وجبریائی لاخرجن من النار من قال لا الہ الا اللہ ومن روایۃ ابی قتادۃ عنہ قال
فلا ادری قال فی الثالثۃ او الرابعۃ فاقول یا رب ما بقی فی النار الا من حبسہ القرآن ای
وجب علیہ الخلود ومن روایۃ انس قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم

یقول لأشفعن یوم القیمة لاکثر مما فی الارض من حجر وشجر وفی الصحیحین عن انس یحبس
المؤمنون یوم القیمة حتی یهموا بذلک فیقولون لو استشفعنا الی ربنا فیریحنا من مکاننا
فیاتون آدم فیقولون انت آدم ابو الناس الحدیث وفیهما عنه قال قال رسول
اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذا کان یوم القیمة ماج الناس بعضهم فی بعض فیاتون آدم
فیقولون اشفع الی ربک فیقول لست لها الحدیث حضرت شیخ عبد الحق محدث دهلوی
قدس سره در تکمیل الایمان خلاصه این احادیث را بزبان فارسی بیان نموده اند
ایراد عبارت تکمیل الایمان برائے افاده کسانیکه سواد عربیت ندارند مناسب
می نماید قال قدس سره اول کسیکه فتحیاب شفاعت کند محمد رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم خواهد بود فردا ظاهر شود که اورا در درگاه خداوندی چه قدر
جاه وعزت بوده است روز روز اوست وجاه جاه اوست اللهم بجاه
محمد اغفر لنا وتمامه عالمیان چون از شدت هول موقف بجان آیند وحیران
شوند وبطلب شفیع برآیند تا دزد ایشان را درمان کند نزد آدم صفی اللہ
روند وگویند که تو آن آدمی که پدر تمام او میانی و پرورکارت بدست خود
پیدا اگر دود ربهشت برینت جا داد ومسجود ملائکه گردانیده واسماء تمامه اشیا
ترا آموخت شفاعت کن که مارا سخت روزی در پیش آمده است آدم صفی اللہ
علیه السلام گوید که ایستادن درین مقام ودم زدن در این حضرت حد من
نیست از من هنوز آن شرمندگی که اکل شجره کرده بودم ودر فرمان الٰهی براه خطا
رفتم از خاطرم نرفته است این کار نکار از نوح برآید پس آدم علیه السلام حواله بنوح
علیه السلام کند وایشان نزد نوح علیه السلام بروند ونوح بابراهیم علیه السلام
وابراهیم بموسی علیه السلام وموسی بعیسی علیه السلام تمام این رسل اولوا العزم صلوات
اللہ وسلامه علیهم اجمعین شرمنده زلات خود باشند هیچکس از دهشت این مقام

قدم پیش نتوانند نهاد تا در خاتمه حضرت محمدیه که سید رسل و شفیع روز محشر و مکرم بخطاب لیغفر لک اللہ ما تقدم من ذنبک و ما تاخر است بآیند و عرض حال خود نمایند پس وی برخیزد و در سراپردہ جلال درآید و در مقام محمود کہ در دنیاش وعدہ کردہ بود عسیٰ ان یبعثک ربک مقاماً محمودا و خبرا و را ایستادن دراین مقام ممکن نباشد بایستد و سجدہ در رود و حکم شود کہ سراز سجدہ بردار و ہرچہ خواہی بخواہ و ہرچہ گوئی بگو پس سراز سجدہ بردارد و بزبانیکہ در آنوقت آموزندش پروردگار خود را حمد و ثنا گوید و قسمی از عاصیان را بہ بخشاید باز بسجدہ رود و قسمی دیگر را شفاعت کند و از سجدہ ثالثہ کہ سر بردارد تمامہ گنہگاران را بہ بخشاید پس ہیچکس باقی نماند الا آنکہ قرآن بخلود او حکم کردہ است یعنی کافران و منکران این مضمون حدیثی است کہ در صحیح بخاری و مسلم مذکور است و ازینجا خود ظاہر شد کہ گناہان ہمہ راوی در خواہد واحتیاج شفاعت دیگری نماند مگر آنکہ گویند کہ این مخصوص بامت وی باشد یا دیگران را شفاعت در حضرت وی بود و ویرا در حضرت حق واللہ اعلم و در حدیث دیگر آمدہ است کہ بعد شفاعت آنحضرت صلی اللہ علیہ و علیٰ آلہ وسلم کسی نماند مگر کسانیکہ در ایشان خبر لا الہ الا اللہ ذرہ نیکی نبود و سراسر معصیت و گناہ باشد پس اذن شفاعت ایشان در خواہد از درگاہ رب العزت حکم آید کہ ای محمد اینہا خاصگان من اند ایشان من خود بخود شفاعت کنم و از آتش دوزخ ایشان را برآورم و بالجملہ روز روز محمد است و جای جای اوست و مقام مقام اوست و سخن سخن اوست او مہمان است و دیگران ہمہ طفیلی اند کہ در قرآن خطاب میرود ولسوف یعطیک ربک فترضیٰ ترا ای محب من و ای محبوب من و ای مطلوب من وای بندہ خاص من چندان نعمت دہم و رحمت کنم کہ راضی شوی ازین تا ہیچ آرزو در دل تو نہ نشیند ای محمد ہمہ کس رضای من می طلبند و من رضای تو میخواہم کلام

قدسی کلهم یطلبون رضائی وانا اطلب رضاک یا محمد وی صلی اللہ علیہ وسلم گوید کہ من راضی نشوم تا یک یک را از امت من بنیا مرزی و نہ بخشی انتہیٰ بالفاظہ قال فی الشفا بعد ذکر احادیث الشفاعۃ فقد اجتمع من اختلاف ہذہ الآثار ان شفاعۃ صلی اللہ علیہ وسلم ومقامہ المحمود من اول الشفاعات الی آخرہا من حین یجتمع الناس للحشر وتضیق بہم الحناجر ویبلغ منہم العرق والشمس والوقوف مبلغہ وذلک قبل الحساب فیشفع حینئذ لاراحۃ الناس من الموقف ثم یوضع الصراط ویحاسب الناس کما جاء فی الحدیث عن ابی ہریرۃ وحذیفۃ وہذا الحدیث اتقن فیشفع فی تعجیل من لاحساب علیہ من امتہ الی الجنۃ کما تقدم فی الحدیث ثم یشفع فیمن وجب علیہ العذاب ودخل النار منہم حسب ما یقتضیہ الاحادیث الصحیحۃ ثم فیمن قال لا الٰہ الا اللہ ولیس ہذا سواہ انتہیٰ چون حال وکیفیت شفاعت کبریٰ کہ او سبحانہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم را بفضل خود از جہت محبوبیت وجاہ و وجاہت تامہ بآن اختصاص بخشیدہ است مبین شد حالا میگوییم کہ آیا این نجدی نجید این پلید کہ مساوات جملہ مومنین با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بلکہ اعلیٰ شدن جملہ مومنین از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در قرب و ثواب تجویز میکند با خصوصیت [illegible] این اعتقاد با آنحضرت صلی اللہ علیہ [illegible] ایمان دارد یا نہ علی الثانی در اینجا با گفتگو [illegible] با یہود و نصاری وغیرہم از منکران نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ گفتگو خواہد شد با این نجدی ہم گفتگو درمیان خواہد آمد وعلی الاول اگر این نجدی این شفاعات را اعلیٰ درجات قرب و ثواب نمیداند استحقاق مخاطبت واہلیت مجاوبت ندارد واگر این شفاعات را اعلیٰ درجات قرب و ثواب میداند صورت حصول مرتبہ این شفاعات جملہ مومنین را اول تصویر کند وبیان نماید کہ بر تقدیر حصول این شفاعات بجملہ مومنین محبوس کدام کس خواہد شد چنانکہ در حدیث حبس المومنون آمدہ و یہتمون چنان صادق خواہد آمد فیبلغ الناس من الغم ما لا یطیقون ولا یحتملون را چہ معنی خواہد بود و استشفاع

کدام کس خواہد کرد وکدام کس شفیع کدام کس خواہد شد وکسانیکه برآنها حساب نیست
کدام کسان خواہند بود چه ظاہر است که براین تقدیر جمله مومنین خود صاحب شفاعت
کبری برای تعجیل ادخال انان در جنت شفاعت خواہند کرد کافران خواہند بود و
ہمچنان کسانیکه بشفاعت از عذاب وارہند واز دوزخ بیرون آیند کفار خواہند بود
ونیز بران تقدیر جمله مومنین ملاذ وملجا ومحتاج الیه وجمله مومنین ملتجی ومحتاج ومستشفع خواہند
بود چه مساوات جمله مومنین باآنحضرت صلی الله علیه وسلم در درجات شفاعت بی آنکه
آنحضرت صلی الله علیه وسلم ملاذ وملجای سائر مومنین بلکه سایر اولین وآخرین اند وسائر
مومنین وسایر اولین وآخرین در رستگاری خودہا از شداید موقف محتاج باستشفاع از آنحضرت صلعم
اند جمله مومنین ملاذ وملجا جمله مومنین بلکه جمله اولین وآخرین در رستگاری خودشان
از شداید موقف باشند وچنانکه آنحضرت صلی الله علیه وسلم برای تعجیل من لاحساب
علیه الی الجنة وعفو من وجب علیه العذاب واخراج من دخل النار شفاعت خواہند
فرمود وشفاعت آنجناب صلی الله علیه وسلم درہر باب مقبول خواہد شد جمله مومنین
شافع جمله مومنین دراینہمه باشند وشفاعت جمله مومنین درحق جمله مومنین مقبول باشد
متصور نیست این نجدی را بعد بیان صورت حصول درجه شفاعت کبری بجمله مومنین
که تخیل آنہم از کسی بے جنون مطلق متصور نیست باید که امکان آن باثبات رساند
بلکه مع تسلیم اتصاف آنحضرت صلی الله علیه وسلم بشفاعت کبری قول بامکان اتصاف
یک کس دیگر ہم بشفاعت کبری از کسیکه ادنی فہم دارد متصور نیست چه اگر کسی دیگر
از اولین وآخرین متصف بشفاعت کبری شود آنحضرت صلی الله علیه وسلم ملاذ وملجای
سایر مومنین وسایر اولین وآخرین واول کسیکه فتح باب شفاعت کند نباشند وسایر المومنین وسایر
اولین وآخرین در رستگاری از شداید موقف ودخول جنت ورہائی از عذاب مستحق وخروج از دوزخ محتاج
باستشفاع از آنحضرت صلعم نباشند فیلزم خلاف المسلم المفروض وہم بطلان مساوات لازم آمد چه

برابن تقدیر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم متصف باین صفات نتوا ند بود چہ جای آنکہ مع
مساوی متصف باین صفات باشند ظاہر این نجدی باین احادیث ایمان ندارد
معتقد او ہمان است کہ شیخ نجدی سہ صورت اختراع کردہ یک صورت راشفاعت
وجاہت وصورت دویم راشفاعت محبت وصورت سیوم راشفاعت بالاذن
نام نہادہ است وآن ہر سہ صورت درحقیقت شفاعت نیست درحقیقت آن
تلبیس باقتضائی الحاد است چنانکہ استاد در تحقیق الفتوی بتفصیل مذکور نمودہ
وجہ رابع اینکہ اصطفا و برگزیدن خدائی عزوجل بندہ را بنبوت و رسالت بی آنکہ
اوسبحانہ آن بندہ را بمنزلت قرب و وجاہت و درجہ مزید مثوبت از دیگر بندگان
نوداامتیاز واختصاص بخشد ممکن نیست واز اجلی بدیہیات است کہ غیرنبی وغیررسول
در قرب وثواب برابر نبی ورسول یا برتر از نبی ورسول نمی تواند بود والا نبوت وعدم
نبوت ورسالت وعدم رسالت یکسان و برابر باشد ونبوت و رسالت محض لغو و بیکار
واختصاص بندہ بنبوت واختصاص بندہ برسالت سفہ وعبث باشد مختص فرمودن
اوسبحانہ آن بندہ را بنبوت مختص فرمودن اوسبحانہ آن بندہ را بدرجہ خاص از
قرب وثواب است ومختص فرمودن اوسبحانہ بندہ را برسالت مختص فرمودن
اوسبحانہ آن بندہ را بمنزلتی از قرب و درجہ از ثواب است کہ آن منزلت وآن
درجہ بغیرنبی ورسول حاصل نتواند شد پس غیرنبی بانبی وغیررسول بارسول ورسل
غیراولوالعزم بارسل اولوالعزم در درجہ قرب وثواب برابر نتوانند شد فضل رسل
اولوالعزم برغیر اولوالعزم وفضل مرسلین برغیر مرسلین وفضل نبی برغیرنبی در قرب و
ثواب از ضروریات آن مناسب است وسلب آن فضل ور قوت سلب آن
منصب است تجویز مساوات جملہ مومنین کوفساق وفجار
باشند باانبیاء ومرسلین ورسل اولوالعزم خصوصًا بافضل رسل اولوالعزم یا تجویز

افضلیت جملہ مومنین از آنحضرت علیہم السلام در قرب و ثواب غایت غوایت و
ضلالت است و منشاء آن فرط جہالت بجلالت منصب نبوت و رسالت است
بر تقدیر ہمچو تجویز قول بعصمت انبیا علیہم السلام و نفی عصمت از غیر انبیا لغو ولا طائل است
و چون او سبحانہ بفضل و رحمت خود بفحوائی وکان فضل اللہ علیک عظیما و تیم نعمتہ علیک
وانا اطلب رضاک یا محمد ولسوف یعطیک ربک فترضیٰ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم را
از جملہ ممکنات برگزیدہ بر سایر انبیا و رسل و سایر ممکنات فضل کلی بخشیدہ نبوت و
رسالت را کہ اعلی درجات فضایل ممکنہ ممکنات است بوجود باجود آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم باتمام واکمال رسانیدہ وقصر نبوت را بذات کامل الصفات آن افضل
ممکنات علیہ افضل الصلوات تام و کامل گردانیدہ کما قال صلی اللہ علیہ وسلم مثلی ومثل
الانبیاء کمثل قصر احسن بنیانہ ترک منہ موضع لبنۃ الحدیث وبعث وارسال آن
حضرت صلی اللہ علیہ وسلم اکمال دین نمودہ واتمام نعمت فرمودہ کما قال عز من قایل
الیوم اکملت لکم دینکم واتممت علیکم نعمتی وآنحضرت را بارسال الی الخلق کافۃ
کما قال عز مجدہ لیکون للعالمین نذیرا وکما قال صلی اللہ علیہ وسلم وارسلت الی
الخلق کافۃ بر سایر انبیا و رسل وملائکہ ومن سواہم وما سواہم جمیعا فضل کلی کرامت
فرمودہ چنانچہ حضرت امام جعفر صادق رضی اللہ عنہ بعد روایت حدیث اسرا یعنی فیما بینہم
اکمل اللہ لمحمد الشرف علی اہل السموات والارض وعن ابن عباس رضی اللہ عنہ ان اللہ فضل محمدا
صلی اللہ علیہ وسلم علی اہل السماء وعلی الانبیاء صلوات اللہ علیہم او سبحانہ ببعث آنحضرت صلعم مکارم
اخلاق ومحاسن افعال را بتکمیل واتمام رسانیدہ کما قال صلی اللہ علیہ وسلم ان اللہ بعثنی لتمام
مکارم الاخلاق وکمال محاسن الافعال وقال صلی اللہ علیہ وسلم طمع ان اکون اعظم الانبیاء اجرا
یوم القیمۃ وہمین ظاہر ست کہ اختصاص او سبحانہ آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم بارسال الی الخلق
کافہ وفضل بر ملائکہ و انبیا علیہما السلام وغیرہم واکمال نبوت و رسالت و اکمال دین

واتمام نعمت بوجود فایض الجود آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم و بودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اکثر الناس اتباعاً و اعظم الانبیاء اجراً یوم القیمۃ در قوت اختصاص او سبحانہ آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم باعلی درجات قرب و اقصی مراتب ثواب ہست و اگر مساوات جملہ فساق و فجار مومنین در عین اتصاف باشد انحائی فسق و اغلظ وجوہ فجور بآن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم یا افضل بودن آنہا از آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم در قرب و ثواب جایز باشد چنانکہ عقیدہ این قایل ہست رسالت عامہ الی الخلق کافۃ و ختم و اکمال نبوت و رسالت و اکمال دین و اتمام نعمت و تتمیم مکارم اخلاق و تکمیل محاسن افعال ببعثت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و کثرت اتباع و اعظمیت اجر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بنسبت باجور انبیاء علیہم السلام و اشرف و افضل گردانیدن او سبحانہ آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم بر سایر اہل سموات و ارض محض لغو و سفہ و عبث باشد العیاذ باللہ من ذلک در تجویز این قایل کمال رسالت باکسال فجور برابر بلکہ کمال فجور از کمال رسالت برتر باشد این زندقہ و الحاد ناشی از غایت فساد اعتقاد ہست و عند التامل قول بمجوز خرافات قول بامکان اجتماع متنافیات و متضادات ہست وجہ خامس آنکہ در شرح عقاید نسفی می گوید و لا یبلغ ولی درجۃ الانبیاء معصومون مامونون من خوف الخاتمۃ مکرمون بالوحی و مشاہدۃ الملک مامورون بتبلیغ الاحکام و ارشاد الانام بعد الاتصاف بکمالات الاولیاء فما نقل عن بعض الکرامیۃ من جواز کون الولی افضل من النبی کفر و ضلال و الحاد و جہالۃ انتہی و در شرح فقہ اکبر می گوید و منہا ان الولی لا یبلغ درجۃ النبی لان الانبیاء معصومون مامونون عن خوف الخاتمۃ مکرمون بالوحی حتی فی المنام و بمشاہدۃ الملائکۃ الکرام مامورون بتبلیغ الاحکام و ارشاد الانام بعد الاتصاف بکمالات الاولیاء العظام فما نقل عن بعض الکرامیۃ من جواز کون الولی افضل من النبی کفر و ضلالۃ و الحاد و جہالۃ انتہی این قایل باقتضای وسعت ظرف و فراخی حوصلہ

بران چہ بعض کرامیہ از تجویز بلوغ ولی بدرجہ نبی و تجویز فضل ولی بر نبی کمال بردہ اند
قناعت و اکتفا نکردہ تجویز مساوات جملہ فساق و فجار مومنین گو متناہی فی الفسق
والفجور باشند در عین اتصاف بکمال فسق و فجور با افضل الانبیاء والمرسلین
صلوات اللہ علیہ و علیہم بلکہ تجویز افضل بودن بر فاسق و فاجر از مومنین از آنجناب
در درجات قرب و ثواب اعتقاد می کنند و این را کمال دین و ایمان می پندارد
ہیچو اعتقاد از و مستعجب نیست چہ این مدقق با مکان اتصاف او سبحانہ بجمیع
نقایص و قبایح و فواحش و ہمہ صفات حوادث قایل شدہ بتدقیق نظر بران دلایل
آوردہ است کہ از ان اتصاف او سبحانہ بجمیع نقایص و قبایح و فواحش و اتحاد
او بجمیع ما عداہ من الممکنات والممتنعات در مرتبہ ذات احدیہ مقدسہ و امکان
عدم او سبحانہ و امکان وجود شریک الباری لازم می آید کما مر سابقا پس از
قول بجواز افضلیت ہر فاسق و ہر فاجر بر افضل الرسل علیہ افضل الصلوات
او را چہ باک تواند بود وجہ سادس آنکہ این قایل و خواجہ تاشان او کہ اتباع
شیخ نجدی اند و خود شیخ نجدی یا آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم را متصف بفوز اعلی درجات
قرب و ثواب میدانند یا نہ علی الاول مساوی یا اعلی از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در قرب و
ثواب ممکن نتواند بود چہ بر این تقدیر درجہ قرب و ثواب آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از دیگر
ہمہ درجات قرب و ثواب اعلی است و در صورت بودن کدامین درجہ دیگر مساوی آن
یا اعلی از ان آن اعلی درجات نتواند بود و ہذا خلف و علی الثانی لازم است کہ این نجدیان
اعتقاد کنند کہ درجہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در قرب و ثواب از درجات غیر متناہیہ
فروتر است و او سبحانہ با اینکہ فرمودہ است و کان فضل اللہ علیک عظیما و یتم نعمتہ
علیک و لسوف یعطیک ربک فترضی و کلہم یطلبون رضائی و انا اطلب رضاک یا
محمد آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم با وجود غایت محبوبیت از فضل عظیم و اتمام نعمت و عطای

مرضی که کرامت فرمودن دیگر درجات علی که از درجه آنحضرت صلی الله علیه وسلم برتر اند باشد
محروم داشت و آنحضرت صلی الله علیه وسلم بسبب تنگ ظرفی و پست همتی بدرجه که از درجات
غیر متناهیه فروتر ست می راضی شده آنرا اعلی درجه که افعل التفضیل مضاف سوی نکره عامه
است با آنکه آن درجه از درجات غیر متناهیه فروتر است دل خود را خوش کرد بر این تقدیر
این نجدیان را ازین اعتقاد گریز نیست و این اعتقاد محض الحاد و بدینی است العیاذ بالله من
ذلک وجه سابع آنکه این نجدیان باقتضای سوء اعتقاد و خبث باطن بقصد غرضی که
انشاء الله العزیز در نظر تفصیلے در این قول ایمای بآن خواهد رفت در پی اثبات امکان
مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در اوصاف کمال افتاده حیله اجرای خود را تمسک
بعموم قدرت الٰهی قرار داده اند و چون این قایل بر این معنی متنبه شد که بعض اوصاف کمال
همچو خاتم النبیین صالح اشتراک بین اثنین نیست تا مساوات در آن ممکن باشد اول
برای تحریف معنی خاتم النبیین دست و پا زده حرکات مذبوحی کرد چون از آن دست و
پا زدنش بجز دست بر سر زدنش کاری بر نامد از دعوی امکان مساوات در جمیع
اوصاف درگذشته بدعوی امکان مساوات در قرب و ثواب که درجات آن از
جنس ما لا عین رأت ولا اذن سمعت ولا خطر علی قلب بشر است تشبث کرده همان
حیله یعنی عموم قدرت الٰهی را تمسک گردانیده چون بدلایل قاطعه و براهین ساطعه امتناع
ذاتی مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم و اعلی از آن حضرت صلی الله علیه وسلم در درجات
قرب و ثواب هم مبرهن شد این گمراهان سوی این بیراهه روی نتوانند رفت و حیله
اینها را سا منقطع و وساوس اینها یکسر مندفع است چه خود این قایل بعدم شمول
قدرت الٰهی بعض ممکنات را همچو صفات الٰهی معترف شده است چه جای ممتنعات
ذاتیه و اندرین صورت ضرورت بیان دیگر برای تبکیت اینها نبوده است الا برای
افحام مکابرین و افهام ناظرین میگوییم که آیا در اعتقاد این نجدیان حضرت باری جلت

قدرتہ قادر ہست براینکہ یک ممکن را در اوصاف کمال و درجات قرب و ثواب افضل ممکنات
و اعلی از سایر ما سوی اللہ گرداند یا در اعتقاد اینان براین قادر نیست علی الثانی نفی قدرت
او سبحانہ بر اینان لازم آمد و اینان را از التزام نفی قدرت الٰہی بران براین شق گریز نیست
فیلزمہم الفرار علی ما عنہ الفرار و علی الاول چون او سبحانہ قادر ہست براینکہ یک ممکن را
افضل ممکنات گرداند گردانیدن ممکنی دیگر مساوی آن ممکن مفروض افضل ممکنات
یا اعلی از آن ممکن مفروض افضل ممکنات مقدور نتواند بود چہ معنی قادر بودن او سبحانہ
برگردانیدن ممکنی افضل ممکنات در اوصاف کمال و درجہ قرب و ثواب این است
کہ او سبحانہ قادر ہست براینکہ ممکنی را اوصاف کمالیہ بخشد کہ برابران اوصاف کمالیہ
و افضل از آن ممکن نبود و بآن ممکن درجہ از قرب و ثواب کرامت فرماید کہ مساوی
آن درجہ و اعلی از آن امکان نداشتہ باشد زیرا کہ اگر مساوی آن اوصاف کمالیہ
و آن درجہ و اعلی از انہا ممکن باشد آن ممکن مفروض افضل ممکنات در اوصاف
کمال و درجہ قرب و ثواب نتواند شد بلکہ بعض ممکنات مساوی او و بعض ممکنات
اعلی از و در اوصاف کمال و قرب و ثواب تواند شد پس درین صورت بودن
ممکنی افضل ممکنات در اوصاف کمال و در قرب و ثواب ممکن نتواند بود پس او سبحانہ
برگردانیدن ممکنی افضل ممکنات در اوصاف کمال و در قرب و ثواب قادر نتواند بود
لان المصحح للمقدوریۃ ہو الامکان پس خلف لازم آمد زیرا کہ شق اول این است کہ او سبحانہ
قادر ہست براینکہ یک ممکن را در اوصاف کمال و در قرب و ثواب افضل ممکنات گرداند
حاصل اینکہ این نجدیان را گریز نیست از احد الامرین یا بگویند کہ او سبحانہ برگردانیدن ممکنی
افضل الممکنات قادر نیست و علی التقدیرین این نجدیان را از محذوریکہ آنرا حیلہ
بیباکی گردانیدہ اند گریز نیست فقطع دابر القوم الذین ظلموا و الحمد للہ رب العالمین حالا
در اقوال این قایل نظر تفصیلے باید تا تفاصیل ضلالات و جہالات او انکشاف یابد قولہ

چون مساوی جناب شان ستجمل نباشد مفضول نخواهند بود بلکه افضل واکمل از سایر انبیا علیہم السلام اند ناشی از نافہمی و بیدینی است چه اگر مساوی آنجناب در جمیع کمالات ممکن باشد از فرض وقوع آن نظر الی ذاته محالی لازم نخواهد آمد پس بر فرض وجود آن مساوی اگرچه مفضول نخواهند شد مگر افضل واکمل از سایر انبیا نتوانند شد چه آن مساوی مفروض الوجود از جمله انبیا است پس وجودش مستلزم نفی این صفت کمال یعنی افضل الانبیا از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم است پس مشارکت او با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات که این صفت هم از انجمله است مستلزم سلب مشارکت در جمیع کمالات است وانچه مستلزم نقیض خود است محال بالذات است پس مشارکت ومساوات آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات محال بالذات است و چون مساوات محال بالذات است افضلیت از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات اولی بالامتناع است چه این قایل خود می گوید که اتفاق عرف واہل لغت براین است که مفضل نسبت بمفضل علیه مرتبه مساوات را جایز شده بمرتبه زیادت فایز می باشد حال آنکه معتقد این نجدی وشیخ او وهم کیشان او این است که اعلی از آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات ممکن است وظاهر است که بر تقدیر امکان آن وفرض وجودش آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم مفضول خواهند بود بلکه این قایل بجواز افضلیت جمله مومنین گو فساق وفجار باغلظ انحای فسق وفجور باشند بر آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم در قرب وثواب است پس او مفضول بودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از هر فاسق وفاجر با اعتراف باتصاف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بوصف خاتم النبیین وسایر اوصاف کمالیه مختصه آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وکمالات مخصوصه بانبیا علیہم السلام در عین حال اتصاف بآن در عین حال اتصاف فساق وفجار مومنین بانحای فسق وفجور تجویز میکند و باینهمه دعای اسلام میکند والعیاذ باللہ من ذلک قول او واتفاق عرب ولغت براین است الی قوله نایز

می باشد با وسود می نمی دہد بلکہ ہیچ بخدیت را بر می کند چہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم جامع جمیع کمالات سایر انبیا علیہم السلام اند و بر سایر انبیا و رسل در قرب و ثواب و در فضایل دینی و دنیوی و محاسن صوری و معنوی فضل و مزیت دارند کما سیاتی عنقریب و مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در صفات کمال محال بالذات است چہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اول النبیین خلقا اند و اول ما خلق اللہ نوری آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و اول النبیین خلقا و اول ما خلق اللہ صالح اشتراک بین اثنین نیست و متاخر در خلق مساوی اول نتواند شد و آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم برائی تمام مکارم اخلاق و کمال محاسن افعال مبعوث اند پس اگر مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در صفات کمال ممکن باشد با تمام مکارم اخلاق و کمال محاسن افعال با ومنوط باشد یا نہ علی الثانی ان مساوی مساوی نتواند شد و علی الاول چون آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم متمم مکارم اخلاق و مکمل محاسن افعال اند بودن آن مساوی متمم مکارم اخلاق و مکمل محاسن افعال محال بالذات است زیرا کہ تتمیم متمم و تکمیل مکمل محال بالذات است و ہر گاہ کہ مساوات محال است افضلیت اولی بالامتناع است چہ این قابل اعتراف میکند بانیکہ فضل مرتبہ مساوات را جایز شدہ بمرتبہ زیادت فایز می باشد ہر چند برائی اثبات امتناع ذاتی اعلی از ان حضرت صلی اللہ علیہ وسلم حاجت باین بیان نیست چہ متاخر افضل از اول نمی تواند بود و غیر متمم مکارم اخلاق از متمم آن و غیر مکمل محاسن افعال از مکمل آن افضل نتواند شد مگر این بیان برائی تبکیت این قایل آوردہ شد و قول او و در اینہم شک نیست الی آخرہ بچند وجہ بر غایت جہالت و ضلالت او دلالت دارد اول اینکہ ہر فضیلتے کہ در نبی من الانبیاء بودہ است بوجہ اکمل در آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم موجود است قال فی الشفا بعد ذکر قولہ تعالی تلک الرسل فضلنا بعضہم علی بعض الآیۃ قال اہل التفسیر فی قولہ سبحانہ و رفع بعضہم درجات اراد محمد صلی اللہ علیہ وسلم

لانه بعث الی الاحمر والاسود واحلت له الغنایم وظهرت علی یدیه المعجزات ولیس احد من الانبیاء اعطی فضیلة او کرامة الا وقد اعطی محمد صلی الله علیه وسلم مثلها انتهی وقال الشیخ ابو الحسن الاشعری رح کل آیة اوتیها نبی من الانبیاء علیهم السلام فقد اوتی مثلها نبینا صلی الله علیه وسلم وخص من بینهم بتفضیل الرؤیة وفی مواهب اللدنیة فی المقصد الرابع من المقصد الرابع ما خص نبی بشیء من المعجزات والکرامات الا ولنبینا صلی الله علیه وسلم مثله کما لفظوا علیه انتهی وقال فی شرح الشفا قال التلمسانی روی ان النبی صلی الله علیه وسلم حاز فضائل الانبیاء کلها واجتمعت فیه اذ هو عنصرها ومنبعها فاعطی خلق آدم ومعرفة عیسی وشجاعة نوح وخلة ابراهیم ولسان اسمعیل ورضی اسحاق وفصاحة صالح وحکمة لوط وبشری یعقوب وجمال یوسف وشدة موسی وصبر ایوب وطاعة یونس وجهاد یوشع وصوت داود وحب دانیال ووقار الیاس وعصمة یحیی وزهد عیسی واغمس صلی الله علیه وسلم فی جمیع اخلاق الانبیاء لیقتبسوا منه صلوات الله علیهم اجمعین وقد افصح بذلک البوصیری حیث قال فکل آی اتی الرسل الکرام بها فانما اتصلت من نوره بهم وقال الامام البغوی رح ما اوتی نبی آیة الا اوتی نبینا صلی الله علیه وسلم مثل تلک الآیة وفضل علی غیره بآیات مثل انشقاق القمر باشارته وحنین الجذع علی مفارقته وتسلیم الحجر والشجر علیه وکلام البهایم والشهادة برسالته ونبع الماء من بین اصابعه وغیر ذلک من المعجزات والایات التی لا تحصی واظهرها القرآن الذی عجز اهل السماء والارض عن الاتیان بمثله ثم روی بسنده عن ابی هریرة رضی الله عنه ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال ما من نبی الا وقد اعطی من الایات ما مثله آمن علیه البشر وانما کان الذی اوتیته وحیا اوحاه الله تعالی الی فارجو ان اکون اکثرهم تابعا یوم القیمة متفق علیه بالجملة در هیچ نبی از انبیا علیهم السلام فضیلتی وکرامتی وآیتی نبوده که مثل ان فضیلت وآن کرامت وآن آیت

ر المکمل وجوه در آن حضرت صلی اللہ علیه وسلم نباشد واز ین مبرهن شد که هیچ نبی
ز انبیا و هیچ رسول از رسل باعتبار خصوصیات وفضایل هم افضلی بر آنحضرت صلی الله
علیه وسلم ندارد پس قول این قایل که باوجود تفاضل فیما بین انبیا و رسل علیهم السلام
ختصاص بعضی بخصایص و بعضی دیگر بخواص دیگر متحقق است ناشی از سوء اعتقاد اوست
ه میانه هیچ نبی و میانه آنحضرت صلی الله علیه وسلم تفاضل نیست یعنی تفاضل این است
ه آنحضرت صلی الله علیه وسلم از دیگر انبیا و رسل من وجه افضل باشند و دیگر انبیا و رسل
ز ان حضرت صلی الله علیه وسلم من وجه آخر افضل باشند حال آنکه هیچ نبی و رسول
ز وجه من الوجوه از آنحضرت صلی الله علیه وسلم افضل نیست آنحضرت من کل الوجوه
ز همه انبیا و رسل افضل اند و آنحضرت را بر سایر خلایق کافه فضل کلی است چه هیچ فضیلت
ز هیچ نبی از انبیا آنچنان نیست که مثل آن باکمل وجوه در آنحضرت صلی الله علیه
وسلم موجود نباشد پس هیچ نبی را هیچ وجه بر آنحضرت صلی الله علیه وسلم فضل نیست
ز اینجا بطلان قول این قایل پس اگر خصوص اسباب فضیلت در مساوات شرط
باشد نفی افضلیت از افضل لازم خواهد آمد لعدم الاشتراک لوجود الخصایص
الموجبة للفضیلة انکشاف یافت چه مبنای این قول بر این است که در بعض انبیا علیهم
السلام بعض فضایل آنچنان بوده اند که مثل آن در آنحضرت صلی الله علیه وسلم نبوده
این مبنی باطل است و آن فضایل که خصایص آن انبیا شمرده می شوند نسبت با آنحضرت
صلی الله علیه وسلم خواص آن انبیا نیستند آن خواص اضافیه به نسبت دیگر انبیا
هستند مثلا اول البشر فضیلت خاصه حضرت آدم علیه السلام است لیکن این فضیلت
خاصه حضرت آدم علیه السلام نسبت با آنحضرت صلی الله علیه وسلم نیست چه آنحضرت صلی
الله علیه وسلم اول النبیین خلقا هستند پس آنحضرت صلی الله علیه وسلم از حضرت آدم
علیه السلام و اولیت آنحضرت صلی الله علیه وسلم است محتاج بیان نیست دعلی هذا القیاس

دیگر خصایص دیگر حضرات انبیا علیہم السلام چنانچہ بندی ازان عنقریب می آید حاصل کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم جامع جمیع اجناس و انواع فضایل اند کہ در دیگر انبیا علیہم السلام فرادی فرادی بوده اند مصرع آنچہ خوبان ہمہ دارند تو تنہا داری .:. بلکہ جملہ فضایل خاصہ و عامہ و جمیع کمالات کلیہ و جزئیہ کہ در حضرات سایر انبیا علیہم السلام بوده انداز آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مقتبس بودند توہم اینکہ بعض فضایل کسی از انبیا علیہم السلام در آن حضرت نبود ناشی از تجدیت و بی ایمانی است وجہ دویم اینکہ آنچہ این قایل از آیۃ تلک الرسل فضلنا بعضہم علی بعض فہمیدہ است کہ ہر یک از رسل علیہم السلام بر من عداہ من الرسل بعض وجوہ فضل دارد تا ازان لازم آید کہ ہر واحد از دیگر رسل علیہم السلام در بعض وجوہ فضایل از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فضل باشد محض غلط فہمی اوست معنی این آیۃ کریمہ ہمین قدر است کہ او سبحانہ بعض رسل را بر بعض دیگر از رسل فضل بخشیدہ است چنانکہ او سبحانہ رسل الوالعزم بر رسل غیر اولوا العزم و در رسل الوالعزم آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بر سایر رسل الوالعزم فضل و کرامت فرمودہ ہمچنان او سبحانہ بعض انبیا را بر بعض دیگر از انبیا علیہم السلام فضل دادہ کما قال سبحانہ ولقد فضلنا بعض النبیین علی بعض و ازین مفہوم می شود کہ ہر یک نبی افضل است از جمیع من عداہ من الانبیاء چنانکہ این قایل از آیۃ تلک الرسل فضلنا بعضہم علی بعض فہمیدہ است فی الشفاء و شرحہ قال اللہ تعالی ولقد فضلنا بعض النبیین علی بعض فالتفضیل ثابت مقطوع بہ فی الجملۃ بین ارباب النبوۃ وکذا بین اصحاب الرسالۃ لقولہ وقال ای سبحانہ تلک الرسل فضلنا بعضہم علی بعض قال بعض اہل العلم والتفضیل المراد بہم ہہنا فی الدنیا ای غیر مقصور فی العقبی لانہ غیر موجود فی الاخری وذلک ای سبب تفضیلہم فی الدنیا بثلاثۃ احوال ان یکون آیاتہ ومعجزاتہ ابہر واشہر ولا شک ان معجزات نبینا صلی اللہ علیہ وسلم اظہر واشہر ولو لم یکن الا القرآن لکفی باللہ وکیلا لا برہان او تکون امتہ ازکی

واکثر ای ازید من غیرہم کیفیتہ وکمیتہ اما الکیفیۃ فقد قال تعالی کنتم خیر امتہ واما الکمیتہ فقد
ثبت انہ صلی اللہ علیہ وسلم قال صفوف المومنین مائۃ وعشرون وامتی منہم ثمانون
او یکون ای النبی المفضل فی ذاتہ افضل واظہر ثم مما یدل علی افضلیتہ نبینا صلی اللہ
علیہ وسلم فی ذاتہ انہ سبحانہ خلقہ قبل جمیع موجوداتہ بل جعلہ کالعلۃ الغایتہ فی مراتب مخلوقاتہ
وجعلہ اولا واخرا فی مقامات کائناتہ وجعل نورہ مشکواتہ محل فیوض انوار ذاتہ واسرار صفاتہ
ومعدن ظہور تجلیاتہ وفضلہ ای فضل کل نبی فی ذاتہ راجع الی ما خصہ اللہ بہ من کرامتہ
اختصاصہ من کلام ای کما وقع لموسی فی الطور ولنبینا فی مقام دنا یل ادنی فی معرض الظہور
او خلہ ای کما ثبت للخلیل ولنبینا الجلیل مع زیادۃ المحبۃ الخاصۃ او لمحالۃ الجامعۃ بین المحبۃ
والمحبوبیۃ بل الوسیلۃ لکل محب ومحبوب فی المرتبۃ المطلوبۃ والمجذوبیۃ او رویۃ ای بصریۃ
کما اختص بہ نبینا صلی اللہ علیہ وسلم علی ما تقدم او رویۃ بصریہ وہی مقام المشاہدہ برفع
الحجب الجسمانیۃ کما یحصل للکل من الافراد الانسانیۃ او ما شاء اللہ من الطائفہ تحف ولایتہ
واختصاصہ انتہی این قایل معنی آیت وار کونہ فہمیدہ بتفضیل ہر یک نبی برآن حضرت
صلی اللہ علیہ وسلم من وجہ قایل شدہ این آیت را سند میگرداند وہمچنان شیخ او معانی
آیات قرآنی واحادیث نبوی غلط فہمیدہ بندگان خدا تعالی را گمراہ میکرد شاید منشاء
غلط فہمی این قایل آنست کہ او از تفسیر مظہری فیما سبق سند نقل کردہ ست الفضل
ہو زیادۃ احد الشیئین علی الآخر فی وصف مشترک بینہما وفی العرف والاصطلاح یختص
ذلک بالکمال وہو ما یقتضی مدحا فی الدنیا وثوابا فی الآخرۃ فانکان احدہما مختصا بوصف
کمال والآخر بوصف کمال آخر فلکل واحد منہما فضل جزی علی الآخر فی مطلق الکمال اعنی
فی استحقاق المدح والثواب انتہی این قایل از جملہ شرطیۃ فانکان الی آخرہ گمان برد کہ
ہر یکی از رسل علیہم السلام بر جمیع من عداہ من الرسل فضل جزئی وارد واین گمان او را در این
ضلالت انداخت کہ گمان برد کہ ہر یک رسول را بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از جہتہ

بعض فضایل فضل خبری است و ندانست که این جمله شرطیه است و در هیچ نبی از انبیاء و در هیچ رسول از رسل علیهم السلام فضیلتی و کمالی و کراماتی آنچنان نبود که در آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مثل آن بوجه اکمل موجود نباشد کما سبق و این جمله شرطیه معنی آیۃ کریمه نیست و صاحب تفسیر مظهری در معنی این آیۃ نگفته است که هریک رسول را بر جمیع من عداه فضل جزئی است بلکه او می گوید در تفسیر آیۃ و رفع بعضهم درجات علی بعضهم او علی کلهم اما رفع درجات بعضهم علی بعضهم ففی کثیر من الانبیاء والرسل حیث فضل الرسل علی الانبیاء والوا العزم من الرسل علی غیرهم ونحو ذلک واما رفع درجات بعضهم علی کلهم فذلک مختص بنبینا صلی اللہ علیہ وسلم ثبت ذلک لوحی غیر متلو وانعقد علیه الاجماع انتهی وایں کلام صریح است در خلاف مزعوم این قایل باقی ماند خدشه در کلام صاحب تفسیر مظهری بدو وجه یکی اینکه مدلول کلامش این است که ضمیرهم فی بعضهم در قول او سبحانه ورفع بعضهم راجع است سوی انبیا کما یدل علیه قوله اما رفع درجات بعضهم علی بعضهم ففی کثیر من الانبیاء والرسل حیث فضل الرسل علی الانبیاء حال آنکه مرجع مذکور قبل تلک الرسل وتفضیل رسل بر انبیا مدلول این آیت نیست مدلول این آیت تفضیل بعض رسل بر بعض آخر از رسل است دویم اینکه تفضیل او رفع بعضهم را بقوله اما رفع درجات بعضهم علی بعضهم الی آخره مبنی است بر اینکه مراد از بعضهم فی قوله ورفع بعضهم درجات بعض مبهم است حال آنکه دیگر اهل تفسیر گفته اند که مراد از آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم و این ابهام برای تفخیم شان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم است و اشعار علی انه لا یتبادر منه الا الفرد الاکمل الافضل درجات من عداه من الرسل و این کلام استطرادًا مذکور شده پس معلوم شد که قول این قایل لهذا حضرت مالک و معطی فضایل جل شانه بعد ذکر تفضیل بذکر وجوه مختلف در رسل متفاضل علیهم السلام در کریمه تلک الرسل تخصیص فرمود تنبیهًا علی ذلک الخ مرادش این است که او سبحانه بعض رسل را بر بعضی دیگر فضل بخشیده بعض وجوه فضل بیان فرموده است تنبیه بر مطلب او نیست چه اینقدر

لازم نمی آمد کہ کسی را از رسل آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم من وجہ فضل باشد و اگر مرادش از ان
این است کہ او سبحانہ ہر یکی را از رسل بر جمیع من عداہ من الرسل فضل بخشیدہ بذکر وجوہ
مختلف در ہر یک رسل متفاضلین تخصیص فرمودہ است این غلط فہمی او ست او سبحانہ
ہر یکی را از رسل بر جمیع من عداہ من الرسل فضل نہ بخشیدہ است و ازین کریمہ ہمین قدر
فہمیدہ میشود کہ او سبحانہ بعض رسل را ہمچو رسل اولو العزم بر بعض دیگر از رسل ہمچو رسل
غیر اولو العزم فضل دادہ است و بعض رسل اولو العزم را بر بعضی دیگر از رسل اولو العزم
ہمچو آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم بر سایر رسل اولو العزم فضل بخشیدہ است و انچہ
او سبحانہ از وجوہ فضل ذکر فرمودہ است وہو قولہ سبحانہ منہم من کلم اللہ وقولہ تعالے
وآتینا عیسی ابن مریم البینات وایدناہ بروح القدس چنین نیست کہ از ان تفضیل کسی
از سایر رسل اولو العزم بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مستفاد شود در من کلم اللہ
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم داخل اند چنانچہ مفسران گفتہ اند کہ ہو موسی علیہ السلام
ومحمد صلی اللہ علیہ وسلم فکلم موسی لیلۃ الحیرۃ وفی الطور ومحمد لیلۃ المعراج حین قاب قوسین
او ادنی وبر تقدیر اینکہ مراد از من کلم اللہ موسی علیہ السلام باشد نفی این صفت از
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نتوان کرد چہ تکلم او سبحانہ با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
لیلۃ المعراج ثابت است و ہمچنان او سبحانہ بینات با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
کرامت فرمودہ و آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم را بروح القدس موید گردانید پس ازین
وجوہ تفضیل حضرت موسی یا حضرت عیسی علیہما السلام بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم لازم نتوانم
آمد چنانکہ مزعوم این قایل است و ازینجا معلوم شد کہ قول این قایل اگر خصوص اسباب
فضیلت در مساوات شرط باشد نفی فضیلت از افضل لازم خواہد بود لعدم الاشتراک
مبنی است بر جہل او بانیکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم جامع جمیع کمالات اند کہ در حضرت
انبیا علیہم السلام بودند وقول او واللازم باطل لثبوت التفاضل بینہم بالنص مبنی است

برنفهمیدن معنی آیت کریمه چه معنی آیت کریمه تفضیل بعض رسل بر بعض است نه تفضیل هر واحد
از رسل بر جمیع من عداه من الرسل کما عرفت وجه ثالث اینکه انواع واجناس فضایل
باهم متفاوت اند بعض فضایل از بعض دیگر از فضایل افضل اند و بعض کمالات نسبت
ببعض دیگر از کمالات مفضول اند مثلا رسالت از نبوت بی رسالت افضل است
و ولایت بی نبوت از نبوت مفضول است و از اجلی بدیهیات است که کسیکه با
متصف باشد بفضیلتی که افضل است از فضیلتی دیگر افضل است از کسیکه متصف باشد
بآن فضیلت دیگر مفضول له بلکه بعض فضایل نسبت ببعض اشخاص فضایل اند و نسبت
ببعض اشخاص دیگر فضایل نیستند مثلا نبوت بی رسالت نسبت بانبیاء غیر مرسل
از کمالات است و نسبت بمرسلین از کمالات نیست بلکه دون درجه آنحضرات است
وانیهم ظاهر وضروری است که شخصی که واسطه افاضه کمالی بشخص دیگر باشد ازان شخص
دیگر افضل است چه تفاوت میانه مستفیض کمال و مفیض آن گوان مفیض علت
مستقله نباشد ضروری است وانیهم از اجلی ضروریات است که همه کمالات و فضایل
وسائر اوصاف هرگونه که باشد توابع وجود موصوفات اند لاشی محض که هیچگونه بهره
از وجود ندارد متصف بکمالی و فضیلتی نتواند شد پس کسیکه بطفیل دیگری بوجود آمده
باشد بهر حال ازان دیگر مفضول است و توهم افضل بودنش ازان دیگر غیر معقول
و درینمقدمات کسی را گو عقل و ایمان نداشته باشد جای کلام نیست بعد تمهید
اینمقدمات می گوییم که او سبحانه آنحضرت را صلی الله علیه وسلم آنچنان فضایل فاضله
بفضل عظیم خود کرامت فرموده است که هیچیک کس را از سائر انبیا و رسل علیهم السلام
دران فضائل با آنحضرت صلی الله علیه وسلم مساوات و مشارکت نیست چه جای
آنکه کسی را از انبیاء و رسل بر آنحضرت صلی الله علیه وسلم بوجه من الوجوه فضل باشد
یکی از انجمله این است که خلق و ایجاد همه ممکنات بطفیل آنحضرت است و اول ما خلق الله

نور آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم است اگر نبودی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نہ آدم بودی
ونہ بنی آدم بلکہ نہ عالم ونہ اجزای عالم فشانہ انہ لولاہ لم یکن فلک ولا دورانہ ولا زمن
ولا حولانہ ولا آدم ولا اولدانہ ولا ادریس ولا نبوتہ وحکمتہ ولا سلطانہ ولا جنتہ وخلہا ولا علائ
ولا امکانہ ولا نوح ولا طوفانہ بل ولا ماء ولا طغیانہ ولا من حمل سعہ لا فلکھم ولا قومہ ولا
غرقہم وہلکہم ولا ابراہیم ولا آلہ ولا ملکہم نعم ولا داؤد ولا سلیمانہ ولا موسی ولا ثعبانہ ولا
فرعون ولا ہامانہ ولا عیسی ولا حواریوہ ولا رہبانہ ولا الدنیا ولا احوالہا ولا الارض ولا
زلزالہا ولا القیمتہ ولا اہوالہا ولا جنتہ ولا رضوانہا ولا جہنم ولا نیرانہا کما قال فی شرح
الشفاان من المعلوم انہ لولا نور وجودہ وظہور کرمہ وجودہ لما خلق الافلاک ولا وجد
الاملاک فہو مظہر للرحمتہ الالہیتہ التی وسعت کل شئی من الحقایق الکونیتہ المحتاجتہ الی نعمتہ
الایجاد ثم الی منحتہ الامداد الی آخر ما قال وقد سبق نقلہ پس ہرچہ بوجود آمدہ است
از فضایل وصحاب فضایل بطفیل آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از مکمن عدم بمنصہ
شہود آمدہ است تعمیم ہنگہ کسی از انبیا ورسل علیہم السلام کہ بطفیل آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم بوجود آمدہ اند از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بوجہ من الوجوہ افضل اند
بدان ماند کہ بعض غلاۃ بدین گویند کہ حضرت حسنین رضی اللہ عنہما از آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم افضل اند وبران استدلال می کنند کہ مادر حضرت حسنین
رضی اللہ عنہما از مادر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وپدر حسنین رضی اللہ عنہما از پدر
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم افضل اند ونمی دانند کہ فضل پدر ومادر حضرت حسنین
رضی اللہ عنہما از جہت کدام کس وبطفیل کدام کس بود دویمی از انجملہ این است
کہ او سبحانہ میفرماید واذ اخذ اللہ میثاق النبیین لما آتیتکم من کتاب وحکمتہ
ثم جاءکم رسول مصدق لما معکم لتؤمنن بہ ولتنصرنہ قال أاقررتم واخذتم علی ذلکم
اصری قالوا اقررنا قال فاشہدوا وانا معکم من الشاہدین قال امیر المومنین علی ابن

ابیطالب رضی اللہ عنہ لم یبعث اللہ نبیاً من آدم فمن بعدہ الا اخذ علیہ العہد فی محمد صلی اللہ علیہ وسلم لئن بعث وہو حیٌّ لیومننّ بہ ولینصرنہ ویاخذ العہد بذلک علی قومہ ونحوہ عن السدی وقتادۃ قال ابو الحسن القابسی اختص اللہ محمد صلی اللہ علیہ وسلم بفضل لم یوتہ غیرہ ابانہ وہو ما ذکرہ فی ہذہ الایۃ قال المفسرون اخذ اللہ المیثاق بالوحی فلم یبعث نبیاً الا ذکر لہ محمدا ونعتہ واخذ علیہ ای علی کل نبی میثاقہ وہو ان ادرکہ یومن بہ وقیل ان یبینہ لقومہ ویاخذ میثاقہم ان یبینوہ لمن بعدہم وہکذا الی ان یبعث فیومنوا بہ وقال اللہ سبحانہ واذ اخذنا من النبیین میثاقہم ومنک ومن نوح وابراہیم وموسی وعیسی ابن مریم واخذنا میثاقا غلیظا قال امیر المومنین عمر ابن الخطاب رضی اللہ عنہ فی کلام بکی بہ النبی صلی اللہ علیہ وسلم بابی انت وامی یا رسول اللہ لقد بلغ من فضیلتک عند اللہ ان بعثک آخر الانبیاء وذکرک فی اولہم فقال واذ اخذنا من النبیین میثاقہم ومنک ومن نوح الایہ وقال قتادۃ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال کنت اول الانبیاء فی الخلق وآخرہم فی البعث فلذلک وقع ذکرہ مقدما ہہنا قبل نوح وغیرہ وقال الامام ابو اللیث السمرقندی فی ہذا تفضیل نبینا صلی اللہ علیہ وسلم لتخصیصہ بالذکر قبلہم وہو آخرہم والمعنی اخذ اللہ علیہم المیثاق اذ اخرجہم من ظہر آدم کالذر قال فی شرح الشفا والمعنی ان للانبیاء میثاقا خاصا بعد دخولہم فی المیثاق العام المعنی بہ قولہ الست بربکم قالوا بلی تبلیغ الرسالہ واخص من ہذا المیثاق میثاق الانبیاء اصالۃ وامہم تبعا انہ صلی اللہ علیہ وسلم لو فرض انہ وجد فی ای زمان من الازمنۃ لتبعہ جمیع الانبیاء وجمیع امہم من الاولیاء والعلماء والاصفیاء فکانہم تابعون لہ بالقوۃ وعلی فرض وقوعہ بالفعل انتہی ثم قال وفی کتاب القصص لوثیمۃ ابن الفرات برفعہ الی ابی موسی الاشعری انہ قال لما خلق اللہ سبحانہ آدم علیہ السلام قال لہ آدم علیہ السلام فقال نعم یا رب قال من خلقک فقال انت یا رب خالقتی قال فمن ربک قال انت لا الہ الا انت قال فآخذ علیک المیثاق بہذا قال نعم

فاخرج اللہ سبحانہ الحجر الاسود من الجنۃ وہو اذ ذلک ابیض ولولا ماسودہ المشرکون بمسہم ایاہ لما اشتفی بہ ذو عاہۃ الا شفی بہ فقال اللہ سبحانہ امسح یدک علی الحجر بالوفاء ففعل ذلک فامرہ بالسجود فسجد اللہ سبحانہ ثم اخرج من ظہرہ ذریتہ فبدأ بالانبیاء منہم وبدأ من الانبیاء بمحمد صلی اللہ علیہ وسلم فاخذ علیہ العہد کما اخذہ علی آدم ثم اخذ العہد علی الانبیاء والرسل کذلک ان یومنوا بمحمد صلی اللہ علیہ وسلم وان ینصروہ ان ادرکہم زمانہ فالتزموا ذلک وشہد بہ بعضہم علی البعض وشہد اللہ سبحانہ بذلک علی جمیعہم ثم اخذ بعد ذلک العہد علی سایر بنی آدم فسجدوا کلہم الا الکافرین والمنافقین لم یطیقوا ذلک لصیاص خلقت فی اصلابہم الحدیث وقال صلی اللہ علیہ وسلم بعثت الی الخلق کافۃ وقال صلی اللہ علیہ وسلم وارسلت الی الخلق کافۃ فہو صلی اللہ علیہ وسلم مبعوث الی کافۃ العالمین من السابقین واللاحقین پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم درحقیقت نبی الانبیاء اند وازینجاست کہ فرمودہ اند لو کان موسی حیا لما وسعہ الا اتباعی وحضرت ابراہیم وحضرت عیسی علیہما السلام کہ از رسل اولو العزم اند در روز قیامت درامت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خواہند بود وہمہ انبیاء از حضرت آدم ومن سواہ زیر لوائی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دران روز خواہند بود وافاضہ کمالات و کرامات برارواح حضرات انبیا علیہم السلام بوساطت روح مقدس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم شدہ است ونسبت سایر انبیا علیہم السلام سوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نسبت امت سوی رسول ان امت است ونسبت مستفیض سوی مفیض پس توہم اینکہ ہریک نبی ورسول بوجہ من الوجوہ از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم افضل است توہم این است کہ افراد امت از رسول خود افضل اند ومستفیض از مفیض افضل است اینچنین توہم باطل در دلی کہ ایمانی دارد نتواند گنجید سیومی ازانجملہ این است کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اکرم الاولین والآخرین علی اللہ اند ودر عموم مضاف الیہ

ہمہ انبیا و رسل علیہم السلام داخل اند و نیز آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خیر اصحاب الیمین و خیر السابقین اند کما روی عن ابن عباس رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان اللہ قسم الخلق قسمین فجعلنی من خیرہم قسما فذلک قولہ اصحاب الیمین و اصحاب الشمال فانا من اصحاب الیمین و انا خیر اصحاب الیمین ثم جعل القسمین ثلاثا فجعلنی من خیرہا ثلثا و ذلک قولہ فاصحاب المیمنۃ و اصحاب المشامۃ والسابقون السابقون فانا من السابقین و انا خیر السابقین ثم جعل الاثلاث قبایل فجعلنی من خیرہا قبیلۃ و ذلک قولہ و جعلناکم شعوبا و قبایل لتعارفوا الآیہ فانا اتقی ولد آدم و اکرمہم علی اللہ ولا فخر ثم جعل القبایل بیوتا فجعلنی من خیرہا بیتا فذلک قولہ انما یرید اللہ لیذہب عنکم الرجس اہل البیت و یطہرکم تطہیرا و ظاہر است کہ در عموم اصحاب الیمین و عموم دیگر مضاف الیہ خیر در این حدیث رسل و انبیا داخل اند و نیز ارشاد شدہ است انا سید الناس یوم القیمۃ و در عموم الناس حضرت آدم فمن سواہ داخل اند توہم افضل بودن ہر یکی از انبیاء و رسل از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بوجہ من الوجوہ ناشی است از سوء فہم و سوء عقیدت چہارم از انجملہ این است کہ در حدیث اسرا است فقال تبارک و تعالی لہ ای للنبی علیہ السلام سل فقال انک اتخذت ابراہیم خلیلا و اعطیتہ ملکا عظیما و کلمت موسی تکلیما و اعطیت داؤد ملکا عظیما و النت لہ الحدید و سخرت لہ الجبال و اعطیت سلیمان ملکا عظیما و سخرت لہ الجن والانس والشیاطین و اعطیتہ ملکا لا ینبغی لاحد من بعدہ و علمت عیسی التورٰۃ والانجیل و جعلتہ یبرئ الاکمہ والابرص و اعذتہ و امہ من الشیطان الرجیم فلم یکن لہ علیہما سبیل فقال لہ ربہ تعالی قد اتخذتک حبیبا فہو مکتوب فی التوریۃ محمد حبیب الرحمن و ارسلتک الی الناس کافۃ و جعلت امتک ہم الاولون وہم الآخرون و جعلت امتک لا یجوز لہم خطبۃ حتی تشہد و انک عبدی و رسولی و جعلتک اول النبیین خلقا و آخرہم بعثا و اعطیتک سبعا من المثانی و لم اعطہا احد قبلک و اعطیتک خواتیم سورۃ البقرۃ

من کنز تحت عرشی لم اعطها انبیا قبلک وجعلتک فاتحا وخاتما پس از فرمودهٔ او سبحانه صراحةً بیّن ہست کہ فضایلی کہ او سبحانہ بآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کرامت فرمودہ افضل اند از فضایلی کہ او سبحانہ بحضرت ابراہیم وحضرت موسیٰ وحضرت داؤد وحضرت سلیمان وحضرت عیسیٰ علیہم السلام بخشیدہ واو سبحانہ آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم ہمان فضایل کہ آنحضرت را صلی اللہ علیہ بآن اختصاص بخشیدہ از سایر انبیا ومرسلین افضل گردانیدہ بخصوص خاتمیت وفاتحیت واعطای خواتیم سورہ بقرہ وسبع مثانی واولیت در خلق وآخریت در بعث وتشریف امت باولیت وآخریت کہ فرع اولیت وآخریت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم است وارسال الی الناس کافہ کہ از لوازم ختم نبوت ہست ومحبوبیت خاصہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم را بر دیگران تفضیل دادہ وچون فضایل آنحضرت علیہم السلام نسبت بفضایل آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مفضول اند لامحالہ آنحضرات علیہم السلام نسبت بآنحضرت مفضول اند تخییل فضلیت دیگری از انبیا ومرسلین علیہم السلام بوجہ من الوجوہ از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم تخییل خالی از تحصیل معنی تفضیل ومبنی بر ضلالت وتضلیل ہست واز ینجا منکشف شد کہ قول این قایل پس ثابت شد کہ نفی امکان مساوی بسبب عدم اشتراک در خصوص خاتمیت مبنی بر ذہول از قاعدہ تفضیل ہست ومبنی از تضلیل مفضی سوی تجہیل رب جلیل از قاعدہ تفضیل واز موجبات کفر این جاہل ضلیل ہست اگر وصف خاتمیت وآخریت در بعث وارسال الی الناس کافہ کہ از لوازم خاتمیت ہست مفید فضل آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بر دیگر انبیا ورسل ومفید نفی مساوات دیگران بآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نمی بود اینکلام قدسی وجہی نداشت حال آنکہ اینکلام مسوق ہست برائی تبیین تفضیل آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بران رسل کہ در کلام آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مذکور اند این جاہل بیباک ہر چہ در دلش می آمد بیہودہ می سراید پنجم از انجملہ این ہست کہ در

حدیث اسرا از روایت ابیهریرة رضی الله عنه آمده ثم لقوا ای النبی و جبرئیل و من معه
من الملائکة ارواح الانبیاء فاثنوا علی ربهم و ذکر کلام کل واحد منهم و هم ابراهیم و موسیٰ
و عیسیٰ و داؤد و سلیمان ثم ذکر کلام النبی صلی الله علیه وسلم فقال ای ابو هریره و آن
محمداً اثنی علی ربه فقال کلکم اثنی علی ربه و انا اثنی علی ربی فقال الحمد لله الذی ارسلنی
رحمة للعالمین و کافة للناس بشیرا و نذیرا و انزل علی الفرقان فیه تبیان کل شی و جعل امتی
خیر امة و جعل امتی امة وسطا و جعل امتی هم الاولون و هم الآخرون و شرح لی صدری
و وضع عنی وزری و رفع لی ذکری و جعلنی فاتحا و خاتما فقال ابراهیم بهذا فضلکم محمد
ازین حدیث ثابت است که حضرت ابراهیم علیه السلام از جهت وصف خاتمیت
و دیگر فضایل خاصه آنحضرت را صلی الله علیه وسلم بر دیگر انبیا و رسل علیهم السلام
تفضیل دادند و فرمودند بهذا فضلکم محمد اگر بدانست این قایل نفی مساوی
بسبب عدم اشتراک در خصوص خاتمیت مبنی بر ذهول از قاعده تفضیل و مبنی از
تضلیل است باری این قول ابراهیم علیه السلام که بخصوص خاتمیت و خصوص اسباب
فضیلت آنحضرت را صلی الله علیه وسلم بر رسل و انبیا علیهم السلام تفضیل دادند
و نفی مساوات کردند بر کدام قاعده مبنی و از کدام چیز مبنی است شاید در اعتقاد
این جهول حضرت ابراهیم علیه السلام را هم از قاعده تفضیل ذهول و تضلیل مأمول و معمول
بود والعیاذ بالله همچو کلمات این قایل مفضی بکفر او است ششم از انجمله این است که در شرح
شفا مذکور است که روی عن ابن عباس رضی الله عنه قال قال رسول الله صلی الله علیه
وسلم نزل علی جبریل فسلم علی فقال فی سلامه السلام علیک یا اول السلام علیک یا آخر
السلام علیک یا ظاهر السلام علیک یا باطن فانکرت ذلک علیه و قلت یا جبریل کیف
یکون هذه الصفة لمخلوق مثلی و انما هذه صفة الخالق الذی لا یلیق الا به فقال یا محمد اعلم
ان الله امرنی ان اسلم بها علیک لانه قد فضلک بهذه الصفة و خصک بها علی جمیع

النبیین والمرسلین فشق لک اسمامن اسمہ ووصفامن وصفہ وسماک بالاول لانک اول
الانبیاء خلقا وسماک بالآخر لانک آخر الانبیاء فی العصر وخاتم الانبیاء الی آخر الامم وسماک
بالباطن لانہ تعالیٰ کتب اسمک مع اسمہ بالنور الاحمر فی ساق العرش قبل ان یخلق اباک آدم
بالفی عام الی ما غایۃ لہ ولا نہایۃ فامرنی بالصلوٰۃ علیک فصلیت علیک یا محمد الف عام
بعد الف عام حتی بعثک اللہ بشیرا ونذیرا وداعیا الی اللہ باذنہ وسراجا منیرا وسماک
بالظاہر لانہ اظہرک فی عصرک ہذا علی الدین کلہ وعرف شرعک وفضلک اہل السموات والارض
فما منہم احد الا وقد صلی علیک وسلم فربک محمود وانت محمد وربک الاول والآخر والظاہر
والباطن وانت الاول والآخر والظاہر والباطن فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الحمد للہ
الذی فضلنی علی جمیع النبیین حتی فی اسمی وصفتی ازین حدیث ثابت است کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ
وسلم از جمیع النبیین افضل اند من جمیع الوجوہ والا قول آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم حتی فی اسمی
وصفتی بمعنی باشد العیاذ باللہ معلوم نیست کہ در اعتقاد این قائل قول حضرت جبرئیل
علیہ السلام لانہ قد فضلک بہذہ الصفۃ وخصک بہا علی جمیع النبیین والمرسلین وقول
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم الحمد للہ الذی فضلنی علی جمیع النبیین حتی فی اسمی وصفتی نیز بمعنی
بر ذہول از قاعدہ تفضیل ومبنی از تفضیل است قاعدہ این قائل او را بقعر نار
نار خواہد نشانید وتلبیسات منافقانہ او او را بدرک اسفل خواہد رسانید ہفتم از انجملہ
این است کہ از حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما مروی است ان اللہ فضل محمدا
صلی اللہ علیہ وسلم علی اہل السما وعلی الانبیاء صلوات اللہ وسلامہ علیہم قالوا فما فضلہ علی اہل السما
قال ان اللہ قال لاہل السماء ومن یقل منہم انی الہ من دونہ الآیہ وقال لمحمد صلی اللہ
علیہ وسلم انا فتحنا لک فتحا مبینا قالوا فما فضلہ علی الانبیاء قال ان اللہ تعالیٰ قال وما ارسلنا
من الرسول الا بلسان قومہ وقال لمحمد صلی اللہ علیہ وسلم وما ارسلناک الا کافۃ للناس فارسلہ
الی الجن والانس ازین قول حضرت ابن عباس کہ مستنبط از آیۃ قرآنی است تفضیل آنحضرت

صلی اللہ علیہ وسلم از جهت رسالت عامه بر سائر رسل وانبیا ثابت است واز ان
ظاهر است که هیچک نبی ورسول رابر ان حضرت صلی اللہ علیہ وسلم بوجهی فضل نیست چه
اعلی فضایل آنحضرات علیهم السلام رسالت است ونبوت ورسالت آنحضرات نسبت
بر رسالت عامه تامه آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم که خاتمه رسالت ومنبع سائر کمالات است
مفضول است پس لامحاله اهل آن رسالات نسبت بصاحب این رسالت کامله مفضول
اند حضرت ابن عباس از جهت خصوص سبب فضیلت یعنی عموم رسالت که یکی از شعب
ختم نبوت است بتفضیل آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بر سائر انبیا قایل اند شاید در اعتقاد
این جاهل حضرت ابن عباس هم از قاعده تفضیل ذاهل وبتضلیل مخاطبین مائل اند چون از
قول این جاهل ضلیل تجهیل رب جلیل وآنحضرت وحضرت ابراهیم خلیل وحضرت جبریل از
قاعده تفضیل وانتساب این حضرات بتضلیل لازم است این لناس بتجهیل ابن عباس چرا
مبالات خواهد کرد ودیرلے کشف عوار این ناهنجار وجوه بسیار اند وفیما ذکرناه کفایة لاولی
الابصار وجه رابع اینکه فضیلت بر دو گونه است یکی آنکه موصوف آن بوجود آن فی نفسه
کامل باشد وکمال او متعدی بغیر او نشود واز ونفعی بدیگری نرسد وکمال او بدیگری
سودی نه بخشد دوم آنکه فضل وکمال موصوف آن متعدی بغیر باشد ودیگران بفیض
فضل وکمال موصوف آن از فضائل وکمالات متمتع وبهره اندوز شوند واین قسم بحسب
مراتب عموم فیض ومدارج تعدیه افضال متفاوت بحسب المراتب است ودر این
شک واشتباه نیست که قسم ثانی از قسم اول افضل واعلی است وفضل متعدی نسبت
بفضل غیر متعدی باسم فضل احق واولی است واز اینجاست که خیر الناس من ینفع الناس
وظاهر است که هادی از مهتدی ومجدی از مجتدی در فضل برتر وفضل مکمل بر کامل
منجی بر ناجی اجلی واظهر است وچنانکه در کمالات ظاهره وباطنه وفضائل دینیه ودنیویه
میانه متعدی وغیر متعدی تفاوت است ومتعدی ازان کمالات وفضائل از غیر

متعدی افضل است ہمچنان در باب قرب و ثواب او ذریعہ قرب و ثواب دیگران نباشد
و قرب و ثواب اول افضل است از قرب و ثواب ثانی و علی ہذا القیاس مراتب قسم
ثانی در فضیلت متفاوت اند ان فضیلت متعدیہ کہ تعدیہ ان اکثر و عموم آن
بیشتر است افضل است ازان فضیلت متعدیہ کہ تعدیہ آن کمتر و افاضہ ان اقل
و اندر است چون آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم رحمۃ للعالمین و مبعوث الی کافۃ الخلق
الی یوم الدین اند افاضہ آن رحمت تمام عالم و عالمیان را عام و افادہ آن ہر گونہ کمالات
دینیہ و دنیویہ و صوریہ و معنویہ و جمع فضائل اولویہ و اخرویہ را بجمیع عوالم و عالمیان
تام و مستدام است تخئیل اینکہ کسی را از انبیا و رسل بوجہ من الوجوہ بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
فضل است ناشی از نہایت غوابت و بی ایمانی است و باقتضای جہالت و نادانی است
ہیچو تخئیل بدان ماند کہ کسی بگدامی یک فلس دہد و بادشاہی بہزاران ہزار کسان صرہ ہای
زر بخشد ابلہی آنکس را کہ یک فلس بہ یک گدا دادہ است بران بادشاہ تفضیل دہد باین وجہ
کہ صفت دادن یک فلس بیک گدا در بادشاہ یافتہ نشد ہمچو ابلہ را چہ توان گفت وجہ
خامس آنکہ تفضیل آدم بسجود ملائک و وجود بی تولد و ابوت بشر و حضرت ادریس
باجتماع نبوت و حکمت و سلطنت و دخول جنت و حضرت نوح بتحمل ایذای امت
تا نہصد و پنجاہ سال در تبلیغ احکام الٰہی و غرق تمام روی زمین در انتقام آنجناب ابقاء
نسل آدم متوسط ایشان و حضرت ابراہیم بقصہ نار و ذبح ولد بر آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم باقتضائی غایت سفاہت است اما اجمالا فلما روی عن ابن عباس رضی اللہ عنہما
ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم کانت روحہ بین یدی اللہ قبل ان یخلق آدم بالفی عام
یسبح ذلک النور و یسبح الملائکۃ تحبیبہ فلما خلق اللہ آدم القی ذلک النور فی صلبہ
فاہبطنی الی الارض فی صلب آدم و جعلنی فی صلب نوح السفینۃ و قذف لی فی صلب
ابراہیم ثم لم یزل ینقلنی من الاصلاب الکریمۃ والارحام الطاہرۃ حتی اخرجنی من الوجی

لم یلتقیا علی سفاح قط قال القاضی فی الشفاء و یشہد بصحۃ ہذا الخبر شعر العباس المشہور فی مدح النبی صلی اللہ علیہ وسلم و روی ایضاً عن ابن عباس عنہ علیہ السلام لما خلق اللہ آدم اہبطنی فی صلبہ الی الارض وجعلنی فی صلب نوح فی السفینۃ و قذف بی فی النار فی صلب ابراہیم ثم لم یزل ینقلنی فی الاصلاب الکریمۃ الی الارحام الطاہرۃ حتی اخرجنی بین ابوی لم یلتقیا علی سفاح قط قال فی الشفاء والی ہذا اشعار العباس بن عبد المطلب رضی اللہ عنہ بقولہ شعر من قبلہا طبت فی الظلال وفی + مستودع حیث یخصف الورق + ثم ہبطت البلاد لا بشر + انت ولا مضغۃ ولا علق + بل نطفۃ ترکب السفین وقد + الجم نسرا واہلہ الغرق + تنقل من صالب الی رحم + اذا مضی عالم بدا طبق + ثم احتوی بیتک المہیمن من خندف علیاء تحتہا النطق + وانت لما ولدت اشرقت + الارض و نارت بنورک الافق + یا برد نار الخلیل یا سبب + العصمۃ اذ النار محترق + پس خلق آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از خلق حضرت آدم علیہ السلام مقدم است اگر حضرت آدم اول البشر اند حضرت اول الخلق اند اول البشر را بر اول الخلق فضلی نتواند بود وہر گاہ کہ وجود حضرت آدم علیہ السلام و صفات شان بطفیل آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم است حضرت آدم علیہ السلام را ہیچگونہ فضل بر آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم نتواند بود وہمچنان وجود حضرت ادریس علیہ السلام و کمالات شان ونجات حضرت نوح علیہ السلام از غرق وحضرت ابراہیم علیہ السلام از حرق بطفیل آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بودہ است ومعہذا برائے ابطال ایں تخییل حدیث وبیدی لواء الحمد ولا فخر ما من نبی یومئذ آدم فمن دونہ الا تحت لوائے کافی است واما تفصیلا فلما روی عن ابی ہریرہ رضی اللہ عنہ قال قالوا یا رسول اللہ متی وجبت لک النبوۃ قال وآدم بین الروح والجسد وعن العرباض ابن ساریۃ رضی اللہ عنہ قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول انی عبد اللہ وخاتم النبیین وان آدم لمنجدل فی طینتہ وحکی مکی والامام ابو اللیث السمرقندی

وغیرہما ان آدم عند معصیۃ قال اللہم بحق محمد اغفر خطیئتی ویروی تقبل توبتی فقال لہ اللہ من این عرفت محمدا قال رایت فی کل موضع من الجنۃ مکتوبا لا الٰہ الا اللہ محمد رسول اللہ ویروی محمد عبدی ورسولی فعلمت انہ اکرم خلقک علیک فتاب علیہ وغفرلہ وفی روایۃ فقال آدم لما خلقتنی رفعت راسی الی عرشک فاذا فیہ مکتوب لا الٰہ الا اللہ محمد رسول اللہ فعلمت انہ لیس احد اعظم قدرا عندک ممن جعلت اسمہ مع اسمک فاوحی اللہ الیہ وعزتی وجلالی انہ لآخر النبیین من ذریتک ولولاہ لما خلقتک قال فی شرح الشفاء وتقرب منہ ماروی لولاک لما خلقت الافلاک وروی البیہقی عن علی کرم اللہ وجہہ انہ کان آدم یکنی بابی محمد ووجہ تخصیصہ کونہ صلی اللہ علیہ وسلم افضل اولادہ واشرفہم باستنادہ بالجملۃ چون اجل فضائل حضرت آدم علیہ السلام تشرف شان بابوت آنحضرت است تفضیل حضرت آدم علیہ السلام بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بوجہ من الوجوہ باقتضائی جہل وبی ایمانی است چنانکہ بعض جہلہ حضرات حسنین رضی اللہ عنہما را ازجہت نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم تفضیل میدہند وانچہ این قائل از فضل حضرت ادریس علیہ السلام بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ازجہت اجتماع نبوت وحکمت وسلطنت ودخول جنت درحیات ذکر کردہ است منشاء آن نیز جہل ونادانی والحاد وبی ایمانی است چہ ظاہر ست کہ نبوت حضرت ادریس علیہ السلام از نبوت ورسالت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بمراتب مفضول ست وحکمت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از حکمت ادریس علیہ السلام بمراتب زاید است قال سبحانہ وانزل اللہ علیک الکتاب والحکمۃ وعلمک مالم تکن تعلم وکان فضل اللہ علیک عظیما وقال سبحانہ ہو الذی بعث فی الامیین رسولا منہم یتلو علیہم آیاتہ ویعلمہم الکتاب والحکمۃ وقال صلی اللہ علیہ وسلم فی حدیث شرح صدرہ صلی اللہ علیہ وسلم ثم تناول احدہما ای احد الملکین الذی شرحا صدرہ صلی اللہ علیہ وسلم شیئا فاذا بخاتم فی یدہ من نور یحار الناظر

دونہ فختم بہ قلبی فامتلاء ایمانا وحکمۃ ثم اعادہ مکانہ وامر الآخر یدہ علی مفرق صدری فالتام
وفی روایۃ قال قلب وکیع ای شدید لہ عینان تبصران واذنان سمیعتان ومعنی شدید
متین فی العلم ومحکم فی الفہم ومعنی تبصران یدرکان الامور العقلیۃ ومعنی اذنان سمیعتان
انہما تعیان العلوم النقلیۃ وفی حدیث ابی ذر رضی اللہ عنہ صلی اللہ علیہ وسلم فماہوالاان
ولیا ای الملکان فکانما اری الامر معانیہ وعن معاذ عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال صلی رسول
اللہ صلی اللہ علیہ وسلم صلوٰۃ الغداۃ ثم اقبل علینا فقال انی ساحدثکم انی قمت من اللیل
فصلیت ما قدر لی فنمت وفی روایۃ فوضعت جنبی فاذا انا بربی فی احسن صورۃ فقال
یا محمد فیم یختصم الملاء الاعلی قلت انت اعلم یارب مرتین قال فوضع کفہ وفی روایۃ
یدہ بین کتفی فوجدت بردہا بین ثدییّ وفی روایۃ قد وجدت برد انا ملہ بین ثدییّ
فعلمت ما فی السماء والارض وفی روایۃ الثانیۃ فتجلی لی کل شیٔ وعرفت ما فی السماء والارض
ثم تلا ہذہ الآیہ وکذلک نری ابراہیم ملکوت السموٰت والارض ولیکون من الموقنین
وقال وہب ابن منبہ قرأت فی احد وسبعین کتابا فوجدت فی جمیعہا ان النبی صلی اللہ علیہ
وسلم ارجح الناس عقلا وافضلہم رایا وفی روایۃ اخری فوجدت فی جمیعہا ان اللہ لم یعط
جمیع الناس من بدء الدنیا الی انقضائہا فی جنب عقلہ صلی اللہ علیہ وسلم الا کحبۃ رمل
من رمال الدنیا قال فی الشفاء ومن معجزاتہ الباہرہ ما جمعہ من المعارف والعلوم
وخصہ من الاطلاع علی جمیع مصالح الدنیا والدین ومعرفتہ بامور شرائعہ وقوانین دینہ
وسیاستہ عبادہ ومصالح امتہ وما کان فی الامم قبلہ وقصص الانبیاء والرسل والجبابرۃ
والقرآن الماضیۃ من لدن آدم الی زمنہ وحفظ شرائعہم وکتبہم ووعی
سیرہم وسرد انبائہم وایام اللہ فیہم وصفات اعیانہم واختلاف آرائہم
والمعرفۃ بمدد ہم واعمارہم وحکم کلامہم ومحاجۃ کل امۃ من الکفرۃ ومعارضۃ کل
فرقۃ من الکتابیین بما فی کتبہم واعلامہم باسرارہا ومخبئات علومہم واخبارہم الی الاحتوار

علی لغات العرب وغریب الفاظہا وفہمہا والاحاطۃ بضروب فصاحاتہا والحفظ لایامہا وامثالہا وحکمہا ومعانی اشعارہا والتخصص بجوامع کلمہا الی المعرفۃ بضرب الامثال الصحیحۃ والحکم البینۃ لتقریب التفہیم للغامض والتبیین للمشکل الی تمہید قواعد الشرع الذی لا تناقص فیہ ولا تخاذل مع اشتمال شریعتہ علی محاسن الاخلاق ومحامد الآداب وکل شئی مستحسن مفصل لم ینکر منہ لمحد ذو عقل سلیم شیئا الا من جہۃ الخذلان بل کل جاحد لہ وکافر من الجاہلیۃ بہ اذا سمع ما یدعوا الیہ صوبہ واستحسنہ دون طلب اقامۃ برہان علیہ ثم ما احل لہم من الطیبات وحرم علیہم من الخبائث وصان بہ انفسہم واعراضہم واموالہم من المعاقبات والحدود عاجلا والتخویف بالنار آجلا مما لا یعلم ولا یقوم بہ ولا ببعضہ الا من مارس الدرس والعکوف علی الکتب ومثافنۃ بعض ہذا الی الاحتواء علی ضروب العلم وفنون المعارف کالطب والعبارۃ والفرائض والحساب والنسب وغیر ذلک من العلوم مما اتخذ اہل ہذہ المعارف کلامہ صلی اللہ علیہ وسلم قدوۃ واصولا فی علمہم انتہی وقد سبق انہ صلی اللہ علیہ وسلم قال بعثنی اللہ لتمام مکارم الاخلاق وکمال محاسن الافعال پس مبرہن شد کہ ہر دو قسم حکمت یعنی حکمت نظریہ وحکمت عملیہ بانواعہا واصنافہما در ذات ان اعلم ممکنات علیہ افضل الصلوات باکمل مراتب رسیدہ وحکمت ادریس علیہ السلام ذرہ ازان ضیاء وقطرہ ازان دریا بود ہمچنان سلطنت حضرت ادریس علیہ السلام باسلطنت آن شاہ رسل کرام کہ در مشارق ومغارب ارض باشاعت دین اسلام تا قیام قیامت باقی علی الدوام است نسبتی معتد بہا ندارد فنی صحیح مسلم عن ثوبان عنہ صلی اللہ علیہ وسلم ان اللہ زوی لی الارض فرأیت مشارقہا ومغاربہا وسیبلغ ملک امتی ما زوی لی منہا قال فی الشفاء ولذلک امتدت ای ملتہ وامتہ صلی اللہ علیہ وسلم فی المشارق والمغارب ما بین ارض الہند اقصی المشرق الی بحر طنجۃ وہی بلدۃ عظیمۃ بساحل بحر المغرب حیث لا عمارۃ ورارہ وذلک ما لم تملکہ امۃ من الامم وایضا فی صحیح مسلم عن سعد ابن ابی وقاص رضی اللہ عنہ صلی اللہ

علیه وسلم لایزال اہل الغرب ظاہرین علی الخلق حتی تقوم الساعة وروی احمد والطبرانی
عن ابی امامة رضی الله عنه عنه صلی الله علیه وسلم لاتزال طایفة من امتی ظاہرین علی الخلق
قاہرین لعدوہم حتی یاتیہم امر الله وہم کذلک قیل یارسول الله واین ہم قال بیت المقدس
واما دخول جنت وحیات دنیا که از خصایص حضرت ادریس علیه السلام فروتر است از دخول
مقام قاب قوسین او ادنی ونیز وسیله که خاص بآنحضرت صلی الله علیه وسلم است از درجه
که در جنت برای حضرت ادریس علیه السلام است ارفع واعلی است حاصل که فضائل
حضرت ادریس علیه السلام نسبت فضائل آنحضرت صلی الله علیه وسلم بمراتب مفضول اند
وفضل اہل فضایل مفضوله براہل فضایل فاضله معنی ندارد وانچه این قائل از فضل حضرت
نوح علیه السلام برآنحضرت صلی الله علیه وسلم از جهت تحمل ایذای امت تا نهصد وپنجاه سال
در تبلیغ احکام الهی وغرق تمام روی زمین در انتقام آنجناب والقای نسل آدم بتوسط
ایشان علیهما السلام گمان می کند از نافهمی او ناشی است چه فضائل مذکوره نسبت
بفضایل آن سید الاواخر والاوائل مفضول اند حضرت امیر المومنین عمر بن الخطاب
رضی الله عنه در کلامیکه بآن برآنحضرت صلی الله علیه وسلم میگریست میفرماید بابی انت و
امی یارسول الله لقد دعا نوح علی قومه فقال رب لاتذر علی الارض من الکافرین
دیارا ولو دعوت علینا لهلکنا من عند آخرنا فلقد وطی ظهرک وادمی وجهک وکسرت رباعیتک
فابیت ان تقول الاخیرا وقلت اللهم اغفر لقومی فانهم لایعلمون بابی انت وامی یارسول
الله لقد اتبعک فی قلة سنیک وقصر عمرک مالم تبع نوحا فی کثرة سنیه وطول عمره فلقد
آمن بک الکثیر وما آمن معه الا القلیل بابی انت وامی یارسول الله لولم تجالس الا الاکفاء
ماجالستنا ولولم تنکح الا الی الاکفاء ما نکحت الینا ولولم تواکل الا الاکفاء ما واکلتنا لبست
الصوف ورکبت الحمار ووضعت طعامک بالارض تواضعا منک صلی الله علیک
تفاوتی که میانه دعای اخلاق ودعای آمرزش واجابت وفرقی که مابین مراتب ہدایت

که مقصود و مراد از بعثت رسل و انبیا است بقلب اهتدا و کثرت اهتدا و مینه بهر دو ایکی
رهنما است ظاهر و آشکارا است و همین تفاوت فرق در کلام حضرت فاروق اعظم مراد مدعا
است و فی الصحیحین انه لما کذبه کفار قریش من کفار مکة اتاه جبرئیل فقال له ان الله قد سمع
قول قومک لک و ما ردوا علیک و قد امر ملک الجبال لتامره بما شئت فیهم فناداه ملک الجبال
و سلم علیه قال مرنی بما شئت ان شئت فناداه ملک الجبال و سلم علیه قال مرنی بما شئت ان شئت اطبق
علیهم الاخشبین فقال النبی صلی الله علیه وسلم بل ارجو ان یخرج الله من اصلابهم من یعبد الله وحده
ولا یشرک به شیئا و روی ان جبرئیل علیه السلام قال للنبی صلی الله علیه وسلم ان الله امر السماء
والارض والجبال ان تطیعک فمرها بما شئت فقال اوخر عن امتی لعل الله ان یتوب علیهم
و در روایت ابی هریره رضی الله عنه در حدیث شفاعت آمده که چون مردمان از نزد
آدم علیه السلام نزد حضرت نوح علیه السلام آمده استشفاع کنند حضرت نوح علیه السلام
فرمایند وقد کانت لی دعوة دعوتها علی قومی اذهبوا الی غیری و از آنحضرت صلی الله علیه
وسلم در صحیحین مرویست لکل نبی دعوة یدعو بها واختبأت دعوتی شفاعة لامتی قال فی الشفا
قال اهل العلم معناه لکل منهم دعوة اعلم انها تستجاب لهم ویبلغ فیها مرغوبهم والا فکم
لکل نبی منهم من دعوة مستجابة ولنبینا صلی الله علیه وسلم منها ما لا یعد لکن حالهم عند الدعاء بها
بین الرجاء والخوف وضمنت لهم اجابة دعوة فیما شاؤا یدعون بها علی الیقین من الاجابة
وقد قال محمد ابن زیاد وابو صالح عن ابی هریرة وعائشة فی هذا الحدیث لکل نبی دعوة دعا بها فی امته
فاستجیب له وانا ارید ان ادخر دعوتی شفاعة لامتی یوم القیمة وفی روایة ابی صالح عن ابی
هریرة لکل نبی دعوة مستجابة فعجل لکل نبی دعوته وانی اوخرت شفاعتی لامتی کذا فی الصحیحین
وزاد فی صحیح مسلم فهی نائلة ای واصلة وشاملة انشاء الله من مات لا یشرک بالله شیئا ثم
قال فی الشفا وعن انس مثل روایة ابن زیاد عن ابی هریرة فیکون هذه الدعوة المذکورة
مخصوصة بالامة مضمونة الاجابة والا فقد اخبر صلی الله علیه وسلم انه سال لامته اشیاء من

امور الدین والدنیا اعطی بعضها ومنع بعضها وادخرهم هذه الدعوة لیوم القیامة وخاتمة تحسن
وعظم السؤل والرغبة جزاه الله احسن ما جزی نبیا عن امته وصلی الله تعالی علیه وسلم کثیرا انتهی پس
از تفاوتی که میانه دعوت مستجابه بمضمون لاجابه حضرت نوح علیه السلام که ازان است ایشان
غریق طوفان شده داخل درکات نیران خواهند شد و دعوت مضمونة الاجابة آنحضرت صلی الله
علیه وسلم که ازان امت آنحضرت صلی الله علیه وسلم باوجود عصیان غریق رحمت ... خواهند شد پی بتفاوتی که مابین صاحبین دعوتین است تو آن بر و آری دعوت مضمونة الاجابت
حضرت رحمة للعالمین همچنین باید که عالمیان را غریق رحمت نماید و ایشان حضرت فاتح ...
شاید که ابواب رحمت بروی وابستگان خود کشاید سفینه حضرت نوح علیه السلام ... را
از طوفان رهایند و سفینه اهلبیت اطهار حضرت سید الابرار هزاران هزار گنهگار ... میان
افزون از شمار را از عذاب نار نجات داده بجنات تجری تحتها الانهار خواهد رسانید و بقای
نسل آدم علیه السلام بتوسط حضرت نوح علیه السلام از جهة آن ... الاجداد که محبوب ...
از اجداد اند بوده است کما فرمایند اما تفضیل حضرت ابراهیم علیه السلام بر آنحضرت صلی الله
علیه وسلم بقصه نار و ذبح و انتشار آن نیز جهل این قائل است حال نعمه ... شعر حضرت
عباس بن عبد المطلب رضی الله عنه در نعت آنحضرت صلی الله علیه وسلم که ... باید
یا برد نار الخلیل یا سبب العصمة اذ النار تحرق ... است و حال ... و ذبح و امثال آن
که ... همه از فروع و آثار مرتبه خلت که او سبحانه بحضرت ابراهیم علیه السلام ... کرده
بود و ابتلای حضرت ابراهیم علیه السلام بالقای در نار و بذبح ولد امتحان خلت بود و ... ایشان
نار برد و سلام و فدای ولد بذبح عظیم از جهت بودن آنحضرت علیه الصلوة والتسلیم در
صلب حضرت ابراهیم و حضرت ذبیح علیهما السلام بوده است معنی خلیل منقطع الی الله یا
مختص بخدمت مولی یا مختص بصداقت و محبت یا برگزیده یا فقیر و محتاج منقطع عن الاخوان
والاعوان است و حضرت ابراهیم علیه السلام باین صفات ... بکمال اتصاف داشت

که بود منقطع الی الله مختص بعبادت و محبت او و برگزیده او سبحانه و محتاج او سبحانه بدیشان
که حاجت خود برا او سبحانه مقصور داشت چنانچه مروی است که چون او علیه السلام در آتش
می انداختند جبرئیل علیه السلام از و علیه السلام پرسید الک حاجة او علیه السلام فرمود اما الیک
فلا حضرت جبرئیل علیه السلام گفت فاسال ربک حضرت ابراهیم علیه السلام فرمود حسبی من سوالی
علمه بحالی و محبت الهی در حضرت ابراهیم علیه السلام باقتضای مرتبه خلت بحدی بود که بوحی رویا به
ذبح ولد اقدام فرمود و چنانکه او سبحانه بحضرت ابراهیم علیه السلام درجه خلت بخشیده بود با حضرت
صلی الله علیه وسلم نیز درجه خلت کرامت فرمود در احادیث بسیار در حدیث ابی هریره رضی الله
عنه مروی است که او سبحانه با آنحضرت صلی الله علیه وسلم فرمود انی اتخذتک خلیلا و قال صلی الله علیه
وسلم کنت متخذا خلیلا غیر ربی لاتخذت ابابکر خلیلا و فی روایة لیکن اخی و صاحبی و قد اتخذ الله
صاحبکم خلیلا و فی حدیث آخر و ان صاحبکم خلیل الله و او سبحانه آنحضرت را صلی الله علیه وسلم
بدرجه محبوبیت مزید فضل بخشیده و بجهة محبوبیت بجوا ابتلا نفرمود و ازینجاست که گفته اند که وصول
خلیل بواسطه است او سبحانه میفرماید و کذالک نری ابراهیم ملکوت السموات والارض و وصول
حبیب بلا واسطه چنانچه میفرماید فکان قاب قوسین او ادنی و مغفرت خلیل که مرید و طالب
است در حد طمع است چنانکه او سبحانه حکایة عن الخلیل علیه السلام میفرماید والذی اطمع
ان یغفرلی خطیئتی یوم الدین و مغفرت حبیب که مراد و مطلوب است در حد یقین است
چنانچه میفرماید لیغفر لک الله ما تقدم من ذنبک و ما تاخر و خلیل گفت و لا تخزنی
یوم یبعثون و حبیب را پیش از سوال خود فرمود یوم لا یخزی الله النبی و خلیل
بوقت ابتلا گفت حسبی الله و حبیب را خود فرمود یا ایها النبی حسبک الله و
خلیل دعا کرد و گفت واجعل لی لسان صدق فی الآخرین و حبیب را بی سوال فرمود
ورفعنا لک ذکرک و خلیل بدعا خواست واجنبنی و بنی ان نعبد الاصنام و اهل بیت
حبیب را بی سوال فرمودند انما یرید الله لیذهب عنکم الرجس اهل البیت و یطهرکم

تطہیرا حاصل کہ ہیچک مخلوق را بوجہ من الوجوہ بر آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم فضل نیست
اگر کدامین فضیلت مفضولہ در دیگری آن چنان باشد کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
از جہۃ علو درجت و سمو منزلت متصف بآن فضیلت مفضولہ نباشد صاحب آن فضیلت
مفضولہ افضل از آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم نتواند بود مثلا ایدا احاد امت آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم فضیلت بودن از خیر امۃ و امۃ وسط موجود ہست و این فضیلت در آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم نیست نتوان گفت کہ احاد امت آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم
از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم افضل اند ازین جہۃ کہ در احاد امت فضلی ہست کہ در آن
حضرت صلی اللہ علیہ وسلم نیست یا مثلا در احاد امت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فضیلت
خوش نویسی یافتہ میشود کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نبود نتوان گفت کہ خوش نویس
بفضیلت خوش نویسی از آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم افضل ہست چہ امی بودن فضیلت
و معجزہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم ہست و خوش نویسی بمراتب لاتحصی از ان مفضول است
صاحب فضیلت مفضولہ افضل از صاحب فضیلت فاضلہ نمیتواند بود بلکہ صاحب
فضیلت فاضلہ از صاحب فضیلت مفضولہ قطعا افضل ہست کو در صاحب فضیلت
فاضلہ آن فضیلت مفضولہ یافتہ نشود چنانچہ در روایت ابن وہب در حدیث اسرا
آمدہ قال قال اللہ تعالی سل یا محمد فقلت ما اسال یا رب اتخذت ابراہیم خلیلا
وکلمت موسی تکلیما و اصطفیت نوحا و اعطیت سلیمان ملکا لاینبغی لاحد من بعدہ
فقال اللہ تعالی ما اعطیتک خیر من ذلک اعطیتک الکوثر وجعلت اسمک مع اسمی
ینادی بہ فی جوف السماء وجعلت الارض طہورا لک و لامتک وغفرت لک ما تقدم
من ذنبک وما تاخر فانت تمشی فی الناس مغفورا لک ولم اصنع ذلک لاحد قبلک وجعلت
قلوب امتک مصاحفہا وخبات لک شفاعتک ولم اخبار النبی غیرک ازین حدیث افضل
بودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از حضرت ابراہیم و حضرت موسی و حضرت نوح و حضرت

سلیمان علیہم السلام از جہۃ بودن آنچہ او سبحانہ بآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کرامت فرمودہ افضل از آنچہ بآنحضرات علیہم السلام بخشیدہ وہذا ما قال سبحانہ ما اعطیتک خیر من ذلک پس ہر بر ہن شد کہ حاجت فضیلت فاضلہ از صاحب فضیلت مفضولہ افضل است از جہۃ افضلیت فضیلت او از فضیلت مفضولہ وروی عن ابن عباس رضی اللہ عنہما قال جلس ناس من اصحاب النبی صلی اللہ علیہ وسلم ینتظرونہ فخرج حتی اذا دنا منہم سمعہم یتذاکرون فسمع حدیثہم فقال بعضہم عجبا ان اللہ اتخذ من خلقہ خلیلا وقال آخر ماذا باعجب من کلام موسی کلمہ اللہ تکلیما وقال آخر فعیسی کلمۃ اللہ وروحہ وقال آخر آدم اصطفاہ اللہ فخرج علیہم وقال قد سمعت کلامکم وعجبکم بان اللہ اتخذ ابراہیم خلیلا وہو کذلک وموسی نجی اللہ وہو کذلک وعیسی روح اللہ وہو کذلک الا وانا حبیب اللہ ولا فخر وانا حامل لواء الحمد یوم القیمۃ ولا فخر وانا اول شافع واول مشفع ولا فخر وانا اول من یحرک حلق الجنۃ فیفتح اللہ لی فیدخلنیہا ومعی فقراء المؤمنین ولا فخر وانا اکرم الاولین والآخرین ولا فخر از ینحدیث متحقق ہست کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از حضرت ابراہیم وحضرت موسیٰ وحضرت عیسی وحضرت آدم علیہ السلام افضل اند از جہۃ افضل بودن صفات آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم از صفات آنحضرات علیہم السلام و در حدیث آخر آمدہ اما ترضون ان یکون ابراہیم وعیسی فیکم یوم القیمۃ ثم قال انہما فی امتی یوم القیمۃ اما ابراہیم فیقول انت دعوتی وذریتی واما عیسی فالانبیاء اخوۃ بنو علات امہاتہم شتی وان عیسی اخی لیس بینی وبینہ نبی وانا اولی بہ وحکی السمرقندی عن الکلبی فی قولہ تعالی وان من شیعتہ لابراہیم ان الہاء عائدۃ الی محمد صلی اللہ علیہ وسلم ای ان من شیعۃ محمد لابراہیم ای علی دینہ ومنہاجہ واختارہ الفراء وحکی عنہ مکی بالجملۃ ہیچیک را از رسل وانبیاء بر آنحضرت صلعم فضل نیست وفضائل سائر رسل وانبیاء علیہم السلام نسبت بفضائل آنحضرت صلعم مفضول اند وآنحضرت صلعم من جمیع الوجوہ از سائر انبیاء ورسل علیہم السلام واز سائر خلائق واما من جمیع الوجوہ افضل اند

وجہ سادس آنکہ چون ظاہر و بین و محقق و مبرہن ست کہ بعض فضائل افضل از بعض دیگر ست و درجہ بعض فضائل نسبت بدرجہ بعض دیگر فروتر مثلاً فضیلت نبوت نسبت بصحابت نبی کہ انہم فضیلتی ست افضل و درجہ صحابت نبی نسبت بدرجہ نبوت اسفل ست و کسیکہ موصوف باشد بفضیلتی کہ افضل ست افضل ست از کسیکہ موصوف باشد بفضیلت مفضولہ کو در آن افضل این فضیلت مفضولہ یافتہ نشو و مثلاً نبی از صحابی نبی افضل ست کو در نبی صحابت نبی یافتہ نشو د پس در افضلیت جایز شدن مرتبہ مساوات مفضول بمعنی اتصاف افضل بفضیلتی مفضولہ کہ مفضول بآن متصف باشد ضرور نیست بودن افضل متصف بفضیلتی کہ افضل باشد از فضیلتی کہ در مفضول ست برای افضلیت افضل بس ست و چون وصف خاتم النبیین از جمیع اوصاف و فضائل کہ در سائر انبیاء و رسل بوده اند افضل ست کسیکہ متصف بوصف خاتم النبیین ست افضل است از سائر انبیا و رسل لما مر فی المقدمہ الممہدة اما اینکہ وصف خاتم النبیین از جمیع اوصاف و فضایل سائر انبیاء و رسل افضل ست ظاہر و باہر ست کہ اعلی فضائل انسانی اصطفای ربانی و برگزیدگی یزدانی ست کہ نبوت و رسالت عبارت از آن است و ہر کمالی و فضیلتی کہ در ہر یکی از انبیا و رسل علیہم السلام بوده ست بحسب درجہ نبوت و رسالت او بوده ست او سبحانہ ہر کمالی و ہر فضیلتی را کہ شایان شان مرتبہ نبوت ہر یک نبی و رسول بوده ست بہر یکی از انبیا و رسل کرامت فرموده ست و ہمچنان آیات و معجزات ہر یک نبی و رسول باندازه مرتبہ نبوت و رسالت و بحسب حال عہد نبوت و رسالت او بر دست او منصوب نموده چنانچہ بر دست حضرت موسی علیہ السلام کہ در عہد ایشان سحر رایج و غالب بود آیت ید بیضا و قلب العصا حیۃ تسعی و بر دست حضرت عیسی علیہ السلام کہ در عہد ایشان رواج طب بیشتر بود آیت ابرای اکمہ و ابرص و احیای موتی ہویدا کرد و کل ذلک بالقیاس بمرتبہ نبوت و رسالت را بوجہ فاین الجود

ضرت خاتم النبیین رحمۃ للعالمین بغایت کمال آن رسانید آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم را
بعوث الی الخلق کافہ و دین آنحضرت را صلی اللہ علیہ ناسخ ادیان و شریعت وملت
یشان را مؤبد تا آخر اینجہان و فیض رحمت و ہدایت ایشان در عالم و عالمیان دایم
لفیضان گردانید و معجزات آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از ہر قسم زاید از اضعاف مضاعفہ
نسبت بمعجزات سائر رسل و انبیا بر دست مبارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و بر دست
ولیای امت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کہ کرامات آنان معجزات آنحضرت صلی اللہ علیہ
سلم اند ہمچو اجابت دعوات و تکلم جمادات و احیای اموات و نطق حیوانات عجم و اسماع
تجار صم و جوشیدن آب از اصابع فیض منابع و تکثیر قلیل و شق قمر و رد شمس و قلب
اعیان چنانکہ روز بدر عصا تیغ بران شد و حنین جذع و اطلاع بر غیبات و سایہ کردن
ابر بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و شفای اسقام و ابرای الآلام و ظہور دین بر سایر ادیان
در مشارق و مغارب الی غیر ذلک مما لا تعد ولا تحصی و تا قیام قیامت باقی خواہد داشت
و عمدہ آن معجزات باقیہ قران مجید ہست کہ وجوہ اعجاز آن از بودن آن در درجہ اعلی
از فصاحت و بلاغت کہ خارج از طوق بشر ہست و نظم عجیب و اسلوب غریب و حسن
تالیف و تناسب کلمات و جزالت و وجازت الفاظ و لذت و غزارت معانی
و حسن مطالع و مقاطع کہ ہمہ فصحا و بلغای عرب با وجود براعت و دعوای بلاغت و افراط
حمیت و شدت جاہلیت از معارضہ آن باز ماندند و تن بعجز در دادند و اشتمال آن
بر اخبار بغیبات ماضیہ و آتیہ و شرایع سابقہ و قرون لاحقہ و اسرار منافقین و اہل
کتاب و ہواجس نفسانی مومنین و اسرار نجوای کفار مشرکین و احتوای آن بمصالح
عباد در معاش و معاد و حکم بالغہ و احکام محکمہ و علوم و معارف ظاہرہ و باطنہ و اسباب
اجابت دعوات و نیل سعادات و دفع آفات و عاہات و شفای امراض روحانی
و جسمانی الی غیر ذلک مما ہو مذکور فی مقامہ غیر محصور و نامتناہی ہست و چون خاتم النبیین

آخرالانبیا راموبدبودن دین او وبقای شریعت اوالی آخرالدنیا ضروریست لاجرم
ن بایست که معجزات او وکتاب شریعت او تا آخر اینجهان باقی باشد بنابرآن او سبحانه
رآن مجید را که عدد آیات آن شش هزار سیصد وشصت وشش است واقصر سوره
زان که بمقدار سه آیت است معجزه بالاستقلال بوجوه غیر محصوره است. و بدین
ساب این کتاب کریم بر دو هزار دو صد وبست دو معجزه مستقل مشتمل است
نظر بوجوه اعجاز حادی معجزات نامحصور است در مصاحف وتفاسیر وصدور
فاظ در امصار واقطار اقالیم از عهد سعادت مهد آن حضرت صلی الله علیه وسلم
بمرور اعوام وشهور وانقضای اعصار ودهور محفوظ داشته چنانکه فرموده انا نحن نزلنا
لذکر وانا له لحافظون ومحفوظ ماندن آن تا اینمدت مدید بدین گونه که در آن در متون
صاحف وصدور حفاظ فرقی وتفاوتی واختلافی بیک حرف ویک نقطه ویک اعراب
وصف غایت جد وجهد ملاحده وقرامطه ومعطله ودیگر اعدای دین در تحریف وتغییر آن
ونداده از اعظم معجزات است این چنین حفظ از غیر او سبحانه امکان نداشت
نوع مصداق آیه کریمه انا نحن نزلنا الذکر وانا له لحافظون از اجل معجزات بینات است
چون ادیان وشرایع انبیا ورسل سابقین موبد نبود بلکه آنهمه بدین دین متین منسوخ شدند
نظر بر اولین هیچ توراة وانجیل از تحریف وتبدیل عز ورت نداشت بالجمله رسالت عامه
نبوت تامه وملت دایمه وشریعت قایمه ومعجزات باقیه ومثوبات متوالیه متتالیه واجور
متناهیه از لوازم ضروریه وصف خاتم النبیین است. اتصاف آنحضرت صلی الله علیه
سلم باین وصف جمیل جلیل برای تفضیل آنحضرت صلی الله علیه وسلم بر سائر انبیا ومرسلین
ن جمیع الوجوه کافی ووافی است چه موصوف را باین صفت ضرور است که نبوت
رسالت او از سایر نبوات ورسالات اعم واشمل ودین وشریعت او از سایر
دیان وشرایع اتم واکمل وملکات اخلاق او از اخلاق سایر خلق ازکی واعدل

وشیم وشمایل او از سایر شیم وشمایل اسنی واجل وملت او قایم واقوام ومعجزات او از
معجزات سایر انبیا ومرسلین اظهر وابهر وادوم وطریقه او از سایر طرق اهدی واشمل
وامت او از سایر امم اکثر وافضل باشد پس این وصف جامع فضایلی است که
هر فضیلتی را از ان فضایل بر همه فضایل سایر انبیا ومرسلین علیهم السلام فضل کلی است
وازینجاست که او سبحانه در تفضیل آنحضرت صلی الله علیه وسلم بر دیگر انبیا ومرسلین
فرمود وجعلتک فاتحا وخاتما وحضرت ابراهیم علیه السلام فرمود بهذا فضلکم محمد وحضرت
جبرئیل علیه السلام با آنحضرت صلی الله علیه وسلم گفت لانه فضلک بهذه الصفه وخصک بها
علی جمیع النبیین والمرسلین وآنحضرت صلی الله علیه وسلم فرمود الحمد لله الذی فضلنی علی جمیع
النبیین حتی فی اسمی وصفتی وحضرت ابن عباس رضی الله عنهما بعموم رسالت آن حضرت
صلی الله علیه وسلم که شعبه از شعب وصف خاتم النبیین است بر تفضیل آنحضرت صلی الله
علیه وسلم بر جمیع انبیا ومرسلین استدلال فرموده وازینجا تحقق شد که از امتناع اشتراک
در خصوص خاتمیت انبیا امتناع مساوات آنحضرت صلی الله علیه وسلم متحقق ومبرهن است
پس قول این قایل که نفی امکان مساوی بسبب عدم اشتراک در خصوص خاتمیت
مبنی بر ذهول از قاعده تفضیل است ومبنی از تضلیل ناشی از فرط جهالت وضلالت
این ضلیل ذلیل است واز جهت تضمن آن تجهیل حضرت رب جلیل ومبنی نبیل وابراهیم خلیل
وروح امین جبرئیل علیهم السلام را بر الحاد قایل آن دلیل است وجه سلامتی اینکه قاعده
تفضیل کسی بر دیگری این است که اگر مفضل ومفضل علیه در فضیلتی خاص متشارک باشند
باید که آن فضیلت در مفضل بوجه اکمل زیادت بر آن مرتبه فضیلت که در مفضل علیه موجود
باشد یافته شود واگر مفضل ومفضل علیه در فضیلتی خاص متشارک نباشند باید که فضیلتی که
در مفضل باشد افضل باشد از فضیلتی که در مفضل علیه است مثلا بودن زید افضل از عمرو
بدو وجه می تواند شد یکی آنکه زید وعمرو در فضیلتی مثلا علم متشارک باشند وعلوم این

نسبت بعلوم عمرو زاید باشند دوی این که در زید فضیلتی یافته شود که از فضیلتی که در عمرو
است افضل باشد و آن هردو فضیلت از هر یک جنس نباشند مثلا در زید فضیلت علم
و در عمرو فضیلت کتابت یافته شود درین صورت هم زید افضل است از عمرو زیرا که فضیلت
زید یعنی علم فضل است از فضیلت عمرو یعنی کتابت و فیما نحن فیه این قاعده تفضیل متحقق است
چه وصف خاتم النبیین که مختص بآن حضرت صلی الله علیه وسلم از جمیع اوصاف کمال که در سایر
انبیا و مرسلین علیهم السلام بوده اند افضل است پس لامحاله موصوف وصف خاتم النبیین
از سایر انبیا و مرسلین افضل است این قایل بیان کند که آن قاعده کدام است که این تفضیل
و نفی مساوات بر ذهول از ان مبنی است و آن قاعده کدام کس مقرر کرده است و در کدام
علم این قاعده مقرر شده است و در کدام کتاب از کتب معتبره تصریح بآن قاعده و تصریح
باینکه از عدم اشتراک در فضیلتی که افضل فضایل باشد نفی مساوات لازم نمی آید مرقوم است
غالباً منشا ضلالت این کول احول آن باشد که اهل سنت و شیعه باهم اختلاف کردند در اینکه
افضل اصحاب آنحضرت صلی الله علیه وسلم حضرت ابوبکر صدیق اند یا حضرت علی مرتضی رضی الله
عنهما اهل سنت گفتند که افضل الاصحاب حضرت صدیق اند و شیعه گفتند که افضل اصحاب
حضرت مرتضی اند چون شیعه استدلال کردند باین که حضرت مرتضی اشجع و اقوی و اعلم و
اقضی و اشرف و اقرب الی الرسول و ابوالحسنین و بعل حضرت سیده بتول اند الی
غیر ذلک من فضائله التی لا تحصی و مناقبه التی لا تستقصی اهل سنت جواب دادند که
مراد ما از افضلیت افضلیت من حیث الثواب والکرامة عند الله است نه فضیلت
من حیث آحاد الفضایل او من حیث مجموع الفضایل از این جواب این کول فهمید که
این قاعده افضلیت است و بنابراین فهم نفی مساوات را از جهة عدم اشتراک
در خصوص خاتمیت مبنی بر ذهول از قاعده تفضیل انگاشت و از عقل و ایمان دست
بر داشت حال آنکه این جواب بیان قاعده نیست بیان مراد از دعوی افضلیت است

واین جواب را دو محل است یکی آنچه محقق دوانی در حاشیه جدید شرح تجرید جدید تفصیلا و در شرح عقائد عضدیه اجمالا بیان کرده قال فی شرح العقائد فان صیغة افضل موضوعه للزیادة فی معنی المصدر بوجه ما اعم من ان یکون من جمیع الوجوه او بجمیع صفات الفضایل من حیث المجموع والذی وقع الخلاف فیه هو الرجحان بهذا الوجه ای من حیث الثواب لا الرجحان من الوجوه الآخر فلا ینافی ذلک رجحان الغیر فی احاد الفضایل الآخر ولا فی مجموع الفضایل من حیث المجموع انتهی دویمی آنکه فضل کثرت ثواب از دیگر همه فضایل افضل است وحضرت صدیق رضی الله عنه موصوف است بفضیلت کثرت ثواب که افضل است از دیگر فضایل وکسی که موصوف است بافضل فضایل افضل است از من عداه که موصوف باشد بجمیع فضایل مفضوله واین جواب این محل مبنی است بر قاعده که ما بیان کرده ایم وبنا بران قاعده از عدم اشتراک در وصف خاتم النبیین نفی مساوات لازم است کما بینا وبعد تحقیق وتدقیق نظر تفضیل حضرت شیخین یعنی صدیق اکبر و فاروق اعظم رضی الله عنهما بر همه بشر بعد الانبیا علیهم السلام که همه اهل سنت از اسلاف واخلاف بلا خلاف بران اتفاق دارند مبنی است بر افضلیت وصف خاتم النبیین بر جمیع فضایل وکمالات تفصیل این اجمال وتوضیح اینمقال این است که مسئله تفضیل حضرت شیخین رضی الله عنهما بر همه بشر بعد الانبیا از مسایل اعتقادیه است ودر مسایل اعتقادیه جزم اعتقاد می باید در اعتقادیات ظن بکار نمی آید وافضلیت حضرت شیخین رضی الله بر جناب مرتضوی رضی الله عنه من حیث کثرت الثواب باعتراف علمای اهل سنت امر ظنی است فی المواقف وشرحه اعلم ان مسئلة الافضلیة لا طمع فیها فی الجزم والیقین اذ لا دلالة للعقل بطریق الاستقلال علی الافضلیة بمعنی الاکثریة فی الثواب بل مستندها النقل ولیست هذه المسئلة مسئلة یتعلق بها عمل فیکتفی فیها بالظن الذی هو کاف فی الاحکام العملیة بل هی مسئلة علمیة یطلب فیها الیقین والنصوص المذکورة من الطرفین بعد

تعارضها لا یفید القطع علی ما لا یخفی علی منصف لانها باسرہا اما احاد اوظنیۃ الدلالۃ مع کونها متعارضۃ ولیس الاختصاص بکثرت اسباب الثواب موجبا لزیادتہ قطعا بل ظنا لان الثواب تفضل من اللہ کما عرفتہ فیما سلف فلہ ان لا یثیب المطیع ویثیب غیرہ وثبوت الامامۃ وان کان قطعیا لا یفید القطع بالافضلیۃ بل غایۃ الظن کیف ولا قطع بان امامۃ المفضول لا تصح مع وجود الفاضل لکنا وجدنا السلف قالو بان الافضل ابوبکر ثم عمر ثم عثمان ثم علی وحسن ظننا بہم یقضی بانہم لو لم یعرفوا ذلک لما اطبقوا علیہ فوجب علینا اتباعہم فی ذلک القول وتفویض ما ہو الحق الی اللہ تعالی انتہی واین اعتراف ہست باینکہ بافضلیت من حیث الثواب جزم نیست وقول بافضلیت کہ بتقلید اسلاف ہست مبنی بر حسن ظن ہست وپیداست کہ در اعتقادیات ظن بکار نیست ثم قال فی شرح قال الآمدی قد یراد بالتفضیل اختصاص احد الشخصین عن الآخر اما باصل فضیلۃ لا وجود لہا فی الآخر کالعالم والجاہل واما بزیادۃ فیہا لکونہ اعلم مثلا وذلک غیر مقطوع بہ فیما بین الصحابۃ اذ ما من فضیلۃ یبین اختصاصہا بواحد منہم الا ویمکن مشارکتہ غیرہ لہ فیہا وبتقدیر عدم المشارکۃ فقد یمکن بیان اختصاص الآخر بفضیلۃ اخری ولا سبیل الی الترجیح بکثرۃ الفضایل لاحتمال ان یکون الفضیلۃ الواحدۃ ارجح من فضایل کثیرۃ اما لزیادۃ شرفہا فی نفسہا او لزیادۃ کمیتہا فلا جزم بالافضلیۃ بہذا المعنی ایضا انتہی ازینجا ظاہر شد کہ در مسئلہ تفضیل حضرت شیخین رضی اللہ عنہما بیان مراد باینکہ مراد افضلیت من حیث الثواب ہست بکار نمی آید برای آن وجہی قاطع باید کہ موجب جزم باین مسئلہ اعتقادیہ متفق علیہا باشد وآن وجہ قاطع این ہست کہ چون کمال نبوت و رسالت کہ ختم نبوت عبارت ازان ہست والکمال فی تابید این دین الی یوم الدین وعموم ودوام ہدایت ودعوت الی الخلق وبقای آن تا آخر اینجہان وشیوع عبادات وایمان در ہر مکان در ہمہ اعصار وازمان واقامت

عدل و حدود و اجرای احکام شرعیه و ایصال حقوق وکف از مظالم و امر بالمعروف
ونهی عن المنکر الی غیر ذلک از آثار مرتبه بران است افضل فضایل همه خلایق است و موصوف
بوصف خاتم النبیین باتصاف باین افضل فضایل از همه آخرین و اوایل افضل است
کما حققنا فیما سبق و تمکین این دین و اعلاء کلمة الله و تکثیر سواد مسلمین و تابید و اشاعت
آن و هدایت کافه انام سوی اسلام و تطهیر عباد در اقطار و بلاد از عبادت اصنام
و اجلای اهل کتاب و مشرکین و اطفای فروغ آتش پرستان و فتح بلاد و امصار
و قهر جبابره کفار اقطار و اقامت حدود الله بر فسقه و فجار و انتظام ممالک بر وفق
احکام شرعیه که اینهمه وجوه اظهار دین است افضل فضایل افضل الامم است چه اینهمه
اظهار دین متین علی الادیان و اکمال آثار ختم نبوت و ابقای آن تا آخر زمان است و ظاهر
و باهر است که اینهمه قسمیکه از دست حضرت شیخین رضی الله عنهما حسن انجام یافت از دست
دیگر کسی صورت نه بست حضرت صدیق اکبر اول من اسلم من الرجال البالغین بلا خلاف
است و بدعوت او حضرت عثمان بن عفان و حضرت زبیر ابن العوام و حضرت عبد الرحمن
ابن عوف و حضرت سعد ابن ابی وقاص و حضرت طلحه ابن عبد الله رضی الله عنهم
ایمان آوردند و او از بدو اسلام در نصرت آنحضرت صلی الله علیه وسلم ببذل نفس
و مال دقیقه فرونگذاشت و در صحیح بخاری از عبد الله ابن عمرو ابن العاص مروی است
قال بینما النبی صلی الله علیه وسلم یصلی فی حجر الکعبة اذا اقبل عقبة ابن ابی معیط فوضع
ثوبه فی عنقه فخنقه خنقا شدیدا فاقبل ابو بکر حتی اخذ بمنکبیه ودفعه عن النبی صلی الله علیه وسلم
وقال اتقتلون رجلا ان یقول ربی الله الآیه و از علی مرتضی رضی الله عنه مروی است
که او رضا حضرت صدیق اکبر را بدین وجه بر مومن آل فرعون تفضیل داد و فرمود که مومن
آل فرعون کتمان ایمان کرده گفت اتقتلون رجلا ان یقول ربی الله و صدیق رضی الله
اعلان ایمان نمود گفت اتقتلون رجلا ان یقول ربی الله و رفاقت حضرت صدیق

اکبر رضی اللہ عنہ با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در ہجرت کہ مقدمہ ظہور دین و مبداء ظہور
قوت مسلمین است و صحابت او با آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم در غار کہ منصوص کتاب
مبین است و صبر و تمکین و استقلال و ثبات بعد وفات حضرت سرور کائنات علیہ افضل
الصلوات و جزم عزم قتال اہل ردۃ و مانعین زکواۃ و قتل مسلیمہ کذاب و دیگر مدعیان
نبوت کہ از حضرت صدیق اکبر رضی اللہ عنہ بوقوع آمدہ موجب قوام و دوام و شیوع دین
اسلام شد فضیلتی است کہ ہیچک فضیلت از فضایل این است معادل آن نمی تواند شد
روی الترمذی عن ابی ہریرۃ رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ما لاحد
عندنا ید الا وقد کافیناہ ما خلا ابا بکر فان لہ عندنا یدا یکافیہ اللہ بہا یوم القیمۃ وما نفعنی مال احد ما نفعنی
مال ابی بکر ولو کنت متخذا خلیلا لاتخذت ابا بکر الا وان صاحبکم خلیل اللہ وروی عن عمر رضی
اللہ عنہ ذکر عندہ ابو بکر فبکی وقال وددت ان عملی کلہ مثل عملہ یوما واحدا من ایامہ ولیلۃ واحدۃ
من لیالیہ اما لیلتہ فلیلۃ سار مع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الی الغار فلما انتہیا الیہ
قال واللہ لا تدخلہ حتی ادخل قبلک فان کان فیہ شئ اصابنی دونک فدخل فکسحہ و وجد
فی جانبہ ثقبا فشق ازارہ فسدہا بہ وبقی منہا اثنان فالقمہا رجلیہ ثم قال رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم ادخل فدخل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ووضع راسہ فی حجرہ ونام فلدغ ابو بکر
فی رجلہ من الجحر ولم یتحرک مخافۃ ان یتنبہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فسقطت دموعہ
علی وجہ رسول اللہ فقال مالک یا ابا بکر قال لدغت فداک ابی وامی فتفل رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم فذہب ما یجدہ ثم انتقض علیہ وکان سبب موتہ واما یومہ فلما قبض
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ارتدت العرب وقالوا لا نؤدی زکوۃ فقال لو منعونی عقالا
لجاہدتہم علیہ فقلت یا خلیفۃ رسول اللہ تالف الناس وارفق بہم فقال لی اجبار
فی الجاہلیۃ وخوار فی الاسلام انہ قد انقطع الوحی وتم الدین اینقص وانا حی واما
مجاہدات وفتوحات فاروقیہ کہ باعث شیوع دین اسلام در کافہ انام و در آمدن

ممالک وسیعہ و اقطار فسیحہ از فارس و روم و شام در حوزۂ تصرف مسلمین بغایت تسلط و انتظام و انہدام آتشکدہ ہا و معابد اصنام و ابتنای مساجد باستحکام و جریان حدود و احکام و سیاست و جبر گیری رعایا و عمال و حکام و درآمدن اکثر بدکیشان در دین و باز ماندن انہا از ارتکاب مظالم و ماثم و قوت گرفتن مسلمانان از یافتن انفال و مغانم الی غیر ذلک مما شاع من الخیرات فی الممالک از غایت اشتہار کالشمس فی رابعۃ النہار مستغنی از بیان و اظہار است بالجملہ انجاز مواعیدیکہ او سبحانہ بحضرت خاتم النبیین از اظہار دین اسلام بر ہر دین و تسلیط و استخلاف و تمکین مومنین و اغنای آنان از مغانم و اظفار مجاہدین بر مرتدین و دیگر کافرین و اجلای یہود مرۃ ثانیہ از جزیرۂ عرب در آیات کتاب مبین کقولہ سبحانہ ہو الذی ارسل رسولہ بالہدی و دین الحق لیظہرہ علی الدین کلہ و قولہ وعد اللہ الذین امنوا منکم وعملوا الصالحات لیستخلفنہم فی الارض کما استخلف الذین من قبلہم ولیمکنن لہم دینہم الذی ارتضی لہم ولیبدلنہم من بعد خوفہم امنا یعبدوننی لا یشرکون بی شیئا وقولہ تعالی یا ایہا الذین آمنوا من یرتد منکم عن دینہ فسوف یاتی اللہ بقوم یحبہم ویحبونہ اذلۃ علی المومنین اعزۃ علی الکافرین یجاہدون فی سبیل اللہ ولا یخافون لومۃ لائم ذلک فضل اللہ یوتیہ من یشاء واللہ ذو الفضل العظیم وقولہ تعالی ولقد کتبنا فی الزبور من بعد الذکر ان الارض یرثہا عبادی الصالحون وقولہ سبحانہ وعدکم اللہ مغانم کثیرۃ فعجل لکم ہذہ وقولہ تعالی ہو الذی اخرج الذین کفروا من اہل الکتاب من دیارہم لاول الحشر کہ مبنی است بحشر ثانی و جلای اہل کتاب مرۃ ثانیہ فرمودہ بود بر دست حضرت شیخین و بجد جہد و حسن سعی و تدبیر حضرتین رضی اللہ عنہما جلوہ ظہور گرفت و شیوع اکمال دین و اتمام نعمت الٰہی بر مسلمین بمجاہدات و مشاق حضرت شیخین رضی اللہ عنہما حسن انجام پذیرفت و تا کہ بر سیرت شیخین عمل رفت اختلالی راہ نیافت و فسادی رو نما نشد بالجملہ انچہ در بارہ اشاعت دین خاتم النبیین صلی اللہ

علیه وسلم از دست شیخین رضی الله عنهما سرانجام یافت از دست دیگری میسر نشد
و بوقوع نامد بسبب آن هرچه باشد و این عظیم نفع فی الاسلام که حضرت شیخین را رضی الله عنه
بفضل الٰهی میسر شد نسبت به سایر احاد و فضائل عظمای این امت فضل کلی است میان
این فضیلت کلیه و دیگر فضایل افاضل این امت نسبتی است که ظل و خلف آن نسبت
است که فیما بین فضیلت ختم نبوت و دیگر نبوات است پس چنانکه فضیلت ختم نبوت بالای
سائر نبوات است همچنان این فضیلت شیخین رضی عنه بالای سائر فضایل است و چنانکه
اجور ایمان و اسلام و اعمال صالحات جمیع احاد این امت الی یوم القیمة بآن حضرت
صلی الله علیه وسلم خواهند رسید همچنان اجور ایمان و اسلام و اعمال صالحات اهل یارکیه
بحسن سعی شیخین رضی الله عنهما دران دیار دین اسلام شیوع یافته الی یوم القیمه بشیخین
رضی الله عنه خواهد رسید و این فضل شیخین رضی الله عنهما قطعی و یقینی است ارتیاب در آن
مکابره و بدیهی است کدام کس تواند گفت که دفعه یمامه و قتال اهل ردة از صدیق اکبر
رضی الله عنه و وقائع قادسیه و یرموک و فتح بلاد از فاروق اعظم رضی الله عنه بوقوع
نآمده و شیوع اسلام در طوایف انام بحسن سعی حضرت شیخین رضی الله عنه بظهور نرسیده
افضلیت حضرت شیخین رضی الله عنه باین فضل کلی بر سائر صحابه رضی الله عنهم قطعی است
پس تحقیق پیوست که مسئله تفضیل شیخین که از عقائد دینیه است از مسائل قطعیه یقینیه است
و این مسئله متفرع است بر فضیلت وصف خاتم النبیین بر جمیع فضایل و کمالات سائر
انبیا و مرسلین اما تفضیل حضرت شیخین رضی الله عنهما بر حضرت امیر المومنین یعسوب الدین
علی مرتضی کرم الله وجهه در احاد فضایل آنجناب که افزون از شمار و بیرون از حساب اند
و آنهمه فضایل نیز از باب مزید قرب و ثواب اند مبنی است بر غایت تعصب درین باب
والله الموفق للصواب ازین تفصیل مبرهن شد که این قایل جاهل باین قول خود که نفی
امکان مساوی بسبب عدم اشتراک در خصوص خاتمیت مبنی بر ذهول از قاعده

تفضیل است و مبنی از تفضیل قطعیت تفضیل حضرت شیخین رضی اللہ عنہما کہ نزد اہل سنت مجمع علیہ است ہم زدچہ تفصیل حضرت شیخین رضی اللہ عنہما منوط است بانکہ کار اظہار آثار ختم نبوت و مصالح مترتبہ بر آن واشاعت آن چنانکہ از دست حضرت شیخین رضی اللہ عنہما بر آمدہ از دست دیگری سرانجام نیافتہ واین کار افضل فضایل امت است پس مصدر این کار افضل امت است و بتقدیر نبودن ختم نبوت افضل فضائل خلق و نبودن اختصاص آن بآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم سبب بودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم افضل الخلق و نبودن عدم امکان اشراک در خصوص خاتمیت دلیل نفی امکان مساوی عظیم نفع در اظہار آثار خاتمیت واشاعت مصالح ولوازم مرتبہ بران افضل فضایل امت نتواند بود پس موصوف بآن افضل امت نتواند بود و فضلیت باعتبار کثرت ثواب مجہول است حکم بقطعیت آن نتوان کرد کما فی المواقف وشرحہ فالحق ماذکرنا بالتفصیل فی امر التفصیل و الکلام وان قد یفضی الی التطویل لکنہ لایخلو عن التحصیل واللہ الہادی الی سواء السبیل وجہ ثامن آنکہ چون ختم نبوت و رسالت افضل کمالات و فضایل ممکنہ ممکنات است کما سبق اختصاص او سبحانہ بندۂ را بدین افضل کمالات و فضایل بی اختصاص او سبحانہ آن بندۂ را بغایت قرب و ثواب متصور و ممکن نیست تجویز این کہ بندہ کہ او را او سبحانہ باین افضل فضایل اختصاص بخشیدہ است نائل اعلی درجات قرب و ثواب نباشد تجویز متنافیین است وجہ تاسع اینکہ چون او سبحانہ آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم بآنچنان درجات قرب و ثواب کرامت اختصاص بخشیدہ است کہ صالح اشتراک بین اثنین نیست و مشارکت دو کس باہم دران او صاف و درجات ممکن نیست منجملہ آن است اول من تنشق الارض عن جمجمتہ و اول من تنشق عنہ الارض واول الناس خروجا اذا بعثوا و اول من یفیق من الصعقۃ و اول من یحرک حلق الجنۃ و اول من یقرع باب الجنۃ و اول من یفتح لہ الجنۃ و اول شفیع فی الجنۃ و اول من یوذن لہ فی السجود و اول شافع و اول مشفع و اول من یجیز علی الصراط اشتراک این اوصاف

بین اثنین ممکن نیست چه اول مضاف است سوی جمیع عموم پس موصوف باین صفات
همان است که بر جمیع من عداه در انشقاق ارض از وی و در خروج وقت بعث و در تحریک
حلق جنت و قرع باب آن و مفتوح شدن آن برای وی و در شفاعت در جنت
و در ماذون بسجود بودن و در شافع و مشفع بودن و در جواز بر صراط سابق و مقدم باشد
اگر دو کس دراین امور معیت دارند هیچکی ازان هر دو کس سابق علی جمیع من عداه
دراین امور نیست پس موصوف باین صفات نیست و سابق گذشته که اول متعدد
نتواند شد و هرگاه یکه دو کس دراین صفات متشارک نتوانند شد و بر هیچیک کس
ازان دو کس که متشارک دراین صفات بفرض محال فرض کرده شوند صادق
نتواند شد که اول از جمیع من عداه و سابق بر جمیع من عداه مما اضیف الیه الاول
است پس تساوی جمله مومنین دراین صفات اولی بالامتناع است اذا تمهد هذا فنقول
آیا این صفات از باب قرب و ثواب اند یا نه اگر بدانست این صفات از باب قرب و
ثواب اند مشارکت و مساوات کسی با آنحضرت صلی الله علیه [illegible] این صفات که صالح
اشتراک بین اثنین نتواند شد محال بالذات است [illegible] مومنین [illegible]
صفات ممکن التساوی باشند و اعلی از آنحضرت صلی الله علیه [illegible] قرب و ثواب
براین تقدیر اولی بالامتناع است زیرا که اگر اعلی از ان حضرت صلی الله علیه وسلم ممکن
باشد اول در خروج و افاقه از صعقه و دخول جنت و جواز بر صراط [illegible] و نیت بسجود و
و شفاعت و مقبولیت شفاعت باشد یا نه علی الثانی اعلی از ان حضرت [illegible]
علیه وسلم نتواند بود چه آنحضرت صلی الله علیه وسلم دراین امور از جمیع من [illegible]
و مقدم است و ظاهر است که با وصف مقدم بودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم دراین
همه امور بر جمیع من عداه هر کس از جمله من عدا آنحضرت صلی الله علیه وسلم متاخر از آنحضرت صلی الله
علیه وسلم دراینهمه امور خواهد بود و اگر کسی از جمله من عدا آنحضرت صلی الله علیه وسلم در [illegible]

ازجمیع من عداه اول باشد انا آنحضرت صلی الله علیه وسلم درانهمه امور اول باشد چه بر این
تقدیر آنحضرت صلی الله علیه وسلم در عموم من عدا آنکس مما اضیفت الیه الاول یعنی در عموم
مفضل علیه داخل است پس آنحضرت صلی الله علیه وسلم اول من عداه در این همه امور نتواند
بود فیلزم خلاف المفروض المسلم و علی الاول آنحضرت صلی الله علیه وسلم درانهمه امور اول
ازجمیع من عداه نتوانند بود فیلزم خلاف مفروض المسلم ومع هذا چون مشارکت ومساوات
آنحضرت صلی الله علیه وسلم در این صفات ممکن نیست اعلی از آنحضرت صلی الله علیه وسلم
در این صفات ممکن نتواند بود چه این قائل خود اعتراف دارد که مفضل نسبت بمفضل علیه
مرتبه مساوات را جائز شده بمرتبه زیادت فایز می باشد پس چون مساوات
در این همه امور ممکن نیست افضل ممکن نتواند بود واگر این صفات بدانست
این قائل ازباب قرب وثواب نیستند این قائل اهلیت مخاطبت ندارد واین گفتگوی
او ازجمله هذیانات مجانین است وجه عاشر این که شفاعت کبری وصفت سید الناس
یوم القیمة واکرم الاولین والآخرین علی الله وقائم مقامیکه لایقومه الارجل واحد ونائل درجه
که لاینبغی الا لعبد من عباد الله ولاینالها الارجل واحد وبودن صاحب لوای که آدم
فمن سواه تحته واکثر الناس تبعا یوم القیمة واعظم الانبیاء اجرا یوم القیمة از صفات آنحضرت
صلی الله علیه وسلم اند اگر این قائل انکار اتصاف آن حضرت صلی الله علیه وسلم
باین صفات میکند از دعوی ایمان دست بردارد وهرچه خواهد بر زبان آرد واگر
این قائل را باتصاف آنحضرت صلی الله علیه وسلم باین اوصاف اعتراف است مشارکت
ومساوات کسی باآنحضرت صلی الله علیه وسلم در این اوصاف ممکن نیست چه جای تساوی
جمله مومنین در این صفات این قائل مشارکت ومساوات دیگری را باآنحضرت صلی الله علیه
وسلم تصویر کند بعد ازان امکان آن باثبات رساند تصویر آن از کسیکه بهره از
فهم داشته باشد متصور نیست چه جای آنکه امکان آن باثبات رساند وجه حادی

اینکه غالباً منشا جسارت این قایل بر این ہذیان این است که نزد اہل سنت تثویب مطیع و تعذیب عاصی بر خدا تعالی واجب نیست وازین عقیده اہل سنت کار این قایل بر نمی آمد در عقیده ما اہل سنت خلق آنحضرت صلی الله علیه وسلم و بعث آنحضرت صلی الله علیه وسلم واختصاص آنحضرت صلی الله علیه وسلم بختم نبوت و افضلیت بر سایر خلق عموما و بر سایر انبیا و رسل خصوصًا و دیگر فضایل که بالا مذکور شده اند وشفاعت کبری و قیام بمقامیکه لایقوم به احد غیره ونیل وسیله که درجه ایست در جنت که لاینبغی الا لعبد من عباد الله ولا ینالها الا رجل واحد بر حضرت باری جلت کبریاره واجب نبود و جوب ہیچ شئ براو سبحانه جل شانه ہیچ معنی ندارد این ہمه ممکن بوده است که او سبحانه آنحضرت را نافریدی و برسالت ومحبوبیت نه برگزیدی و بآن فضایل وکمالات وبشفاعت کبری وآ ندرجات اختصاص نه بخشیدی اتصاف آنحضرت صلی الله علیه وسلم وعدم اتصاف آنحضرت صلی الله علیه وسلم بآن صفات ممکن بوده است مگرچون آن صفات صالح اشتراک بین اثنین نیستند کما مر غیر مرة مشارکت ومساوات دو کس دران صفات ممکن نیست وازامکان آن صفات وامکان اتصاف آنحضرت صلی الله علیه وسلم بآن صفات امکان اشتراک تصاف بین اثنین فصاعدا لازم نمی آید مثلا زید وتشخص زید ممکن است واشتراک تشخص زید بین اثنین ممکن نیست ہمچنان صفت اول النبیین خلقا مثلا ممکن است امکان داشت که او سبحانه ہیچ نبی نبی آفریدیا دوکس باہزار کسان راپیش از دیگر انبیا نبی میگردانید علی التقدیرین ہیچ کسی اول النبیین خلقا نمی بود مگر اشتراک دو کس در صفت اول النبیین خلقا ممکن نیست چه اگراو سبحانه دوکس راپیش از دیگر انبیا نبی میگردانید بر ہیچ کس ازآن ہردو اول النبیین خلقا صادق نتوانست شد که معنی اول النبیین خلقا سابق بر جمیع من عداه من الانبیا در آفرینش است وبر تقدیر مذکور ہیچ کس ازان

هردو سابق برجمیع من عداه من الانبیا نیست بلکه بعض من عداه من الانبیا با او در آفرینش معیت دارد همچنان وصف خاتم النبیین ممکن است امکان داشت که او سبحانه کسی را نبی نگرانیدی یا دو کس یا چند کس را مگانی گردانیده بعد آن دو کس یا چند کس نبوت را منقطع گردانیدی بر این هر دو تقدیر کسی خاتم النبیین نبودی چه خاتم النبیین آخرین همه انبیا است بر تقدیر اول کسی نبی نبودی چه جای آنکه کسی آخرین همه انبیا باشد و بر تقدیر ثانی هیچکی ازان دو کس نبی یا چند کس نبی که بعد انان نبوت منقطع میشد آخرین همه انبیا نیست تا مصداق خاتم النبیین باشد بلکه بعض انبیا با هر یکی ازان هر دو نبی یا چند نبی معیت دارد پس وجود و عدم خاتم النبیین ممکن است لیکن اشتراک خاتم النبیین در دو کس ممکن نیست تساوی و تشارک دو کس در وصف خاتم النبیین ممتنع بالذات است چه این وصف صالح اشتراک بین اثنین نیست و همبرین قیاس دیگر صفات که او سبحانه بفضل عظیم خود بر آنحضرت صلی الله علیه وسلم اتمام نعمت نموده آنحضرت صلعم را بان صفات اختصاص بخشیده است ممکن اند امکان داشت که آن صفات و موصوف آن صفات را فی آفرید مگر اشتراک آن صفات بین اثنین ممکن نیست که آن صفات صلوح اشتراک بین اثنین ندارند کما مر مرارا و سبق ذکره تکرارا پس ازین عقیده اهل سنت قول با مکان مساوات و مشارکت کسی با آنحضرت صلی الله علیه وسلم لازم نمی آید و چون آن صفات اعلی مراتب قرب و ثواب اند و او سبحانه آنحضرت را صلی الله علیه وسلم بآن اعلی مراتب قرب و ثواب اختصاص بخشیده است و آن صفات که اعلی مراتب قرب و ثواب اند صلوح اشتراک بین اثنین ندارند و اشتراک انها بین اثنین ممکن نیست بلکه ممتنع بالذات است مساوی و مشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم در آن اعلی مراتب قرب و ثواب ممکن نیست و ممتنع بالذات است وهو المدعی اما انکه آن صفات اعلی مراتب قرب و ثواب اند ظاهر است چه کسیکه اول من ینشق عنه الارض و اول من یفیق من الصعقة و اول من یجوز

علی الصراط واول من یقرع باب الجنة واول من یفتح له الجنة واول من یوذن له فی السجود
واول شافع واول مشفع واول شفیع فی الجنة وقایم عن یمین العرش بمقام لا یقوم احد
غیره ونائل وسیله ای درجة لا ینبغی الا العبد من عباد الله ولینا لها الا رجل واحد افضل
است در قرب وثواب از کسیکه اول درانهمه نباشد واما اینکه این صفات صلوح
اشتراک بین اثنین ندارند فلما مر غیر مرة انچه از عقیده اهل سنت لازم است همین قدر
است که سلب این صفات از آنحضرت صلی الله علیه وسلم ممکن است بامکان ذاتی
واین مسلم ومعتقد ما مومنین است لیکن درامکان وجود آنحضرت صلی الله علیه وسلم
وامکان اتصاف آنحضرت صلی الله علیه وسلم باین صفات وامکان سلب آن اتصاف
کلام نیست کلام درامکان اشتراک این صفات ما بین آنحضرت صلی الله علیه وسلم
وفردی دیگر از افراد انسان است ودرامکان مساوی ومشارک آنحضرت صلی الله
علیه وسلم دراین صفات است وببراهین قاطعه باثبات رسید که این صفات صلوح
اشتراک بین اثنین ندارند ومساوات ومشارک دیگری با آن حضرت صلی الله
علیه وسلم دراین صفات ممتنع بالذات است این قایل که تساوی جمیع مومنین دراین درجات
قرب وثواب که صلوح اشتراک بین اثنین ندارند وتشارک اثنین درانهمه ممتنع بالذات
است تجویز میکند بیان نماید که هریکی از جمله مومنین چسان اول من ینشق عنه الارض واول
من یفیق من الصعقة واول من یجوز علی الصراط واول من یقرع باب الجنة واول من
یفتح له الجنة واول من یوذن له فی السجود واول شافع واول مشفع واول شفیع فی الجنه
تواند شد اگر هریکی از جمله مومنین اول باشد هریکی از جمله مومنین درانهمه بر جمیع من عداه
من المومنین مقدم باشد وهریکی از جمله مومنین درانهمه بر جمیع من عداه من المومنین مقدم نباشد
پس اول باشد ونباشد پس هریکی از مومنین مصداق اجتماع النقیضین باشد
پس دراعتقاد این قایل اعتقاد امکان مصداق اجتماع النقیضین از جمله عقائد

اہل سنت است حاشاہم عن ذلک. وعلی ہذا القیاس درجۂ شفاعت کبری اعلی درجات
قرب وثواب است که صاحب آن درجه آن باشد که همه اولین وآخرین بوی التجا دارند و
بحضرت او پناه آرند وبوجاهت وشفاعت او از شداید موقف نجات یابند وبسفارش او
کسانی که محاسب نباشند بزودی به بهشت شتابند وگنهگاران از دوزخ برآیند
وبجنت درآیند تخییل این که جمله مومنین درآن درجه ممکن التساوی اند بلی سوختن مالیخولیا ودماغ
از کسی ممکن نیست وهمچنان در صفت سید الناس یوم القیمة واکرم الاولین والآخرین علی الله
وهمچنان بودن صاحب لوای که ما من بنی آدم فمن سواه الا تحته جمله مومنین ممکن التساوی
نتوانند شد مگر این قایل شفاعت کبری واین صفات را از باب قرب وثواب نمیداند
ودر اعتقادش صفت خاتم النبیین از قبیل صنعت نقاشی است که با قرب وثواب
تعلق ومناسبتی ندارد. ولو بجای خود صفت کمال است هیچ خیال که سراسر خیال است
ووبال اتباع شیخ نجدی وخیم المآل است وجه ثانی عشر اینکه اگر این قایل بنای هذیانات
خود در زعم باطل خود بر این عقیده اهل سنت که بر او سبحانه تثویب مطیع وتعذیب
عاصی واجب نیست نهاده است با وصف اینکه هذیانات او باین عقیده مساسی
ندارند وچه تخصیص بجمله مومنین بامکان تساوی در کثرت ثواب وقرب رب الارباب
چه باشد. زیرا که نزد اهل سنت تعذیب کفار ومشرکین بر خدا تعالی واجب نیست
واگر این هذیانات را مبنای دیگر است بایستی که آن مبنای هذیانات خود را ذکر نموده
امکان تساوی جمله مومنین وامتناع شرکت مشرکین وکفار درآن باثبات میرسانید
وجه ثالث عشر اینکه کلام او وعند القائل متهافت وبیمعنی است چه خلاصه کلام او این
است که معتبر در فضیلت فضلیت من حیث کثرة الثواب والقرب است وجمله
مومنین در این فضیلت ممکن التساوی اند واین کلام محض بی معنی است افضل بودن جمله
مومنین من حیث کثرة الثواب والقرب متضمن این است که هیچکی از مومنین افضل من عدام

من المومنین من حیث کثرة الثواب والقرب نباشد زیراکه هریکی از مومنین داخل عموم مضاف الیه افضل یعنی عموم مفضل علیه است ومعنی تساوی جمله مومنین در افضلیت عدم افضلیت وعدم مفضولیت هریکی از مومنین ممن عداه من المومنین در کثرت قرب وثواب در عین افضل بودن هریکی از مومنین ممن عداه من المومنین در کثرت قرب وثواب است واین کلام متهافت بیمعنی است چون این قایل جاهل سخن خود نمیفهمد ونمیداند که سخنی که از زبانش برآمده بیمعنی است یا بامعنی آرزو امید فهمیدن سخن دیگری چسان توان داشت وجه رابع عشر اینکه آیا آنحضرت صلی الله علیه وسلم در اعتقاد این نجدی افضل الخلق من حیث کثرة الثواب والقرب هست یا نه علی الثانی قول او فیما سبق به بودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم افضل واکمل از سائر انبیا علیهم السلام که درباره آن این قایل وعلیه العقد الاجماع گفته است در اعتقادش باطل است وایمانش نزد همه مومنین زایل است زیراکه نزد او معتبر در معنی افضل افضل من حیث القرب والثواب است ونزد همه مومنین آنحضرت صلی الله علیه وسلم افضل الخلق من حیث کثرت القرب والثواب بلا ریب وارتیاب اند وانکار ان کفر است وعلی الاول مشارکت ومساوات دیگری با آنحضرت صلی الله علیه وسلم در این وصف محال است چه اگر دیگری افضل الخلق من حیث کثرة القرب والثواب فرض کرده شود آن حضرت صلی الله علیه وسلم در عموم مفضل علیه داخل باشد پس افضل الخلق من حیث کثرة القرب والثواب نباشد هذا خلف ونیز چون آنحضرت صلی الله علیه وسلم بر این تقدیر افضل الخلق من حیث کثرة القرب والثواب است ان دیگر داخل عموم مفضل علیه باشد پس افضل الخلق من حیث کثرة القرب والثواب نباشد هذا خلف فعلی التقدیرین مساوی مساوی نشد ومشارک مشارک نشد فهو مصداق اجتماع النقیضین و وجوده مستلزم لعدمه پس مبرهن شد که مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در افضلیت من حیث القرب والثواب نیز ممتنع بالذات است وهو المدعی وجه خامس عشر قول این قایل پس نظر

بر قوت و وسعت قدرت کامله ممکن و مقدور الٰہی است که ہر مفضول را که در کمالات دیگر مفضول
است یعنی در ماسوای کثرت ثواب مفضول است او را مساوی بلکه افضل از افضل
او گردانند صریح است در این که اگر مفضول در کثرت ثواب مفضول باشد گردانیدن
آن مفضول مساوی کسیکه از و در کثرت ثواب افضل باشد یا افضل از و در کثرت
ثواب بدانست این قایل ہم ممکن و مقدور نیست والاقول او که ہر مفضول را که کمالات
دیگر مفضول است یعنی در ماسوای کثرت ثواب مفضول است لغو و بیمعنی باشد چون
ہر واحد از سائر خلق در کثرت ثواب از آنحضرت صلی الله علیه وسلم مفضول است
گردیدن ہیچکی از خلق و ہیچکی از مومنین مساوی یا افضل از آنحضرت صلی الله علیه وسلم
در کثرت ثواب باعتراف این قایل ہم ممکن و مقدور نتواند بود پس ہمہ سعی این قایل رایگان
رفت و حق بمرکز قرار گرفت و بتحقیق پیوست که او سبحانه بفضل عظیم و رحمت تامه آنحضرت را صلی الله
علیه وسلم آفریده و از جمله ممکنات برگزیده بصفاتی از باب قرب و ثواب اختصاص بخشیده
که آن صفات صالح اشتراک بین اثنین نتوانند شد و وجود مشارک و مساوی آنحضرت
صلی الله علیه وسلم در ان صفات مستلزم عدم آن است و مشارک و مساوی آنحضرت
صلی الله علیه وسلم مصداق اجتماع النقیضین و محال بالذات و وجود آنحضرت صلی الله
علیه وسلم و اتصاف آنحضرت صلی الله علیه وسلم بان صفات و وجود آن صفات در ذات
آن سرور کائنات علیه افضل الصلوات ممکن بالذات و متحقق باراده حضرت خالق
الکائنات واهب العطیات است و امکان آن صفات مستلزم امکان اشتراک
آن صفات بین اثنین نیست امکان شیئ دیگر و امکان اشتراک آن دیگر و اینهمه یعنی
آفریدن آنحضرت صلی الله علیه وسلم و برگزیدن بر سایر ممکنات و اختصاص بصفات ممتنعه
عن الاشتراک محض فضل عظیم او سبحانه است آن نه از جهت قابلیتی و استحقاقی ذاتی بود
و نه مزد کاری و نه اجر عملی و نه جزای عبادتی استحقاق و قابلیت و نیکو کاری و اعمال

حسنه وعبادات مقبوله که شایسته منصبی که او سبحانه بفضل عظیم خود آنحضرت را صلی الله علیه
وسلم بآن اختصاص کرامت فرموده بودند هم کرامت فرموده او سبحانه بوده اند و همین
مدلول حدیث صحیح بخاری است کما یاتی انشاء الله تعالی باید دانست که ازین قایل
تا این مقام چند موجبات کفر او سر زد شده اند در اثنای ابطال اقوال او ایما بان رفته
است مناسب می نماید که درینجا بطریق فذلکه تعداد موجبات کفر او مذکور نموده شود اگر
این قایل بعد متنبه شدن بران موجبات کفر باعلان تمام توبه نصوح نماید در دین اسلام
باز در آید و اگر اختیار نار بر عار کنند روسیاه بجهنم رود و ما علینا الا البلاغ نخستین
از موجبات کفر او این است که در اوایل خرافات نامه خود گفته است که این کلیه هیچ
ممتنع ذاتی داخل تحت قدرت الٰهی نیست محل کلام است پس او تجویز دخول ممتنعات ذاتی
تحت قدرت الٰهی میکند و برین تجویز لازم است که عدم الواجب سبحانه و شریک الباری
و دیگر ممتنعات ذاتی داخل تحت قدرت الٰهی باشند و قول باین لازم کفر است پس
ازین قول او تجویز اغلظ انحای کفر بر او لازم است و غایت جهل او از ندانستن او معنی
امتناع ذاتی و معنی قدرت ازین تجویز پیدا است و جهل او عذر کفر نمیتواند شد دوم اینکه
او قایل شده است بامکان اتصاف او سبحانه به نقایص و قبایح و فواحش غیر متناهیه
و قول بامکان اتصاف او سبحانه بیک فاحشه و بیک نقیصه هم کفر است پس این اعتقاد
او مشتمل است بر انحای غیر متناهیه کفر چه اعتقاد امکان اتصاف او سبحانه بیک یک
فاحشه و یک یک نقیصه کفری جداگانه بالاستقلال است سیوم اینکه این
قائل قاعده اختراع کرده است که اگر یک حصه از کدام معنی مصدری ممکن ذاتی باشد
ضرور است که جمیع حصص آن معنی مصدری ممکن باشند و بر اعتقاد این قاعده اصرار
تمام دارد کما سبق این اعتقاد متضمن وجود غیر متناهیه کفر است چه وجود و عدم معنی مصدری است
و بعض حصص آن هر دو همچو وجود انسان و عدم انسان ممکن ذاتی است پس بنا بر این

اعتقاد او ضرور است که جمیع حصص وجود و عدم ممکن ذاتی باشد پس وجود واجب
سبحانه وهم عدم واجب سبحانه ممکن ذاتی باشد و وجود شریک الباری وهم عدم شریک
الباری ممکن ذاتی باشد و حدوث واجب الوجود سبحانه و ترکب واجب الوجود
وغیرها که بتلفظ آن زبان نمی آلایم ممکن ذاتی باشد الی غیر ذلک من اللوازم الباطلة الغیر
المتناهیة که قول بهر یک ازان لوازم کفر مستقل جدگانه است چهارم اینکه این
قایل بران قاعده مخترعه خود امکان اتصاف او سبحانه بنقایص وقبایح متفرع نموده
است این تفریع او بجای خود کفر است فالاصل والفرع والموصل والمفرع
والتاصیل والتفریع کلها فی النار بئس المصیر پنجم اینکه او گفته است که سلب اتصاف او سبحانه
بنقایص وقبایح و فواحش ممکن و معلول او سبحانه است و ذات واجب الوجود
چنانکه مقتضی اتصاف خود بصفت کمال است همچنین مقتضی سلب اتصاف خود
بمقابل آن صفت است واین را بغایت شد و مد بیان کرده است واین اعتقاد
او کفر است زیرا که نفس ذات حقه احدیه براین تقدیر مصداق سلب اتصاف
بنقایص وقبایح و فواحش نتواند بود مصداق این سلب براین تقدیر از نفس ذات ۴
احدیه مصداق ایجابات نقایص وقبایح و فواحش غیر متناهیة باشد ضرورة استحالة
ارتفاع صدق الموجبات وسوالبها واین متضمن انحائی غیر متناهیه کفر است ششم اینکه
در اعتقاد او میانه اتصاف او سبحانه ۲ بصفات نقص معیت ذاتی است این قائل
در بیان این چند صفحه هیچ صفحه روی خود سیاه کرده است و خود ش اعتراف دارد
که صفات کمال و اتصاف بصفات کمال متاخر بالذات از ذات حقه است پس او را
از اعتراف تباخر سلب اتصاف بنقایص و فواحش وقبایح غیر متناهیه از ذات حقه
بنا بر اعتقاد او معیت ذاتیه میانه اتصاف بصفات کمال و سلب اتصاف
بنقایص و فواحش وقبایح گزیر نیست پس نفس ذات حقه واجبه مصداق سلوب اتصافات

۴ احدیه متاخر خواهد بود پس در اعتقاد این قائل ضرورست که نفس ذات

۲ بصفات کمال وسلب اتصاف او سبحانه

نقایص و قبایح غیر متناهیه حسب این اعتقاد در اعتقاد و نیست پس این نجدی را از اعتقاد
نبودن نفس ذات حقه مقدسه مصداق ایجابات غیر متناهیه که نقایص آن این سلوب غیر
متناهیه اند گزیر نیست و این اعتقاد او متضمن وجوه غیر متناهیه کفر است هفتم اینکه این
قایل اعتقاد دارد باینکه علم و قدرت وغیره صفات الهیه وهم اتصاف بآن صفات
ممکن ذاتی و معلول او سبحانه اند و با این اعتقاد میگوید که عدم علم و قدرت از ذات
حقه مقدسه که از شان او علم و قدرت است بعینه جهل و عجز است و میگوید که چون صفت
علم و قدرت او سبحانه ممکن بالذات است وجود و عدم این هر دو صفت ممکن خواهد
بود و عدم هر دو صفت مذکوره از ذات مقدس که از شان او علم و قدرت است
بعینها جهل و عجز است پس بر او لازم است اعتقاد ثبوت جهل و عجز بنفس ذات حقه مقدسه
قبل از اتصاف آنذات حقه بعلم و قدرت و این اعتقاد کفر است و متضمن انحای کفر است
چه همین کلام او در دیگر صفات کمالیه جاریست مثلا حیات صفت زائده است ممکنه
پس وجود و عدم آن ممکن است و عدم حیات از ذات مقدسه که از شان آن حیات
است موت است پس موت او سبحانه ممکن است و چون ثبوت حیات از ذات
حقه مقدسه متاخر است عدم حیات در مرتبه متقدمه ضروریست و سبحان الحی الذی
لا یموت عما یقول الظالمون علوا کبیرا و چون سابق وجه بطلان قول این قایل بیان کرده
ایم درینجا حاجت اعاده آن نیست هشتم اینکه او گفته است که عدم علم از
حضرت باری جلشانه مستلزم جهل است چه سلب بسیط نزد وجود موضوع
مستلزم سلب عدولی است کما لا یخفی علی المنطقی انتهی و این قول او از موجبات
کفر او است زیراکه علم نزد او از صفات زائده علی الذات است پس سلب آن
از مرتبه ذات احدیه حقه ضروریست و او خود اعتراف دارد باینکه صفات او سبحانه محتاج
ذات حقه اند و تاخر محتاج از محتاج الیه ضروری است پس سلب بسیط علم از ذات احدیه

ضروری است وسلب بسیط نزد وجود موضوع که ذات احدیه است مستلزم سلب
عدولی است وسلب عدولی علم نزد او جہل است پس این قول او اعتراف است
باعتقاد او باتصاف او سبحانه در مرتبه ذات احدیه بجہل وآن کفر است واین
بر متکلمین قائلین بزیادت صفات لازم نمی آید زیراکه جہل نزد آنان عبارت است
از قوت استعدادیه علم نه از سلب بسیط علم ونه از سلب عدولی علم وذات حقه از
قوت استعدادی منزه است وزعم این قایل بودن جہل سلب عدولی علم ناشی از
جہل است چه سلب عدولی علم در جمادات موجود متحقق است حال آنکه جمادات
متصف بجہل نیستند وقدمر تفصیل ذلک نہم اینکه این قایل در معنی خاتم النبیین
تحریف کرد ظاہر است که معنی خاتم النبیین آخر ہمه انبیا بعثا است ولام النبیین برای
استغراق ودر عقائد ہمه مسلمانان است ان محمدا صلی الله علیه وسلم آخر الانبیاء این
قایل معنی دیگر برای خاتم النبیین تراشد وبحسب معنی تراشیده خود تجویز تعدد خاتم
النبیین نمود پس از دو حال خالی نیست یا این قایل معنی خاتم النبیین نمیداند
وبراین تقدیر ظاہر است که او اعتقاد باینکه آنحضرت صلی الله علیه وسلم خاتم النبیین اند
ندارد چه تصدیق بعقد بی دانستن معنی محمول معنی ندارد وبراین تقدیر کفر او ثابت است
وجہل در کفر عذر نمیتواند بود یا این قایل دیده دانسته بغرض تضلیل جہله معنی خاتم
النبیین را تحریف میکند براین تقدیر این کفر او از اغلظ وجوه کفر است دہم اینکه این قایل
بمستثنی بودن ذات مبارک مقدس آنحضرت صلی الله علیه وسلم از جمیع نبیین علیہم السلام
در لفظ خاتم النبیین که لام برای استغراق است قایل شده است وپر ظاہر است که
کسیکه از جمیع نبیین خارج است خاتم النبیین نمی تواند بود پس این قول او مستلزم
قول بر نبودن آنحضرت صلی الله علیه وسلم خاتم النبیین است واین کفر است وعذر
اینکه این قایل ازین معنی که کسیکه از جمیع نبیین خارج است خاتم النبیین نمیتواند شد

جهل وخشت سودی ندارد جهل درکفر عذر نتواند بود یازدهم اینکه این قایل بعد تسلیم امتناع اتصاف دیگری بوصف خاتم النبیین واستحاله اشتراک این صفت بین اثنین ابدای احتمال بودن وصفی دیگر همتا وعدیل وصف خاتم النبیین درمساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم ونبودن آن وصف درآنحضرت صلی الله علیه وسلم نموده است وابدای اینچنین احتمال محال کفر است زیراکه وصف خاتم النبیین اعلی اوصاف کمالیه ممکنات است تجویز بودن کدامین وصف مجهول همتا وعدیل این وصف ازدرای شان کمال نبوت ورسالت است وتجویز لغو وبیکار بودن بعض کمال نبوت ورسالت است واین کفر است ووجوه بودن این تجویز ازدرای شان کمال نبوت ورسالت سابق ازین تفصیل تمام مذکور اند دوازدهم اینکه این قایل درتنظیر تساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم که مختص بوصف خاتم النبیین اند ومساوی مفروض خودش که آنرا مختص بوصفی که آنرا همتای وعدیل وصف خاتم النبیین تجویز کرده قرارداده تساوی زید وعمرو بدین گونه که در زید صفت تیراندازی ودرعمرو وصف بندقه اندازی بعد اشتراک زید وعمرو در کمالات دیگر همچو سخاوت وشجاعت یافته شود ونیز تساوی اعراب وبراذین که در هریکی ازین هردو منفعتی معتبره بالاختصاص یافته میشود آورده است آوردن اینچنین تنظیرات درهمچو مقام موجب استخفاف وازرای شان آنحضرت صلی الله علیه وسلم ومنصب آنحضرت صلی الله علیه وسلم یعنی ختم نبوت ورسالت است پس در بودن آن از موجبات کفر قایل اشتباهی نیست این قایل جاهل دراین تنظیر نیاندیشید که کدام کس را بجای زید وکدام کس را بجای عمرو وکدام کس را بجای اعراب وکدام کس را بجای براذین می نهد ووصف خاتم النبیین را بجای تیراندازی یا بجای بندقه اندازی یا بجای قوت هرب وطلب که در اعراب است یا بجای کین عطف که در براذین است قرار میدهد اینچنین تنظیر از غلظ وجوه کفر است علمای اعلام آن ابیات را که در آن تشبیه ممدوحین شعرا با آنحضرت صلی

صلی اللہ علیہ وسلم آمدہ است ہمچو قول ابو العلاء معرّی لولا انقطاع الوحی بعد محمد
قلنا محمد من ابیہ بدیل ہو مثلہ فی الفضل الا انہ لم یاتہ برسالۃ جبریل وہمچو قول حسّان
اندلسی در مدح محمد ابن عاد و وزیر اد ابی بکر ابن زیدون کان ابا بکر ابو بکر الرضی
وحسان حسان وانت محمد از باب استخفاف از موجبات کفر شمردہ اند چہ جای تشبیہ
آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم بزید یا عمرو یا بعراب یا براذین وتشبیہ منصب خاتم
النبیین بہ تیر اندازی وبندقہ اندازی یا باوصاف آن و وہمیہ اینچنین تنظیر
کفر ہست وسہل انگاشتن آن کفر دیگر ہست سیزدہم اینکہ قایل بفضل دیگر
انبیاء علیہم السلام بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ببعض وجوہ قایل است واین کفر
وخرق اجماع است وقد تقرر نزد ما ہمہ مومنین آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم بر سائر انبیاء
ومرسلین من جمیع الوجوہ فضل کلی است چہاردہم اینکہ قول این قایل کہ نفی امکان
ساوی بسبب عدم اشتراک در خصوص خاتمیت مبنی بر ذہول از قاعدہ
تفضیل است ومبنی از تضلیل منجر بتجہیل حضرت رب جلیل وحضرت جبریل وحضرت
ابراہیم خلیل وآنحضرت علیہ وعلیہما الصلوٰۃ والتسلیم میشود کما سبق مفصلا پس
این قول بوجوہ چند از موجبات کفر است پانزدہم اینکہ قول او بجواز
مساوات جملہ مومنین با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در قرب وثواب بلکہ بجواز فضیلت
جملہ مومنین از آنحضرت در قرب وثواب کفر است واشنع است از کفر بعض
کرامیہ کہ بجواز افضل بودن ولی از نبی تجویز می کنند چہ این قایل بجواز افضل
بودن افجر فجار وافسق فساق مومنین از افضل الانبیاء والمرسلین در قرب و
ثواب قایل شدہ است شانزدہم اینکہ قول او پس بنظر قوت ووسعت
قدرت کاملہ ممکن ومقدور الٰہی است کہ ہر مفضول را کہ در کمالات دیگر مفضول
است یعنی در ماسوای کثرت ثواب مفضول است او را مساوی بلکہ افضل از

افضل او گردانند دراین مطالب بزرگ ومقصد مشترک جملهٔ مومنین ممکن التساوی اند
دراین معنی ومقدوریت قدرت کامله و واقع نشود صریح است دراینکه در اعتقاد
او آنحضرت صلی الله علیه وسلم افضل از جمیع من عداه در قرب و ثواب نیستند ومن
عداه اگرچه در دیگر کمالات از آنحضرت صلی الله علیه وسلم مفضول باشد در قرب و
ثواب از آنحضرت صلی الله علیه وسلم مفضول نیستند واین اعتقاد کفر است
ہشتم هم قول مذکور صریح است دراینکه جملهٔ مومنین کو فساق و فجار باشند
در قرب و ثواب از آن حضرت صلی الله علیه وسلم مفضول نیستند و در کمالات
دیگر یعنی ماسوای کثرت ثواب مفضول اند واز این قول لازم است قول باینکه نبوت
ورسالت محض لغو است چه در قرب و ثواب نبی وغیر نبی ورسول وغیر رسول بنا بر
این قول برابر اند پس هیچ اعتقاد اعتقاد لغو وبیکار بودن نبوت ورسالت است
وآن بی شبهه کفر است نہم هم اینکه قول باینکه جملهٔ مومنین در قرب و ثواب
افضل از حضرت افضل المرسلین خاتم النبیین صلی الله علیه وسلم توانند شد متضمن
استخفاف شان آنحضرت صلی الله علیه وسلم است بقطع نظر ازینکه این کلام صادق
باشد یا کاذب اشتمال کلام بر استخفاف منوط بکذب آن نیست بسا کلام
کاذب مشتمل بر استخفاف نمی باشد وبسا کلام صادق متضمن استخفاف میباشد واستخفاف
شان آنحضرت صلی الله علیه وسلم بهر کلامی که باشد کفر است نوزدهم اینکه این قایل
تجویز می کند که کد این مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم بدین وجه باشد که در یک
کمال مختص معادل وصف خاتم النبیین که وصف مختص آنحضرت صلی الله علیه و
سلم است یافته شود و در دیگر کمالات آنحضرت صلی الله علیه وسلم وآن مساوی
مشارک باشد حال آنکه بسیاری از کمالات ونعوت کمالیه آنحضرت صلی الله
علیه وسلم آن چنان هستند که صالح اشتراک بین اثنین هستند وبرخی از آن کمالات

و بطوت در اثنائی ابطال قول این قابل سابق مذکور شده اند پس تجویز اینکه آن مساوی
در همه کمالات و صفات کمالیه آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم سوائی وصف خاتم النبیین مشارک
باشد بی انکار اتصاف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بدان صفات کمالیه ممکن نیست
و آن انکار محض زندقه و کفر است لستم اینکه تکلف اینچنین تحملات تحدی و ابدای اینچنین
احتمالات باطله رکیکه برای تصحیح کلام شیخ نجدی و انداختن خود را در مهالک گفتگو و کلام
در شان آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم برای اثبات امکان مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم فی جمیع الکمالات با وصف اینکه مفهومات غیر متناهیه آنچنان هستند که مصداق
آنها ممکن نیستند و از عدم امکان آنها عموم قدرت الٰهیه برهم نمی شود و از عدم امکان
مصداق مفهوم مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فی جمیع الکمالات چسان برهمی عموم قدرت
الٰهیه متصور تواند شد بدون زندقه و سوء اعتقاد و بغیر بدکیشی و بدباطنی و الحاد متصور نیست
اینهمه از علامات کفر است اعاذ باللہ من ذلک کله بحرمة حبیبه و خلیله صلی اللہ علیه و علی آله
و صحبه قال الوسواس الخناس در بخاریست عن سالم ابن عبد اللہ عن ابیه انه اخبره
انه سمع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول انما بقاؤکم فیما سلف قبلکم من الامم کما بین صلوٰة
العصر الی غروب الشمس اعطی اهل التوراة التوراة فعملوا بها حتی انتصف النهار ثم
عجزوا فاعطوا قیراطا قیراطا ثم اعطی اهل الانجیل الانجیل فعملوا به حتی صلوٰة العصر ثم عجزوا
فاعطوا قیراطا قیراطا ثم اعطیتم القرآن فعملتم به حتی غروب الشمس فاعطیتم قیراطین قیراطین
فقال اهل الکتابین ای ربنا اعطیت هولاء قیراطین قیراطین و اعطیتنا قیراطا قیراطا
و نحن اکثر عملا قال اللہ هل ظلمتکم من اجرکم من شیٔ قالوا لا قال فذلک فضلی اوتیه من اشاء
و در حدیث دوم متصل این است عن ابی موسی عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال مثل
المسلمین والیهود والنصاری کمثل رجل استاجر قوما یعملون له عملا یوما الی اللیل علی اجر
معلوم فعملوا له الی نصف النهار فقالوا لا حاجة لنا الی اجرک الذی شرطت لنا و ما عملنا

باطل فقال لهم لاتفعلوا اکملوا البقیة عملکم وخذوا اجرکم کاملا فابوا وترکوا فاستاجر آخرین
بعدهم فقال اکملوا البقیة یومکم هذا ولکم الذی شرطت لهم من الاجر فعملوا حتی اذا کان
حین صلوٰة العصر قالوا لک ما عملنا باطل ولک الاجر الذی جعلت لنا فیه فقال اکملوا
بقیة عملکم فانما بقی من النهار شئی یسیر فابوا فاستاجر قوما ان یعملوا له بقیة یومهم فعملوا له
بقیة یومهم حتی غابت الشمس فاستکملوا اجر الفریقین کلیهما۔ از حدیث ابی موسیٰ
رضی اللہ عنہ ثابت شد کہ حق تعالی از فضل خود طفیل حضرت خاتم النبیین صلی اللہ
علیہ وسلم امت را بر عمل ناقص و ناتمام کہ از وقت عصر تا شام است اجر عمل کامل و
تام کہ عمل تمام روز ہست عنایت فرمودہ پس چنانکہ این امت را بشرف فضل
مذکور خود سرفراز فرمود ممکن ہست واو تعالی قادر ہست برینکہ دیگر آنرا مساوی این
امت بفضل خود گرداند گو واقع نفرماید و در حدیث ابن عمر رضی اللہ عنہ حال این
امت بشمول ذات اقدس و نفس نفیس در کثرت ثواب بیان واخبار بر وجہ اتم واکمل
فرمودہ کہ با وجود قلت عمل نسبت یہود وامت این امت را اجر عمل مضاعف
مرحمت شدہ وچون یہود وامت عرض کردند کہ عمل ما کثیر واجر ما یسیر وعمل این
امت اقل واجر آن اکثر واکمل ہست ارشاد شد کہ از اجر شما چیزی کم کردہ شد
ویہود وامت تسلیم کردند باز فرمودند اینکہ زیادہ از عمل عطا کردم فضل من ہست
بعدہ فرمودند می بخشم ہر کرا میخواہم مومن صادق را بعد ملاحظہ معانی این حدیث شکی
نمیماند درینکہ ہر کرا بشرف عزت وکثرت ثواب وقرب منزلت سرفراز فرمودہ
اند محض بفضل ہست اگر بجای او دیگری را درین فضلیت قایم ومنصوب میفرمودند
کیست کہ مانع می شد وچیست کہ مزاحم میگردید وحالا اگر مساوی یا افضل
از و سازند مانع ومزاحم کیست وچیست چنانکہ عنقریب از کلام بعض کمل اولیا
خواہد آمد عارف رومی قدس سرہ میفرماید ۵ داد حق را قابلیت شرط نیست

ونیز می فرماید ۵ بلکہ شرط قابلیت وا داوست ۶ عقیدہ اسلام این
است کہ حضرت سید المرسلین صلی اللہ علیہ وسلم را بمقام قاب قوسین او ادنی در دنیا
وبمقام محمود وقت شفاعت وبمقام وسیلہ بعد دخول جنت و دیگر فضایل چون نذری
از تفسیر مظہری نقل شدہ مخصوص فرمودہ دیگری سہیم وعدیل جناب اقدس نیست
ونخواہد شد و ہر سہ مقام ارفع واعلی از سائر منازل ومقامات است و این
عقیدہ اسلام نیست کہ حق تعالی را قدرت بر تسویہ دیگری در انہا نیست معاذ اللہ
اقول سابق بیان کردہ ایم کہ آفریدن او سبحانہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
وبرگزیدن او سبحانہ آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم بر سایر ممکنات واختصاص بخشیدن آن
آنحضرت بصفات ممتنعۃ الاشتراک از محض فضل عظیم او سبحانہ بر آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم بودہ است نہ از جہت قابلیتی واستحقاقی ذاتی ونہ مزد کاری واجر عملی
ونہ جزای عبادتی استحقاق وقابلیت ونیکوکاریہا واعمال حسنہ وعبادات
مقبولہ کہ شایستہ آن منصب جلیل کہ او سبحانہ بفضل عظیم خود آنحضرت را صلی اللہ
علیہ وسلم بآن اختصاص کرامت فرمودہ بودند ہم کرامت فرمودۂ او سبحانہ بودہ اند
واز بودن آنہمہ محض از فضل او سبحانہ صالح اشتراک بودن آن صفات کمالیہ
کہ او سبحانہ آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم بآنہا شرف اختصاص بخشیدہ است لازم
نمی آید ہمہ تشخصات وتعینات وہمہ آن صفات کہ صالح اشتراک بین اثنین
ہستند از فضل الہی پیدا شدہ اند واز پیدا شدن آنہا بفضل الہی بودن آنہا
صالح اشتراک بین اثنین لازم نمی آید امکان شئی دیگر وامکان اشتراک آن شئی
دیگر ہست وسابق مکرر بارہا مبرہن شدہ کہ وصف خاتم النبیین واول النبیین خلقا
واول ما خلق نورہ واول من تنشق عنہ الارض واول من یفیق من الصعقۃ واول من
یجوز علی الصراط واول من یقرع باب الجنۃ واول من یفتح لہ الجنۃ واول من یؤذن لہ

فی السجود واول شافع واول مشفع واول شفیع فی الجنة وقایم بیمین العرش بمقام لایقومه
احد غیره یغبطه فیه الاولون والآخرون ونایل وسیله ای درجة لاینبغی الا لعبد من عباده
ولا ینالها الا رجل واحد وشافع بشفاعت کبری که این همه اوصاف کمالیه را او سبحانه
بفضل عظیم خود بآنحضرت صلی الله علیه وسلم کرامت فرموده است صالح اشتراک بین
اثنین نیستند تجویز اشتراک این اوصاف کمالیه بین اثنین از کسی بی تناهی در حماقت
وبلادت یا جنون مطبق ممکن نیست واز جمله اوصاف کمالیه غیر صالحة الاشتراک این
است که امت آنحضرت صلی الله علیه وسلم افضل الامم است چنانکه آنحضرت صلی الله علیه
وسلم افضل الرسل اند واین فضیلت امت آنحضرت صلی الله علیه وسلم کرامت فرموده
او سبحانه است که بفضل عظیم خود بوجاهت ومحبوبیت آنحضرت صلی الله علیه وسلم این امت را
کرامت فرموده است قال الله سبحانه کنتم خیر امة اخرجت للناس وفی التوریة فی
صفاته صلی الله علیه وسلم وجعل امته خیر امة اخرجت للناس وفی التوریة ایضا انک
خیر الانبیاء وان امتک خیر الامم واسمک احمد وامتک الحمادون قربانهم دماؤهم
واناجیلهم صدورهم لایحضرون قتالا الا وجبریل معهم یتحنن علیهم تحنن الطیر علی فراخه وفی حدیث
الاسراء ان محمدا صلی الله علیه وسلم اثنی علی ربه فقال کلکم اثنی علی ربه وانا اثنی علی ربی
الحمد لله الذی ارسلنی رحمة للعالمین وکافة للناس بشیرا ونذیرا وانزل علی الفرقان
فیه تبیان کل شیء وجعل امتی خیر امة وجعل امتی امة وسطا وجعل امتی هم الاولون
وهم الآخرون بالجمله بودن امت آنحضرت صلی الله علیه وسلم خیر امة بنص قطعی ثابت
است وخیر افضل التفضیل مضاف الی النکره است ونکره که افعل التفضیل سوی
آن مضاف باشد از صیغ عموم است پس معنی خیر امة بهترین همه امم وافضل از سایر
امم واین صفت صالح اشتراک بین اثنین نیست چه اگر امت دیگر خیر امة باشد وشایان
این امت در این صفت باشد آن امت دیگر یا در عموم مضاف الیه مفضل علیه

داخل باشد یا نہ علی الاول آن امت خیر امۃ نتواند بود بلکہ ان امم موصولہ مفضل علیہا است فیلزم خلاف المفروض وعلی الثانی این است بہترین ہمہ امم وافضل از سایر امم نتواند بود پس خیر امۃ نتواند بود فیلزم خلاف المفروض المسلم ونیز بر تقدیر بودن امت دیگر مشارک این امت در این صفت این است یا داخل عموم مضاف الیہ ومفضل علیہ باشد یا نہ علی الاول این امت خیر امۃ نتواند بود بلکہ مفضول نسبت ببعض امم خواہد بود وعلی الثانی آن است بہترین ہمہ امم نتواند بود پس خیر امۃ نتواند بود ونیز او سبحانہ امت آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم بصفت ہم الاولون وہم الآخرون بطفیل آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم محض بفضل عظیم خود کرامت فرمودہ واین ہر دو صفت ہم قابل اشتراک بین اثنین نیست چہ معنی این صفت این است کہ امت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در دخول جنت از سایر امم اول است ودر وجود وخلقت از سایر امم متاخر است کما فی صحیح مسلم نحن الاخرون من اہل الدنیا والاولون یوم القیمۃ المقضی لہم قبل الخلائق نحن اول من یدخل الجنۃ اگر این صفت در امت دیگر یافتہ شود امت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در دخول جنت از سایر امم اول باشد ودر وجود وخلقت از سایر امم متاخر نباشد وبر این تقدیر امت دیگر مشارک امت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در این صفت نتواند شد بلکہ بر این تقدیر این صفت نہ در امت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم موجود است ونہ در امت دیگر پس مشارکت امت دیگر با امت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در این صفت مستلزم عدم مشارکت آن امت دیگر با امت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در این صفت است وہر چہ وجود آن مستلزم عدم آن است محال بالذات است ونیز او سبحانہ میفرماید وکذلک جعلناکم امۃ وسطا لتکونوا شہداء علی الناس ویکون الرسول علیکم شہیدا ونیز میفرماید لیکون الرسول شہیدا علیکم وتکونوا شہداء علی الناس ازین آیات مبرہن است کہ او سبحانہ امت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم را بفضل خود بر سایر امم شہید گردانیدہ اگر مشارکت امت دیگر

با امت آنحضرت صلی الله علیه وسلم در این صفت فرض کرده شود بر این تقدیر این امت
بر سایر امم شهید نتوانند بود و آن امت دیگر هم بر سایر امم شهید نتوانند بود پس این
تقدیر مستلزم سلب مشارکت آن امت دیگر با این امت در این صفت است
و هر چه وجود آن مستلزم عدم آن است محال بالذات است بالجمله چنانکه او سبحانه
بفضل عظیم خود بر آنحضرت صلی الله علیه وسلم اتمام نعمت نمود و آنحضرت را صلی الله علیه و
سلم بفضایلی اختصاص بخشیده است که آن فضایل صلاحیت اشتراک بین اثنین
نتواند شد همچنان بطفیل آنحضرت صلی الله علیه وسلم امت آنحضرت صلی الله علیه و
سلم را بفضایلی اختصاص بخشیده است که آن فضایل [illegible] اشتراک میان دو
امت هم ندارند پس چنانکه آنحضرت صلی الله علیه وسلم افضل الانبیاء والرسل است همچنان
امت آنحضرت صلی الله علیه وسلم افضل الامم است افضلیت این امت بر سایر امم
مسبب است از افضلیت آنحضرت صلی الله علیه وسلم بر سایر انبیا و رسل علیهم السلام
استدلال از افضلیت آنحضرت صلی الله علیه وسلم از سایر انبیا و رسل بر افضلیت
این امت بر سایر امم استدلال لمی است و استدلال از افضلیت این امت بر سایر امم که از
قول او سبحانه کنتم خیر امة ثابت است بر افضلیت آنحضرت صلی الله علیه وسلم از سایر انبیا و رسل
استدلال انی است و بهر دو وجه استدلال واقع است حاصل این است که افضلیت
آنحضرت صلی الله علیه وسلم بر سایر انبیا علیهم السلام و افضلیت امت آنحضرت صلی الله علیه
وسلم بر سایر امم محض از فضل الهی است نه از جهت استحقاقی و نه مزد کاری و نه اجر عملی و نه
جلدوی عبادتی و از بودن افضلیت از محض فضل الهی لازم نیست که این افضلیت قابل
اشتراک بین اثنین باشد امکان شئی و بودن وجود آن بفضل الهی دیگر است و بودن آن صالح
اشتراک بین اثنین او اکثر دیگر است کسی که فرق میانه هردو نتواند فهمید اهلیت مخاطب [illegible]
پس از بودن زیادت اجر این امت بر عمل ناقص نسبت با جور اهل کتابین [illegible]

بوده است که از هردو حدیث صحیح بخاری متحقق است حسب امکان مساوات ومشارکت
امت دیگر با امت آنحضرت صلی الله علیه وسلم در فضل لازم نمی آمد ازین هردو حدیث همین قدر
ثابت است که افزودن اجر بر عمل ناقص بفضل الهی منوط است و ما اهل سنت اعتقاد داریم
که فضل بخشیدن بکسی که عمل ناقص هم نداشته باشد منوط بعنایت الهی است مسبب بعمل منوط
باستحقاق وقابلیت نیست اما اعتقاد آن نداریم که اشتراک اوصافیکه صالح اشتراک
بین اثنین نیستند ممکن است همچو اعتقاد منوط بسوفطائیت است برای همچو اعتقاد شدت غباوت
وبی ایمانی وجهل مرکب ونافهمی شرط است عوام وجهله این چنین اعتقاد را باقتضای غباوت
وغوایت از باب ایمان میدانند غافل ازینکه این اعتقاد سوفسطائیت است وغایت بی ایمانی
است اعتقاد صحیح این است که وجود با وجود آنحضرت صلی الله علیه وسلم ونبوت ورسالت وآن
حضرت صلی الله علیه وسلم وسایر فضایل آنحضرت صلی الله علیه وسلم ودرجات قرب وثواب آن
حضرت صلی الله علیه وسلم ممکن اند تحقق وعدم تحقق آن ضرور نبوده است او سبحانه بفضل عظیم خود
آنحضرت را آفرید وبآنحضرت صلی الله علیه وسلم ختم نبوت ورسالت که اعلی درجات فضل ممکنات
است ودیگر فضایل لاتحصی که بعض از آنها صالح اشتراک بین اثنین نیستند کرامت فرمود
وامت آنحضرت صلی الله علیه وسلم را بفضل عظیم خود افضل امم گردانید اگر میخواست آن
حضرت را نمی آفرید وآن فضایل نمی بخشید واین امت را نیافریدی وآنرا افضل الامم نگردانیدی
سلب اینهمه ممکن بوده است وازین لازم نمی آید که مشارکت ومساوات در فضایلی که صلوح
اشتراک بین اثنین ندارند ممکن باشد واز جمله آن فضایل مختصه آنحضرت صلی الله علیه وسلم
که صالح اشتراک بین اثنین نیستند آن فضایل اند که سابق مذکور شده اند عدم آن
فضایل از آنحضرت صلی الله علیه وسلم وعدم آنحضرت صلی الله علیه وسلم ممکن است الا اشتراک
آن فضایل بین اثنین ممکن نیست وبطفیل آنحضرت صلی الله علیه وسلم سبحانه این امت را
بعض فضایل چنین کرامت فرموده است که صالح اشتراک درمیان دو امت نیست

کما مرّ آنفاً حال این قایل و این بیهوده سرائیها که از قلم و زبانش سر زده اند از این احتمالات خالی نیست یا آن فضایل و اوصاف را که صالح اشتراک بین اثنین نیستند و سابق با رها عدم صلوح آنها برای اشتراک بین اثنین بیّن و مبرهن شده است صالح اشتراک بین اثنین می انگارد و میانه امکان صفتی و امکان اشتراک آن فرق نمیتواند دانست یا حصول که این فضیلت را بکسی بفضل الٰهی مستلزم صالح اشتراک بودن آن فضیلت بین الکثیرین می پندارد بر این تقدیر او متناهی فی البلادة و الحماقت است امید صحت پذیرفتن او نتوان داشت ؎ لکل داء دواء یستطب به ٭ الا الحماقة اعیت من یداویها ٭ از حضرت مسیح علیه السلام روایت کنند که میفرموده ابرأت الاکمه و الابرص و اعیانی علاج الاحمق یا او دیده و دانسته برای اغوای جهله و عوام تلبیس می کند که آن بیچارگان در میان امکان شی و امکان اشتراک آن و در صلوح و عدم صلوح صفات برای اشتراک تمیز نمیتوانند کرد و آنان ممتنعات ذاتی و مستحیلات عقلی را نیز ممکن و مقدور دانند بر این تقدیر او از شیاطین الانس است نعوذ بالله منهم و من شیاطین الجن حالا نظر تفصیلی در کلمات بیهوده این قایل باید کرد قول او پس چنانکه الی قوله کو واقع نفرماید اگر مراد او از آن این است که او سبحانه قادر است برانکه است دیگر را در فضایلی که ممکن الاشتراک بین کثیرین اند مساوی و مشارک این است گرداند این مسلم است و با وسودی نمی بخشد که از آن امکان مساوات و مشارکت است دیگر با این امت در فضایلی که صالح اشتراک بین اثنین نیست لازم نمی آید و اگر مراد او از آن این است که او سبحانه قادر است برانکه امت دیگر را مساوی و مشارک این امت در جمیع اوصاف و فضایل گرداند گو آن اوصاف و فضایل صالح اشتراک نباشد این خود باطل است مشارک گردانیدن کسی با کسی در صفتی که صالح اشتراک نیست متهافت و متناقض است قول این قایل بدان ماند که کسی گوید که چون وجود

زید و تشخص او محض از فضل الٰهی است او سبحانه قادر است بر اینکه دیگر آن را در وجود و
تشخص زید مشارک زید گرداند کسی بی فرط حماقت و بلادت یا اطباق جنون تجویز آن نتواند
کرد و قول او شمول ذات اقدس و نفس انفس رجم بالغیب است در حدیث ابن عمر رضی
الله عنهما ذکر اجور یهود و نصاری و ذکر اجر امت آنحضرت صلی الله علیه وسلم است دیگر اجور
انبیای بنی اسرائیل و ذکر اجر آنحضرت صلی الله علیه وسلم نیست و قول او مومن صادق
را از ملاحظه معانی این حدیث شکی نمی ماند در اینکه هر کرا الشرف عزت و کثرت ثواب و قرب
برکت سرفراز فرموده اند محض فضل است درست است مومن صادق را که هیچ چیز بر
خدای تعالی واجب نمیداند هرگز در این معنی شک نیست که هر ممکن که بوجود آمده است از
فیض و فضل او سبحانه بوجود آمده است و هر کرا شرف و عزت و کثرت ثواب و قرب
منزلت حاصل شده است بفیض وجود او سبحانه حاصل شده است لیکن مستحیلات
ذاتیه و ممتنعات عقلیه که صلوح قبول فضل و فیض ندارد هیچگونه واقع نمی تواند شد از ین
کلام امکان مساوی که مصداق اجتماع النقیضین و وجود آن مستلزم عدم آن است
ثابت نتواند شد و قول او اگر بجای او دیگری را در این فضیلت قایم و منصوب می فرمود
کیست که مانع میشد و چیست که مزاحم میگردید درست است لیکن باین للناس
خناس سودی نمیدهد چه ممکن بوده است که او سبحانه آنحضرت را نا فریدی یا خاتم النبیین
نگردانیدی یا دیگر صفات مختصه غیر صالحه الاشتراک نه بخشیدی دیگری را آن صفات
بخشیدی لیکن آن دیگر برآن تقدیر مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم نبودی و آنحضرت
صلی الله علیه وسلم مساوی آن دیگر نبودی این کلام برای اثبات امکان آنحضرت صلی الله
علیه وسلم در صفات مختصه مراتب قرب و ثواب که صالح اشتراک بین اثنین نیستند
سودی ندارد حاصل این کلام بعد تدقیق همین قدر است که عدم این صفات از آن
حضرت صلی الله علیه وسلم ممکن بوده است و در این کلام نیست مدعای ما این است

که مساوی و مشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم در این صفات محال و ممتنع بالذات از
امکان عدم این صفات از آنحضرت صلی الله علیه وسلم امکان مساوی و مشارک آنحضرت
صلی الله علیه وسلم در این صفات ثابت نتوانند شد اما قول او و حالا اگر مساوی یا افضل
از و سازند مانع و مزاحم کیست و چیست وسوسهٔ شیطانی است چه اگر آن فضیلت و آن
درجه قرب و منزلت صالح اشتراک بین اثنین باشند مساوات و مشارکت دیگری در
همچو فضیلت و همچو درجه ممتنع و محال نیست پس ممکن است که دیگری را مساوی یا افضل
در همچو فضیلت و همچو درجه قرب و منزلت سازند اگر آن فضیلت و آن درجه قرب و منزلت
صالح اشتراک بین اثنین نباشد مشارکت و مساوات اثنین در همچو فضیلت و همچو درجه
ممتنع ذاتی و مستحیل عقلی است امتناع ذاتی مانع وجود مساوی و افضل است قول این
قایل بر آن ماند که کسی گوید که چون او سبحانه زید و تشخص زید را بفضل خود آفریده است اگر
دیگران را مساوی زید در تشخص زیدی کند یا دیگران را در تشخص زیدی از زید افضل گرداند مانع
کیست و مزاحم چیست سامع این هذیان را جز اینکه صدور این هذیان را از قایل بر جنون
مطبق قایل محمول کند چاره نتواند بود سابق مکرر مبرهن شده است که فضایلی که او سبحانه
بفضل عظیم خود از آنحضرت را صلی الله علیه وسلم بدان اختصاص بخشیده است صالح
اشتراک بین اثنین نیستند تا مساوات و مشارکت کسی دیگر با آنحضرت صلی الله علیه وسلم
در آن فضایل ممکن و متصور باشد آری عدم وجود آنحضرت صلی الله علیه وسلم و عدم آن فضایل
از آنحضرت صلی الله علیه وسلم ممکن است در امکان آن کلام نیست کلام در این است که مساوی
و مشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم در آن فضایل ممکن و متصور نیست این قایل اول تصور نماید
که دو کس اول من خلق نوره و اول النبیین خلقا و آخرهم بعثا و اول من تنشق عنه الارض و
اول من یفیق مع الصعقة و اول من یوذن له فی السجود و اول شافع و اول مشفع و اول
من یجوز علی الصراط و اول من یقرع باب الجنة و اول من یفتح له الجنة و اول شفیع فی الجنة

وقایم بمقام لایقوم بہ احد غیرہ یغبطہ فیہ الاولون والآخرون ونایل درجہ لاینبغی الا لعبد من عباد اللہ ولا ینالہا الا رجل واحد وصاحب شفاعت کبری چسان توانند شد وبعد تصویر آن امکان مشارکت دراین اوصاف ثابت نماید تا مدعایش برآید والا ہمہ بیہودہ گوئیہا ویاوہ سرائیہای اولغو وہذیان است عجب تر آن ست کہ این کلام او بعد تسلیم امتناع ذاتی اشتراک وصف خاتم النبیین بین اثنین ست وظاہر ست کہ اختصاص آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بدین صفت محض از فضل الٰہی است پس بر تقدیر استلزام بودن اختصاص باین صفت از فضل الٰہی اشتراک این صفت را بین اثنین واگر تسلیم امتناع اشتراک این صفت بین اثنین چہ معنی دارد این فرمایہ کہ در ادراک پایہ او از ہر چہار پایہ فروتر ست کلام خود ہم نفہمد فہم کلام دیگری از او چسان امید توان داشت وانچہ این قایل برای تلبیس گفتہ ست کہ حق تعالی از فضل خود بطفیل حضرت خاتم النبیین صلی اللہ علیہ وسلم بر عمل ناقص وناتمام کہ وقت عصر تا شام ست اجر عمل کامل وتمام کہ عمل تمام روز ست عنایت فرمودہ خلاف عقیدہ باطنہ اوست چہ عقیدہ او ہمان است کہ عقیدہ شیخ نجدی بودہ ست وشیخ نجدی تطفل وتوسل آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم از وجوہ شرک میدانست وہمچنان قول او چنانکہ عنقریب از کلام بعض کمل اولیا خواہد آمد چہ شیخ نجدی دشمن اولیا قدس اللہ اسرارہم بود در عقیدہ او ہمہ اولیاء اللہ مشرک ومبتدع بودہ اند وانچہ این قایل از کلام بعض کمل اولیا فہمیدہ ست غلط فہمی اوست چنانچہ عنقریب ان شاء اللہ تعالی می آید وقول او عارف رومی قدس سرہ می فرماید ؎ داد حق را قابلیت شرط نیست ؎ ونیز میفرماید ؎ بلکہ شرط قابلیت داد اوست ؎ سودی نمی بخشد ما خود اعتقاد داریم کہ اختصاص بخشیدن او سبحانہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم را بفضایلی کہ صالح اشتراک بین اثنین ہستند از محض فضل عظیم او سبحانہ است نہ از جہت استحقاق وقابلیت وقابلیت این فضایل ہم بخشیدہ او سبحانہ ست کسی دعوی این معنی نمی کنند کہ اختصاص آنحضرت صلی اللہ

علیه وسلم بآن فضایل واختصاص است آنحضرت صلی الله علیه وسلم بآن صفات از جهة
استحقاقی وقابلیت بوده است تا بردّ آن گفته آید که داد حق را قابلیت شرط نیست
آنچه حضرت مولانا قدس سره فرموده است عین عقیدهٔ ماست اما استناد بقول مولانا
قدس سره این نجدی را نمی بایست چه شیخ نجدی حضرت مولانا را در تقویت الایمان
که آنرا تفقویة الایمان نامیده است باین بیت مولانا قدس سره تکفیر میکند ؎
فی الجمله همین بود که می آمد و میرفت هر قرن که دیدی درعاقبت آن شکل عرب وار برآمد
دارای جهان شد این نجدی برای تلبیس مولانا را بتعظیم یاد میکند و بقول مولانا استناد
میکند تا مردمان را بفریب بنماید که او بحضرات اولیا قدس سرهم سوء اعتقاد ندارد
درین جا دقیقه است فهمیدنی که شیخ نجدی حضرت مولانا قدس سره را به بیت مرقوم
اکفار نمود حالانکه اگر او توحید وجودی نمی توانست فهمید یا آنرا کفر میدانست بایستی که
اکفار حضرت مولانا قدس سره به ابیات دیگر ازهمین مستزاد که نسبت به بیت مذکور
عوام وجهله را موحش تر اند میکرد همچو قول حضرت مولانا قدس سره ؎ خود کوزه و خود
کوزه گر و خود گل کوزه ؛؛ خود رند سبوکش خود برسر آن کوزه خریدار برآمد ؛؛ بشکست
ودروان شد لیکن چون بیت مذکور در نعت آنحضرت صلی الله علیه وسلم است آن بر دل شیخ
نجدی گران تر بود ازین جهة اکفار حضرت مولانا بهمان بیت نمود مقطع این مستزاد از کرامات
مولانا قدس سره است که میفرماید ؎ رومی سخن کفر نگفته است ؛ نگوید منکر مشویدش
کافر شده آنکس که بانکار برآمد ؛؛ وقول این قایل عقیدهٔ اسلام اینست
الی قوله و هرسه مقام ارفع واعلی از سایر منازل و مقامات است درست است وازهمین
قول که عقیدهٔ اسلام است قول بامتناع ذاتی مشارک ومساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم
در فضایل وکمالات لازم است زیرا که چون هرسه مقام ارفع واعلی از سایر منازل
ومقامات است پس اگر مساوی ومشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم در فضایل

وکمالات ممکن باشد بعد فرض وجودش ایا مقام او ارفع واعلی از سایر منازل ومقامات
باشد یا نه اگر مقام او ارفع واعلی از سایر منازل ومقامات نباشد آن مساوی
ومشارک مساوی ومشارک نباشد فوجوده مستلزم لعدمه فهو محال بالذات واگر
مقام او ارفع واعلی از سایر منازل ومقامات باشد هر سه مقام آنحضرت صلی الله علیه
وسلم داخل مفهوم مفضل علیه بجمله سایر منازل ومقامات باشد پس ارفع واعلی از سایر
منازل ومقامات نباشد پس آنحضرت صلی الله علیه وسلم مساوی ومشارک او که مقام
او ارفع واعلی از مقامات آنحضرت صلی الله علیه وسلم بر این تقدیر است نباشد پس او
مساوی ومشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم نباشد فوجوده مستلزم لعدمه علی هذا التقدیر
ایضا فهو محال بالذات پس وجودش بر جمیع تقادیر مستلزم عدم اوست پس او
بر جمیع تقادیر محال بالذات این احمق بیدین در هوای وجاجه شیاطین آنچنان بیهوش
وبدمست است که معنی کلام خود هم نمی فهمد ونمیداند که هیچ منزلت ومقام مساوی
مقامیکه ارفع واعلی از سایر منازل ومقامات باشد نمیتواند شد ونه اعلی وارفع
ازان تواند شد چه اگر منزلتی ومقامی مساوی آن یا اعلی ازان باشد آن مقام
اعلی وارفع از سایر منازل ومقامات نباشد فیلزم خلاف المفروض وهو محال
واگر گدا این مقام مساوی مقامیکه آنرا اعلی وارفع از سایر منازل ومقامات مسلم
داشته است ممکن باشد یا اعلی ازان ممکن باشد بر تقدیر وقوع آن مقامیکه اعلی
وارفع از سایر منازل ومقام مسلم داشته شده اعلی وارفع از سایر منازل ومقامات
نتواند بود پس این تقدیر تقدیر سلب صفت اعلی وارفع از سایر منازل ومقامات
ازان مقام که اعلی وارفع از سایر منازل ومقامات مسلم شده بوده است
نه تقدیر مساوی ومشارک آن مقام در این صفت چه مساوی ومشارک در صفت
آن باشد که در وجود وهمتای او آن صفت یافته شود واین صفت آنچنان است که

که اگر کسی مشارک و مساوی فرض گرفته شود سلب این صفت از موصوف آن و هم
از مساوی مفروض لازم می آید بر تقدیر وجود مساوی و اعلی نسبت باعلی منازل
و مقامات اعلی منازل و مقامات اعلی منازل و مقامات نتواند بود پس تقدیر مساوی
آن یا اعلی ازان تقدیر بطلان آن است نه تقدیر مساوی آن یا اعلی ازان پس بعد
تسلیم اینکه آنحضرت صلی الله علیه وسلم نایل آن سه مقام اند که آن هر سه مقام ارفع
و اعلی از سایر منازل و مقامات است تقدیر مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم
و تقدیر اعلی از آنحضرت صلی الله علیه وسلم تقدیر سلب نیل آن هر سه مقام از آنحضرت
صلی الله علیه وسلم است نه تقدیر مساوی و مشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم در اعلی
و ارفع از سایر منازل و مقامات و نه تقدیر اعلی از آنحضرت صلی الله علیه وسلم در نیل
آن هر سه مقام پس تقدیر مساوی و اعلی از آنحضرت صلی الله علیه وسلم که مشارک آنحضرت
صلی الله علیه وسلم در اعلی و ارفع از سایر منازل و مقامات باشد تقدیر عدم مساوی
و اعلی مذکور است پس مساوی و اعلی که وجودش مستلزم عدم آن است محال بالذات
است و فقد امر این است که آن اوصاف مختصه آنحضرت صلی الله علیه وسلم صالح
اشتراک بین اثنین نیستند تقدیر اشتراک آنها تقدیر بطلان آنها است نه تقدیر
اشتراک آنها و از جهت عدم امکان اشتراک آنها مساوی و مشارک آنحضرت
صلی الله علیه وسلم دران اوصاف ممکن نیست ولنعم ما قال صاحب البردة منزه عن
شریک فی محاسنه فجوهر الحسن فیه غیر منقسم چون صفات کمالیه آنحضرت صلی الله علیه و
سلم که سابق بارها مذکور شده اند صالح انقسام و اشتراک نیستند شریک آن
حضرت صلی الله علیه وسلم در آن صفات ممتنع ذاتی است آین احمق خرف از جهت تناهی
فی البلاده با وجود اعتراف بودن مقاماتی که آنحضرت صلی الله علیه وسلم نایل آن هستند
ارفع و اعلی از سایر منازل و مقامات تجویز مساوات و مشارکت دیگری در آن مقامات

میکنند و نمیدانند کہ تجویز مشارکت در آنہا تجویز بطلان ارفع و اعلی بودن آنمقامات از سایر
منازل و مقامات ہست نہ تجویز اشتراک آن از ینجا بطلان قول او و این عقیدہ اسلام
نیست کہ حق تعالی را قدرت بر تسویہ دیگری در انہا نیست مبرہن ہست این بلید پلید
نتوانست دانست کہ تسویہ دیگری در ارفع و اعلی منازل و مقامات ابطال ارفع و اعلی
منازل مقامات است پس معنی قدرت بر تسویہ دیگری در ارفع و اعلی منازل و مقامات
قدرت بر جمع نقیضین یعنی اثبات ارفع و اعلی منازل و مقامات و ابطال ارفع و اعلی
منازل و مقامات ہست و اعتقاد بقدرت بر جمع نقیضین عقیدہ اسلام نیست ہیچو
عقیدہ سوفسطائیت ہست عقیدہ این خرابتر از عقیدہ سوفسطائیہ ہم خرابتر ہست
این بلید احمق را بنا بر اقوال اش از اثبات قدرت بر جمیع مصادیق ممتنعات ذاتیہ گریز نخواہد
بود این نجدیان بہ حیلہ عموم قدرت الہی میخواہند کہ عقاید اسلام را برہم زنند۔ یریدون
ان یطفئوا نور اللہ بافواہہم و یابی اللہ الا ان یتم نورہ و لو کرہ الکافرون الحمد للہ کہ بیخ
نجدیت برکندہ و جمعیت نجدیان پراگندہ شد فقطع دابر القوم الذین ظلموا و الحمد للہ
رب العالمین **قال الاستاد** و برای اثبات استحالہ ذاتی وجود شخصی کہ برابر
آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات باشد دیگر حجتی قاطع و دلیلی ساطع ہست
کہ بنای آن بر مسئلہ وحدت وجود کہ مختار حضرات ایمہ کشف و شہود است
قال البولہ المشہور اول صدر و صدر کلام او بدین نمط کہ سراسر غلط و خطاست
بر غباوت او حجتی است قاطع و بر بلادت او دلیلی ہست ساطع چہ مراد از حضرات ایمہ
کشف و شہود جمیع و ہمہ آن حضرات اند یا بعض فقط شق اول کذب و بہتان است
و موجب نقصان ایمان چہ مسئلہ وحدۃ الوجود مختلف فیہاست بعضی بوحدۃ الوجود قایل
اند و بعضی دیگر نافی آن و مثبت وحدۃ شہود چنانکہ حضرت علاء الدولہ سمنانی و حضرت
امام ربانی مجدد الف ثانی قدس اسرارہم از حضرت علاء الدولہ سمنانی رحمہ مردیست

که فرموده اند در آن وقت که مرا حال کرم بود بزیارت حسین منصور حلاج رفتم روح
او را در علیین یافتم در مقام عالی گفتم خداوند فرعون انا ربکم الاعلی گفت و حسین
انا الحق هر دو دعوی خدائی کردند اکنون روح منصور در علیین و روح فرعون در
سجین در این چه حکمت است در سر من ندا کردند که فرعون بخود در افتاد و همه خود را
دید و ما را گم کرد و حسین منصور همه را دید و خود را گم کرد بنگر چه فرق است انتهی یکی بدر تمام
همه انور است و یکی خفاش و موشکی کور یکی نهر مالا مال زلال و یکی سراب سیراب ضلال
از ینجاست که گفته اند که مقلد شریعت و احوالش مومن است و موحد و مقلد طریقت
یعنی مقلد صاحب حالش زندیق و ملحد آنچه از سوال و جواب مردی مذکور است از
اثبات و نفی وحدت شهود و وحدت وجود بر ناقد بصیر مخفی نیست و نیز کتب کلامیه
مملو و مشحون از ان است تا آنکه در وحدت شهود که مشعر از مغایرت وجود است
از ظاهر شریعت که دال بر معیت و اتصال و قرب حضرت خالق با مخلوق بلا کیف است
تعدی نیست الله معکم ان الله معنا ان معی ربی سیهدین نحن اقرب الیه من حبل الورید
نحن اقرب الیه منکم ولکن لا تبصرون و امثال ذلک و این قرب و اتصال را ارباب وحدت
وجود هم مثبت اند ؎ اتصالی بی تکیف بی قیاس ؛ هست رب الناس با جان ناس
و سایر المخلوقات علی هذا القیاس پس بر تقدیر اختلاف هر دو فریق ارباب کشف و شهود
چون ثالث که خارج از هر دو فریق است و غیر آنها و از ارباب کشف و شهود نیست
چون نظر با ختلاف هر دو فریق نماید نزد او قول هر یک محتمل نقیض است و علم و یقین
که محتمل نقیض نمی باشد نخواهد بود پس نام نهاد برهان قاطع و دلیل ساطع که فرع و مبنی
بر ان است هوسی از هوسات معترض است و طرفه این که به لفظ مختار که اعتراف
و اشعار باختلاف است تنقیص کردن و باز قاطعیت برهان و ساطعیت دلیل
ادعا نمودن خود گفتن است و جوه نفهمیدن توضیحش اینکه شخصی نه حنفی است نه شافعی

پیش ابوحنیفہ گفت کہ مسح ربع راس فرض است و شافعی گفت نی بلکہ ادنی ما یطلق علیہ
اسم المسح در فرض کافی است پس از شنیدن ہر دو قول آن شخص را یکی جزم حاصل نخواہد شد
باز حنفی گفت کہ نص مسح مجمل است در مقدار و حدیث مسح ناصیہ کہ ربع راس است
بیان مجمل واقع گشت پس فرض ہمان ربع خواہد بود و شافعی گفت نہ نص مسح مطلق
است نہ مجمل پس ادنی ما یطلق علیہ اسم المسح ہو وہی فرض خواہد شد از شنیدن دلیل
ہر دو فریق باز او را قطع بیک جانب دست نخواہد داد تا وقتی کہ قدح در یکی از دو دلیل
نکند ہمچنین چون شخص ثالث از حضرات قایلین وحدت وجود و از ائمہ کرام دیگر قایلین
وحدت شہود قول ہر دو شنید این شخص را جزم بیکی از ہر دو قول حاصل نخواہد شد و چون
یک فریق تمسک بشہود و الہام مدعای خود خواہد نمود و فریق دویم نیز دست بکشف و الہام
در دعوی خود خواہد زد باز قطع بیک طرف حاصل نگشت چنانکہ در نظر فقہی بانکہ انچہ فقہا
و متکلمین بدان استدلال میکنند از اصول شرعی حجت است بر حضرات کرام اہل شہود
و الہام بخلاف تمسک این طایفہ از کشف و شہود کہ آن حجت نیست بر دیگران زیرا کہ
کشف و الہام بجز از انبیا علیہم السلام از اسباب علم نیست آری شہود و الہام
حضرت انبیا علیہم السلام کہ قسمی است از اقسام وحی حجتی است بر کافہ انام این است
حال مبنی و اصل اما خود مبنی و فرع پس تا وقتی کہ ذکر کردہ نشود حالش مستور و مشکوک
اقول این پیر خرف آنا فانا در خرافت و سخافت می افزاید در ہر دم کہ از عمرش بسر می آید
حماقتش جلوہ بوقلمون می نماید چہ ظاہر است کہ مراد او ستاد از حضرات ائمہ کشف و شہود
جمہور آن حضرات اند جمہور آن حضرات بر وحدہ وجود اجماع دارند خلاف حضرت
علاء الدولہ سمنانی قدس سرہ مر این اجماع را کہ بخلاف حضرت سعد ابن عبادہ رضی
اللہ عنہ اجماع صحابہ را بر خلافت حضرت صدیق اکبر رضی اللہ عنہ نا راست بمعزل از
تعویل است و قول حضرت شیخ احمد سرہندی درین مسئلہ از قبیل دیگر اقاویل متعددۃ التاویل

ان شیخ نبیل است این قایل اول چاره دیگر اقاویل شان کند بعد از ان ذکر شیخ موصوف
درمیان آرد مسئله وحدت وجود مابین حضرات ائمه کشف وشهود مختلف فیها نیست
قول حضرت علاء الدوله سمنانی در آن از باب خلاف است نه از باب اختلاف وفهم
اختلاف از لفظ مختار در کلام استاذ باقتضای غباوت است معنی کلام استاد
همین است که مسئله وحدت وجود مختار حضرت ائمه کشف وشهود است نه مختار اشاعره
ومتکلمین و نه مختار معتزله وغیرهم از فرق اسلامیه مثلا اگر کسی گوید که در مسئله امامت وخلافت
مختار اهل سنت این است که خلیفه اول حضرت صدیق اکبر رضی الله عنه اند نتوان فهمید
که اهل سنت درین مسئله باهم اختلاف دارند بلکه مدلول این کلام این است که مذهب
شیعه است این احموقه بفحوای المرء یقیس علی نفسه فهم دیگران را بر فهم خود قیاس میکند درین
مسئله دو فریق نیستند صرف علاء الدوله سمنانی قدس سره دران خلاف کرده
اند وخلاف شان در مقابله سایر حضرات ائمه کشف وشهود تعویل را نشاید ونیز
این مرید مرید شاه ولی الله وشاه عبد العزیز بر توحید وجودی اصرار دارد عجبی که بنای
مبنی است در حق او بهر حال مبکت است وعلی التسلیم از وقوع اختلاف در مسئله
اعتقادی قطعیت آن باطل نمیشود نشاید این بی ایمان العقاید اسلامیه که اکثر
فیها اند جزم ندارد وقیاس این مسئله بر مسئله مسح راس حماقت بر حماقت است در
فروع عملیه مجتهد را ظن او ومقلد را قول مجتهد کافی است جزم بکار نیست در اعتقادیات
ظن بالغو است این خرف باقتضای خرافت نموده دلکش می آید بیهوده میسراید شهود
والهام اولیای کرام هم نزد محققین از قطعیات است سخافت این سر پا خرافت در
کلام بر آنچه مبنی علیه ظاهر شد وحماقت وجهالت او در کلام او بر فرع مبنی حقیقت جلوه
مینماید وپرده از عوار او می کشاید قال الاستاذ واصل مبنی علیه یعنی توحید
وجودی ببراهین عقلی ودلایل نقلی ثابت است قال الاحمق قد الفوه وقد اقوا

احمق فقیہ بانعصہ
احمق باغی ۱۲
ذوق صیبوره
مسئلہ ۱۲

چون اصل مبنی علیه مختلف فیه بود واختلاف آن مانع از جزم است در آن و در فرع مبنی
بر آن وایمعنی منافی قطعیت برهان تلافی و تدارکش بدین قول خود مینماید و نشنیده اند که
همچنین دعوی در وحدت شهود میتوان کرد باز تلافی و تدارکش لغو و عبث گردید و سودی
نه بخشید اکنون باید شنید که منشا هر دو قول در اصل کشف و شهود است هر فریق از
صوفیه کرام موافق شهود و الهام مقصد و مرام خود قرار داده اند و کسانی که قوت بیان
و طاقت اثبات مطالب بدلیل و برهان میدارند وایمعنی از کتاب علوم ظاهری دست
میدهد بعضی از ایشان یا اتباع شان بنابر افادت دیگران خصوصا مریدان و معتقدان
اثبات این عمده مطالب از هر جانب بنظم دلائل بطور دیگر مسایل متوجه شده لیکن این
مسلکی است غیر مسلک تصوف و سبیلی است جدا از سبیل تعرف چه طرق وصول مطالب
چهار قرار داده اند یکی شهود دوم وجدان دیگر استدلال بقیاس و برهان باز اگر در اول
شرط اتباع شریعت است منصب حضرات متصوفین است والا وظیفه اشراقیین
و ثانی نیز اگر بتبعیت شرع است طریقه متکلمین است والا مسلک مشائین پس اگر حضرات
صوفیه کرام در اثبات مطلب و ابرام مرام بدیگر دلایل سوای کشف و شهود متوجه شوند
دایره مناقشه و ساحت مناظره اتساع پذیر است لهذا مثبتان توحید وجودی چون مسایل
مشتمل بر دلایل سوای آنکه منصب اعلی شان است عقلی باشند یا نقلی تالیف کردند
در مقابل آن مثبتان توحید شهودی نیز رساله ها و اوراق صالحه متضمن اجوبه فریق اول و دلایل
مثبته مکشوف و مشهود خود ها مرتب نمودند پس لایق هیچو مقصود کشف و شهود است نه استدلال
بدیگر وجوه چنانچه در کلام اهل عرفان تلمیحی بدان است عارف رومی قدس سره میفرمایند پاے
استدلالیان چوبین بود پای چوبین سخت بی تمکین بود مراد از استدلال استدلال در همین مقاصد است
والا در مسایل و احکام شرعی طریقه همین استدلال متعین است چنانچه در حدیث صحیح وارد
است انما العلم بالتعلم صاحب افق مبین در جواب بیت مذکور گفته ؎ پای استدلالیان

شد اهل سخن ثبتناه فی الافق المبین پیش حضرت استاد علیه الاعتماد این بیت کسی خوانده
فرمود که پای آهنین در رفتار بی تمکین تر از پای چوبین است و بی اختیار **اقول** این پیر
بی پیر را علاوه بر سخافت و خرافت عمر از دل از مالیخولیا هم دماغ مختل است این هذیانات
و یاوه سرائی از آثار فساد و مالیخولائی است استاد همین فرمود که توحید وجودی برهان
عقلی و دلائل نقلی ثابت است بجواب آن بایستی که آن برهان عقلی و دلایل نقلی خواستی
و اگر توانستی در آن برهان و دلایل گفتگو میکردی این هذیانات را با کلام استاد مناسبتی نیست
و سابق بیان کرده ایم که این مسئله مختلف فیها نیست خلاف حضرت علاء الدوله دران از
باب خلاف است نه از باب اختلاف و علی التنزل مختلف فیه بودن مسئله منافی قطعیت برهان
و دلیل نیست والا هیچک مسئله از مسایل مختلف فیها و هیچک برهان و دلیل از براهین و دلایل
آن مسائل قطعی نباشند ازینجا معلوم شد که این قایل را هیچک مسئله از مسایل اعتقادیه
مختلف فیها جزم حاصل نیست و ظن در مسایل اعتقادیه لغو است پس دعوی ایمان
از وی بیجاست آری از کسیکه بچنین خرافت و مالیخولیا مبتلا باشد تصدیق جازم بهیچک
مسئله رسیدن نتواند آمده ایم معنی از اجلی بدیهیات است که عقاید یقینیه یا بدیهیات انه
یا آنچنان نظریات اند که مبادی و مقاطع براهین آنها بدیهیات اند بر تقدیر اول اختلاف
دران نادر الوقوع است و بر تقدیر وقوع اختلاف در آن مخالف و منکر آن مکابر
است خلافش اعتبار را نشاید و بر تقدیر ثانی چون آن نظریات منتهی بدیهیات اند
آن نظریات هم قطعی و براهین آنها هم قطعی اند گو در آن اختلاف واقع باشد وقوع اختلاف در آن منافی
قطعیت آن نظریات و براهین آن نظریات نمی تواند شد این قایل بی تامل در نقه امر هرچه در خاطرش
خطور مینماید بیهوده میسراید و در فضیحت خودش می افزاید و اگر کسی اینچنین دعوی در
وحدت شهود نماید زبان آنکس نتوان گرفت و دهن او را بند نتوان کرد مگر باید برهان
و دلایل از و خواسته آمد تا پرده از روی دعوتش بگشاید و از قول او و کسانی که

قوت بیان دارند الی قوله وسبیلی است جدا از سبیل تعرف اینمعنی برمی آید که آن
حضرات که بنظم دلایل درین مسئله پرداخته اند حرکتی بیهوده ساخته اند و بیان طرق
چارگانه وصول بمطالب که ملایان رسمی بمبتدیان می آموزند بدانست این قایل بر غزارت
علم او دلالت دارد اظهار تبحر بران باعث شده است وقول او پس اگر حضرات صوفیه
کرام الی قوله مرتب نموده ناشی از همان سخافت او است که مذکور شد مدار احقاق بر
نظر در مقدمات دلایل و براهین است اگر آن دلایل و براهین منتهی به بدیهیات میشوند مناقشه
و مناظره در آن سوفسطائیت و مکابره است و اگر منتهی بکواذب می شوند آن دلایل و مقدمات
آنها را مذکور کرده وجوه بطلان آن باید نمود از مرتب نمودن مثبتان توحید شهودی رسایل
و اوراق را بمقابله آن مبطل آن دلایل و براهین نتواند شد این گفتگو او همه بیمعنی است و اسناد
او بقول حضرت مولانا رومی قدس سره بادنی سنزد شیخ نجدی بکفر و الحاد مولانا تصریح
کرده است او را بی آنکه نمکث بعیت شیخ نجدی کند مولانا را عارف رومی نامیدن
نشاید و با اینهمه مراد مولانا نه آنست که این گول جهول فهمیده است چه مولانا بعد این
بیت می فرماید ؎ پای چوبین را اگر تمکین بدی ٭ فخر رازی راز دار دین بدی ٭
ظاهر است که فخر رازی بر حقایق تصوف دلایل نا ورده است بلکه معنی کلام مولانا
این است که طریقه متکلمین پسندیده اینحضرات نیست و اکثر اینحضرات با باحت
تعلم علم کلام قایل نبوده اند طریقه مرضیه نزد آنحضرات طریقه صوفیه صافیه است این
حضرات گفتگوی متکلمین را از قبیل مشاغبات بیمعنی میدانند و مراد از تعلم در حدیث
شریف تعلم بر طریقه متکلمین نیست و علی التنزل بعد تسلیم انچه این قایل می گوید که لایق بهچو
مقصود کشف و شهود است نه استدلال بدیگر وجوه میگوییم که کشف و شهود یک
حضرت علاء الدوله سمنانی قدس سره معارض کشف و شهود جمهور حضرت اولیای
کرام و صوفیه عظام که قایل بوحدت وجود اند نمیتواند شد پس بهر حال حقیقت توحید

وجودی مبرهن وتیقن است وچون شیوخ این قایل همچو مولوی شاه عبدالعزیز رح ومولوی شاه
ولی الله دهلوی رح بر اعتقاد توحید وجودی اصرار داوند دلیلی که بر توحید وجودی مبنی است بر مسلمات
شیوخ این قایل تام ومفید الزام این ناکام است شاه ولی الله در تفهیمات الهیه میفرمایند
تفهیم بسرم در دادند که این تقریر بردم برسان این فقیر السنه شتّی دارد در یک لسان ولی الله
ابن عبدالرحیم است وبدیگری انسان است وبدیگر نامی وبدیگر جسم وبدیگر جوهر وبلسان آخر
هست است وباعتبار ان لسان هم حجرم هم شجرم هم فرس هم فیل وهم بعیر وهم غنم تعلیم اسما مر آدم را
من بودم وانچه بر نوح طوفان شد وسبب نصرت او شد من بودم انچه بر ابراهیم گلزار گشت
من بودم توریة موسی من بودم احیاء عیسی میت را من بودم قرآن مصطفی من بودم والحمد لله
رب العالمین انتهی وآوردنش بیت صاحب الافق المبین را بجواب بیت مولانا قدس
سره باقتضای شدت ظرافت است گفتگوی صاحب الافق المبین در مسایل فلسفیه
هم همه پوچ وبیهوده است حال پوچ گویها وبیهوده سرائیهای او بکسیکه فهم درست
دارد از حاشیه استاد بر افق مبین انکشاف تواند یافت وانچه استاد این قایل
بعد شنیدن بیت او گفته ازان پوچ تر است چه پای استدلال برای رفتار نیست
برای این است که هر عا بران بنا کرده شود پای چوبین متحمل بار بنا نمی باشد از بار
می شکنند بخلاف پای آهنین که متحمل بار گران بنا تواند شد وازین جهة صاحب
الافق المبین گفته سخن شبناه تثبیت برای پای بنای باید نه برای پای رفتن ازینجا
معلوم شد که استاد این قایل هم بغایت سطحی بود که معنی شعر هم درست فهمیدن
نتوانست تا بمطالب علمی چه رسد قال الاستاد الا چون آن مسلک
دشوار گذار وفهم آن بر عامه بغایت دشوار است ذکر آن در اینجا مناسب مقام وملایم
مذاق افهام نمود قال البوده المسبوه چون قدح وجرح بعد بیان شرح است
قلع منزخرفات رای وقمع هفوات ادعای او مقصود نگردید وچون بتقریب ذکر مسئله

وحدة الوجود بطرف علم تصوف و ارباب آن از اذقنا الله ما اذاقهم ذهن منتقل گشت جواب
دندان شکن این قایل درخطاب پیچ افگن این مقالات لاطایل از کلام اصحاب عرفان
واهل این فضایل بیکران بیاد م آمد وچون خواهی دانست که کلمات اهل عرفان برزعم و
خلاف زعم این ملحدان هست واضح خواهد شد که آنچه این قایل در قول مذکور خود را
از خاصه و دیگر آنرا از عامه قرار داده مسلک دشوار و بور مذکور نکرده تصنعی امت از ده
در تصوف وتکلفی در تعرف آنچه صوفیه کرام در بیان حقیقت محمدی ذکر فرموده اند بیان
واقع هست نه آنکه حق تعالی را بر سوای آن قدرت نیست **اقول** چون ذهن این
قایل که عبارت از حجر صلد است بطرف علم تصوف منتقل شد از جهت کجی که دارد و
زیاده تر سوی الحاد مایل شد تصوف در حقیقت نجدیان را گردن شکن و نجدیت را
پیچ افگن هست مشار الیه باین ملحدان شیخ نجدی واتباع آن بی ایمان اند که کلمات اهل
عرفان همه برزعم آن ملحدان هست و آن ملحدان حضرات اولیای کرام را مشرک و مبتدع
می انگارند و بکسی از آنحضرات هیچگونه حسن عقیدت ندارند برای استجابت دعای که
این نجدی خواسته یعنی قوله و اذقنا ما اذاقهم اول ایمان و توبه از نجدیت شرط هست
واین قایل نزد استاد و در عداد عامه هم نیست چه در عامه جهل بسیط هست و در این
جاهل واهل و ذاهل واهل جهل مرکب و جهل بسیط امتزاج یافته طرفه معجونی مزاج
کرده هست بلکه از جنس بهائم و انعام هم نیست بلکه در شمار ابلد من الحمار هست وآنچه این
قایل از کلام حضرت شیخ شرف الدین احمد ابن یحیی منیری فهمیده است غلط فهمی او است
کما سلوح عنقریب وقول او آنچه صوفیه کرام در بیان حقیقت محمدی ذکر فرموده
اند بیان واقع هست پیچ نجدیت او را بر می کند. وقول او نه اینکه حق تعالی را بر سوای
آن قدرت نیست مبنی هست بر نفهمیدن او معنی حقیقت محمدیه را قال الصوفیة الکرام قدس
الله اسرارهم لما تجلی الحق ذاته بذاته لذاته وشاهد فیها اسماءه وصفاته جملةً ومفصلةً

ولیس المراد بالصفات التسعة والتسعون بل الامور الكلية والجزئية التي هي نفس العالم بل الممكنات بتمامها وذلك لانه تعالى اسميها ومنشاءها فمشاهدته ذاته يوجب مشاهدة اجمالية لها فاوجد حقيقة جامعة لجميع المراتب الامكانية العلوية والسفلية وهي المسماة بالحقيقة المحمدية التي هي حقيقة هذا النوع الانساني في الحضرة العلمية ولكونها صورة جامعة للحقايق كلها يسمى بالانسان الكبير فوجدت حقايق العالم اجمالا اضطهياً للمرتبة الالهية الجامعة للاسماء فاوجدهم في تلك الحضرة العلمية تفصيلا ايضا فصارت اعياناً ثابتة وهي مناط العالم التفصلي له تعالى قبل الوجود العيني وجميع الحقايق التي تضمنها الاعيان الثابتة في الحضرة الاحدية عين الذات ثم جعلها في العين مطابقاً للوجود العلمي بايجاد العقل الاول وهو ما اشار اليه صلى الله عليه وسلم بقوله اول ما خلق الله نوري وهذه التعينات المنزعة بما هي حاضرة عنده تعالى مراة لمشاهدة عالم الامكان وليست سوى اعتبارات التعينات مع الوجود المطلق وهي المسماة بالاعيان الثابتة وليست في الحقيقة غيره تعالى لانها الوجود مع اعتبار تلك التعينات في العلم وهي المسماة بالحقيقة المحمدية لجامعتها لجميع المراتب العلوية والسفلية پس حقیقت محمدیہ نزد حضرات صوفیہ عبارت از حقیقت جامعہ جمیع مراتب امکانیہ علویۃ وسفلیہ است و تعدد آن محال بالذات است چہ اگر دو حقیقت جامعہ جمیع مراتب امکانیہ علویہ وسفلیہ باشند ہر یکی ازان ہر دو یا جامع حقیقت دویمی باشد یا نہ اگر یکی ازان ہر دو جامع حقیقت دویمی نباشد جامع جمیع مراتب امکانیہ علویہ وسفلیہ نباشد پس حقیقت محمدیہ نباشد وہو خلاف المفروض واگر جامع حقیقت دویمی باشد آن حقیقت دویمی جامع این حقیقت جامعہ نباشد پس جامع جمیع مراتب امکانیہ نباشد پس حقیقت محمدیۃ نباشد پس فرض تعدد حقیقت محمدیہ مستلزم آن است کہ ہیچیک ازان دو حقیقت یا حقایق حقیقت محمدیۃ نباشد این قایل کہ بعد تسلیم اینکہ انچہ صوفیہ کرام در بیان حقیقت محمدیہ ذکر فرمودہ اند آن بیان واقع است تجویز تعدد

حقیقت محمدیه میکند بیچاره حقیقت محمدیه نفهمیده است ونیز آنحضرات کرام تصریح کرده
اند که حقیقت محمدیه حقیقت نوع انسانی است در حضرت علمیه آیا نوع انسانی را دو حقیقت
میتواند شد تجویز تعدد حقیقت نوع انسانی انسلاخ از انسانیت است ونیز
حقیقت محمدیه عبارت است از تنزل اول وغیب اول واول احتمال وصلوح
تعدد ندارد وتعدد آن ممکن نیست این احمق پلید باقتضای سفاهت در هر یک فن
دخل کرده خود را فضیحت میکند واز غایت حماقت بر افتضاح خود متنبه نمی شود —
قال اللباس الخناس لفسفاس النسناس اکنون اصغا باید کرد که
سر دفتر عرفا وسر حلقهٔ اولیا جامع علوم باطنی وحاوی فنون ظاهری حضرت شیخ
شرف الدین احمد بن یحیی منیری قدس سره در مکتوب سی و پنجم از جملهٔ صد مکتوبات
در بیان بعض حقایق ومعارف که متعلق حج است ودرین مکتوبات می فرمایند که
مقصود ومراد طالبان از حج خانه خداوند خانه است نه خانه اما خانه درمیان
بهانه انتهی یعنی مقصود از زیارت خانه زیارت ومشاهده صاحب خانه است
واز فضل حق تعالی فایز بدان می شوند چنانچه در مکتوب سند درج است چون عبارت
مکتوب طولی داشت بنا بر تتمه آن که ابطال عقاید باطل واثبات عقاید حق از ان حاصل
بود اکتفا رفت بعد ازین هر کرا شوق دامنگیر گردد مکاتیب مذکوره که مشهور ومعروف
اند مطالعه کند عبارت آخر این مکتوب این است از خود واز طاقت خود منکر باش
ایمان خود را بنظر زنار بین عبادت خود را بت پرستی شمر خود را گبر دان وفرعونی
تصور کن واز دعوی دور باش که بساط عزت ... بیت بساطی است که هر کا شد
آن بساط رسد همه دعویها شکند وهمه سرمایه ها لش ... زو بینشه همه
حسناتش رنگ زلات گرفت همه طاعتش با عاصی برابر آمد اگر فرشته همان
است کنک گردد واگر عالم عالم است جاهل گردد چون در عظمت عزت بی نیازی

اونظر کنی همه موجودات عالم رابینی وچون بسلطنت وقدرت اونگری همه معدومات را
موجود یابی اگرخواهد درهر لحظه صدهزار همچون محمد صلی الله علیه وسلم بیافریند وهر نفسی ازانفاس
ایشان رامقام قاب قوسین دهد درجلال او ذره زیادت نگردد واگرخواهد درهر نفسی
صدهزار چون فرعون بیافریند تادعوی انا ربکم الاعلی کند ودرجلال وکمال او ذره کم نگردد
واگرخواهد هر کافری راکه برروی زمین است غرق دریای رحمت خود کند از صنعت
قهر او ذره کم نگردد واگرخواهد که هر ولی ونبی که در عالم هست دریک سلسله قهر کشد
وخالدا مخلدا در عذاب الیم بدارد از صفت رحمت او ذره کم نگردد ای برادر
آنجاکه قدرت وعظمت علم زند مکونات ومقدورات ومخلوقات راچه خطر مردی کودک
خود را بدبیرستان فرستاده بود چون شبانگاه بخانه باز آمد او را پرسید که
امروز استادت چه آموخت گفت همین که الف هیچ ندارد والسلام دراین کلام
حق وحقیقت نظام غور تمام می باید تا دریافت شود که امتناع ذاتی همچو حضرت
خاتم النبیین صلی الله علیه وسلم ثابت میگردد یا امکان ذاتی نه یکی بلکه هزاران دلکهوک
وبیشمار ونیز عبارت منقوله مکتوب صدق اسلوب مطابق کلام حضرت ملک علام
جل شانه است که حضرت سید انام علیه التحیة والسلام از حضرت رب الارباب
عز اسمه بطور حدیث قدسی روایت کرده اند ودر صحیح مسلم ودیگر کتب حدیث مذکور
است وخواهد آمد انشاء الله تعالی ودران حدیث قدسی دفع دیگر الحادات این
ملحدان نیز موجود است واین مکاتبت حقایق اسالیب که زیاده از پانصد سال
بران گذشته وشایع وذایع درتمام هندوستان ودست گردان سالکان
طریقت وعالمان شریعت از اولیای کرام وعلمای عظام است ودراین مدت
ممتد هزاران هزار وبیعد وشمار از هردو گروه حق پژوه این خطه را مطالعه فرموده اند
لیکن احدی بران گرفت نکرده ومتنفسی در حرف گیری آن نفسی برنیاورده ودمی نزده

پس گویا اجماع سکوتی از ہر دو طائیفہ علیہ بران واقع گشت وازانجا کہ عدو مبین ابلیس لعین
در بنی آدم ہر دم یجری مجری الدم مطابق خبر صدق اثر ہست و نظر این مرید طرید در ایذا ہمیشہ
بر ہل من مزید بیشتر ہست تا اینکہ غایۃ لعنۃ آن خبیث پلید در افراد انسان سلب ایمان
و تخلید نیران ہست العیاذ باللہ تعالی و عبارت منقولہ مکتوب بمعرفت اسلوب در معانی
متحد و موافق اقوال عالم ربانی ہست کہ مورد مطاعن متبعان خطوات شیطانی ہست
پس باندیشہ آنکہ مبادا چنانکہ بعالم عامل مجاہد کامل رحمہ اللہ علیہ بی ادبی نمودہ اند دربارہ
عارف کامل مکمل زبان درازی کنند و بغضب الٰہی گرفتار شدہ آبروی اعتقاد خود
برباد دادہ خاک مذلت و خسران از نعیم جنان بر سر انداختہ مستحق عذاب الیم نیران گشتہ
ہمسایۂ شیطان شوند ؎ از خدا جوئیم توفیق ادب ٭ بی ادب محروم ماند از لطف رب ٭
بی ادب خود را نہ تنہا داشت بد ٭ بلکہ آتش در ہمہ آفاق زد ٭ بفحوای الدین النصیحۃ ذکر
برخی از احوال برکت اشتمال صاحب مکتوب محبوب پیر سالک و مجذوب ضرور
افتاد باشد کہ بفضل عمیم و ہدایت جسیم حضرت کریم رحیم از ہمسلگی و ہمخانگی آن لعین رجیم
محفوظ و مصون داشتہ در جوار رحمت ابدی کہ جنۃ الخلد ہست جا دہد مناقب آن
عالی مقام و احوال آن سر آمد اولیاء کرام در بسیاری از کتب و زبر این فن واقع
و مندرج ہست منجملہ انہا دو کتاب بالفعل موجود ہست سفوات التقیا و اخبار الاخیار
فی اسرار الابرار تالیف شیخ عبد الحق دہلوی محدث رحمۃ اللہ علیہ و در این کتاب
دوم احوال حضرت شیخ شرف الدین احمد قدس سرہ بسیار نوشتہ اند ولیکن
چون نسخہ موجود آن اغلاط بسیار داشت و نسخہای صحیحہ آن در دیار دہلی اکثر یافتہ
میشوند بر نقل عبارت کتاب اول اکتفا رفت شیخ بدر الدین ابن شیخ ابراہیم
سرہندی مولف سفوات التقیا کہ از کتب معتبرہ تواریخ این کتاب را استخراج
کردہ در طبقہ اولیاء مائۃ ثامنہ در ذکر احوال حضرت شیخ مینویسد شیخ شرف الدین احمد

ابن یحیی منیری رضی الله عنه از اولیاء مشهورین هندوستان است حنفی مذهب صاحب
دو جلد کتاب مکتوبات است در اصل از منیر بود وقتی که والد بزرگوار وی رحلت فرمود
وی خرد سال بود والده ماجده سلمها اش تربیت نموده و در اندک مدت قرآن را
حفظ کرده در طلب علم در آمد و بجهت تحصیل علم از قصبه منیر بر آمد اکثر کتب متداوله پیش
شیخ شرف الدین لوامه که یکی از اعاظم دانشمندان دهلی بود گذرانید چون تحصیل علوم
پیش وی تمام کرد ذوق محبت حق که در باطن وی بود ویرا بخدمت سلطان المشایخ
کشید والتماس صحبت کرد سلطان المشایخ فرموده که ترا حواله شیخ نجیب الدین
فردوسی کردم به پیش وی آمد و صحبت او را لازم گرفت در مدت قلیله سلوک را بانجام
رسانید و در بعضی کتب چنین آورده که وی بشوق نظام الدین اولیاء بدهلی آمد
قضا را پیش از انکه او بدهلی برسد شیخ بریاض رضوان خرامیده بود شیخ نجیب الدین
فردوسی را در انجا دید چون بملازمت او رسید فرمود که ای درویش سالها است
که منتظر تو نشسته ام امانتی دارم که بتو سپردنی است مرید او شد و نعمتی که برای او
نهاده بود بگرفت شیخ شرف الدین در حفظ آداب شریعت بغایت کوشش داشت
و از انچه مخالفت سنت و جماعت باشد مصون بود شیخ نجیب الدین چون او را
راه طریقت کامل دید تکمیل دیگران و خرقه خلافت باو حواله نمود و رخصت فرمود
از انجا به بهار رسید و در نواحی بهار وی بود و آنجا حجره بر آورده بحق مشغول گشت
گویند او را در چندین سال در بیابان که ما بین دهلی و آگره است توقف واقع شد
هم در دشت می بود و عبادت میکرد و بعد از سالها بوطن رسید روزی حضرت
ابو المظفر بلخی خلیفه او که مخاطب یک جلد مکتوبات وی است از وی پرسید که
می گویند که شیخ چهل سال چیزی نخورده است فرمود چنین است که چیزی نخورده ام
بلکه طعام نخورده ام اما گاه گاه برگ درخت و گیاه و میوه بیابان از [illegible]

چیزها خورده ام گویند که دوازده سال او را حاجت بول و غایط نشده درین مدت
بوی طعام بدماغ او نرسید و بارها گفتی از روی کسر نفس ریاضتی که من کشیده ام
اگر کوه را بودی آب شدی اما شرف الدین چیزی نشدی و بشیخ مظفر مکتوب نوشته
لله دره [illegible] این قوم را حق داده است و زیر آن گنج کرم بنهاده است شیخ
برادر عزیز ابوالمظفر سلام و دعای کاتب مطالعه کند باید که در کار خود مردانه باشد
و از شدائد امور و از کثرت ابتلا و امتحانات گوناگون که در راه سالک است نباید
که در کار قصور و فتور راه یابد ای برادر در عصمت الانبیاء آورده است که کار خداوند
برین نمط نیست نتوان دانست که اقبال فتوح حق سبحانه و تعالی از کدام راه
پدید آید از راه فرشته یا از راه محنت یا از راه عطا یا از راه بلا موسی پیغمبر را علیه السلام
بعد از زادن در تنور افگندند پس در تابوت کردند پس در دریا انداختند پس در
دست دشمن افگندند بعد از آن بدست او فوت قبطی دادند و از خوف کشتن در
غربت آوردند و از آنجا دوازده سال در شبانی انداختند شب تاریک شد
و ابر تیره برآمد و برق جستن گرفت و گرگان در رسیدند و گوسپندان ربودند
و زنش را درد زادن گرفت و [illegible] سرما سخت گرفت هر چند چقماق زد آتش نه برآمد
چون از همه جهت نومید گشت فتوح از غیب پدید آمد تا گفت انی آنست نارا
چون بطلب آتش [illegible] رسید ندا آمد که انی انا ربک فاخلع نعلیک
انک بالواد المقدس طوی و انا اخترتک فاستمع لما یوحی الی آخره الی آخر المکتوب
و [illegible] شیخ [illegible] در زمان سلطان محمد تغلق بود سلطان بیگی از امرایان
فرمان فرستاد که در بهار برای شیخ خانقاه بکنند او بموجب حکم سلطان خانقاه
[illegible] بفرستاد و حجره خاص [illegible]
[illegible] بساخت و عرض کرد که این مقام [illegible]

درویشان است و بایشان گذرانید گویند که در زمان سلطان فیروز شاه بدہلی تشریف
آورده بود سلطان باوی عقیدت واخلاص داشت دیہ راجگده در وجہ معاش
خدام او داد تا مدتی آن دیہ در تصرف خدام او بود وقتی بخاطر او رسید که ترک آن دیہ
نماید بدین نیت متوجہ دہلی شده حاسدان بسلطان رسانیدند که شیخ با وجود دیہ
راجگده قناعت نکرده بطمع پیش شما آمده است سلطان از انجا که اعتقاد داشت زجر
آنجماعت نموده چون شیخ را دید فرمان از آستین بیرون کشید و گفت که دیہ ترک میکنم پادشاه را
از حکم آن چاره نماند که باز اعاده نماید حاسدان منفعل گشته در سنہ هفتصد و چهل وفات
یافت او طبل معارف سرا بوده تاریخ او خرد کشوده اقول این سیہ روی سفید ریش در این
مسلمان صورت کافر کیش برای اضلال جہال تلبیسات گوناگون و تدلیسات
بوقلمون می نماید و ازین نیرنگیہای او فضیحت و رسوائی او نزد کسانیکه بہره از فہم و دیانت
دارند می افزاید ہمہ نجدیان لیام اعدائی حضرت صوفیہ کرام و با معتقدان آنحضرات
الد الخصام اند شیخ نجدی و پیر دانش آنحضرات را مبتدع و مشرک می انگارند
وارشادات آنحضرات را بجوی نمی شمارند این لعین ابلیس برای خدع و تلبیس بزبان
ناپاک خود را بمدح و ثنای آنحضرات می آلاید و داستان احوال حضرت شیخ
شرف الدین احمد ابن یحیی منیری قدس سره برای فریب دادن عوام و جہلہ می
سراید تا خیال سوء اعتقاد طائفہ نجدیہ نسبت بآنحضرات از اذہان عوام و جہلہ
برآید و بآن بیچارگان که معانی دقیقہ نتوانند فہمید مطابقت کلمات کفر که از
شیخ نجدی با ارشادات حقہ آنحضرات بنماید و غالبا او خود ہم از جہت غایت غباوت
و غوایت آن کلمات کفر را مطابق آن ارشادات میداند و بسبب فہم کج سخن
بیہوده بر زبان کج خود میراند باید دانست که لغوت و صفات کمالیہ آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم بر دو گونہ اند یکی آنکہ بآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اختصاص ندارد

همچو ایمان و نبوت و رسالت دویم آنکه بآن حضرت صلی الله علیه وسلم مختص ست
در دیگری یافته نشد و این قسم دویم دو قسم است یکی آن صفات که صالح اشتراک
بین اثنین فصاعدا استند ابا از انقسام بر متعدد ندارند مگر او سبحانه آن صفات
را بدیگری ارزانی نداشته ثبوت آن صفات مستلزم سلب آن صفات
از آنحضرت صلی الله علیه وسلم و ثبوت آن صفات بآنحضرت صلی الله علیه وسلم
مستلزم سلب آن صفات از دیگری نیست لظر بر بودن آن صفات صالح اشتراک
و تعدد مشارکت دیگران بآنحضرت صلی الله علیه وسلم در همچو صفات ممکن و مقدور هست
کو واقع نیست همچو نیل مرتبه قاب قوسین او ادنی که ابا از اشتراک و تعدد ندارد
ممکن هست که او سبحانه دیگران را نایل مرتبه قرب قاب قوسین او ادنی گرداند چون
این قسم صفات صالح اشتراک بین کثرین هست مشارکان آنحضرت صلی الله علیه و
سلم در این قسم صفات ممکن اند میتوان گفت که اگر او سبحانه خواهد صد هزار چون آنحضرت
صلی الله علیه وسلم در هر لحظه بیافریند و هر نفسی از انفاس ایشان را مقام قاب قوسین
دهد چه نیل مقام قاب قوسین صالح اشتراک در میان کثیر غیر محصورات و قسم دویم از
قسم ثانی آن صفات اند که هرگز صلوح اشتراک بین اثنین ندارند فضلا عما فوق
اثنین و ثبوت آن صفات بیکی بی سلب آن صفات از جمیع من عداه ممکن نیست
و اتصاف آنحضرت صلی الله علیه وسلم بآن صفات بی سلب اتصاف هر واحد
من عداه صلی الله علیه وسلم بآنها و اتصاف یکی من عداه صلی الله علیه وسلم بآن صفات
بی سلب اتصاف آنحضرت صلی الله علیه وسلم بآن صفات امکان عقلی ندارد و از جمله
این قسم صفات هست صفت خاتم النبیین و اول ما خلق الله نوره و اول النبیین
خلقا و اول من ینشق عنه الارض و اول الناس خروجا اذا بعثوا و اول من یفیق
من الصعقه و اول من یؤذن له فی السجود و اول شافع و اول مشفع و اول من یجوز علی

الصراط واول من یقرع باب الجنة واول من یفتح له الجنة واول شفیع فی الجنة وقایم مقام
لا یقوم به بعد غیره یغبطه فیه الاولون والآخرون وذایل درجه لا ینبغی العبد من عباد الله ولا
ینالها الا رجل واحد وصاحب الشفاعة الکبری وسید الناس یوم القیمة وصاحب
لواء الحمد الذی مامن نبی آدم فمن سواه الا تحت لوائه واکرم الاولین والآخرین علی الله
ورحمة للعالمین ومبعوث الی الخلق کافة مشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم در این
قسم صفات محال بالذات وممتنع عقلی است پس بودن دوکس خاتم النبیین ممکن
نیست چه جای آنکه هریکی از صد هزار کس که در یک یک لحظه آفریده شوند واحد
اخیر کل جماعت انبیا باشد چه هریکی از آنهمه صد هزار بلکه از آنهمه کسان بیشمار که
در هر یک لحظه آفریده شوند نبی باشد یا هریک از انها نبی نباشد اگر هریکی از آنان نبی
باشند وبعضی نبی نباشند محال است که هریکی از ان همه خاتم النبیین باشد چه
کسیکه نبی نباشند خاتم النبیین نتواند شد واگر هریکی از آنهمه نبی باشد هریکی از
آنهمه آخرین همه انبیا واحد اخیر جماعت همه انبیا نتواند شد پس هریکی از آنهمه خاتم
النبیین نتواند شد حاصل که اشتراک وصف خاتم النبیین در دوکس ممکن نیست
فضلا عما فوق اثنین وهمچنان دیگر اوصاف مذکوره مشترک بین اثنین نتواند شد
چسان عاقلی بلکه کسیکه بهره از فهم داشته باشد تجویز تواند کرد که صد هزار کس در
هر لحظه که هر واحد از انها موصوف باشد باینکه انه اول ما خلق الله نوره وانه اول
النبیین خلقا وانه من ینشق عنه الارض واول الناس خروجا اذا بعثوا واول من
یفیق من الصعقة واول من یؤذن له فی السجود واول شافع واول مشفع واول من
یجوز علی الصراط واول من یقرع باب الجنة واول من یفتح له الجنة واول شفیع فی
الجنة ممکن الخلق اند اگر یکی از ان صد هزار کس موصوف باین صفات باشد جمیع من
عداه داخل عموم مضاف الیه اول ومفضل علیه باشند پس موصوف بصفات مذکوره

نتوانند بود و براین تقدیر سلب این صفات از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ضروریست
پس مشارکت دیگری با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دراین صفات ممکن نیست وقد
سبق مرارًا ان الاول لایتعدد واگر صد ہزار کس در ہر یک لحظہ آفریدہ شوند اگر
کسی از انان موصوف بقیام مقامیکہ لایقومہ احد غیرہ یغبطہ فیہ الاولون والآخرون
نباشد کسی از آنان مشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نتواند شد واگر یکی ہم از انان قایم
مقام لایقومہ احد غیرہ یغبطہ فیہ الاولون والآخرون باشد آنحضرت صلی اللہ علیہ و
سلم قایم آن مقام نباشد واز جملہ غابطین باشند نہ مغبوط اولین وآخرین براین تقدیر
مشارکت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دراین صفت ممکن نیست وہمچنان اگر ان صد ہزار
کس در ہر یک لحظہ آفریدہ شوند نائل درجۃ لاینبغی الا لعبدٍ من عباد اللہ ولا ینالہا
الا رجل واحد نتوانند شد واگر یکی از آنان نائل آن درجہ باشد آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم نائل آن درجہ نتوانند بود دبراین تقدیر ہم مشارکت یک کس ہم با آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم در نیل آن درجہ ممکن نتواند بود چہ جای مشارکت صد ہزار کسان
کہ در ہر یک لحظہ آفریدہ شوند با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در نیل آن درجہ ممکن نتواند
بود چہ جای مشارکت صد ہزار کسان کہ در ہر یک لحظہ آفریدہ شوند با آنحضرت صلی
اللہ علیہ وسلم در نیل آن درجہ وہمچنان سوای یک کس دیگری صاحب شفاعت کبری نمیتواند
شد شفاعت کبری صلوح اشتراک بین اثنین ندارد ہر یکی ازان صد ہزار کس
کہ در ہر یک لحظہ آفریدہ شوند صاحب شفاعت کبری وسید الناس یوم القیمہ و
صاحب لوائی کہ جمیع من عداہ یعنی آدم فمن سواہ تحت ان لوا باشند واکرم الاولین
والآخرین علی اللہ ورحمۃ للعالمین قاطبۃ ومبعوث الی الخلق کافۃ نمیتوانند شد وانیہمہ
مقدمات لبشرح وبسط تمام سابق ازین مکرر مبین ومبرہن شدہ نظر برشدت
غباوت این قایل حاجت اعالہ آن افتاد پس معنی کلام حضرت شرف الدین احمد

ابن یحیی منیری قدس سره این است که اگر او سبحانه خواهد صد هزاران همچو آنحضرت صلی الله علیه وسلم در قرب ذلفی ونیل مقام قاب قوسین بیافریند که این وصف صالح اشتراک چنین کثیرین است در جلال او سبحانه ذره زیادت نگردد واین کلام صادق است چه آفریدن صد هزار کسان که مانند آنحضرت صلی الله علیه وسلم در نیل مقام قاب قوسین باشند موجب زیادت ذره در جلال الٰہی نمیتواند بود حضرت موصوف قدس سره بقوله وهر نفسی از انفاس ایشان را مقام قاب قوسین دهد بوجه تشبیه که از قول او همچو محمد مفهوم می شد تصریح فرمود که مشارکت در این صفت بسبب صلوح اشتراک ممکن است وذکر آن صفات که صلوح اشتراک ندارند که درمیان نآورد که مشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم در ان صفات امکان ندانست واز جهت همین نکته حضرت موصوف قدس سره نفرمود که اگر خواهد در هر لحظه صد هزار همچون محمد صلی الله علیه وسلم بیافریند وهر نفسی از انفاس ایشان را خاتم النبیین گرداند یا اول النبیین خلقا گرداند الی غیر ذلک من الصفات التی لاتحتمل الاشتراک واگر مقصود حضرت موصوف بیان امکان مشارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع صفات کمال خواه صالح اشتراک باشند یا نه می بود افزودن قول او وهر نفسی از انفاس ایشان را مقام قاب قوسین دهد ضرورت نداشت بلکه بایستی گفت که صد هزار همچون محمد در جمیع صفات کمال بیافریند وجه تخصیص مقام قاب قوسین بذکر وجهی نداشت وجه تخصیص آن بذکر همین است که دیگر صفات کمالیه مختصه آنحضرت صلی الله علیه وسلم صالح اشتراک نبوده اند این صفت مختصه صالح اشتراک است ومشارکان آنحضرت صلی الله علیه وسلم در این صفت ممکن اند ذکر این صفت فرموده دیگر صفات مختصه غیر صالحه الاشتراک را ذکر نتوانست کرد ازینجا معلوم شد که این بلید جاهل کلام حضرت موصوف

نتوانست فهمید انگاشتن او این کلام را موید کلام شیخ نجدی ناشی از جهل نافهمی اوست
و معهذا کلمه قول حضرت موصوف اگر خواهد در هر لحظه صد هزار چون محمد صلی الله علیه وسلم
بیافریند و هر نفسی از انفاس ایشان را مقام قاب قوسین دهد در جلال او ذره
زیادت نکرد و قضیه شرطیه صادقه است و برائی صدق قضیه شرطیه امکان مقدم
و امکان تالی آن ضرور نیست صدق این شرطیه مستلزم امکان مقدم و تالی
آن نیست قال الله سبحانه لو اردنا ان نتخذ لهوًا لاتخذناه من لدنا ان کنا
فاعلین و قال سبحانه لو کان فیهما آلهة الا الله لفسدتا بالجمله استدلال بصدق
شرطیه بر امکان مقدم یا تالی آن سفاهت دیگر است این بود جواب اجمالی
هذیان این نجدی بشنو و حالیا نظر تفصیلی در هذیانات بیهوده او باید نمود و پرده
از روی زشت عوار و عواری این اعور باید کشود و قول او در این کلام حق و حقیقت
نظام غور تمام می باید تا دریافت شود که امتناع ذاتی نظیر حضرت خاتم النبیین صلی
الله علیه وسلم ثابت میگردد یا امکان ذاتی نظیر بلکه هزاران دلکوک و بیشمار این
تلبیس عجیب است در قول حضرت شیخ شرف الدین احمد منیری قدس سره وصف
خاتم النبیین مذکور نیست مشارک آن حضرت صلی الله علیه وسلم در این وصف که
صالح اشتراک نیست ممتنع بالذات است حضرت ممدوح ذکر مشارک آنحضرت
صلی الله علیه وسلم بذکر نام مبارک در وصف نیل مقام قوسین فرموده اند این قابل
لباس که شاگرد شایسته وسواس خناس است بجای نام مبارک وصف خاتم
النبیین مذکور نمود تا در اوهام جهله و عوام انداز د که امکان مشارک آنحضرت
صلی الله علیه وسلم در وصف خاتم النبیین از کلام حضرت موصوف مستنبط
میشود حال آنکه در کلام حضرت موصوف ازین وصف اثری نیست حضرت
موصوف بر ذکر مقام قاب قوسین که صالح اشتراک است اکتفا فرموده اند

وبا اینهمه از کلام حضرت موصوف امکان ذاتی مشارکت آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم
در نیل مقام قاب قوسین هم ثابت نمی شود چه صدق شرطیه مستلزم امکان مقدم
وامکان تالی نیست مثلا اگر کسی گوید که اگر امور غیر متناهیه مرتبه مجتمعه موجود بالفعل
شوند ذره در جلال الٰهی زیادت نگردد این قضیه شرطیه صادق است و از صدق
آن امکان وجود امور غیر متناهیه مرتبه مجتمعه بالفعل که باتفاق متکلمین وحکما ممتنع
ذاتی است وامکان زیادت جلال الٰهی ثابت نمی شود فهمیدن امکان مساوی
آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم ازین کلام باقتضائی غایت حماقت ونافهمی است وقول
او وعبارت منقوله مکتوب صدق اسلوب الی قوله ودران حدیث قدسی در دفع
دیگر الحادات این ملحدان نیز موجود است ناشی است از غایت جهل ونادانی
وشدت تلبیس وبی ایمانی آن حدیث قدسی این است یا عبادی لو ان اولکم وآخرکم
وانسکم وجنکم کانوا علی اتقی قلب رجل ما زاد ذلک فی ملکی شیئا یا عبادی لو ان اولکم
وآخرکم وانسکم وجنکم کانوا علی افجر قلب رجل ما نقص ذلک فی ملکی شیئا وکلمه لو در لسان
عرب برائے امتناع مایلیها موضوع است قال سبحانه لو کان فیهما الهة الا اللہ لفسدتا
فهمیدن امکان مقدم شرطیه که در حدیث قدسی حدیث قدسی مبنی است بر جهل از معنی او وجهل
ازینکه صدق شرطیه تقدیریه مستلزم امکان مقدم وامکان تالی آن نیست
وتفصیل نافهمیهائی این قایل وشیخ نجدی وکشف جهالات این جاهلان بجائیکه
این قایل این حدیث قدسی را نقل خواهد کرد خواهد آمد انشاء اللہ تعالی وقول او واین
مکاتیب حقایق اسالیب الی قوله پس گویا اجماع سکوتی از هردو طایفه بران واقع
گشت بر نافهمی قایل مبنی واز فرط حماقتش مبنی است چه از قول حضرت صاحب مکتوب
قدس سره امکان مساوی آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم در جمیع اوصاف کمال متوهم
نمی شود بلکه از بودن آن قول قضیه شرطیه امکان مشابه آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم

در نیل مقام قاب قوسین ہم مستنبط نیست چہ صدق قضیہ شرطیہ مستلزم
امکان مقدم و تالی آن نیست کما سبق و صدق شرطیہ مذکور محل کلام نیست اولیائی
کرام و علمای عظام چرا بران کلام میکردند و از اجماع بر صدق شرطیہ مذکورہ مکتوب
فہم امکان مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در اوصاف کمال ناشی از حماقت و
بلادت است از اجماع بر صدق این شرطیہ کار شیخ نجدی و اتباعش بر نمی آید و چون
ہمہ امت از مجتہدین و مقلدین و صوفیہ کرام اہل بدع و اہوا اجماع دارند بر اینکہ
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم موصوف اند بآن صفات کمالیہ کہ صالح اشتراک
بین اثنین نتواند شد و اینکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم افضل ماسوی اللہ و
افضل ممکنات اند آن اجماع مستلزم اجماع قطعی است بر امتناع ذاتی مساوی
و مشارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در ہمہ اوصاف کمالیہ کما سبق مرارا شیخ نجدی
و این اخرق خرق اجماع قطعی نمودہ در وعید من شذ فی النار در آمدند و از دائرۂ ایمان بر آمدند
و قول او از انجا کہ عدد مبین الی قولہ العیاذ باللہ درست است و مصداق آن حال شیخ
نجدی وخیم المآل و حال این سرکردۂ جہال است کہ شیطانی در رگ و پی اینہا
در آمدہ ایمان اینہا را بغارت بردہ اینہا را در جملۂ الاخسرین اعمالا الذین ضل سعیہم
فی الحیوٰۃ الدنیا وہم یحسبون انہم یحسنون صنعا داخل کردہ اینہا را مستحق خلود فی النار
گردانید و قول او و عبارت منقولہ المکتوب معرفت اسلوب در معانی متحد و موافق اقوال
عالم ربانی است کہ مورد مطاعن متبعان خطوات شیطانی است مبنی بر جہل و بی ایمانی
است چہ از عبارت منقولہ امکان ذاتی مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع
کمالات بلکہ امکان ذاتی مشابہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در نیل مقام قاب قوسین
ہم مستنبط نیست و شیخ نجدی کہ سرکردہ شیاطین الانس بود است بامکان
وقوعی کرورہا مساویان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات مصرح است

کماسیأتی عبارت مکتوب رانحدد موافق با اقوال سراپا ضلال واضلال وآن وخیم
المآل دانستن غایت جهل وضلال است وقول اوپس باندیشه اینکه ابی قوله لفحوای الدین
النصیحة دلیل غایت سفاهت اوست ذکر شیخ نجدی که شیطانی مضال ومضل بود
دراثنای ذکر حضرت شیخ شرف الدین احمد ابن یحیی منیری ازقبیل ذکر احد الضدین
مع ذکر الضد الآخر است شیخ نجدی جاهلی بود که معنی الفاظ هم درست نمیدانست اعمال او
که باقتضای جهل وسفه اقتدای ائمه مجتهدین گذاشته بررای کج خود که ازجهت لاعلمی
او ازمسایل کلامیه واصول فقه ومسایل فقهیه وفنون عربیت که ازین جهت ترجمه آیات
قرآنی واحادیث نبوی واثرگو نه می کرد وانمود محدث ومفسر بودن خود جهله وعوام رابدام
تزویر می آورد رو براستی نداشت عمل میکرد محض لغو ولاطایل بود نه تطوعات را لغو می انگاشت
وصلوات فرایض او ازجهت اعمال کثیره که درنماز می کرد همه فاسد بوده اند ومع هذا
او ملحدی بی ایمان بود وبرای مقبولیت اعمال ایمان شرط است او بارتکاب استخفاف
بشان حضرت افضل الممکنات علیه افضل الصلوات واهانت ایمه مجتهدین وحضرات
صوفیه طوق لعنت درگردن وخار ارتداد در دامن داشت بطمع جاه عباد الله را
گمراه ودین خلقی راتباه کرده میخواست که همچو اسماعیل صفوی که بذریعه اشاعت
رفض برایران زمین تسلط یافت باشاعت نجدیت درنواحی افغانستان وپنجاب
استیلا یابد قال الاستاد چون این قایل راکه رای ازین وفهم سلامت قرین یعنی نظر ظاهر
بین وعقل خطا آگین او متوجه دقیقه رسی وباریک بینی بلکه مجوز حق جوی وصواب گزین نیست چند
وساوس درگرفته ودر تشخص فهم او تارگ وپی فرو رفته اند مداوه وعلاج واصلاح مزاج او ضرور
افتاد قال الفراش الاطیش من الفراش چون این کلمات لایعنی بمطالب علمی
تعلق نمیداشت وبیمعنی است درجوابش بیک بیت اکتفا رفت ع اهجو عالما برا تقیا
وعند الله فی ذلک انتقام اقول ذکر این کلمات برای تنبیه بر جهالت وضلالت وغباوت

وغوایت شیخ نجدی که عالمی در فریب اغوائش عالمی بیعدیل در دام اغواء وتضلیل او درآمده واز دائرهٔ ایمان برآمده ضرور بود این فرومایه فروپایه باقتضای درایت یعنی که شاید آنهم ازان او نباشد خوانده بر سر خود بلا آورده ودوستا دعلامه چون این بیت شنید بجوابش قصیده ثلثا غرا که مشتمل است بر مسائل ودلائل وحسال وخیم شیخ نجدی واین قائل بداهه نظم فرمود وبجواب این بیت بیت خاص انشا نمود

ع اتمدح جاہلاً اشقیا ؛ تدارکہ من اللّٰہ انتقام ؛ اگرچه بنجا دیعنود وآن نجدی بنگو وآن مایهٔ فهم وآن قدر استعداد علمی ندارد که بر دقایق حقایق وصنائع وبدائع که در اثبات قصیده ودائع اند وقوف یابد مگر تنشیط خواطر ناظرین که از عربیت ودیگر فنون بهره یافته اند آن قصیده تمام وکمال در این مقام ثبت کرده شد وهی هذه۔

بسم اللّٰه الرحمن الرحیم

کلامی فی حشا العادی کلام	نوافذ ماله منها التیام
جوارح قطعت منها قلوب	لاعادی لا جوارحهم وهام
کلامی حاسم للریب قطعا	بذالوتین من ارباب الخصام

جمع جارح خسته کننده ۱۲

قاطع ۱۲

براهینی قضایاها قواض — فلا مِی فی اصابتها سهام

تزید قلوب نجدیین نجدا — وتنکی فوق ما ینکی الحسام

فکم سیف له ثلم ونبو — وما للحق نبو وانثلام

وقمت لنجدیین اشد وقم — کانّ لوقمهم قلمی وقام

ینجدنی لاجل نجود حق — بما ناجدت نجدی طغام

جهول یدعی علما وتبدو — علیه من جهالته علام

یضادنی کما ضاد الرشاد — المبین الغیّ والنور الظلام

فقد يعوي لما تعوي كلاب ‏ وقد يثغو لما تثغو بهام

حماحصات حين اراح ليثا ‏ وكلب هر اذ مر الكرام

ومن امر الزمان ونكره ان ‏ يعارضني عيايا عبام

يساجل باقل سحبان نطقا ‏ يساهم في النهى سهما فدام

يجاري ضالع قرما ضليعا ‏ قرما لا يغالبه قزام

يوازن سافل ذون نزيل ‏ لقدام له مجد قدام

تزيغ ثعالة ليثا هصورا ‏ يجادل اجدلا طير طغام

وراغ ثعالة لتصيد ليثا ‌‌ لها حيف وفي الهلك اقتحام

اذا ما همّ ان يصطاد بازا ‌‌ حمام طار حان له الحمام

يروعني وكيف تهاب شاة ‌‌ ليوث او عصافير اعلام

لقد غمر الجهول الغمر غمر ‌‌ فعام في محال لا يرام

هوى ذا الوغم في وغم وغم ‌‌ وهمّ فؤاد ذا الهم اهتمام

بما عقمت شيخ النجد قيلا ‌‌ يعاقمني عيايا عقام

عقام حنة فكر عقيم ‌‌ على جهل هو الداء العقام

واورثه ابٌ تمهيد فرش ‏— وصوغ الكذب خوال دمام

فكان ابوه نجاد انجيد ا ‏— تعنّاه فروش اوخيام

تردّ دحا فيا حتى تردّى ‏— ولم يحمله ظهرا وسهام

فشغل ابيه فرش اوخيام ‏— وشغل الابن فرش وخيام

وفسل صائغون لخول ‏— له فی صوغه بهم اهتمام

صغار القدر اصغره خول ‏— واعمام وكبره عمام

رضيع ارضعته الام جهلا ‏— فليس له من الجهل انفطام

اصم اصمه وقر ووقر ‏ فذان علی صماخیه صمام

وخام خیمه خیم شتیم ‏ وشیمته الوشیمة والشتام

لئیم ماله فی اللوم لئیم ‏ ولیس له اذا ما لیم لام

زنیم لیس داهیة ولکنه ‏ فی الدهی داهیة زنام

نشی غلا بخمر لا بخمر ‏ واسکره السخیمة لا سخام

نفی الحمق التحلم عنه قدما ‏ ولم یسلبه حمق ای مدام

ولم یعقل مدام عقله بل ‏ حماقته له خلق مدام

ارى اشك ابهم مشترك ... وامرتك وابهم مستهام

يحمره سواد البيض لكن ... يسوده اللئام له اللئام

حوى مع خسة جهلا ووهلا ... وشانته الشراسة والعرام

كذاك الدون نحو حين يثرى ... يعنو اذ يقل ويستضام

فيهزء من شرافته شهوم ... ويضحك من خرافته شهام

هذى هذيان مجنونين جنوا ... وصبيان تكلمهم بغام

طغى فلغى وانخى وهو لخى ... كعير ليس يلجمه لجام

اتنشد یا کہام علیّ بیتا ‏— افادکہ مشایخک الکہام

اتمدح جاہلا شرا شقیا ‏— تدارکہ من اللہ انتقام

وانکر جاہدا غیا وجہلا ‏— شفاعۃ من یلوذ بہ الانام

وحرم ان یؤم بشد رحل ‏— مزار دونہ البیت الحرام

وجوّز ان یقول اللہ کذبا ‏— وقول الکذب منقصۃ وذام

وتجویز انتقاص اللہ کفر ‏— وکان لہ بذا الکفر التزام

وقد جوزت یا مقبوح وصف ‏— الالہ بکل منقصۃ تذام

فیمکن فی اعتقادک ان یکون — الاله بحیث یقعد او یقام

ویقترف الفواحش والخطایا — ویرتکب المظالم والنضام

وینقص شانه شین وطین — ویشغله وینسیه المنام

ویقبل کلما قبل البرایا — کان ینتابه سام وسام

ویلحقه التجسم والتجزی — وذلک کله کفر جسام

تجوز یا عدیم طرف عذم — علی حق له حق الدوام

وذلک وبال اخذعوا اماما — فبرت به کما بار الامام

غوی فلختار کفر النجد دنیا — فدان له من الحمقی فئام

وسوق نفاقه نفقت فباعوا — الهدی خسرا وباعه طغام

وشائعه الی ارض وخام — وخام سفلة نکصوا وخاموا

وسمی الجهد فی الطغوی جهادا — فصار الیه من جم جمام

بذا الکید اقتنی مالا کثیرا — فکان له بذا الکید اغتنام

اری عطشی سرابا من بعید — فحفوا حوله هیما وحاموا

اضاع العمر فی عوم ونوم — ولم یک منه بالعلم اهتمام

گسحاب گاؤ نر یا دو گاؤ قلبه و آن مقرون بهمدیگر ۱۲

غنیمت بردن ۱۲

تشنگی آب ۱۲

فلم يحصل له صرف ونحو ... ولا علم الاصول ولا الكلام

وكان له مع الجهل اجتهاد ... وانكار لما اجتهد الامام

وقد ابدى لآثار وآي ... معاني غير ما ذكر الامام

وكان بحيث يجهل وضع لفظ ... فصير ما لمعناه اكتتام

فلم يحصل بمعنى اول او ... بمعنى الختم قط له اعتلام

على قلب تختم عن ختام ... النبوة فاعتدى وعدا اختتام

فجوز ان يكون نظائر في ... الكمال لمن له الفضل العظام

لمن هو اول الانام خلقا | ومن هو للنبيين الختام

فهل قبل ابتداءهم ابتداء | وهل بعد اختتامهم اختتام

محمد ن الشفيع لكل اثم | يعاقبه العقوبة والاثام

ملاذ مفزع هو مفزع | للورى اذ هال افزاع عظام

حباه الله اوصافا ابت ان | يكون لها اشتراك وانقسام

رسالته التي عمت وتمت | كمال للرسول به انصرام

به تم المكارم والمعاني | وهل بعد التمام لها تمام

قسيم لا يجوز له قسيم ‏ ‏ ‏ به تم المحاسن و انقسام

اليس مقام المحمود اعلى ‏ ‏ ‏ مقام لا يقاس به مقام

يظن الواجب التجدى ان ‏ ‏ ‏ السفار لزورة زر حرام

يظن نداءه للمهيمن شركا ‏ ‏ ‏ وان رجا شفاعته اجترام

بوضع الانبياء له غرام ‏ ‏ ‏ اشد جزاه اجرٌ غرام

بفتنته بدا فی الناس بغی ‏ ‏ ‏ وبين المسلمين فشا اختصام

بلا جمهور جهال غرور ‏ ‏ ‏ باوهام بها وهموا و هاموا

فاغدر غدرة في الناس غدرا ۔۔۔ وان اودى به موت زؤام

وخلف خلفة فيهم خلافا ۔۔۔ تعذر منه بينهم الوئام

حمى حنفية حنفاء دينا ۔۔۔ قويما هم بامر الدين قاموا

فرد واردة النجدى ردا ۔۔۔ ارد بكل برهان اقاموا

اقام فقوم القيام قوما ۔۔۔ على دين قويم فاستقاموا

تقدر يا جهول الدون قدرا ۔۔۔ على التقدير في حجج تقام

حشمت بشيخك النجدى حتى ۔۔۔ لغوت لغا وليس لك احتشام

لئن كنت احتدمت على غيظا — فان عليك للنار احتدام

بما أملك ان تعارضني سفاه — وهل يسطو على البازي يمام

لئن كنت اعتلقت بحبل وهم — فلي بالعروة الوثقى اعتصام

وحبل الوهم منفصم سخيف — وما للعروة الوثقى انفصام

تشبث بالحشايش في وراط — لشيخك في مهالكها انقحام

فهل ينجي حشيشك شيخ نجد — هوى في غورها معه اللئام

فشيعة شيخك النجدي طرا — زنادقة وان صلوا وصام

ذا ما المرء لم یومن بصدق | فلا یجدی الصلوة ولا الصیام

نقص من تنقصه ارتداد | مبوّأ من یقارفه اثام

تخاصم فی جیب الله قفوا | لشیخک جهل لدّ الخصام

خالف انت بعد الشیخ خلف | فبعد بک اقتدی خلف وخام

وانک واحد من سیئات | جناها شیخک الاتقی الکرام

فانت عم کقائدک العمی عن | سنا شمس اظلتها الغمام

لومک ناصحا یا کلب فاخسأ | فما تلغو نباح لا کلام

فؤادك كالصخور اصم صلد | فلا يجذيك نصح او ملام

ولا يخزيك هجوى ان هجوى | فخار فاخرك مستديام

فانت اخس من هجوى فلما | هجونك حتى منه لك الوأم

الا غضض يا غضيض الطرف ونظر | متون جدك فى النبل الهمام

لحاك الهنا ان لم تجاوب | اذا ما هد سمعك فى النظام

فديت محمد اخير البرايا | عليه صلوة ربى والسلام

قال الاستاد پس باید دانست که این قائل سه وسوسه موسومه لسبه دلائل برای اثبات امکان شخص که برابر آنحضرت صلی الله علیه وسلم در کمالات باشد در بعض رسائل آورده است قال المرتد المتقلب بل الکلب الکلب

اقول امکان شخص مذکور بوجوه کثیره مذکور سابق ثابت گشت وانچه این ملحد بیدین بنیابت
شیطان لعین در نفی عموم وشمول قدرت رب العالمین یعنی در امتناع ذاتی مساوی که
ممکن التساوی بالیقین است دو وجه که موجب سواد الوجه است ذکر نموده تشنیب یافته
جرح وقدح از بیخ برکنده شد که بعد ازان اگر از الحاد وفساد اعتقاد ثابت نگردد ونار
بر عار اختیار نماید بجز خسران دارین وحرمان کونین نصیبش نخواهد بود **قول** این مرتد بی ایمان
واین بدکیش نامسلمان هیچیک وجه امکان مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم ثابت نکرده
بلکه چند احتمال باطل از باطن خبث مواطن خود برآورده باقتضای جهالت وضلالت ابدای
آن احتمالات را استدلال بر امکان مساوی مذکور انگاشته دست از دین وایمان برداشته
نائب مناب رئیس الشیاطین واز جهت ارتداد مردود باسفل السافلین گشت با وجوه
ارتداد وضلالت وغوایت وجهالت او سابق ازین تفصیلاً بیان کرده ایم حالا باز اجمالا
بران تنبیه میکنم باشد که این مرتد از ارتداد باز آید این قائل اولا معنی وصف خاتم النبیین را تحریف
نموده احتمال بودن دو کس که در یکزمان نبی باشند خاتم النبیین برآورده از ایمان واسلام
برآمد وباوجود اعتراف باینکه لام در النبیین برای استغراق است ندانست که خاتم النبیین
همه نبی است که نبوت او از نبوت سائر انبیا متاخر باشد پس اگر فرض کرده شود که دو کس در یکزمان
نبی باشند وبعد از زمان نبوت منقطع شود هیچیکی ازان هر دو کس خاتم النبیین نمی تواند شد
چه نبوت هیچیکی ازان هر دو نبی مفروض بعد نبوت جمیع من عداه من الانبیا نیست بلکه نبوت هر یکی
ازان هر دو مفروض از نبوت بعض من عداه متاخر نیست این تجویز که این قائل برآورده این
قائل را از ایمان برآورد واین تجویز را وجه اثبات امکان مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم
در جمیع کمالات انگاشتن از غایت غوایت وغباوت ناشی است این قایل که بودن دو نبی
که در یکزمان باشند وبعد آن هر دو نبوت منقطع شود خاتم النبیین تجویز میکند اگر دیده و دانسته
معنی خاتم النبیین برای تلبیس تحریف میکند کافر متعند است واگر باقتضای جهل معنی آن نمیداند

کافر جاہل است وجہل در کفر عذر نمی تواند شد و برین تقدیر ظاہر است کہ این قائل بہ بودن
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خاتم النبیین ایمان ندارد کہ تصدیق بعقد بلی دانستن معنی محمول ممکن
نیست ثانیاً این قائل می گوید کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از عموم النبیین در خاتم النبیین
مستثنٰی است وظاہر است کہ کسیکہ از عموم النبیین مستثنٰی وخارج است خاتم النبیین
نتواند شد این قول او بنفی صفت خاتم النبیین از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم میکشد وآن کفر
است این کفر را وجہ اثبات امکان مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دانستن علاوہ بران آنچہ
چہ آن مساوی بر تقدیر وجودش اگر در عموم النبیین داخل باشد بدانست این قائل خاتم النبیین
نتواند شد زیرا کہ بدانست این قائل موصوف بخاتم النبیین از عموم النبیین مستثنٰی است
پس مساوی آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم نتواند شد زیرا کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم خاتم النبیین اند واگر در عموم النبیین داخل نباشد خاتم النبیین نتواند شد چہ کسیکہ در
عموم النبیین نیست خاتم النبیین نمی تواند شد پس تجویز امکان مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم در وصف خاتم النبیین حسب قول این قائل مستلزم قول بودن کسیکہ از نبیین نیست
خاتم النبیین ست واین قول کفر وسوفسطائیت است پس بہر کیف کفر وسوفسطائیت براین
قائل لازم است وجہل در کفر عذر نمی تواند شد باز این قائل معترف شدہ باینکہ شیخ نجدی
تصریح نکردہ کہ مساوی در جمیع کمالات ممکن ومقدور است این خود اعتراف است بعدم
امکان مساوی فی جمیع الکمالات این را وجہ اثبات امکان مساوی فی جمیع الکمالات
انگاشتن چہ مرتبہ حماقت است ازان بعد این قائل ابدای این احتمال نمود کہ وصف خاتم
النبیین در مساوی مفروض یافتہ نشود مگر در وصفی دیگر معادل وموازن وصف خاتم
النبیین موجود باشد اگر او ابدای این احتمال را وجہ اثبات امکان مساوی آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم می انگارد باید کہ اول این معنی ثابت کند کہ فلان وصف معادل وہمپایہ
وصف خاتم النبیین ست بعد ازان ثابت کند کہ آن وصف در آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم

نموده است بعد از ان امکان بودن آن وصف در دیگری ثابت کند انگاه این را وجه
اثبات امکان مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم تواند شمرد این احتمال رابی اثبات
امور مذکوره وجه اثبات امکان مساوی دانستن جهل مرکب است ناشی است از جهل
بسیط اینکه مدعی ومثبت را ابدای احتمال بکار نمی آید ابدای احتمال وظیفه مانع است وما این
احتمال را بوجوه عدیده فیما سبق باطل کرده ایم ابدای این احتمال راهم مساغی نیست وچون منصب
ختم نبوت ورسالت اعلی کمالات خلق است ہیچیک کمال از کمالات خلق مساوی یا اعلی
از منصب ختم رسالت ونبوت نیست ابدای این احتمال ازراه تنقص شان آن منصب اعلی
است وازراه تنقص شان آن کفر است وانچه این قایل در اثنای ذکر این احتمال از تنظیر
خاتم المرسلین صلی اللہ علیہ وسلم ومساوی مفروض خودش بزید وعمرو وغراب وبراذین وتنظیر
وصف خاتم النبیین ووصف مفروض معادل آن به تیر اندازی وبندقه اندازی ومنافع غراب
وبراذین بر زبان الحاد ترجمان خود آورده کفر بالای کفر است فهو زیادة خیال علی خبال واقتراف
وبال علی وبال ولیس از ابدای این احتمال سراپا ضلال واضلال این وخیم المآل گفته است که محتمل
است که مراد مساوی وبرابری در شرف وعزت باشد گو وجوه واسباب آن در مساوین
مختلف باشد مآل این قول او ابدای همان احتمال است واثبات امکان مساوی آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم در شرف وعزت بدینسان که وجه وسبب شرف وعزت آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم منصب ختم نبوت ورسالت باشد ووجه وسبب شرف وعزت مساوی مفروض
او وصف دیگر معادل وصف خاتم النبیین باشد بی اثبات آنکه فلان وصف در سببیت
شرف وعزت معادل وصف خاتم النبیین است وبدون اثبات آنکه آن وصف در
آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم موجود نیست وبدون اثبات امکان وجود آن وصف در دیگری
متصور نیست این قایل نه آن وصف را که سبب مساوات موصوف آن در شرف وعزت با موصوف
خاتم النبیین باشد نشان داد ونه اثبات بودنش سبب آنچنان شرف وعزت که وصف

خاتم النبیین بسبب آن است نمود و نه امکان وجود آن وصف در دیگری ثابت کرد و نه موجود نه بودن آن وصف دران حضرت صلی اللہ علیہ وسلم اثبات رسانید صرف ابدای این احتمال باطل را استدلال اثبات امکان مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم انگاشت و باقتضای جہل ندانست کہ بذمہ مستدل اثبات مقدمات لازم است ابدای احتمال برای مستدل کافی نیست و مع ہذا البطلان این احتمال از اجلی بدیہیات است چہ او سبحانہ بفضل عظیم خود آن حضرت را صلی اللہ علیہ وسلم بآن شرف و عزت اختصاص بخشیدہ کہ وجوہ و اسباب آن صلوح اشتراک بین اثنین ندارد و تجویز آن وجوہ و اسباب در دیگری بی نفی آن از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ممکن نیست لکونہ صلی اللہ علیہ وسلم اول النبیین خلقا و آخرہم بعثا و الملجا للاولین والآخرین و اکرم الاولین والآخرین علی اللہ و غیر ذلک من الصفات کہ تفصیل آن بالا مذکور شدہ است و این قائل بعد از ابدای این احتمال بیان نمود کہ معتبر در تفاضل و تساوی تفاضل و تساوی در کثرت ثواب و قرب رب الارباب است و بنظر وسعت قدرت کاملہ ممکن و مقدور الٰہی است کہ ہر مفضول را کہ در کمالات دیگر سوای کثرت ثواب مفضول است مساوی بلکہ افضل از افضل گرداند و جملہ مومنین در این معنی ممکن التساوی اند ما سابق این قول او را بوجوہ عدیدہ باطل کردہ ایم و بیان کردہ ایم کہ این قول بوجوہ عدیدہ مستلزم کفر او است حاجت اعادہ آن نیست این است حال وجوہ کثیرہ کہ این قائل در قول خود امکان شخص مذکور بوجوہ کثیرہ مذکور سابق ثابت گشت ذکر ان می نماید آن خرافات را وجوہ اثبات امکان مساوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع کمالات انگاشتن از اقصی غایات جہل مرکب است این قائل از ذکر آن خرافات جز اینکہ ایمان خود را برباد داد و تمہید آن باقتضای نجدیت و نجادت مورونہ خود تمہید جای در جہنم و بئس المہاد بنیاد نہاد سودی بر نداشت خسر الدنیا والآخرہ ذلک ہو الخسران المبین و قول او و آنچہ این ملحد بیدین الی آخرہ دلالت دارد کہ این جاہل احمق واہی تا ارذل عمر معنی نفی عموم و شمول قدرت الٰہی نفہمیدہ معنی عموم و شمول قدرت الٰہی

نزد محققین این است که همه ممکنات ذاتیه تحت قدرت الٰهی اند و مقدوریت و امکان باهم
متساوق اند و نزد عامه متکلمین این است که هر ممکن ذاتی که مستند الی الواجب تعالی بالایجاب
نباشد تحت قدرت او سبحانه داخل است و واجب بالذات و ممتنع بالذات تحت قدرت
داخل نیست والا واجب بالذات واجب بالذات و ممتنع بالذات ممتنع بالذات نباشد
و همچنان نزد عامه متکلمین آنچه واجب بالغیر بالایجاب و ممتنع بالغیر بالایجاب است تحت
قدرت الٰهی داخل نیست و این قائل جاهل در اقوال سابقه خود باین اعتراف دارد گو در
اوائل خرافات خود گفته است که در این کلیه که هر چه ممتنع بالذات است تحت قدرت الٰهی
داخل نیست کلام است و بعد از آن بر این حماقت و جهالت خود متنبه شده از آن رجوع
نمود پس اثبات امتناع ذاتی مصداق که این مفهوم نفی عموم و شمول قدرت الٰهی نیست
والا همه متکلمین بلکه همه مسلمین که مصادیق اکثر مفهومات را ممتنع میدانند نافی عموم و شمول قدرت
الٰهی باشند مثلاً همه متکلمین بامتناع ذاتی وجود و فعلیت امور غیر متناهیه قائل اند و آنرا بدلائل
ثابت میکنند پس بحسب مقتضای قول این قائل لازم است که همه متکلمین نافی عموم و شمول قدرت
الٰهی باشند و هر کس که بامتناع ذاتی مصداق مفهومی از مفهومات قائل باشد نافی عموم و شمول قدرت
الٰهی باشد مصادیق مفهومات نامتناهی الی حد مصداق اسود و لا اسود و ابیض و لا ابیض و کاتب
و لا کاتب بالجمله مصادیق مفهومات متناقضه لا متناهی الی حد ممتنعات ذاتی اند تحت قدرت الٰهی
داخل اند همچنان مصداق مساوی آنحضرت صلی الله علیه وسلم در جمیع کمالات که بوجوه عدیده بودن
آن مصداق مساوی و لا مساوی و بودن وجود آن مستلزم عدم آن مبرهن و مبین شده است
ممتنع ذاتی است و تحت قدرت الٰهی داخل نیست از داخل نبودن آن که ممتنع ذاتی است
نفی عموم و شمول قدرت الٰهی لازم نمی آید اگر پلیدی نافهم آنرا ممکن ذاتی داند و باز بعدم دخول آن
تحت قدرت الٰهی قائل باشد البته ترا و نفی عموم قدرت الٰهی لازم خواهد آمد الاقول بودن آن
ممکن بی غایت و بلادت و نافهمی متصور نیست مقام استعجاب این است که مصادیق مفهومات

غیر متناهیه الی حدکه مصادیق مفهومات متناقضه اند نزد این جهله هم ممتنعات ذاتیه از تحت قدرت
الٰهی داخل نیستند داخل بودن مصداق مساوی ولامساوی که ادهان جهله است تحت قدرت
الٰهیه چرا جگر این جهله را می شگافد و چرا خار در چشمان و نشتر در رگ جانهای ایشان می شکند
عدم دخول مصادیق آن مفهومات لامتناهیه تحت قدرت الٰهی قادح عموم وشمول قدرت
الٰهی نشد عدم دخول مصداق مساوی ولامساوی تحت قدرت الٰهی چسان قادح عموم
وشمول آن تواند شد پس متحقق شد که اثبات امتناع ذاتی مصداق اجتماع النقیضین یا انچه
وجود آن مستلزم عدم آن است مستلزم نفی عموم وشمول قدرت الٰهی نیست آری این قائل
در شناعت نفی شمول وعموم قدرت الٰهی ممکنات غیر متناهیه را گرفتار است چه این قائل اعتقاد
دارد که اتصاف او سبحانه وتعالی عما یقول الظالمون بجمیع نقایص وقبایح وفواحش که لامتناهی
الی حد است ممکن است وسلب آن همه معلول ذات او سبحانه بالایجاب است پس این سلوب
غیر متناهیه ممکن اند وتحت قدرت الٰهیه داخل نیستند واین شناعت بر متکلمین قائلین بزیادت
صفات کمالیه بر ذات حقه لازم نیست زیرا که آنان بامکان اتصاف او سبحانه بنقایص
وقبایح وفواحش قائل نیستند انچه بر آنان لازم است که صفات کمالیه که ممکن اند مستند
الیه سبحانه بالایجاب اند وتحت قدرت داخل نیستند وچون سلوب اتصاف او سبحانه
بهریک از نقائص وقبایح وفواحش در اعتقاد این قائل ممکن بالذات ومعلول او سبحانه بالایجاب
است لازم است که در اعتقاد او ثبوت آن همه نقایص وقبایح وفواحش غیر متناهیه در مرتبه
نفس ذات حقه واجب بالذات باشد زیرا که مرتبه نفس ذات حقه که متقدم بر این سلوب معلوله
است از مرتبه نفس الامریه است پس هرگاه که سوالب بسیطه یعنی سلب هریکی از نقائص وقبایح
وفواحش در اعتقاد این قائل در مرتبه نفس ذات حقه صادق نیستند ضرورة تاخر المعلول عن
العلة الموجبة بر این قائل اعتقاد صدق همه موجبات که نقائص آن سوالب اند در مرتبه ذات
حقه لازم است ضرورة استحالة ارتفاع النقیضین فی مرتبة من المراتب النفس الامریة واعتقاد

صدق آن موجبات غیر متناهیه در مرتبه ذات حقه که بر این قائل بحسب اعتقاد او لازم است بوجوه
غیر متناهیه کفر است چه اعتقاد صدق هر یکی از آن موجبات غیر متناهیه کفر مستقل است و معهذا کفری که
اغلظ انحای کفر است بر این قائل لازم است و آن این است که چون در اعتقاد این قائل
سلوب نقائص و قبائح و فواحش غیر متناهیه از ذات حقه مقدسه ممکنات معلوله ذات حقه اند
و از ذات حقه متاخر اند اعتقاد ثبوت هر یکی از آن نقایص و قبائح و فواحش بذات حقه مقدسه
در مرتبه نفس ذات حقه مقدسه بر او لازم است ضرورة استحاله ارتفاع النقیضین پس
هر یکی از آن نقائص و قبائح و فواحش که اعتقاد ثبوت هر یکی از انها بذات حقه در مرتبه نفس
ذات حقه بر این قایل لازم است ممکن بالذات نتواند شد چه ثبوت ممکن بالذات بذات حقه
واجبه در مرتبه نفس ذات حقه واجبه که متقدم بر جمیع ممکنات ذاتیه است متصور نیست پس
لامحاله هر یکی از آن نقایص و قبائح و فواحش لازم است که در اعتقاد او واجب بالذات باشد
پس همه نقایص و قبائح و فواحش غیر متناهیه که بر این قائل حسب اعتقادش اعتقاد بودن
آنها واجب بالذات لازم است یا باهم متغایر و مغایر ذات حقه مقدسه باشند پس بر این
قایل قول بوجود واجبات ذاتیه غیر متناهیه لازم است و این اشد انحای اشراک است
یا باهم متغایر و مغایر ذات حقه مقدسه نباشند بلکه عین ذات حقه مقدسه باشند پس
بر او اعتقاد اتحاد ذات حقه واجبه بنقایص و قبائح و فواحش بالذات و اتحاد نقائص و قبائح
و فواحش از معقولات متباینه اند باهم لازم است و این اشد انحای کفر و سوفسطائیت است
و چون این قائل سابق ازین گفته است که چون صفت علم و قدرت ممکن بالذات است وجود
و عدم آن هر دو ممکن خواهد بود و هو ظاهر و چون وجود هر دو للذات حضرت الموصوف جل شانه
واجب گشت عدم هر دو از حضرت موصوف تعالی شانه ممتنع خواهد بود و عدم هر دو صفت
مذکوره از ذات مقدس که از شان او علم و قدرت است بعینهما جهل و عجز است کما هو الظاهر
فثبت کونهما ممتنعین لذات حضرت الموصوف تعالی شانه و کون الاتصاف بهما کذلک

فتبین ان الاتصاف بالنقایص ممتنع لذات الواجب تعالی مع کونہ فی نفسہ ممکنا بالذات
کما فی الصفات الکمالیہ وجوب لذات حضرت الموصوف جل شانہ وعز اسمہ مع کونہا ممکنہ بالذات
فی نفسہا انتہی ازین قول او ثابت است کہ او اعتقاد دارد بثبوت جہل و عجز در مرتبہ ذات
حقہ مقدسہ سبحانہ وتعالی عما یقول الظالمون چہ علم و قدرت او از صفات زائدہ است کما ہو
مذہبہ مذہب عامۃ المتکلمین پس علم و قدرت او سبحانہ از ذات حقہ مقدسہ در اعتقاد او متاخر
است پس علم و قدرت از نفس ذات حقہ مقدسہ مسلوب است و در اعتقاد این قایل سلب
قدرت از ذات حقہ کہ از شان او قدرت است عجز است و سلب علم از ذات حقہ کہ از
شان او علم است جہل است پس بر اعتقاد او ثبوت عجز و جہل در مرتبہ ذات حقہ باو سبحانہ
لازم است پس اعتقاد او بثبوت عجز در مرتبہ ذات حقہ اشنع انحای نفی قدرت از ذات حقہ
مقدسہ او سبحانہ است و اینمعنی بر عامۂ متکلمین لازم نمی آید چہ نزد آنہا فیما بین اتصاف او سبحانہ
بصفات کمالیہ و سلب اتصاف او بنقایص و قبایح و فواحش معیت ذاتیہ نیست مصداق
سلب اتصاف او سبحانہ بنقایص و قبایح و فواحش نفس ذات حقہ است و مصداق اتصاف
او سبحانہ بصفات کمالیہ کہ قیام صفات کمالیہ بذات حقہ مقدسہ است ازان متاخر است و عجز
عبارت است از عدم قدرت از مادہ مستعدہ آن و جہل عبارت است از سلب علم از مادہ
مستعدہ آن و ذات حقہ مقدسہ از استعداد و قوت منزہ است و نیز چون این قایل بامکان
و زیادت صفات کمالیہ بر ذات مقدسہ قائل سلب قدرت و علم و غیرہما من الصفات الکمالیہ
از نفس ذات مقدسہ حقہ فی مرتبہ نفس الذات الحقہ در اعتقاد او ضروری است و این قائل
فیما سبق گفتہ است کہ عدم علم از حضرت موصوف جل شانہ مستلزم جہل است چہ سلب
بسیط نزد وجود موضوع مستلزم سلب عدولی است کما لا یخفی علی المنطقی انتہی بعبارتہ
پس چون سلب بسیط قدرت و علم و غیرہما من الصفات الکمالیہ از ذات حقہ کہ موجود
علی الاطلاق است و در ہیچ یک مرتبہ معدوم نتواند شد در اعتقاد این قائل صادق است

براو اعتقاد صدق سلب عدولی علم و قدرت و دیگر صفات کمالیه از ذات حقه در مرتبه نفس
ذات حقه که براو لازم است چه او خود اعتراف دارد باینکه سلب بسیط نزد وجود موضوع
مستلزم سلب عدولی است و در اعتقاد او جهل عبارت از سلب عدولی علم است
و عبارت از سلب عدولی قدرت است و هکذا مقابلات سائر الصفات پس براو اعتقاد
ثبوت جهل و عجز باو سبحانه در مرتبه نفس ذات حقه مقدسه لازم است و این اشد انحای
نفی قدرت او سبحانه است پس مبرهن شد که این جاهل عاجز بنابر اقوال او اعتقاد بعجز و جهل
او سبحانه لازم است و او نفی قدرت او سبحانه و اثبات عجز و جهل و مقابلات همه صفات کمالیه بذات او
سبحانه در مرتبه ذات حقه ملحد بیدین و نائب شیطان لعین و از کفره مرتدین بالیقین است و مصیر
این سافل بدین بیدین که مردود باسفل السافلین است در صورت استنکاف و استنکار
از توبه ازین عار و شنار و اختیار نار بر عار مصداق خسر الدنیا والآخره ذلک هو الخسران
المبین است آن دو وجه که برای امتناع ذاتی مساوی حضرت رسول الثقلین شفیع الدارین
علیه ازکی صلوات الله علی مر الملوین مذکور شده برای تسوید هر دو صفحه و جه این که الوجهین
در نشاتین کافی و بس اند و انچه این سفید ریش در ریش در جرح آن گفته اجتراح کفر و الحاد
است و انچه این مقدوح مفتوح کدح در قدح در ان نمود قدح زناد عناد است که
بآن قدح آخر کار در درک اسفل نار خواهد افتاد و باین فساد اعتقاد و افساد عقاید عامه
عاد مصیر این نجدی نجاد سوی جهنم است و بئس المهاد و این مطالب بتفصیل فیما سبق
مذکور راند الا چون باسکت لوانه کار افتاد برای صیانت مومنان از گزندش حاجت بتکرار افتاد

قال الاعجز من الهلباجة الخلق عسف الدیباجة المتناهی فی السماجة
الغیر المتناهی فی اللجاجة قوله که یکی ازانها عقلی است و دو نقلی است که
هر یک را ذکر کنیم و آن شبهات را از بیخ برکنیم اما دلیل عقلی این است انتهی و بعد

تمام بحث عقلی گفته وا ما نقلی اقول ذکر لفظ دو نقلی مقابل عقلی مکرر دو جا دلیل عقلی است
براینکه هر دو هر دو دلیل نقلی عقلی نیست وحال آنکه هر دو دلیل که بنقلی موسوم کرده نیز عقلی
است گو مذکور در حضرت قرآن است حق تعالی بدو مقدمهٔ عقلی که عقل بصحت آنها حاکم است
استدلال بر اثبات قدرت خود فرموده یکی آنکه قادر بر اعلی قادر بر ادنی می باشد دویم
آنکه صانعی که مصنوع خود را بقصد واختیار هرچون که خواهد صنع تواند کرد او بقصد
واختیار خود ساخت او را قدرت است بر صنع مثل او واین هر دو مقدمه عقل حکم بصحت
آنها حکم میکنند مگر این مکابر قابل خطاب وجواب نیست وقد مر مفصلا بالفرض واگر در قرآن
مجید این هر دو دلیل نمی بود درینوقت اگر کسی استدلال بر آنها میکرد صحیح میشد وعقلی
می بود پس آن هر دو دلیل اگرچه از قرآن است عقلی است حق تعالی هرجا که در مقابله منکران
قرآن مجید استدلال بر ذات وصفات خود میفرماید عقلی می باشد زیرا که حق تعالی درین
مواضع از آثار وافعال خود استدلال میفرماید وجمیع عقلا را اجماع واطباق است براینکه
دلالت اثر بر موثر دلالت عقلی است پس استدلال بدان عقلی باشد نه نقلی کما زعم
در شرح عقائد عضدیه است قال الاعرابی البعرة تدل علی البعیر واثر الاقدام علی المسیر
فسماء ذات ابراج وارض ذات فجاج کیف لا یدلان علی اللطیف الخبیر و بمجرد اینکه
دو دلیل عقلی را عالم ربانی از قرآن مجید نقل کرده نقلی مقابل عقلی نخواهد شد مثلا در اثبات
مسائل حساب وهیئت دلائل هندسی از اقلیدس واز شمیدس واکر ثاودوسیوس
ومالاناوس نقل میکنند وهمچنان ارباب الهیات واصحاب طبعیات متاخرین
از متقدمین فلاسفه دلائل منقول می سازند باینهمه هیچ کس از اهل علم این دلائل را از عقلی
برآورده در نقلی داخل نمی سازد آری اگر میگفت که این قائل بسه وجه موسوم
بسه دلائل عقلی در بعض رسائل آورده یکی از وجدان علتیه دو دو از آن از قرآن مجید
نقل کرده ومقابله نقلی با عقلی نمی کرد وصورت اطلاق نقلی بر هر دو اخیر باعتبار لغت

خلاف عرف صحیح میشد مثال نقلی مقابل عقلی این است کتب علیکم الصیام که این دلیل نقلی است بر فرضیت صوم و این نقلی را دلیل سمعی هم می گویند مقابل عقلی پس تحقیق واضح گشت نزد هر عاقل که صدور این قول از قائلین بر بی عقلی او دلیلی است بازمی گویم بعون الله تعالی عنقریب دانسته می شود که هریکی از آنها شجره آنست خوشنما در اصل آن ثابت و فرع آن در سماست پس خیال محال بیخ افگنی آن که بیخ افگنی حیات ابدی خود است نهایت نازیبا و بس بدنماست **اقول** شیخ نجدی که این سرگشته بادیه حیرانی و این آواره تیه ضلالت و بی ایمانی و این مدهوش گمکرده هوش باده جهالت و نادانی باقتضای فرط مهربانی با لقب عالم ربانی لطف فرموده است در بعض رسائل خود بعد ادعای آنکه وجود مثل پیغمبر صلی الله علیه وسلم داخل است تحت قدرت الله تعالی می گوید که این دعوی مدلل است بدلیل نقلی و برهان عقلی اما دلیل نقلی پس بیانش اولا آنکه حق عزوجل وعلا در یٰسٓ میفرماید اولیس الذی خلق السموات والارض بقادر علی ان یخلق مثلهم بلی وهو الخلاق العلیم انما امره اذا اراد شیئا ان یقول له کن فیکون پس ضمیر جمع مذکور راجع است بسوی جمیع بنی آدم زیراکه کریمه مذکوره در مقام بیان معاد واقع است پس هرکه در معاد زنده خواهد شد آن داخل است در کریمه مذکوره و ظاهر است که هر فرد انسانی در معاد زنده شدنی است پس مثل او بمقتضای کریمه مذکوره داخل تحت قدرت الهیه باشد پس گویا ترکیب دلیل مذکور بدینوجه شد که نبی صلی الله علیه وسلم در معاد زنده خواهد شد و آن از ضروریات دین است و هرکه در معاد زنده خواهد شد پس وجود مثل او داخل است تحت قدرت الهیه بمقتضای کریمه مذکوره پس وجود مثل نبی صلی الله علیه وسلم داخل باشد تحت قدرت الٰهیه وهو المطلوب وثانیا آنکه وجود مثل مذکور شیئ ممکن است بالذات وهر شیئ ممکن بالذات داخل است تحت قدرت الهیه لقوله تعالی وهو علی کل شیئ قدیر وکان الله علی کل شیئ مقتدرا چنانچه خود معترض این دلیل را بیان کرده وانچه بران اعتراض کرده مدفوع است چنانچه عنقریب

خواہد آمد انشاء اللہ تعالی وثالثا آنکہ حق جل وعلا درکلام پاک خود در مقام عدیدہ از وجود
مخلوقات بر احاطہ قدرت خود بر امثال آنہا استدلال فرمودہ چنانچہ از احیای ارض
وانزال مطر بر احیای موتی درمعاد در آیات کثیرہ استدلال فرمودہ منہا قولہ تعالے
وہو الذی انزل من السماء ماء فانشرنا بہ بلدۃ میتا کذالک تخرجون واز ایجاد آدم علیہ
السلام بی پدر بر امکان ایجاد عیسی علیہ السلام بی پدر استدلال فرمودہ ان مثل عیسے
عند اللہ کمثل آدم خلقہ من تراب ثم قال لہ کن فیکون وبالجملہ استدلال بوجہ مذکور در قرآن مجید
شائع ومتعارف است پس بر این تقدیر وجود نبی محمد صلی اللہ علیہ وسلم خود دلیل باشد
بر امکان وجود مثل انسان نظر بر قدرت الہیہ پس گویا ترکیب دلیل بر این تقدیر باین
وجہ خواہد بود ہر گاہ کہ وجود نبی صلی اللہ علیہ وسلم داخل تحت قدرت الہیہ باشد وجود مثل
ایشان ہم داخل باشد تحت قدرت مذکورہ لان حکم المثلین واحد فی الدخول تحت القدرۃ
وعدمہ بمنطوق القران وہو المطلوب اما برہان عقلی پس بیانش آنکہ وجود مثل مذکور ممتنع بالغیر
است وہر ممتنع بالغیر ممکن است بالذات وہر ممکن بالذات داخل تحت قدرت الہیہ
است پس وجود مثل مذکور داخل است تحت قدرت الہیہ وہو المطلوب اما مقدمہ اولی
پس بیانش آنکہ مثل مذکور در نفس الامر معدوم است وہر معدوم یا ممتنع بالذات است
یا ممتنع بالغیر پس مثل مذکور یا ممتنع بالذات است یا ممتنع بالغیر لیکن ممتنع بالذات
نیست پس ممتنع بالغیر است اما صغری وکبری قیاس اول پس احتیاج بیان ندارد واما
قضیہ استثنائیہ در قیاس ثانی پس بیانش آنکہ مثل مذکور عبارت است از فردیکہ
مشارک آنجناب باشد در ماہیۃ واوصاف کمال پس امتناع بالذات یا بسبب امتناع
مشارکت در ماہیۃ خواہد بود یا بسبب امتناع اتصاف باوصاف مذکورہ بالنظر
الی نفس الذات وپر ظاہر است کہ ماہیت آنجناب انسان است واشتراک ماہیۃ
انسان در الوف الوف افراد ممتنع نیست واتصاف باوصاف مذکورہ نظر

بنفس ماهیته هم ممتنع نه والا اتصاف آنجناب هم باوصاف مذکوره ممتنع میشد فان حکم
المثلین فی احدهما یثبت ویسلب بالنظر الی نفس الماهیة والا لزم عدم اشتراک الماهیة
بینهما فلزم عدم المماثلة هذا خلف پس وجود مثل مذکور ممتنع بالذات نباشد بلکه بنظر
موانع خارجیه مثل اخبار الٰهی بعدم وقوع آن با تعلق اراده ازلیه بعدم آن وامثال
ذلک وهمین است معنی ممتنع بالغیر پس وجود مثل مذکور ممتنع بالغیر باشد انتهی کلامه بالفاظه
وعبارته پس معلوم شد که شیخ نجدی اطلاق برهان عقلی بریک وجه است درایش و اطلاق
نقلی بر دو وجه استدلال خود نموده است واستاد نقل کلام او نموده است اگر اطلاق
نقلی بر آن دو وجه دلیل بی عقلی است دلیل بی عقلی شیخ نجدی است والا کلام این قائل
دلیل بی عقلی اوست بهر حال یا شیخ نجدی بی عقل بوده است یا این مرید او بی عقل
است از این هر دو باهر که کشته شود سود اسلام است استاد را که از شیخ نجدی ناقل
است تصحیح نقل هم باید با عبارت شیخ نجدی بالفاظها نقل کردیم ما را تصحیح بودن آن
دو وجه دلیل نقلی ضروری نیست چون این سگ دیوانه شیخ نجدی مقتدای خود را می
کرد ضرب مثل گوشت خر دندان سگ در اینجا می سزد اما برای اینماح اشتغال
این وقاح نباح میگوییم که حاصل دلیل اول آواره شیخ نجدی چنانکه او تصریحا
بیان کرده این است که نبی صلی الله علیه وسلم در معاد زنده خواهد شد و هر که در معاد
زنده خواهد شد پس وجود مثل او تحت قدرت الهیه داخل است بمقتضای آیه
کریمه پس وجود مثل نبی صلی الله علیه وسلم تحت قدرت الهیه داخل است و هر دو
مقدمه این دلیل ثابت بسمع اند چه عقل باثبات معاد جسمانی مستقل نیست و مسئله معاد
جسمانی از سمعیات است کما هو مصرح فی کتب الکلام و دلیلی که [illegible]
آن نقلی و سمعی باشد نقلی و سمعی است قال فی شرح المواقف الدلیل اما عقلی
بجمیع مقدماته قریبة کانت او بعیدة او نقلی بجمیعها کذلک او مرکب منهما والاول

هو الدلیل العقلی المحض الذی لا یتوقف علی السمع اصلا والثانی وهو النقلی المحض لا یتصور اذ صدق
المخبر لا بد منه حتی یفید الدلیل النقلی العلم بالمدلول وانه لا یثبت الا بالعقل وهو النظر
فی المعجزة الدالة علی صدقه فلو ارید اثباته بالعقل دار او تسلسل والثالث یعنی المرکب
منهما هو الذی یسمیه بالنقلی لتوقفه علی النقل فی الجملة انتهی از اینجا معلوم شد که این
احمق متاصل دلیل شیخ خود نفهمیده وباوصف نفهمیدن آن دلیل درپی اتمام
آن افتاده از اینجا توان دریافت که بی عقل کیست و این دلیل را عقلی نامیدن
کلا بی عقلی کدام کس است این قایل که ریش در آفتاب سفید کرده است هنوز
معنی دلیل عقلی و دلیل نقلی ندانسته است هر دلیل که مستند مقدمه از مقدمات آن نقل باشد
دلیل نقلی است واگر مستند هیچ یک مقدمه از مقدمات آن نقل نباشد آن دلیل عقلی است
می تواند شد که دلیل واحد باعتباری دلیل نقلی باشد وباعتبار دیگر دلیل عقلی باشد مثلاً
اگر کسی دعوی کند که تعلم حکمت مستحسن است وبران دعوی استدلال کند بانکه تعلم حکمت
اکتساب خیر کثیر است واکتساب خیر کثیر مستحسن است پس اگر مقدمه اولی را مستند کند
بقوله سبحانه ومن یؤت الحکمة فقد اوتی خیرا کثیرا این دلیل نقلی خواهد بود واگر آنرا مستند
کند به بیان مصالح ومنافع که در تعلم حکمت است این دلیل عقلی خواهد بود وهمچنان اگر
کسی دعوی کند که شرک بالله بدترین عبادات است وبران استدلال کند بانکه شرک
بدترین عقاید است ومعتقد بدترین عقاید بدترین عباد است پس اگر مقدمه اولی را مستند کند
بقوله سبحانه ان الشرک لظلم عظیم این دلیل نقلی خواهد بود واگر آنرا مستند کند به بیان
مفاسد شرک ووجوه بطلان آن عقلا این دلیل عقلی خواهد بود پس چون شیخ نجدی آن
وجوه ثلثه را که اول بیان کرده است مستند بنقل کرده است یعنی در وجه اول مقدمه
قائل که هر شیء ممکن داخل است تحت قدرت الهیه بقوله سبحانه وهو علی کل شیء قدیر وکان الله
علی کل شیء مقتدرا ودر وجه ثانی این مقدمه را که هر که در معاد زنده خواهد شد

وجود مثل او داخل است تحت قدرت الہیہ بقولہ سبحانہ اولیس الذی خلق السموات والارض بقادر علی ان یخلق مثلہم بلی وہو الخلاق العلیم و در وجہ ثالث استدلال را بوجود مخلوقات براحاطہ قدرت باستشال آنہا بقولہ سبحانہ وہو الذی انزل من السماء ماء الآخرہ و بقولہ تعالی ان مثل عیسی عند اللہ الآیہ مستند کردہ است لاجرم آن وجوہ ثلثہ را دلیل نقلی نام نہاد و چون ہیچیک مقدمہ را از مقدمات وجہ رابع بنقل مستند نکردہ آنرا برہان عقلی نامیدہ است پس طعن این قائل بر تسمیہ دو وجہ از ان وجوہ ثلثہ بدلیل نقلی ناشی از غایت بی عقل اوست

بسم اللہ الرحمن الرحیم

حامداً و مصلیاً

التماس

یہ کتاب جو آپ کے مطالعہ مین اسوقت ہے اسکا شمار اون نوادرات تصانیف مین ہے جسکے لیے چشم ارباب بصیرت مدتہائے دراز سے مشتاق تھین۔ اور جس کے پاس اس کا کوئی نسخہ تھا مایہ علم سمجھ کرا سے گنج مخفی کی طرح نہان رکھتا تھا۔

طبقہ وہابیہ کے جمیع مسائل جنکا تذکرہ مقدمہ کتاب مین کیا گیا ہے اون کی تردید ہر قرن کے متعدد علمانے مختلف دیار و امصار مین متعدد رسالون مین بفضلا فرمائی مگر ان دو مسئلون کی طرف جب رجوع فرماتے تو مختصر تحریر کے بعد اسی رسالے پر محول کر دیتے تھے فقیر کے دل مین بار بار یہ خیال پیدا ہوتا کہ کاش کوئی نسخہ کاملہ رسالہ امتناع نظیر کا بہم پہونچتا تو اوس کی اشاعت اپنے لیے وسیلہ

آخرت بناتا مگر بھلا اس کا ملنا کچھ آسان تو تھا نہین باوجود کوشش بلیغ مدتون ناکامیاب رہا مگر میںنے ہمت نہ ہاری اور جد وجہد کا سلسلہ جاری ہی رکھا۔ بالآخر جبکہ شرف حضوری آستانۂ عالیہ حضرت شیخ الاسلام والمسلمین ضیاء الملتہ والدین حضرت اوستاذی واوستاذ الکل فے الکل مولانا العلام حضرت محمد ہدایت اللہ خان متع اللہ المسلمین بطول بقائہ سے جون پور مین مشرف ہوا تو بعد چند سال اظہار اس تمنای دل کا کیا۔

حضرت اوستاذنا العلام مدظلہ بجہت اوس شفقت ومحبت بزرگانہ کے جو اس ہیچمیرز کے حال پر مبذول فرماتے تھے اصل مسودہ مصنف علیہ الرحمتہ کے قلم کا مرقومہ عطا فرماکر اجازت طبع کی دی۔ گو اب میرے پاس اصل مسودہ موجود تھا مگر پھر بھی بہ نظر غایۂ احتیاط دو اور نسخے بہم پہونچائے ایک مولانا برکات احمد صاحب ٹونکی سے ملا۔ اور دوسرا مولانا عبد المقتدر صاحب بدایونی نے مرحمت فرمایا۔

فقیر نے بہ صرف زر کثیر ومحنت شاقہ طبع کرانا شروع کیا۔ اور صحت طبع مین خاص اہتمام ملحوظ رکھا اچھے اچھے مستعد فضلا اس کے مصحح رہے۔ زائد حصے کی تصحیح خود فقیر نے دوبارہ بکمال عرق ریزی کی ہے۔ تین سال کی پیاپے محنت ومشقت کا نتیجہ ہے جو یہ علمی گنجینہ آج آپ حضرات کی نگاہون کے سامنے ہے۔ جابجا حل لغات بھی بخیال سہولت کر دیے ہین خصوصًا قصیدے کے لغات تو اس طرح حل کیے ہین کہ شاید تھوڑی استعداد

عربی رکھنے والا بھی اس قصیدے سے کافی طور پر متمتع ہو سکتا ہے
اب گذارش یہ ہے کہ اگر باوجود اسقدر اہتمام کے بھی کچھ
نقطے یا مرکز کی غلطی رہ گئی ہو تو ناظرین معاف فرمائیں گے
اسلیے کہ وہ ہاتھ جنمیں یہ رسالہ جانے والا ہے
اون کو اسقدر غلطی مطالعہ سے بے لطف
ہونے نہ دے گی وَاللّٰہُ یَهْدِیْ مَنْ یَّشَاءُ
اِلٰی صِرَاطٍ مُّسْتَقِیْمٍ وَاٰخِرُ دَعْوَانَا
اَنِ الْحَمْدُ لِلّٰہِ رَبِّ الْعَالَمِیْنَ
وَالصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ عَلٰی
خَیْرِ الْمُرْسَلِیْنَ وَعَلٰی اٰلِہٖ
وَصَحْبِہٖ اَجْمَعِیْنَ وَعَلَیْنَا
مَعَهُمْ یَا اَرْحَمَ
الرَّاحِمِیْنَ
اٰمِیْن

حررہ بقلمہ فقیر محمد بن عبد اللہ القادری الچشتی عفی عنہما —

خاتمہ الحمد للہ کہ رسالہ امتناع النظیر بفرمائش جناب مولانا مولوی شاہ
محمد سلیمان اشرف صاحب باہتمام حافظ عبد الرحمن خان مالک مطبع
جادو پریس محلہ عبیر گر ٹولہ شہر جونپور میں بتاریخ ۲۰ اگست ۱۹۰۶ء
جناب شاہ صاحب ممدوح کے لیے چھپا